

249 162

1911, кн. I.

Рік XX.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. CI.

1911, I B.

XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беднарського.

—→→→ Започатковано 1897 р. с. 1911. ←←←—

Т. СІ.

Р. 1911, кн. І.

Рік XX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDAIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. СІ.

1911, I B.

XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Ведмарського.

—♦— Запінчено 15/IV с. с. 1911. —♦—

НБ ПНУС

249162

Зміст СІ тому.

1. Зміст тому с. 3—4
2. Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р., написав Михайло Возняк, I—IV с. 5—38
3. Студії над українськими народними піснями, подав Іван Франко: XXXIII. Хмельницька (думи, пісні та вірші) (далі) с. 39—62
4. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—1730 рр., написав Іван Джиджора (далі) с. 63—100
5. »Сама собі в хаті господиня« (картина Т. Шевченка), подав Кость Широцький (з фототипією) с. 101—108
6. Павлин Свенціцький, публіцистична, наукова та літературна його діяльність, написав Володимир Радзикович, I— с. 109—129
7. Miscellanea: а) Кілька старих вірш, под. В. Перетц; б) Записка Гендльовіка про банатських Запорожців, под. І. Линниченко, з передм. М. Грушевського (з малюнком); в) В. Сергєєвіч, некрольогічна замітка М. Грушевського с. 130—143
8. Наукова хроніка: Причинки до студій над нашою еміграцією, под. Зенон Кузеля с. 144—158
9. Бібліографія: преісторія, археологія, історія штуки, історія політична і культурна, література, етнографія, (реєстр ширших обговорень див. с. 195) с. 159—196
10. Показчик до тт. ХСIII—ХСVIII Записок Наукового Товариства імени Шевченка (річник XIX) с. 197—222
11. Зміст тт. I—ХСVIII Записок (по німецьки) с. 223—238
12. Оголошення с. 239—244

Inhalt des CI Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Die Sprachlehre des Laurentius Zyzanij aus dem J. 1596, mitgeteilt von Michael Voznjak, I—IV S. 5—38

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
№ 249162

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: XXXIII. Die Zeit Chmelnyčkyj's (Kobzaren-Sänge, sog. Dumy, Lieder u. Verse) (Fortsetzung folgt) S. 39—62
4. Die wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraina gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora (Fortsetzung folgt) S. 63—100
5. „Im eigenen Heim“ (Gemälde von T. Ševčenko), mitgeteilt von Konstantin Šyročkyj (mit einer Phototypie) S. 100—108
6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyc̆, I— S. 109—129
7. Miscellanea, von V. Peretz, I. Lynnyčenko und M. Hruševskyj S. 130—143
8. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zu Studien über unsere Emigration, mitget. von Zeno Kusela S. 144—158
9. Bibliographie: Vorgeschichte, Archäologie, Kunstgeschichte, politische u. Kulturgeschichte, Literatur, Ethnographie (Verzeichnis grösserer Besprechungen s. S. 195) S. 159—196
10. Index zu den Bden XCIII—XCVIII der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (XIX Jahrgang) S. 197—222
11. Inhalt der Bde I—XCVIII der Mitteilungen (deutsch) S. 223—238
12. Annoncen S. 239—244

Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р.

Написав *Михайло Возняк*.

I.

Вже з самих початків письменства на Україні і на Русі взагалі слідна в рукописах боротьба живої народної мови з церковно-славянщиною. Сю боротьбу можна прослідити на похибках переписчиків супроти правописи жерел, з яких у нас переписувано чи виписувано. Чим менше було переписчикове ухо чутке на прикмети староболгарської мови, чим слабше знав він сю мову та її правопис, тим густійше продирали ся у церковнославянський текст прикмети живого говору, яким говорив переписчик і його окруження.

Ще вільнійший доступ до церковнославянщини був для поодиноких слів і цілих висловів живої мови в перекладах, які робили ся безпосередньо, не при посередництві болгарсько-сербських текстів. В оригінальних творах, розумієть ся, струя живої мови ще глибока й шарпа, а глибина й ширина такої струї зростала в міру віддалення предмету від справ віри, в міру більшого чи меншого світського змісту. А вже найкраща перемога живої мови в таких оригінальних творах, як прим. Слово о Полку Ігоревім і споріднені поетичні пам'ятники, які стояли в ближшій чи дальшій в'язи з народною творчістю.

Основною причиною згаданої боротьби була близькість богослужебної і заразом книжної мови на Русі македонських Болгар до живої мови руських племен. Зазначена саме близькість й улекнула витворення так званої руської редакції церковнославянської мови.

Богатою у наслідки стала боротьба живої народньої мови з церковнослов'янською в XVI в., спеціально в другій половині того століття. Пособляв її реформаційний рух в українських і білоруських землях. Правда, піти слідом Лютра й увести чисту народню мову в переклад святого письма не зважився ні один український або білоруський перекладчик чи викладчик, але всетаки мові таких перекладів і пояснень зроблено так далеку уступку, що їх міг розуміти й „посполитий люд“. Здобути ширші права в книжках, що подавали святе письмо, спинювало народню мову проти ділання протестантської пропаганди. Як на думку Сауїтів у Польщі мовою богослужбних книг можлива була тільки латинська мова, так на думку оборонців православ'я латинську мову в Польщі могла заступити в наших богослужбних книжках одинока церковнослов'янська мова, дарма, що знаменитий Сауїт Скарґа виступав проти того, щоби святе письмо ширалося на інших мовах крім латинської і грецької.

„Lecz w Rusi to znać, писал Скарґа 1577 р. в своїм творі „O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem“, iż tym wszystka nauka wpadła, a popi zchłopieli, y nigdy z nich takiey, iakiey trzeba, pociechy owce mieć nie mogą. Ktemu wielce cię oszukali Grekowie, narodzie Ruski, iż ci, wiarę ś. podaiąc, ięzykać swego Greckiego nie podali. Aleć na tym Słowieńskim przestać kazali, abyś nigdy do prawego rozumienia y nauki nie przyszedł. Bo tyło ty dwa są ięzyki, Grecki a Łaciński, ktorymi wiara ś. po wszem świecie rozszerzona y szczepiona iest, okrom ktorych, nikt w żadney nauce, a zwłaszcza w duchowney, wiary ś. doskonałym być nie może. Nie tyło przeto iż inne ięzyki vstawicznie się mieniają a w swey klubie vzywania ludzkiego stać nie mogą (bo swych grammatyk y kalepinow pewnych nie mają, ty dwa tyło zawždy iednakie są, a nigdy się nie mieniają), ale też y przeto iż w tych tyło dwu nauki vfundowane są a przelożyć się na inne ięzyki dostatecznie nie mogą. Y nie było ieszcze na świecie, ani będzie żadney akademiey, ani kollegium, gdzie by theologia, philozophia y inne wyzwolone nauki inszym się ięzykiem vczyły y rozumieć mogły. Z Słowieńskiego ięzyka nigdy żaden vczonym być nie może. A iuż go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. Bo tey na świecie nacyey nie masz, ktora by im tak, iako w księgach iest, mowiła; a swych też reguł, grammatyk i kalepinow do wykładu nie ma, ani iusz mieć może. Y stąd popi waszy, gdy co w Słowieńskim chcą rozumieć, do Polskiego się vdać po tłumactwo muszą; abo więc tyło vsty a w czytaniu doktormi są. Y inney szkoły chyba na czytanie nie mają. Y to ich wszystkiey nauki na wszystkiey duchowne stany doskona-

stwo! Stąd nieumiejętność y błędy bez końca powstają, gdy ślepi ślepe wodzą“¹⁾.

Противно щасливим в римський костел, бо разом із вірою заводив також латинської школи, щоби в кожного народу процвітали науки та виходили вчені люди. Не навчили Греки Русь свої мови давнішо, а тепер і помогти не можуть, бо в них щезла наука, а дальше й „prze nieumienie... ięzykow, y Słowieńskiego y Ruskiego“. З другого боку на Русь „o tych, ktorzyby Grecki ięzyk, y stary, y ten nowy ich vmieli, ani słyhać“²⁾.

Болючі були закиди Скарґи, але в більшості слушні. Зарадити лиху могла тільки школа. Вірно підмітив автор „Перестороги“, що „то велики много зашкодило панству Рускому, же не могли школь y наукъ посполигыхъ розширяти, y оныхъ не фундовано: бо коли бы были науку мѣли, тогда бы за незѣдомостію своєю не пришли до таковыхъ погибелі“³⁾.

Поглядам Скарґи треба протиставити погляди Вишенського. Довідавшися досить пізно о поглядах Скарґи в його знаменитім творі, писав ось що він до православних у цікавім посланію на Русь: „Евангелія y Апостола въ церкви на литурґіи простымъ язькомъ не выворачайте: по литурґіи же, для выроумьня людского, попросту толкуйте y выкладайте. Книгы церковныє всѣ y уставы Словенскимъ язькомъ друкуйте: сказую бо вамъ тайну великую, яко діаволь толкую зависть имаєть на Словенскій язькъ, же ледво живѣть отъ гнѣва; радѣ бы его до щеты погубилъ, y всю борбу своєю на тоє двигнулъ, да его обмерзаетъ y въ огиду y ненависть приведетъ; y што нѣкаторіє наши на Словенскій язькъ хулять y не любять — да знаєшь запевно, яко того майстра дѣйствомъ y рыганіємъ, духа его подиявши, творять. А то для того діаволь на Словенскій язькъ борбу тую маєть, занеже єсть плодоноснѣйшій отъ всѣхъ язьковъ y Богу любимѣйшій: понеже безъ поганскихъ хитростей y руководствъ, се же єсть, кграматикъ, риторикъ, діалектикъ y прочіихъ ихъ коварствъ тщеславныхъ, діавола вмѣстныхъ, простымъ прилѣжнымъ читаніємъ, безъ всякого ухищренія, къ Богу приводить, простоту y смиреніє будуетъ y Духа

¹⁾ Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Книга вторая. Спб. 1882. (Рус. Ист. Библ. над. Археогр. Ком. т. седьмой), ст. 485—486.

²⁾ ibidem

³⁾ Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи собранные y изданные Археографическою Комиссією. Томъ четвертый. Спб. 1851, ст. 204.

святого підземлеть". Погляди Вишенського стають зрозумілими, коли з дальшого тексту довідуємо ся, що ті, які „на Латинскую и мірскую мудрость ся полакомили“, „благочестіє страти(в)ши, въ вѣрѣ онемощили и поболѣли, и ереси породили и въ Него же крестихомся прогнѣвали“. Отже „лѣпше... изучити часословець, псалтырь, октоихъ, апостоль и евангеліє, съ иными церкви свойственными, и быти простымъ богоугодникомъ и жизнь вѣчную получить, нежели постигнути Аристотеля и Платона и философомъ мудрымъ ся въ жизни сей звати, и въ геену отъйти“, „лѣпше есть ани аза знати, только бы до Христа ся дотиснути“. Загальний висновок такий: „Словенскій языкъ предъ Богомъ честнѣйшій есть и отъ Ёллинскаго и Латинскаго — се же не басни суть“¹⁾.

Свій погляд на „словенську“ мову підносять Вишенський кілька разів із натиском у своїх писаннях²⁾. Одушевляв ся церковнословенською мовою і князь Андрій Курбський. „Языкъ Словенскій“ для нього „вождедѣнный и любимый“³⁾. В листі до князя Константина Острожського „противъ варвара нѣякого, мнящагося быти мудра, еже похулилъ словеса новопредложенныя Іоанна Златоустаго“ писав Курбський про бесіди Івана Золотоуста о вірі, любві і надії: „Або пишешъ, ваша милость, ажъ бы ихъ лѣпшаго ради выраумѣнія на Польщвану преложити далъ: вѣрѣ ми, ваша милость, если бы и не мало ученыхъ сошлось, Словенска языка кланяюще чины грамотическіє и прелагающе въ Польскую барбарію: изложити текстъ въ текстъ не возмогутъ, а не токмо Словенскія або Грецкія бесѣды, а нижъ слюбимыя ихъ Латинскія. Сенсъ быти нѣяко можетъ; но околичность слогней зѣло будетъ далека“⁴⁾. Все-таки згоджував ся у дечім кн. Курбський і зі Скаргою, коли для перекладу книги Василя Великого (здаєть ся Шестоднева) мав надію добути „Грецкимъ (роз. „языкомъ“) умѣющаго, або Латинскимъ, но Словенскій не будутъ умѣти“⁵⁾. Тому й не диво, що „ученіє святыхъ писаній зѣло оскудѣ, паче же Словенского Россійскаго языка, и вси человекы приложиса простому несъвершенному Лядскому писанію, и сего ради въ различныа ереси впадоша, не вѣдуще въ Богословіи силы съвершеннаго грамматическаго Сло-

¹⁾ Акты, относящієся къ исторіи Южной и Западной Россіи, т. II. Спб. 1865, ст. 210.

²⁾ Др. Ів. Франко, Иван Вишенскій і его твори. Львів, 1895, ст. 496.

³⁾ Сказанія князя Курбскаго. Изданіє третье Н. Устрялова. Спб. 1868, ст. 222.

⁴⁾ *ibidem*. ⁵⁾ *ibidem*, ст. 224.

венскаго языка“. Колиж „Божимъ благоволеніємъ приде во градъ Львовъ святѣйшій куръ Іоакимъ, патріархъ Великіа Антіохіа Божіа града, и совѣтова устроить чинъ церковнаго братства, и школьную грамматическую науку Ёллинскаго и Словенскаго писанія, притомъ же и друкарню“¹⁾, київський митрополит Михайло Рагоза окремим посланієм з 20 січня 1592 р. заохотив своїх вірних прийти в підмогами львівському Ставропітійному братству на відновлення погорілої Успенської церкви та грекославянської школи, друкарні і інших закладів при ній.

Видвигненій потребі піднесення і поширення знання церковнословенської мови мали вдоволати школи, передусім братські, в яких на вивчення церковнословянщини звернено значну увагу. Показала ся потреба зладження особних підручників церковнословенської мови, а перший такий підручник вийшов у Вільні 1586 р. з друкарні Мамонічів, отже небавком по заложенню Острожської академії.

II.

Два роки передтим заговорив про нашу мову та азбуку знаменитий Словінець у своїй граматичі „Arcticae horulae succissivae, de Latino- Carniolana Literatvra, ad Latinae lingvae analogiam accommodata, vnde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae & Lusatiae lingvae, cum Dalmatica & Croatica cognatio, facile deprehenditur. Praemittuntur his omnibus, tabellae aliquot, Cyrillicam & Glagoliticam, & in his Rutenicam & Moshoviticam Orthographiam continentes, Adami Bohorizh“. Дальше подано девізу: „Всаки языкъ спознати хоче бога“ кирилицею, глаголицею, у словінській, латинській і грецькій мові (Witebergae, Anno M. D. LXXXIII)²⁾. У передмові жалувать ся Богоріч: „Atque ita non solum extant Ebraea, Chaldea, Graeca & Latina Biblia, quae magno cum totius Christianitatis commodo, cuius vel mediocris fortunae homini, tolerabili precio habere licet: sed prostant etiam nunc hoc saeculo sacra Biblia, Germanica, Hispanica, Gallica, Italica, Vngarica, Boemica, Polonica, Rutenica & Moshovitica lingua. Solis verò nostris hominibus Carniolanis seu Slavis in sua dialecto, hoc tantum beneficium, nondum licuit habere integrum“ (5a). Що до азбуки, „retinent enim adhuc Mysi literaturam antiquam, cum Graecis, vtpotè vicinis, per omnia ferè congruentem & cum Moshovitis & Rutenis communem“ (7a).

¹⁾ Акты Зап. Рос. т. IV, ст. 42.

²⁾ Примірник віденської університетської бібліотеки, ч. 241652.

При вичислюванні славянських народів зазначає Богоріч: „Ad Arctum & sub Arcto ipso, sunt Moshi seu Moshovitae & Ruteni, omnesque illi, quos Ptolemus Venedicum Arcticum sinum occupasse scribit' (76). Назву одних і других пояснює так: Moshi, à Mosh, quod virum significat appellantur. Ruteni seu potius Ruſi, volunt, quasi Rossojani, id est, disseminati dici' (86).

Слова передмови Богоріча до граматики послужили при кінці першої чвертини 19 в. за мотто при писанню граматики Іванови Могильницькому: Videbitur quidem quibusdam res & perfacilis nec magni ingenii. Illis ego tantisper suis eius modi cogitationibus, vt indulgeant, libens permittam, donec ipsi quoque melius quid, vel in hac, vel in alia, nondum exculpta lingua, & tentaverint & protulerint perfectius' (11 а).

Від першої сторони властивого граматичного тексту починається „Prima tabella de orthographia cyrillica, qua vtuntur hodie in aula Turcii imperatoris vel maxime praetoriani milites, quos Ianizaros appellant: Item Bossnenses omnes, Ruteni & Moschovitae“. Назви поодиноких букв такі: as, boga, vidil, glagole, dobro, e, shivite, selo, semla, ishe, i, thita, iota, kako, ludi, mislite, nash, xi, on, pokoj, η σκόπητα (nil nisi numerum significat), rczi, slovo (habet vim ψ Ephraimitici), tērdo, uk, fert, hir, psi, ot, shzha, ci, zherv, sha, ier, iad, ia, je, jo (syllabae seu abbreviationes) (ст. 1—5).

Про ь сказано: Nihil per se significat, nisi quod in fine dictionum, in consonantes exeuntium, tum etiam, quoties durius coeunt consonantes, interponitur'; про ѣ „syllaba est, & est alias omnium vocalium cara, saepe ei graecam vel ei diphthongum notat antiquam' (ст. 4). Про ј, іу' зазначено що „in currente cyrillica scriptura, huius vsus existit'. Так отже всіх букв 39; крім сімох „manifestum fit reliqua omnia à graecis mutuari' (ст. 5).

Букви поділені на „literae' і на „non nisi numerorum notae'. Зі співзвуків ша є „septuplex, quae duo x, & praeterea s, z habet in se'; черв є „quadruplex, habet in se z & x'; живіте „habet in se s & x'; ша „habet in se x vel ψ h, c, sh'; живіте й ша є „triplices“, а „duplicates“: з, о (th), ф (ph), х (ch) і ψ (ps) (ст. 5). „Per se sonantes, seu vocales“ є подвійні: „diphthongi“ і „simplices“; межі першими знаходять ся не тільки знаки на: ја, је, јо, ју, але й на u (ou). „Et ѣ Jad, quae & diphthongi Graecae ei & antiquae diphthongi ei vim habet: ac syllaba ja' (ст. 6).

Дальше є короткий розділець „de notis numeralibus Cyrillicis & earum propagatione“ (ст. 6 і 7); а як „exemplum Cyrillicae scriptu-

rae, vnde lectionem addiscere licet, vbi singulis Cyrillicis, singuli, latinis literis, expreſi versus, adeoque literae literis, subiciuntur“ подана „Молитва Недилна“ (Отче наш, на ст. 8—10). В слід за тим іде розділець „Secunda Tabella de orthographia Rutenica & Moshovitica“, який наведу майже в цілості: „De Orthographia Rutenica & Moshovitica, каже Богоріч, eram hinc subiuncturus, Tabellam: Verum quia illa per omnia cum Cyrillica, & figuris & potestate convenit, nisi quod in componendis dictionibus & compendio scribendi, peculiaribus quibusdam vtatur notis. Quare ad praecedentem tabellam studiosos remitto. Ne tamen illis, qui vel in Rutenorum vel etiam Moshovitarum libris legendis, sese exercere volent, mea qualicunque deessem opella. Adscripsi hinc quasdam admonitiones, quo expeditius, quilibet, vel mediocriter attentus, legere queat.

De Apiculis et Literis Quibusdam.

Gravis accentus nota, supra scribitur vocalibus, quando syllaba debet deprimi.

Toni acuti nota; quando syllaba sive initio, sive in fine elevari debet, vt: ПѢКѢ -i. нѢви.

Ѣ с Hae notae supra literas positae, s. seu sigma graecum significant.

М Supra literas prosita, m significat (ст. 11).

о Nota hac, vocales, initio in morem graecorum notantur, vt: ѢДИНОМУ id est, edinomu.

Ѡ Nota haec diaereseos est. Vbi vocales seiunctim efferuntur.

х Supraposita dictionib. X, i. ch significat.

т Nota literae T. supra literas posita: vt ФѢРАГѢ отѢраг.

Ѡ Nota Ѡφέν graeci, coniunctim nimirum efferendarum literarum, vt -i. k' vezhnoj, dissyl. est вѣкѣчной'.

По означенню надстрічного д і ж кінчать свої замітки Богоріч:

„Et breviter, omnes ferè literas, quoties abbreviare volunt scripturas, vocalib. supraponunt. Quae omnia & similia in legendis libris Rutenicis & Moshoviticis, facile observabuntur' (ст. 11—12).

Хоч для Українців мав Богоріч термін „Rutenicus“ а для Великоросів „Moshoviticus“ чи „Moschoviticus“, всетаки, говорячи про ортографію одних і других, мав він на думці спільну обом народам мову богослужбених книг. Вид поодиноких букв Богоріча нагадує в більшій частині букви видань Франца Скворини.

Першу граматику церковнославянської мови на Русі надруковано 1586 р.¹⁾ Після граматичного тексту знаходиться таке закінчення: Б҃га вѣлаго вѣгодатию, а заprozбою жителен столицы великаго княства литовскаго града вильни. сим кр҃аматыка словянска языка. З газодилакѣи славнаго града острога властное вчизны іаснѣ вельможнаго кнѣзати и пна. пана константина константиновича кнѣзати на острогѣ, пана на двенѣ, коєкоды кѣвѣскаго маршалка земли волынское и проча. Зшодробленкоє іго мѣти ласки выдана для наоученья и вырозвѣкнѣя вѣтвеннаго писма. а запомочью хѣвою на несмертнѣю славѣ нароуѣ дѣмѣ іго кнѣжа сѣо мѣти выдрѣкокана в мѣсте виленьскомѣ. В роуѣ нароуженья слога и вѣа и сѣса нашего іс х҃а ѣафѣс. мѣа ѣкѣакрѣа и дна, напамать прѣвѣныа мѣре нашеа пелагий. а ѣ соткорнѣа сѣѣта ѣѣѣго. В дрѣкарни домѣ Мамоничовѣ²⁾. Текст сеї граматики се текст псевдо-Дамаскинової граматики ѡ вѣсмихъ частѣхъ слога, надрукований проф. Ягічем у „Разсужденіяхъ“ на стор. 335—342; проф. Ягіч дав також прегарну аналіз сеї статі зі становища її оригінальності (ст. 344—365) і вказав на різниці між нею і друкованим текстом 1586 р. (ст. 959—960). Своїм розбором добув проф. Ягіч сильні дані для висновку, що стаття о восьми частяхъ слова составлена по очень позднимъ греческимъ образцамъ гдѣ найдуть въ Сербіи въ теченіе XIV вѣка, скорѣе въ началѣ или въ первой половинѣ этого столѣтія, чѣмъ позднѣе. Изъ сербскихъ списковъ она перешла съ обыкновенною передѣлкою въ болгарскіе, въ особенности въ молдавалахійскіе списки, которые въ свою очередь послужили источникомъ для распространенія этой статьи въ литературѣ русской. Проф. Ягіч склоняеться говорити скорше про початок або половину, ніж про кінець XIV століття тому, що при кінці того століття жив і писав уже свою граматичну розвідку Константин Філософ, якого діяльність не має нічого спільного зі змістом статі

¹⁾ Зразу були звісні тільки два примірники сеї граматики, один у крилошанській перемиській бібліотеці, другий в бібліотеці „Импер. Общ. любителей древней письменности“ в Петербурзі. Харлампович найшов іще третій примірник у збірнику московської синодальної типографської бібліотеки N. 4217. Примірник дефектний, недостає трьох перших карток, але в петербурзькій недостає чотирьох карток (Кіевская Старина, т. 70, ст. 211).

²⁾ И. В. Ягичъ, Разсужденія южнославянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ (Исслѣдованія по русскому языку. Изданіе отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. т. I. Спб 1885-95), ст. 960. Хотячи мати сторони відбитки, треба від цифри, що означає сторону „Исслѣдованій“, відіймати 288.

„о восьми частяхъ слова“ (ст. 364—365). Хоч грамматика Мамонічів вийшла зі шкільного острожського середовища, всетаки вона через свою короткість, неповність (без фонетики) і деякий хаос не надавала ся до вивчення церковнославянської мови.

Найближша грамматика „Адельфотис“ (Львів, 1591), хоч у її титулі стояло також Грамматика докроглаголикаго илинословянскаго языка. Совершѣннаго иискѣства ѡсми частѣй слога. Конаказанію многонменитомѣ Рѣсїйскомѣ роуѣ, не могла усунути потреби шкільного підручника для церковнославянської мови, бо була властиво грамматикою грецької мови¹⁾. За уложенне граматики церковнославянської мови в педагогічних цілях узяв ся Лаврентій Зизаній, що в часі друку „Адельфотеса“ був дідаскалом Ставропігійської братської школи, якої студей під проводом Арсенія мали уложити „Адельфотес“.

III.

Схарактеризував граматику Лаврентія Зизанія і подрібно перечислив його граматичні терміни вже М. Т. Каченовський у своїй статі „Историческій взглядъ на Грамматику Славянскихъ нарѣчій“ в „Трудахъ Москов. Общ. Любителей Россійской Словесности“ за 1817 р., IX, ст. 17.—46²⁾. В рік опісля подав її змістовий опис митрополит Евгений в „Словарѣ историческомъ о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви“ (Томъ II. Изданіе второе³⁾, исправленное и умноженное. Спб. 1827). Тут навів він у цілости й Лаврентієву епіграму на граматику (ст. 1—2) та заприпитав, що на поділі Лаврентія самозвуків на довгі, короткі і „дво-временні“ основано у него и стихосложеніе, въ чемъ послѣдуетъ ему и Мелетій Смотрицкій въ своей грамматикѣ (ст. 2). На опісі

¹⁾ По коротких розвідках о. Он. Лепкого п. з. „Нѣсколько словъ о греческо-славянской грамматикѣ издавной во Львовѣ 1591 г.“ (Львів, 1872) й В. Загурского п. з. „O grecko-slawiańskiej szkole we Lwowie“ (Muzeum, czasopismo towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, 1893, кн. 10—12) діждала ся грамматика „Адельфотес“ дуже солідної праці пера проф. К. Студинського п. з. „Адельфотес грамматика видана у Львові в р. 1591. Студія літературно-язикова“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VII).

²⁾ С. К. Буличъ, Очеркъ исторіи языкознанія въ Россіи. Т. I. (Записки историко-филологическаго факультета Имп. С-Петербур. унив. часть LXXV) Спб. 1904, ст. 1166.

³⁾ Перше виданне появило ся 1818 р.

митрополита Євгенія опер свою згадку про граматику Лаврентія Зизанія і Добровський¹⁾.

В „Опытъ краткой исторіи русской литературы“ (Спб. 1822) здобув ся Греч що до Лаврентієвої граматики на замітку, що автор користав очевидно з грецьких взірців, хотів писати по „славянськи“, але вічно впадає в польську мову²⁾. Вірно завважив Греч розлам в Лаврентія межі теорією і практикою що до віршовання: В розділі про наголос радить наслідувати грецьку поезію, але сам пише римовані вірші³⁾. Огляд Греча послужив матеріалом для „Geschichte der slavischen Literatur nach allen Mundarten“ (Ofen, 1826) Шафаріка. Навівши заголовок граматики, обмежив ся Калайдович у своїм творі „Іоанвъ, ексархъ болгарскій“ (Москва, 1824) заміткою: „Сочинитель расположилъ свою Граматику по вопросамъ и отвѣтамъ“ (ст. 119).

Сахаров, який препогано передрукував словарець Лаврентія Зизанія, висказав ся ось як у передмові про жерела „Адельфотеса“ та граматики Лаврентія і Смотрицького: Новійші Византійці, царгородські вигнанці, що розпросторювали освіту в західній Європі, були взірцями для укладчиків граматики львівської, Зизанія і Мелетія. Головними їх руководителями були: Мануїл Хрисольор, що вчив грецької мови Італійців (умер в Венеції 1415 р.), Теодор Газа, що мав катедри в Феррарі, Римі і Неаполі (умер в Калябрії 1476 р.), Константин Ляскаріс, що написав грецьку граматику для Іпполіта (умер в 1493 р.), Дмитрій Халькоконділь і Еммануїл Мосхопул. Теодор Газа, що йшов за александрійським граматином Апольонієм Дісколом, був прийнятий „за основаніє“ нашими граматиками⁴⁾.

Історик польської літератури Вішневскі навів граматичні терміни з увагою, що „Zyzani nie pisał czysto po słowiańsku, często językiem białoruskim nadrabia⁵⁾“.

У перегляді старих граматики у „Предисловію къ новому изданію Россійской грамматики Михаила Ломоносова“ висловив Да-

¹⁾ Jos. Dobrowsky, Institutiones linguac Slavicae dialecti veteris, Відень, 1822, ст. LVII.

²⁾ Задля недостачі оригінала в львівських бібліотеках цитую польський переклад: Mikolaia Grecza ces. ross. radcy kolleg. Rys historyczny literatury rossyyskiej, z rossyyskiego przez Samuela Bogumiła Linde, Варшава, 1823, ст. 56.

³⁾ ibidem, ст. 57.

⁴⁾ Сказанія рускаго народа Сахарова, т. II, книга пята, Спб. 1849, ст. XIX.

⁵⁾ Michała Wiszniewskiego Historia literatury polskiej, Краків, 1851, т. VIII, ст. 445.

видов думку, що грамматика Зизанія „гараздо важнѣе для насъ“ від „Адельфотеса“. „Просодія, обьясняющая надстрочные знаки, долгиє и короткіє слоги, строчные знаки, очевидно переведена съ Греческаго“. Дальше йде короткий зміст граматики, а з нагоди поділу дієслів у Зизанія на дві конюгації, що з них до першої зачисляють ся дієслова на аю, ѣю і яю, а до другої на у, ю і ую, замітка: „Это раздѣленіе, кромѣ послѣдняго окончанія, вѣрно“¹⁾.

В рік пізнійше повторив Дідицький погляд Греча, поклавши тільки в нїм за прикладом Вішневского „білоруську“ мову намість „польської“: „При составленіи грамматики Зизаній пользовался греческими образцами, и хотя имѣлъ желаніе писати славенорусскимъ языкомъ, но безпрестанно сбиваеся на бѣлорусское нарѣчіе“²⁾. На Гречови й Сахарові опер свої замітки Яків Головацький в статі „Начало и дѣйствованіе Ставропигійскаго братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному“³⁾. Нічого нового не сказали про граматику Зизанія ні харківський архієпископ Філарет в „Обзоръ русской духовной литературы“ (862—1820), що обмежив ся на саме вчисленне звисних тоді творів Зизанія (Харків, 1859, N. 161, ст. 218—219), ні Буслаєв в „Исторической хрестоматіи церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“, що передрукував епіграму на граматику зі „Словаря“ митр. Євгенія (Москва, 1861, ст. 1292).

Не доторкнув ся граматики Зизанія і Данило Мордовець у статі „О русскихъ школьныхъ книгахъ XVII вѣка“, бо хоч нею, як і пізнійше грамматикою Смотрицького, може й „руководствовались наши педагоги, но то были не учебники, не для школъ“, а для автора було цікаво „знати, что именно узнавали дѣти на школьныхъ скамьяхъ, хотя послѣ они могли знати прекрасно и грамматику Зизанія и Смотрицкаго, и даже Греческую грамматику братьевъ Лихудіевъ“⁴⁾. Як погляд Мордовцева не правдивий і сам у собі суперечний, так теплий відзвів криптонімного автора С. Д. більше відчутий, ніж опертий на наукових даних: „Правда, каже він про граматику Зизанія, в великій часті переложена вона з грецької граматики й уложена на взорець сеї останньої, та мимо сього

¹⁾ Ученія Записки втораго отдѣленія Имп. Ак. Наукъ. Кн. III. Спб. 1857, ст. VI.

²⁾ Д. Середній періодъ рускои словесности. Уривокъ изъ исторіи рускои словесности. Вѣкъ XVI—XVIII. (Перемышляннѣ, Перемшль, 1858) ст. 32.

³⁾ Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860, Львів, ст. 448—449 і 453—454.

⁴⁾ Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Москов. унив. Москва, 1861, кн. 4, ст. 47.

вона мала дуже важне значіння як для науки славяноруської мови, так передусім для південноруської освіти в тім часі. Під тим оглядом граматики Зизанія мимо своєї недосконалости мала в свій час дуже важне значіння і чимало промовляє в хосен просвіченого й досвідного погляду її автора на сучасну йому долю українського народу; вона стала немаловажною підмогою для заховання і піддержання національности українського грамотного населення і для остереження його від шкідливого впливу польовізації, а заразом і для розширення православної освіти. В останнім відношенні особливо корисним було се, що до таких уживаних книжок, як язбука та граматики, додано: короткий виклад православної віри й важніші молитви православної церкви з поясненням їх. Се була дуже вірна й удатна дорога розширення православних вірувань у народі. Нема сумніву, що Зизаній в тім випадку переймав методу польських пропагандистів, які при таких потрібних і уживаних книжках, як підручники, містили католицькі молитви, короткі катихізми, біблійну історію і пр.¹⁾

Замітки про граматику Зизанія Юліяна Бартошевича в 25 т. „Encyklopedyi powszechnej“ оперті головно на Гречови, від якого й запозичений погляд, що Зизаній хотів писати по старославянськи, але не зміг, „bo tu się wciąż nawijała mowa polska“. З незнання річи приписав Лаврентієви втворення славянської граматичної термінології так, що від тоді „його граматики є підставою дослідів мови“. (Варшава, 1867, ст. 782).

В 1883 р. вийшла в Одесі праця Засадкевича про граматику Смотрицького п. з. „Мелетій Смотрицькій, какъ филологъ“. Щоби дати виразний погляд на Смотрицького як на фільолога, Засадкевич повинен був основно перестудіювати, а бодай проаналізувати граматичні праці до Смотрицького, отже й граматику Зизанія. На жаль Засадкевич не зробив сього, тільки вдоволив ся компіляцією з того, що про даний предмет написали Каченовський у недоступній мені статі „Историческій взглядъ на Граматику Славянскихъ нарѣчій“, митр. Евгеній, Греч і Давидов. Тому що граматики Зизанія явила ся в то время, когда науки и словесность въ Польшѣ въ особенноти процвѣтали, отож была, слѣдовательно, плодомъ благотворной дѣятельности Польщи въ XVI вѣкѣ. Грамматика Зизанія —

¹⁾ С. Д. Стефанъ и Лаврентій Зизанія, — защитники православія противъ католичества и уніи въ Латвіи въ концѣ 16-го вѣка. (Руководство для сельскихъ пастырей. Журналъ, издаваемый при Киевской духовной семинаріи. Томъ второй. Київ, 1865) ст. 501—2.

опытъ довольно слабый и неполный; изъ многихъ мѣстъ грамматки видно, что авторъ ея слѣдовалъ греческой грамматикѣ; всѣ звуки и слова языка славянскаго онъ старается уложить въ готовыя формы греческой грамматики. Далѣе, не смотря на то, что авторъ старался писать чистымъ славянскимъ языкомъ, въ грамматикѣ его замѣтно вліяніе языка польскаго и бѣло-русскаго, и въ особенноти въ истолкованіи молитвы Господней и въ лексисѣ (ст. 77). Але не смотря впрочемъ на всѣ эти недостатки, важне се, що въ этой грамматикѣ для русской рѣчи указаны надлежащія формы; авторъ не рабски подражалъ подлиннику, но вмѣлъ въ виду и отличительныя свойства языка славянскаго, — важно то, что авторъ заботился о правильности и чистотѣ русской рѣчи (ст. 78). Вказавши на наслідуванне в епіграмі на граматику передмови до львівської граматики та навівши її за „Словарем“ Евгенія, подав Засадкевич короткий зміст граматики. Тут підісе, що „ъ і ь“ знаходяться между согласными, хотя авторъ и замѣчаетъ, что они бываютъ и гласными и согласными. Межи неправильними степенями порівняння находить ся форма незвісна в церковнославянській мові, а се: золь, злѣйшій, паче злѣшій. При відміні подибуєть ся богацько неправильностей, передусім при двійнім числі (ст. 79). Не можуть мати в таким провінціональнім місті, як Львів, усього того, що писало ся про граматику Зизанія, я і не в силі провирити, чи хоч одна думка Засадкевича в справі граматики Зизанія є самостійна а не повторена.

Не посунули справи наперед і два українські лінгвісти Омелян Огоновський і Павло Житецький. Огоновський подав короткий зміст за Евгенієм, Житецький висловив тільки загальну фразу, що для переведення наміченої цілі Зизанієви „недоставало дара комбінації и нѣкоторой смѣлости въ установленіи славянскихъ формъ примѣнительно къ свойствамъ русскихъ нарѣчій“, чим вь полной мѣрѣ відзначав ся Мелетій Смотрицький²⁾.

Уваги професорів Голубєва та Владимірова про граматику Зизанія оперті на автопсії. Підчеркнувши вплив львівської грецької граматики на граматику Зизанія, вивів проф. Голубєв отсюда довольно замѣтний ея недостатокъ: стремленіе автора облечь славянскій языкъ въ не всегда сродные ему формы языка греческаго. Но

¹⁾ О. Огоновський, Исторія литературы рускои, Часть I, Львів, 1887, ст. 181—182.

²⁾ П. Житецький, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка. Київ, 1889, ст. 17.

грамматика Лаврентія значительно полиће Львовской, снабжена бо-
лье обстоятельными объясненіями и имѣеть нѣкоторыя особенности
въ самомъ планѣ. Що до викладу, граматика уложена в формі пи-
тань і відповідей, при чім деякі з них со славянскаго языка пе-
реведены на тогочасний разговорный, а иногда дополнены и осо-
быми объясненіями. В змісті грамматики по вичисленню частий мови
завважено, що вони виложені майже в тім самім порядку, що
в „Адельфотесі“. Одну изъ крупныхъ особенностей грамматики Лав-
рентія въ сравненіи со Львовскою греческою составляютъ помѣ-
щенія въ ней краткія правила относительно сложенія стиховъ. Правила
зложены в приложенію до гречьского віршованія. Виклад
Господньої молитви короткий, ясний, зрозумілий, какове обстоя-
тельство, безъ сомнѣнія, и послужило къ довольно широкому его
распространенію въ юго-западной Руси¹⁾. На основі того, що
Зизаній зачисливъ s, з до „сугубихъ“ співзвуків, нбо s. Ѡ с, и д,
сѣставивъ и з, Ѡ с, и д, такъ* (б а), здогадувавъ ся обережно проф.
Владиміровъ: Быть можетъ въ этомъ объясненіи скрывается инте-
ресное указаніе на бѣлорусское „да“. Взагалі ще більше, нїж у гра-
матиці Мамонічів і львівській, встрѣчаемъ... замѣчательнаго для
характеристики смѣшенія западно-русскихъ особенностей съ цер-
ковно-славянскими в граматичі Зизанія²⁾. Значну домішку в мові
„элемента западно-русскаго, разговорнаго“ підмітив і Архангельскій³⁾.

На скільки позволяли дотеперішні описи грамматики Зизанія
і витяги з неї, виказав вплив львівської грамматики на грамматику
Зизанія проф. К. Студинський. Заразом висловив жаль великий, що
граматики Зизанія до сего часу не перепечатано, та що ві старо-
печатный примірник не так легко доступный, через що не було мож-
ливе ближше порівнянне обох грамматик⁴⁾.

Зміст грамматики подав і К. Харлампович⁵⁾ у своїй прегарній
праці про школи й стан освіти в українських і болоруських землях

¹⁾ С. Голубевъ, Исторія Кіевской Духовной Академіи. Вы-
пускъ первый. I. Періодъ до — Могиланскій. Київ, 1888, ст. 199-200.

²⁾ Докторъ Францискъ Скорина. Его переводы, печатныя из-
данія и языкъ. Исслѣдованіе П. В. Владимірова, 1888, ст. 249.

³⁾ А. С. Архангельскій, Очерки изъ исторіи западно-
русской литературы XVI—XVII вв., Москва, 1888, ст. 107.

⁴⁾ Др. К. Студинський, „Адельфотес“, граматика видана
у Львові в р. 1591. Львів, 1895, ст. 35.

⁵⁾ К. Харламповичъ, Западнорусскія православныя школы
XVI и начала XVII вѣка, отношеніе ихъ къ инославнымъ, рели-
гиозное обученіе въ нихъ и заслуги ихъ въ дѣлѣ защиты православ-
ной вѣры и церкви. Казань, 1893, ст. 446.

при кінці 16 й на початку 17 в. Теорію віршованія і її прило-
ження у практиці самим Лаврентієм розібрав проф. В. Перетц¹⁾.

Дещо нового про грамматику Зизанія принесла велика праця
проф. Буліча. Вірно замічено тут передусім, що богацько грама-
тичних термінів „Адельфотеса“ вживають ся і нині і що сей факт
указує на сильний білоруський й український вплив в давнім ви-
падку. Для слідуочих грамматиків (Зизанія, Смотрицького) терміно-
льогія „Адельфотеса“ була очевидно вірцем наукової термінології,
який вони й наслідували в своїх працях з деякими змінами, не-
значними в великій часті. Що тикаєть ся грамматики Зизанія, она
еще носить слѣды вліянія извѣстной византійской теоріи о восьми
частяхъ слова, доходившей до насъ въ указанныхъ выше южносла-
вянскихъ передѣлахъ, но въ то же время представляетъ попытку
систематическаго изложенія славянской грамматики въ тѣхъ схе-
махъ, которыя уже сложились въ то время въ западной грамма-
тической литературѣ. В своей граматичній термінології і вчинних
стоить вона в тісній звязи з „Адельфотесом“ і тільки зрідка відбі-
гає від нього. В ширшій змісті завважено, що къ дифтонгамъ от-
несены Ѡ, ы, ю, и, очевидно за неимѣніемъ настоящихъ и въ под-
ражаніе греческимъ дифтонгамъ. Ученіе о просодіяхъ, или при-
пѣлѣ, цѣликомъ скопировано съ греческой теоріи и механическимъ
образомъ приноврено къ славянскому. В порівнянню з „Адель-
фотесом“ новими в розділі про титлу й точки, які одначе дотика-
ють аналогічних розділів в різних рукописних граматичних ста-
тях, схарактеризованих проф. Ягічем. Число прикмет імен збільшено
о одну, число родів менше о один. Про „склоненіе“, яке приходить
в „Адельфотесі“ як шеста прикмета заіменника, не згадав Зизаній,
а „значенія — изждительное и указательное“ „Адельфотеса“ при-
дані видам заіменника, але ті терміни є і в граматичі Зизанія.
Представленіе свойствъ глагола отличается немногимъ: свойствъ
этихъ у Зизанія девять, вмѣсто восьми Адельфотеса, но это увели-
ченіе произошло очевидно в слѣдствіе недосмотра позднѣйшаго
грамматика, не замѣтившаго въ Адельфотисѣ частицы или, стоя-
щей между словами: родъ или залогъ и насчитавшаго повтому
девять свойствъ глагола, причемъ о девятомъ родѣ ничего не го-
ворится. Прикмети дѣприкметника та розділі про приіменник, при-
слівник і злучник пригадують також львівську грамматику²⁾.

¹⁾ В. Н. Перетцъ, Историко-литературныя изслѣдованія и ма-
теріалы, т. I, ч. 1, Спб. 1900, ст. 7-12. Пор. також „Рецензію“
чл. — корр., проф. П. Житецкаго, Спб. 1903, ст. 5. Крім того
Перетца: Малорусскія вирши и пѣсни въ запіскахъ XVI—XVIII вв.
(Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. 1899 г. кн. 4, ст. 1224 8).

²⁾ С. К. Буличъ, op. cit. ст. 172-174.

В тім самім році, коли вийшла праця проф. Буліча, появил ся перший том „Бълоруссовъ“ проф. Карського, де він зачислив граматику Зизанія до білоруських пам'ятників¹⁾. Довші і коротші змісти граматики Зизанія подали Криловський²⁾, Огієнко³⁾ й проф. Ягіч у своїй багатолітній праці⁴⁾. До змісту додав Криловський загальний висновок: „Вообще грамматика Л. Зизанія есть передѣлка (иногда удачная, а иногда и нѣтъ) грамматики „Адельфотиса“ применительно къ потребностямъ славянскаго языка, и есть первая по времени церковно-славянская грамматика, бывшая около двадцати пяти лѣтъ въ постоянномъ употребленіи въ западно-русскихъ школахъ“⁵⁾.

Дійсні здобутки всіх дотеперішніх заміток і міркувань про граматику Лаврентія Зизанія обмежують ся до двох точок, а саме до подання змістового опису граматики, а властиво вичислення граматичних термінів, і до неповного порівняння її зі старшою львівською граматику. Все инше, хоч часом і містить у собі зерно правди, повторюване пізнішими дослідниками за попередніми, потребує совісної перевірки на основі певних даних. Рідко який з тих, що робив висновки про граматику Лаврентія Зизанія, видів її, хочби вже задля її великої рідкості. До того руська філологія, ні тим більше славянська, не може досі виказати ся ніякою спеціальною розвідкою про граматику Зизанія. Не дивні тому й помилки.

IV.

Заголовок граматики Лаврентія Зизанія: **ГРАММАТИКА СЛОВЕНСКАЯ СВЯТЫХЪ СЛАВЯНСКИХЪ ПИСАТЕЛЕЙ ЧАСТИИ СЛОВА, И ИНЫХЪ НАЗНАЧЕНІИ. ПОВСЕСТАВЛЕННА А. З. К. ВИАНИ К ДРУКАРНИ БРАТСКОЙ. РЪ БЪГО. АФЪС. А Ѡ СВЪДАНІА МІРА, ЗЪГ. МЦ, ФЕРАЛЪ КІ.** На відворотній стороні заголовної картки знаходиться образок, що представляє неврозумленого чоловіка, який держить у лівій руці ключ. Над образком уміщений двовірш:

¹⁾ Профессоръ Е. О. Карскій, Бълоруссы. Введение къ изученію языка и народной словесности. Вильна, 1904, ст. 403.

²⁾ А. Крыловскій, Львовское Ставропигіальное Братство. (Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія). Київ, 1904, ст. 257-8.

³⁾ Ів. Огієнко, Огляд українського языковнавства. (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка“, т. LXXIX), Львів, 1907, ст. 12-13.

⁴⁾ И. В. Ягічъ, Исторія Славянскої Филологіи (Энциклопедія Славянскої Филологіи, Выпускъ 1.). Спб. 1910, ст. 27.

⁵⁾ А. Крыловскій, op. cit. ст. 258.

Прож'ишъ тыса кѣсншъ инсмѣ бумѣти,
которій нехѣчь менѣ розумѣти.

Далі іде Єпіграмма. На Грамматикѣ, ява розвиває оєь які погляди на значінє граматики:

Грамматика писма всѣхъ начае,
чтырма частми лавѣ сразумлае.

Ордографією и просодією,
сѣнтаксісою и етѣмологією.

И прѣречінное ии ѡпѣство,
подаеѣтѣ пенѣе иискѣство.

Которіи прагнѣтѣ кѣти дѣсконали,
кпнѣи и в'словахъ лѣки не пѣтали.

Иле изъвѣстѣишъ все понавѣли,
и чогаєа оучаѣ лѣки добре знѣли.

Ключеъ кѣ естѣ ѡтворѣючи всѣхъ оумѣ,
Къ познѣнію кѣ приравѣ рѣзѣ.

Покѣторѣ класнѣ іакѣ по в'сходѣкѣ по'дѣтѣ,
Кажды ієсли хочеѣ всѣхъ наѣ до'дѣтѣ. (Іа).

На запозиченнє цих поглядів з передмови до грецько-славянської граматики „Адельфотеса“ з 1591 р. Правовірнимъ Оучініа любителемъ єдинимъ, стымъ, кадолн'скимъ, и аплкимъ цркви, многоимѣтомъ рос'ійскомъ родѣ, братіи нашій ѡ господѣ радоватнєа вказали вже Засадкевич¹⁾ і проф. К. Студинський²⁾. У віршову форму вкладав Лаврентій Зизаній навіть тотожні вислови прозової передмови. Бѣга всесилнаго бѣгостію, — так почивали укладчики „Адельфотеса“ мотивувати появу книжки — изовразіхомъ кѣмъ ѡ люковѣдѣиєа, христонимѣтѣи родѣ роскій, сѣ всѣкимъ ѡпѣствомъ бѣлинослокѣнскимъ ієзыкѣмъ зложе'ннѣю грамматикѣ, иже издеѣ въ ѡкциѣю ва' полѣз, и вначѣлѣ оучѣ сію начннѣюєе, чѣтырмаже ієа чѣстми прѣдѣкѣчѣемъсѣа, иже сѣтѣ, ѡрдографіа, просодіа, етѣмологіа, и сѣнтаксісѣа, сѣрѣчѣ, пракописѣнѣ, припѣкѣнѣ, правослѣвіє, и сѣчннѣнѣ. прѣречінноеже ієа ѡпѣство иискѣсна тѣоритѣ кѣти тѣатѣла, кослове-сѣхъ и разслѣкѣлѣхъ тѣорѣцѣи и иже вѣтѣи неѣдобнѣишѣа. сѣа ко естѣ пѣрѣваа кѣлючѣ ѡверѣдѣи бумѣ разумѣти писѣнѣа, ѡ неѣже ієко постѣпенѣхъ всѣи лѣстѣвицѣа, почннѣ бѣчѣнѣи тѣрѣдолюкѣиѣи достѣзѣютѣ, дѣлѣкѣтѣи, инто-

¹⁾ Н. Засадкевичъ, Мелетій Смотрицкій, какѣ филологъ, Одея, 1883, ст. 78.

²⁾ Др. К. Студинський, op. cit. ст. 5.

рики, мѣсики, арифметики, геометрії, й астрономіи. й сімиже седми, ікоже нѣкимъ съсѣдо^м разсудженіа почерпаемъ источникъ философіи, разсудкующеже й врачества, ко вѣдойскѣствъ превосходимъ все совершеннаго вѣсловіа (Ад. 2а).

Що для укладчиків „Адельфотеса“ при формованню таких поглядів на значіння граматики міг послужити в великій мірі латинський вірш на вступі восьмого кольонського видання із 1579 р. грецької граматики Кленарда¹⁾, виказав також проф. Студинський у цитованій праці про граматику „Адельфотес“²⁾. Однак безпосереднім первоавтором для Лаврентія був такий повищий цитат із передмови до „Адельфотеса“. Доказом цього й його Послання спѣдаем израдѣннъ й всекъ любителе^м доброглаголиваго й пространьнаго словінського іазики, єже ѿ Христѣ вратіи нашѣ, С. ѿбшподѣ рѣдоватиса, яке поза поділом граматики на чотири часті являється ширшим поясненням вірша. Два сѣтъ конѣцѣ всѣкон навки вписмѣ, іко философіи пншѣ, стоить у сѣм посланію, вѣдати што єсть потрібное, й ѿповѣдати є, то єсть, недосѣ натомъ абы потрібнѣю рѣчь толькѣ знати, але потріба єй й инъ ѿповѣдати. й тѣи сѣтъ два скѣтки навки, в' которой й іа працюючи розсудклемъ зарѣчь пншѣ потрібнѣю, а найвѣлше милѣючи вратію

¹⁾ Повний її заголовок: Institutiones linguae graecae N. Clenardo auctore cum scholiis et praxi P. Antesignani Rapistacensis. Quibus nunc primum accessit absolutissima syntaxis.

²⁾ Др. К. Студинський, оп. cit., ст. 6. Сей вірш, який міг бути звісний і Лаврентієви Зизанієви, представляє такі користи з вивчення граматики грецької мови:

Quisquis Grammaticam vis discere, discito graece.
 Ut recte scribas non praue, discito graece,
 Si graece nescis, corrumpis nomina rerum,
 Si graece nescis, male profers nomina rerum.
 Lingua Pelasga vetat vitiosos scribere versus.
 Lectio quem Plinii delectat, discito graece,
 Sique libros sacros vis ediscere, discito graece
 Hieronimum, ut teneas, vigilans tu discito graece,
 Ne versus scribas vitiosos, discito graece,
 Argumentari quisquis vis, discito graece,
 Quisquis Rhetoricen vis discere, discito graece,
 Scire Mathematicam quisquis vis, discito graece,
 Artibus et medicis qui captus, discito graece,
 Morbis nam cunctis sunt indita nomina graeca,
 Argolicum nomen cunctis liquet esse figuris
 Artes ingenuae Graio sermone loquuntur,
 Non alio, quibus haud nomen dat lingua Latina.
 Ad summam doctis debentur singula Graecis.

своєю, вѣжи^тса вѣнше сілы моєи, нѣкѣ написати, йз' дрѣкѣ вѣдати любѣнѣшаго словѣскаго нашего іазики, пѣрвѣю ѿ семі навкѣ кграмматикѣ. которой ко^мды добресѣ навчїши, може^т книги словѣскаго іазики добре читати, й вѣ котпайкости розсудкѣти, й правѣ писати, понева^ж, она єсть ключѣ вырозсудкѣню, ѿтворѣючи, й ѿказѣючи всѣкїи вѣтпайкости, а пншѣ докладѣючи й скѣтлїи чїначи розсудкѣчїи. черѣ нѣ риторїка, й словѣница, в'кѣпѣ чїснои философіи, й черѣ єстєствѣннѣи вѣгословїи ѿказѣтсѣ сѣю^м. в'которого порѣне жѣнѣи рѣчи несправнѣ. кѣтомѣ тѣх вѣнѣи єсли ктѣ й читѣт, много кро^т вѣтпачи вырозсудкѣ пѣвѣ не кѣкѣт. й для того^м ко^мдомѣ вѣ єсть нечїшнѣса читати, кдѣмѣ іакѣ Катѣ пншѣ, то што читати а не розсудкѣти єсть в'згада й смѣ^т. до чого абымы зсѣе причїны не давали, за навкѣ мѣцносѣ ймаймо, й єдѣ дрогѣго (sic) добродѣтелною працею перехѣдѣмо. прѣ завїсть й ненавїсть ѿложїши, моєю малѣю працѣ любѣнѣю прїймѣтѣ, й вѣ хвалѣ давѣши самї сѣкѣ навѣшѣю, по двїгнѣтѣ. здравствѣтѣ, нѣ колѣнѣтѣ ѿ Дрѣзи (Шаб, Шаб).

Аналогічним способом означена ціль граматики також у Базея: Inuenta autem est Grammatica propterea, ut recte scribamus, proferamus, ipsosque, qui scripserunt, recte interpretemur¹⁾ (9а). І в руській граматичній традиції, зібраній проф. Ягічем у „Разсудженіяхъ“, стрічається такіж погляди на граматику, як у Лаврентія і в передмові „Адельфотеса“. Маю на думці такі вискази, як той, що грамматика єможе ключѣ в' рѣчї: ймѣць й тѣмъ двѣрь разсудкѣнїа ѿверзѣтѣ (614 ст.). Єгѣмѣ рѣди нїктоже ко змѣ своємъ вѣго чтѣ ѿвѣрѣцѣтѣ, аще не познавѣ й не зразсудкѣтѣ менѣ, говорить про себе грамматика, азѣ бо все ѿдобнѣи й разсуднѣи глаголати, й писати навчѣю й выстрозрїтельнаго разсудка постїгнѣти ѿмѣдрѣю і т. д. (ст. 614—615). Тай не токмѣ зѣмѣ менѣ дрѣвнїи философіи возлюбїша, но й в' нової вѣгодѣти єїи йже ко зчѣнїнѣхъ вѣжєсвнѣтѣ писанїи й пробнѣхъ фїлософѣскихъ наказанїи ѿпражнѣючїисѣ, ни єдїнѣхъ ктѣ йже в' сїхъ пребѣвѣ менѣ не не причѣстнѣхъ бѣвѣт (ст. 615). Грамматика в ѿ седмї началнѣи й скѣкоднѣи моудрѣсть. Дальше вѣчислюя грамматика ось якї користи зі себе: Єгѣмѣ рѣди єїи йже разнїкѣючїи книги й разнїкѣючїи свїткїи мною прочитѣюче й сѣкѣ навчѣючїи й премоудрѣстно сѣ

¹⁾ Alberti Basaei Scebresinensis Observationum Grammaticarum Libri quinque, quorum I de orthographia, II de etimologia, III de synthaxi, IIII de flgvrıs, V de prosodia. Краків, 1567 (Бібл. Осол. ч. 847).

исполняющие, и другъ друга судивляющие, и всенѣтѣю славы
всѣхъ козмыляющие, и все еже судобны и лѣтъ человекѣхъ глѣти, то
все мною глаголетъ. и кто что пишеть, или книжнаа писмена
бѣдѣетъ или стиху соплетѣетъ или повѣсти изъавляетъ или
посланіа посылѣетъ или что таковыхъ составляетъ, то все мною
грамматикою снискаетъ (ст. 616). Такихъ поглядів можна би наве-
сти більше.

Вже само адресованне посланія спудеямъ свѣдчить про се, що
грамматика Лаврентія Зиванія писана для шкільного ужитку, була
шкільнимъ підручникомъ. Виходячи зъ такого становища, що не тільки
повинно ся знати се, що потрібне, але й ширити знанне далі, за-
жив ся авторъ ново написати та друкомъ видати свою грамматику
любезнѣйшаго словенскаго нашего языка. Крім грамматики Добро-
глаголикаго ѣллинословенскаго языка себто „Адельфотеса“ знав Лав-
рентій безъ сумнѣву такожъ грамматику Мамонічівъ, видану 1586 р.
в Вильні накладомъ князя Константина Острожскаго для набуче-
нья и кырозумѣнья бѣтвиннаго писма; стверджує се його влас-
ний вислівъ про „новонаписанне“ грамматики церковнославянскаго
мови. Видно, що грамматика з 1591 р. не вдоволяла шкільнимъ ви-
могамъ в напрямі церковнославянщины, коли Лаврентій взявъ ся за
виданне своєї грамматики пять лѣтъ пізнійше, отже в часі, коли безъ
сумнѣву не розійшла ся львівська грамматика, але могла розійти ся
виленська грамматика з 1586 р. Годить ся іще піднести характери-
стичні слова посланія за науку модцо ся вмаймо, и еден другого
добродѣтелною працею переходѣмо, а до невдоволенихъ його працею
звертаєть ся Лаврентій зі словами: преч зависть и ненависть отло-
живши... сами себе на болшую подвижнѣте.

На четвертій картці в замітка: **С** мѣтрѣ, и **ш** ридмѣ. Пе-
ресторога хотѣчи вѣршѣ складати. Къ мѣтрѣ, стоить тут, подо-
бѣт зрѣти качество и количество слогѣ и реченій, сирѣчь дще
издрѣчное реченіе єсть, дще слогѣ долгій, или краткій єсть.
Къ ридмѣ же, нѣсть таку качество зрѣти, іакоже множає ко-
личество.

По тихъ заміткахъ ідуть:

Стнхн.

Къ младѣцѣмъ вѣкѣдѣній и на дѣло
жже всѣмъ тѣатиса вѣ граматичѣ да начинѣтѣ,
вѣ стѣжаже дрѣнаго дѣбелости же да зѣвѣкѣтѣ.
Ико готѣво художество **ш** сѣмай перѣкше
вѣди же тѣаніе кѣни перѣкого бѣсѣрднѣше.

На відворотній стороні сеї картки надрукованій привіт від
друкаря:

Ту пографъ младѣцѣмъ.

Не прѣстѣмъ кннѣкѣ назывѣйте тоѣю грамматичѣ,
але настаиннѣс доврѣ словѣскомѣ языкѣ.

Навѣчатѣ добре писати и добре читати,
досконалы и пены вѣти а нѣ в чѣ не парѣтати.

Тѣю вы **ш** спѣдѣи малымъ кошѣто сокѣ накывѣйте,
а великогосѣ розумѣ и рѣстрѣпности з нѣнѣ навѣчатѣ.

Гадеи отсѣхъ двохъ віршівъ звѣсні вже з епіграмми та посланія.

V.

Дефініція грамматики: Грамматика єсть извѣстное вѣжѣство,
еже кѣго глѣти и писати. Тутъ подане и толкованіе: Грамматика
єсть нѣкѣное вѣдѣе, живѣи мы добре мѣбили и писали (да). Отсѣ де-
фініція се майже дословний переклад латинської „Grammatica est
certa quaedam loquendi et scribendi ratio“ Доната и тихъ грамматикъ,
що опирають ся на Донатови¹⁾. Такужъ дефініцію, тільки з пропу-

¹⁾ Грамматикъ и бесѣдникъ Елїи Донатъ, що навчавъ у Римі коло
355 р. по Хр. і видѣи межѣ своїми учениками отця церкви Ерѣнѣма,
полишивъ по собі крѣмъ коментаря до Теренціевихъ комедійъ большу та
меньшу латинську грамматику: „Donati Grammatici urbis Romae ars
grammatica“ та „Donati de partibus orationis pars minor“ у питанняхъ
и відповѣдяхъ. Остання починаєть ся „Partes orationis quot sunt?“
и обіймає вѣкладъ „de nomine, pronomine, verbo, adverbio, participio,
coniunctione, praepositione, interiectione“ себто має такийже змістъ,
тільки в скороченій и еротематичній видѣ, якъ друга книжка біль-
шої грамматики, яка міститьъ іще в першій книжцѣ вѣкладъ „de voce,
litera, syllaba, pedibus, tonis, posituris“, а в третій книжцѣ про похиб-
ки проти мови и її окраси.

Грамматика Доната, а саме його „ars minor“, була головнимъ основ-
нимъ підручникомъ середнѣхъ вікѣв. Лектурою и дословнимъ вивченнемъ
його на памятьъ зачинало ся систематичне обучуванне молодежи
латинській мові. Ніоднѣ изъ граматичнихъ письменниківъ, якихъ ужи-
вано в тихъ часахъ, не тішивъ ся такимъ трѣвкимъ улюбленнемъ, якъ До-
натъ; мало книжокъ коментовано и видавано стѣльки, що його; його
імя стало заразомъ терміномъ для латинської шкільної грамматики.
И майже всі грамматики того часу, якихъ уживано замістьъ або побічъ
Доната, а виімкою Прісціана та його паризького коментатора Петра
Гелія зі середини 12 в., опирають ся на Донатови та є в большій
нічимъ нишимъ, якъ менше чи больше обзмістими а не методичними пе-
рерѣбками, повтореннями та поясненнями його змісту, якими муче-
но по найбільшій часті учениківъ. Твори сього роду панували в 14
и 15 вв. аж до гуманітаму на університетахъ и випирали часами не
тільки Прісціана, але и самого Доната.

По винайденню друкарської штуки належавъ Донатъ до першихъ
книжокъ, які розширювано в численнихъ виданняхъ, що нинѣ належать

ценнем слова ‚quaedam‘, мають граматики Люпула ¹⁾, Спангенберга ²⁾ (46) та Відавського (2а) ³⁾. Меляхтон додав до сеї дефініції ще пояснення: ‚Docet enim Grammatica, non solum qua ratione ac lege uerba inter se iuncta sententiam absoluant, aut quo discrimine casuum uel inclinationis sigillatim alia ab aliis differant, uerum etiam quibus quaque literis scripta, id cuius significandi gratia adhibentur expriment, atque exponant. Estque hoc imprimis cauendum pueris, ne facile asuescant scribendi rationem negligere, aut literas alias pro aliis temere usurpare... Quare nequid tale usu ueniret, inuenta est Grammatica, quae traderet certum artificium tam scribendi, quam loquendi‘ (ст. 7) ⁴⁾. Відгомін цього пояснення Меляхтона покажесть ся слідний зараз при дефініції правописи; тут треба ще замітити, що однакову з Лаврентівою дефініцію граматики має книжка Івана Урсинія ⁵⁾, де

до першорядних і найдорозших бібліографічних рідкостей. Гуманізм і реформація не то що не усунули книжки, але противно задля її короткості та ясності призвали її та завели навіть там, де виперло її „Doctrinale Alexandri“. Ще колы підручники Меляхтона, Коменія і інших здобули собі повагу та поширення, удержав ся Донат попри них. Щойно в середині 18 в. щезав він щораз більше зі шкільних лавок, хоч іще 1865 р. вийшов в Італії „Donato ad uso delle scuole secondarie“. Пор. Joh. Müller, Literarische Notizen (Geschichte der Methodik des deutschen Volksschulunterrichtes. Unter Mitwirkung einer Anzahl Schulmänner herausgegeben von C. Kehr, K. Seminarirektor zu Halberstadt. IV. Band, Gotha, 1882, ст. 218—220).

¹⁾ Erotemata octo partium Orationis ad Tyronum literariorum vsum comportata concinnataque. Sigismvndo Lvpio collectore, et denuo recognita. Ad libelli calcem Calendarium iam recens editum, additum est. (2а) (Бібл. Осол. ч. 9057). Rvdimenta Grammatices Sigismvndi Lvpiuli, Ab autore nuper reuisa, magnaue accessione aucta. Cracoviae. Apud Viduam Hiero. Vieto. Anno Virginei partus. 1550 (2а) (Бібл. Ягйіл. унів. ч. 286, инше виданне з р. 1546 в тій самій бібліотеці під ч. 285).

²⁾ Grammaticae Latinae partes, Orthographia, Prosodia, Etymologia & Syntaxis, ex Doctissimorum uirorum libris, in commodum & usum Iuuentutis Northvsianae congestae. Et in has pueriles quaestiones uersae, Per Ioannem Spangenbergium Herdebianum, denuo recognitae & auctae. Anno MDXLIII. Mense Ianuario. (Віденська унів. бібліотека ч. 184111).

³⁾ Catechesis grammaticae latinae, Nunc demum diligentius recognitae & auctae. Cracoviae. Anno MDLXXXI. (Бібліотека Дзяльницьких у Курнику, ч. 1165).

⁴⁾ Grammatica Philippi Melancthonis Latina, iam denuo recognita, & plerisque in locis locupletata, Lvgdvni. 1554. (Цесарська бібл. в Відні, ч. 93445—А).

⁵⁾ Ioannis Vrsinii Leopoliensis. Methodicae Grammaticae libri quatuor. I. De orthographia. II. De prosodia. III. De analogia cum Appendice. IV. De syntaxi. Львів, 1592. (Бібл. Осол. ч. 17750).

стоїть: Grammatica Est bene loquendi & scribendi peritia' (ст. 1), хоч поза тим нема майже нічого спільного в обох граматах.

Чотири частий граматики: орфографія, просодія, етимологія, і синтаксис або правописання, припало, істиннословіє, і счунніє (дб) в спільні трохи не всім тодішнім граматам. Дефініція першої часті граматики: Орфографія єсть, к'дєніє писменнє правк писати — має по собі ширше пояснення: Орфографія єсть п'єкал часть грамматіки, котора на д'чн' авьмо к'ждоє писмо на ігд м'кєци писанн. (їко, вїши. да не к'пїшемъ к'м'к'сто єркі, и, и' євдетъ нно, вїши. и' когомъ. да неkopишемъ т'кожъ к'м'к'сто о, ш, нбо нно єсть богъ, нноже богъ, т'кожде и' прбчал) (вв). Дефініції Спангенберга і Відавського взяті з граматики Меляхтона: Orthographia est, quae docet recte scribere: ut, Fallo, per F, quando idem quod decipio significat: Vallo per V, quando idem quod circundo, ac munio. Item, Pareo, per E, quando idem quod obedio, siue obtempero, notat: Pario autem per I, quando idem quod gigno, siue procreo (ст. 8). Близька до Лаврентівої і дефініція Ромерія ¹⁾: Orthographia est, quae recte scribendi rationem docet: docet enim singulas dictiones recte scribere (9а). Проф. Ягіч надрукував в „Разсужденіяхъ старинны о церковно-славянскомъ языкѣ“ одну статю, де на питаннє: Чтò єсть орфографія — зачинаєть ся відповідь також розрізненнєм она і омети: орфографія єсть іже разв'к'ти всак'ю р'к' писати правк, іже вы не поставити б'страго она в'к'сто троєрб'гаго в сїцевы' богъ, с'їно, но да п'їше' в'гъ и' с'їно (має бути: в'гъ, с'їно (ст. 993). Букв (писменъ) 37: а, б, в, г, д, е, ж, з, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ү, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, љ, ж, ш, љ, љ, љ, љ, љ, љ, љ. Вони д'лять ся на: гласна и' с'гласна. Самозвукими називають ся такі п'їменнє, которїи г'лосъ з' с'єє в'д'лют'ь. И' с'гласна, которїи з' с'єє г'лосъ в'д'ати немог'т'ь, ік'к' и' т'єло в' д'їк' не д'ї'сткоуєт'. И' т'єло оуко в'д'їно с'їше, нїже д'їжєт'с'я нїже живєт'ь, д'їла ж' и' в'т'кла д'їжєт'с'я, и' живєт'. Т'акоже и' с'гласна писменнє, нїже г'л' д'ають, нїже слогъ с'с'т'авити мог'т'ь в' с'єб'к', но т'ок'м' с'гласными. Гласна же писменнє и' г'л'с'ь под'ати мог'т'ь самїи в' с'єб'к', и' слогъ с'с'т'авити (вб).

¹⁾ M. Adami Romerii Stezicensis de ratione recte eleganterque scribendi, ac loquendi libri tres. E praestantissimis ac diligentissimis, proprietatis Latinae linguae inquisitoribus, recens collecti. Non quam diu, sed quam bene. Cum Gratia & Priuilegio. Краків, 1590. (Бібл. Осол. ч. 14335).

Цитована вище граматична стаття на питання, що́ ради́ бѣа сѣть писмена согласна, бѣа же гласна, відповідає так: Согласнаи писмена ꙗкоже плѣтъ єсть не моцно ѿми рещи что без прикладѣ к нимъ писмене гласнаго, ꙗкоже сѣ стоїтъ дѣд согласныѣ гл, ѿли кѣдеѣ согласныѣ четыре, ꙗкоже прѣст, (має бути: прѣст) ѿ кѣ гласнаго ѡни рещисѣ не мѡгуть, но стоїтъ ꙗкоже без'дѣш (ст. 993). Се порівняннє стрічаєть ся у кількох граматичних статях, надрукованих у „Раасудженіяхъ“. Найблизше до Лаврентієвого порівняннє співзвуків зі стовпами ѿ тілами; плоти бѣо и столпи нарицаютьсѣ сего ради, понеже безо ѡдѣшвлениѣ прикладовѣ не мѡгутъ никоегоꝗ гласа ниже вѣщаниа составити ѡ сѣбѣ. ꙗкоꝗ ко тѣло бѣ дѣш ниꝗ движетсѣ ни же живѣт, дѣша же ко ѿ без тѣла ѿ движитсѣ и живѣт, но ничтоꝗ содѣжиствѣетъ кромѣ телесн (ст. 702). Таї не руські граматики видумали се порівняннє. Та мѣν φωνήεντα ἀναλογοδοι τῆ ψυχῆ¹⁾, писав у своїй граматичі ще Теодосій, та дѣ σύμφωνα τῶ σώματι¹⁾. В однім латинським граматичнім тексті ось як пояснюють ся назву „vocales“ і „consonantes“: Vocales sunt sicut animae in corporibus, consonantes sicut ipsa corpora'. Тому так, anima uero et se mouet et corpus: sic et istae uocales per se feruntur et per se sillabas faciunt. Corpus autem sine anima immobile est, sicut consonantes sine uocalibus. Nam illae per se scribi possunt, nomina uero uel potestatem habere sine uocalibus non possunt²⁾.

Самозвуків 11. Ділять ся вони на: дол'гала (и, ѣ, ѡ, ѡ), крат'кала (е, о, у), двокрѣмен'нала (а, ѱ, ж, в). Називають ся так тому, понеже въ Твор'чєкиѣ стїс'кѣ ѡ сиѣ пїмєнѣ съставивѣсѣ слѡгъ, слѡгъ дол'гїи кыклетъ. Крат'кала же такоꝗде нарицаютьсѣ понеже крат'кїи слѡгъ кыклетъ. Двокрѣмен'нала же нарицаютьсѣ, понеꝗ нѣсѣтъ єдиннаго крѣмене, сїрѣчь нѣсѣтъ постоѡнна, ѡкогда єд кыклетъ крат'кала, ѡкогдаꝗ пакѣ дол'гала прои'колєніє Твор'ца (҃аб). Такий самий подїл самозвуків і букв взагалї є і в „Адельфотесї“ (7 к.). Оснований він на грецьких граматиках, в яких також φωνήεντα' розпадають ся на μακρά, βραχέα і δίχρονα', прим.

¹⁾ Θεοδοσίου γραμματικῶν περὶ γραμματικῆς. Theodosii Alexandrini Grammatica. E codicibus manuscriptis edidit et notas adiecit Carolus Guilielmus Goettling profess. philos. p. e. in univers. litt. Jenensi, Lipsck, 1822, ст. 16.

²⁾ Grammatici Latini ex recensione Henrici Keilii. Supplementum continens Anecdota Helvetica ex recensione Hermannii Hageni, Lipsck, 1870, ст. LIV.

Хрисольора¹⁾ (ст. 3), Халькоконділя²⁾ (2 6), або на longae, breves і ancipites', як стоїть у рівноряднім латинським текстї поруч грецького в граматичї Гази³⁾ (ст. 5), Крузія⁴⁾ (ст. 18); за грецьким взором ішли латинські граматики, прим. граматика Тухольца⁵⁾ (б 6). Грецькі граматики взяли повний подїл самозвуків із граматик Діонїсія, яка була широко розпросторонена в пізніших перерїбках в питаннях і відповїдах⁶⁾.

Співзвуків 25 і єдинъ єрь, Гласъныѣ же ѿ Сѣглас'ный сѡ'. Єгда кыклетъ къ началѣ речєніѣ слѡгъ, тогда, ѣ, Глас'ныѣ сѣчлѣсѣ, ꙗко сѣ члѡвєки. Єгдаже на коци речєніѣ, тода сѣглас'ный єсть, ꙗко гласъ. Співзвукѣ ділять ся на: прѣтала і сѣгбєкам. Назва перших походить відсѣ, цю нї ѡкиѣ ѿныѣ сѣстѡлѣсѣ, но самї ѡ сѣкѣ сѣтъ, а других, понеже не самї ѡ сѣкѣ, но ѡ ѿныѣ писмєнѣ сѣстѡлѣсѣ (s, z = сд, ѣ = кс, цї = шч, ѣ = пс) (дѣ). Вкінці в чотирѣ діфтонга (ѡ, ѡ, ѡ, ѡ), які єгорѡди Двоглас'нала пїмєна нарицаютьсѣ, понеже дѣкѣ нимѣ гласъныхъ сѣвокѣплѣшисѣ, сѣстак'лѡють єдинѡ пїмѡ. ꙗко, ѡ ѿ сѣвокѣпїшїи сѣстѡлѡють s. Такѡже к ѿ і, ѡ, ѿ і, ѿ о, сѣвокѣпїшисѣ сѣстѡлѡють

¹⁾ Ερωτηματα του Χρυσολωρα. Emanuelis Chrysolorae Bysantini, viri doctissimi, Graecae Grammaticae Institutiones multis locis recens et emendatae, et magna cura atque diligentia castigatae. Parisiis, Apud Christianum Wechelium, sub Pegaso, in vico Bellouacensi, Anno MDL. (Бібліотека відєського унїв. ч. 206839).

²⁾ Demetrii Chalcondili Grammatica graeca. (Відєська Цїсарська бібліотека).

³⁾ Theodori Gazae introductionis grammaticae libri quatuor, una cum Interpretatione Latina per uices Capitum disposita: Recognitione uero ex uetustis manuscriptis exemplaribus Italicis. Basileae ex officina Valderiana mense Martio, Anno 1541. Cum privilegio Caesareo ad quinquennium. (Відєська унїв. бібліотека ч. 263967).

⁴⁾ Martini Crvsii Grammaticae Graecae cum Latina congruentis, Pars prima. Basileae, 1573 (Берлїнська Королївська бібліотека, V с 690).

⁵⁾ Institutiones grammaticae Ioannis Cerui Tucholiensis, una cum interpretatione nominum ex Nicolao Perotto, Laurentio Valla, Marco Varrone, C. Plinio Secundo, Festo Pompeio, Nonio Marcello succincte decerpta. Ad haec idiomate Polonico & Germanico illustrata. Cracoviae, ex officina Vngleriana, mense Aprili, anno MDXXXIII. (Бібліотека гр. Тарновских у Дикѡвї).

⁶⁾ Зібрав ѿх Егенольф: Erotemata grammatica ex arte Dionysiana oriunda. Maximam partem nunc primum edidit Petrus Egenolff. (Als Beilage zum Programm des Grossherzoglichen Gymnasiums zu Mannheim für das Schuljahr 1879/80). Мангайм, 1880. Сєй подїл на стор. 12, 13, 14 і 15.

ю. Такω* і й α, с'єсталалю*, та (Дб). Про грецькі зложені співзвукки стоїть у граматиці Діонізія: "Ἐστὶ δὲ τῶν συμφώνων διπλᾶ μὲν ἔστι τρία ζ ξ ψ. διπλᾶ δὲ ἔιρηται, ὅτι ἐν ἑκάστῳ αὐτῶν ἐκ δύο συμφώνων σύγκεται, τὸ μὲν ζ ἐκ τοῦ σ καὶ δ, τὸ δὲ ξ ἐκ τοῦ κ καὶ σ, τὸ δὲ ψ ἐκ τοῦ π καὶ σ¹⁾". Про *semivocales duplices* в мова також у цитованій грецькій граматиці Крузія (ст. 20) та в богатых латинських граматыках, прим. Спангенберга (6а) та Люпуля (*Erotemata*, 3а). Звідки взяв Лаврентій термін „простий“, не відомо; в граматычній традиції до нього в аналогічнім розумінню я не стрітив такого терміну. За се в цитованій уже статі в „Разсуждениях“ проф. Ягіча в близьке Лаврентієвому поясненню двозвуків: Два писмене во єдино реченне сложены, то єсть по єллински диддонга, а по словєнскѣ двосложное, іакоже сѣ Г да а совокуплены сїце И нарицаются єдинѣк и мене, іа. И пакы бнѣ да і совокуплены глїются ю. Єрїєкє, єрь і, присококуплены другѣе другѣму, нарицаются єркі. И пакы двѣ і совокуплены, нарицаются иже (ст. 995).

В граматиці Діонізія *φωνήεντα λέγεται, ὅτι φωνὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποτελεῖ, σύμφωνα δὲ λέγεται, ὅτι αὐτὰ μὲν καθ' ἑαυτὰ φωνὴν οὐκ ἔχει²⁾*. В Теодозія Александрійського *λέγονται δὲ φωνήεντα, ὅτι ἀφ' ἑαυτῶν φωνὴν ἀποτελοῦσι, λέγονται δὲ σύμφωνα, ὅτι ἀφ' ἑαυτῶν φωνὴν οὐκ ἀποτελοῦσι, ἀν μὴ συντεθῶσι τοῖς φωνήεσιν³⁾*. В „*erotemata*“ -х Люпуля *dicuntur vocales, quia per se uocem faciunt plenam, а consonantes, quia sonant cum aliis*. Термін діфтонги оправдуєть ся тим, що *fiunt e duabus uocalibus* (26). Подібне поясненню і в Базея: *Diphthongus est, duarum Vocalium, uim suam retinentium, in eadem syllaba complexio* (12 а).

VI.

Як у латинській граматиці Меланхтона другою частинною граматыки в провідія, так і в Лаврентія. Просодїа єсть оударєніє гласа писмєннаго. Просодїи шість: оѣіа ('), кариа ('), ωв'лечє наа ('), кро'ваа ('), долгаа (-) и кра'каа ('). Бывати слоучаетьса просодїи — на'сауги, а слогъ єсть, снїтїє гласнаго сѣ с'гласнымъ, іако, ба, илї оудєннїє Гласнаго, іако а и о (ѣаб). Дефинїція просодїи згїдна з початком дефинїції Теодозія, в якого на питанне: *τί ἐστι προσοδία*, починаєть ся відповідь так: *ποιὰ τὰσις*

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 12 (14 і 15).

²⁾ ibidem. ³⁾ Goettling, op. cit. ст. 16.

*συγγραμμάτων φωνῆς*¹⁾. Що тиваєть ся самого числа прозодїи, грецькі граматыки начислюють їх десять.

Близька до Лаврентієвої дефинїція складу в „Адельфотесу“: *Слогъ ієть сложенїє малыхъ двѣхъ писмєнъ, потрековатєлно жє и гласнымъ слогки глаголютєса* (8 к.). Се переклад дефинїції Ляскариса²⁾. І в Теодозія *συλλαβὴ λέγεται σύλληψις τοῦλάχιστον δύο γραμμάτων, φωνήεντος δηλαδὴ καὶ συμφώνου, ἢ τὸ ἀνάπαλιν³⁾*. У граматиці Діонізія *συλλαβὴ ἐστὶ κυρίως σύλληψις συμφώνων μετὰ φωνήεντος ἢ φωνήεντων, οἷον καρ, βοῦς καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἢ ἐξ ἐνὸς φωνήεντος, οἷον α η'⁴⁾*. „Уєдненїє“ Лаврентія відповїдає грецькому „*ἡ μονογράμματος*“ в Теодозія і в одній перерїбці граматыки Діонізія у питаннях і відповїдах. Як *συνέλευσις τοῦλάχιστον δύο γραμμάτων* вступає дефинїція складу в Хрисольора (ст. 4) та в Мосхопула⁵⁾. Взагалї дефинїція Мосхопула ще найблизша до Лаврентієвої, бо в нього склад се *συνέλευσις τοῦλάχιστον δύο γραμμάτων, καταχρηστικῶς δὲ καὶ αἱ μονογράμματος συλλαβαὶ λέγονται, οἷον α, ε'⁶⁾*.

Склад *ἀποσπλάγισα* трїци: дол'гω, краткω, и двокрємєн'нω. Перший раз, *εγδα ωдол'гн* илї двокрємєн'ныхъ писмєнъ слогъ с'єставлаетьса, другий раз, *εγδα ωдвокрємєн'ныхъ* писмє слогъ дол'гїи, илї крат'кїи, с'єставлєнъ вывдє, прои'колєнїє Гвор'ца (ѣб). На питанне: *Εἰς πόσα διαίρεται ἡ συλλαβή*, відповїдає одна перерїбка граматыки Діонізія: *εἰς τρία εἰς μακράν, εἰς βραχείαν καὶ εἰς*

¹⁾ Goettling, op. cit. ст. 61.

²⁾ Constantini Lascaris Byzantini grammaticae compendium. Adiectis in fine quibusdam opusculis, ad graecae linguae scientiam aptissimis. Cum latina interpretatione e regione apposita, ut conferri quouis tyrone possint, Venetia, 1557, к. 2 (Бібл. Осолївських, ч. 57563). Я мав також під руками: Constantini Lascaris Bizantini de octo orationis partibus vna cum eiusdem authoris & aliorum opusculis, atque additionibus tum ad graecam, tum ad hebraicam introductionem, quae hanc volenti paginam statim se offerunt. atque ea quidem omnia cum interpretatione latina, & quam antea vnquam prodierint, emendatiora (Віденська унївер. бібл. I 184593; инше виданне I 148599). В Ляскариса, як і в Теодозія, *accentus est extensio vocis literatae* (De octo orat. part. 46).

³⁾ Goettling, op. cit. ст. 39. ⁴⁾ Egenolff, op. cit. ст. 16.

⁵⁾ Grammaticae artis Graecae methodvs Mauuele Moschopulo Authore. Eiusdem artis Theodori Gazae lib. II. Basileae. MDXL. (Віденська унїв. бібл. ч. 244038).

⁶⁾ Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυροῦ μαροῦλου τοῦ μοσχοπούλου διορθωθέντων ἐρωτημάτων περὶ προσοδιῶν (36). (Цїсарська бібл. у Відні).

μοιήν¹⁾). Так само в інших грецьких граматиках, прим. у Мосхопула, де по розрізненню троякого складу наступає дефініція кожного. Довгий склад в *ἢ ἔχουσα μακρὸν φωνήεν... ἢ μίαν τῶν διφθόγγων*. Короткий склад в *ἢ ἔχουσα βραχὴ φωνήεν...* А *μοιή συλλαβή* в *ἢ δυναμένη μακρὰ εἶναι ἢ ἀπὴ καὶ βραχεῖα* (36, 4а).

По вступі до прозодії дав Лаврентій його тол'кованіє себто говорить в прип'ял'к. Прип'яло єсть, н'м'же прип'як'є чнтаюцій, н'лї оудар'є гласо н'ни'же тр'єв'к сл'єз'к'х'ь. При вичисленню прозодій переложені терміни: *ὄξις* і *καρία* на: *ὄστρα* і *ταχία*. Склад виєненний ось як: *Слогъ єсть кгдаѣсѣ зыйдуть двѣ писмѣ, єдинѣ сьгласное а дрѣгоє гласное, іакътѣ, па. Іл'ко хо' єдинѣ писмѣ гласное, н'лї двогласное, іакътѣ, ави.* Про поодинокі роди складів сказано, що *дѣлгій слогъ єсть, котѣрій в дѣлгит писмѣ, н'лї дѣлгѣт сьсталєнны.* І *крат'кій кор'їи вкорѣтки писмѣнъ бываєт'.* І *двокрѣмен'ный єсть, кгдаѣ в двокрѣмен'ныхъ писмѣ бываєт' слогъ дѣлгій ал'ко корѣткій* (36, 3аб). Всї терміни на прозодію, яких уживає Лаврентій, приходять у граматичних статях, зібраних проф. Ягічем в „Разсужденіяхъ“. Про шість прозодій, тих самих, що й у Лаврентія, говорить статя *Θ* бже к'ако просѣд'їа достон'т писати і г'лати на ст. 744—745.

Прозодія дїлить ся на *ὄударєніа*, *крѣткѣю* і *крѣменѣ* (36). Грецькі граматики дїлять прозодію на чотири частї; одначе коли узгляднѣти Лаврентієв роздїл в' точках'ь, подїли прозодії в грецьких граматиках і в Лаврентія покрийт' ся. Наголосів три; перший із них — *ὄστρα* єсть, іакже *ὄστρω* творит' *ὄудар'єти* на *м'єт'к* на н'єже *єс'* (36, 3а). Один із чотирох складів може бути місцем сього наголосу: *кѣчємы*, *прѣкѣчємы*, *пропрѣкѣчємы*, и *прѣпропрѣкѣчємы* (*подєк'єпє*) (3а). В статі „Грамматичество“ в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча оксія може стояти й на пятїм складї: *ὄξ'є* — *полаг'єтсѣ* в началє р'єчєи на' першым' слогом', *полаг'єт' же сѣ* и на' вторым' слогом', и на' третим', и на' четвертым', и на' пятым' слогом' (ст. 994).

Що до дефініції оксії, в граматиці Мосхопула на питання: *τί ἐστιν ὄξεια*, стоїть така відповідь: *ποιότης συλλαβῆς ἐπιτεταμένον ἔχουσα φθόγγον* (16 і ст. 2). В Прієціана *acutus namque accentus ideo inventus est, quod acuat sive elevet syllabam*²⁾. Не далека й дефініція Мєлянхтона: *acutus tonus est, quo syllaba pronuntiando attollitur* (ст. 15).

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 16.

²⁾ Grammatici Latini... Supplementum... ст. 520.

В трьох разях стоїть оксія на кінцевім складї: Пер'вий образъ єсть, *єгда слычѣтсѣ рєчєнїє єже бѣдѣт' н'м'єти слог' кон'чємы* крат'кій, *прѣкѣчємы* же іакїли бѣдѣт', на дѣ н'м'же тр'єв'к бѣдѣт' *ὄударєніа*, *єгоже н'єкаѣ в сьгласныхъ прѣвар'єт'*, тог'дѣ *кынѣ* *ὄστра* *полаг'єтсѣ*, іакѣ, *ножъ*, *матѣжъ*, *мѣжѣт'єн'*. Втрѣтій образъ, *єгда кон'чємы дѣлгїи*, и *полаг'єт' ємоѣ н'єкаѣ в сьгласныхъ*, *прѣкѣчємы* же *т'акоже дѣлгїи*, іакѣ, *дрѣгн'х'ь*, *клат'єн'х'ь*. Трѣтій образъ, *єгда двѣ ч'асти снїдоут'сѣ н'м'же тр'єв'к бѣдѣт' двѣхъ* *ὄударєніи*, снѣже *єдинѣю* *ὄдув'єлаут'сѣ*, іакѣ, *сєго же*, *сп'ати тѣ* (36).

В перерібіці граматики Діонїєв є правило, яке може бути вихідною точкою для першого Лаврентієвого правила ставлення оксії: *εἰ δὲ ἢ λήγουσα ἐν βραχεῖα καὶ ἔχει ἐπάνω ἀπὸ τῆς τόνου, ὡς τὸ σοφός, ἐπὶ τὸ φος δεξίαν γράφε*¹⁾. Друге правило, вдаєть ся, се власна комбінація Зиванія або вимагання довготи передостаннього складу хибно поставлене замість короткого складу й тоді таке правило дало би зближити ся до грецького: *εἰ δὲ ἢ λήγουσα ἐν μακρᾷ, ὡς τὸ ὁ λέων τυχόν* (sic! *τυχών*), *ἢ δὲ παραλήγουσα ἐν βραχεῖα, καὶ οὕτως δεξίαν γράφε*²⁾. Трєтє правило се звїсне правило грецького наголошування, що оксітона задержують оксією перед односкладовими єнклїтиками.

Передостанній склад приймає оксією, *єгда оударєніа желєт'є* *ωє'лєчєнѣ* же не мѣщ'єнѣ к'єт'и. Тог'дѣ *ὄστра* *насл'єж'єдєт'є* *єго*. іакѣ, *полаг'єю*. Никогдѣ во дѣлгїи дѣлгѣомѣ послѣдѣющ'єхъ, нїже іакї дѣлгїи дѣлгѣго *прѣвар'єющ'є* *ωє'лєч'єтсѣ* (н'а). У статі „Грамматичество“ стоїть: *полаг'єт же ὄξ'є и на' дѣлгимъ слогѣ*, *єгда слычѣтсѣ дѣлгомѣ слогѣ по дѣлг'є*, илї *прѣ дѣлгимъ тр'єковати* *ὄударєнїи* в снѣцєхъ, *клат'єн'хъ* и *пит'єтсѣ* (ст. 994). В єротематичній перерібіці граматики Діонїєв відповідає сьому правилу отсє місце: *Γίνωσκε ότι ἐὰν ἐν ἢ λήγουσα καὶ ἢ παραλήγουσα καὶ αἱ δύο μακρᾶ καὶ ἔχει εἰς τὴν παραλήγουσαν τὸν τόνον, ὡς τὸ ποιήσω, δεξίαν ἀφείλει ἵνα ἔχη. λέγει γὰρ ὁ κανὼν μακρᾷ πρὸ μακρᾶς οὐ περιπάται*³⁾. Також у грецькій граматиці Мєлянхтона *utraque longa prior acuitur*⁴⁾.

На третім складї з кінця стоїть оксія, *єгда ю рєчєнїє тр'єков'єт'є*. Трєкованїє рєчєнїа *ра'сѣюд'єтсѣ* сьсталєнїє рєчєнїи. іакѣ, *в спас'єю сьстал'єтсѣ* снѣнїє. Подібно й на четвертїм складї з кінця

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 5.

²⁾ ibidem.

³⁾ ibidem.

⁴⁾ *Integrae Graecae Grammaticae institutiones a Philippo Melanchthone conscriptae, atque pluribus in locis auctae*, Кольонїя, 1522. (Бібл. Осолївських, ч. 32143), 8а.

владеть ся оксія, як що він ю тре́буетъ ѿмѣти. ꙗко, сватителски-ма истиносѣ. Тут і додав Лаврентій: Да знаменаетъ жеса, ꙗко вываетъ ѿ на четвѣтомъ слѣзѣ ѿ на пѣтомъ ѿ кончаемаго ꙗко, свѣщеническима. мѣченичестѣи (ѿб). Правила того роду не потребують пояснення, тим більше не найдуть собі авальогію.

Другий наголосовий знак тѣжкѣа єсть, ꙗже тѣжкѣа творить оударати на мѣстѣ на немже єсть (ѡа). В Мосхопула означена варія як *ποιότης συλλαβῆς ἀνειμένον ἔχουσα φθόγγον* (16 і ст. 2). Близька до Лаврентієвої дефініція Мелянхтона в латинській граматиці: *Gravis est, quo syllaba grauter, hoc est absque aliqua uocis eleuatione profertur* (ст. 15). Варія стоїть, як у грецькій мові, тільки на кінцевім складі в двох випадках, які тотожні з першими двома правилами владення оксії на кінцевім складі. Що до варію, ще додана замітка: Вѣдати же подоваєтъ ꙗко ксако реченіє єдинослѣжно краткими же писменнѣ сѣстале но сѣще, єгѡже ничтѣ ѿ сѣгласнѣ писменѣ превараєтъ ѡтѣчаєтъса. ꙗко, но же вѡ пѡ (ѡб). Се правило підходить під навчання Прісціяна: *Syllaba, quae correptam vocalem habet, acuto accentu pronuntiatur, ut pax*¹⁾. У Мелянхтоновій латинській граматиці розтягнене се правило ѿ на довгі складя: *Nam quae monosyllabae sunt, in contextu graui tono ubique hodie efferuntur, siue eadem syllaba longa, siue breuis est, Quod non lege, aut ratione fit, sed consuetudine* (ст. 306).

Ѣвлечѣнаа єсѣ, ꙗже ѡмнѣнѣ ѿли дѡрогласнѣа творитъ оударати на мѣстѣ на немже вываетъ (ѡб). В латинській граматиці Мелянхтона *circumflexus autem, is tonus à ueteribus dictus fuit, quo syllaba cum mora nonnulla, ac tractim efferretur* (ст. 5). Перша половина дефініції Мелянхтона в грецькій граматиці навязує до сучасної граматичної традиції, друга половина споріднена з дефініцією Зиванія: *Circumflexus, etiamsi eleuare syllabam uideatur, tamen proprie non eleuat, sed tardat. Ideoque arcu, quasi mollioris prononciationis notula, scribitur*²⁾ (56).

На двох складах може стояти сей знак на останнім і передостаннім. На останнім складі стоїть він, єгѡда превѣчяемый єсть краткѣ, кѡчяемый же дѡгнѣ, ѿ желаетъ оудареніа єгѡже нѣкѣаа ѿ сѣгласнѣа ѿли превѣчяютъ ѿли нѣ. тогѡда нѣже ѡвѡстраєтъса нѣ-

¹⁾ Grammatici Latini... Supplementum, ст. 521.

²⁾ Також: *Grammatica Graeca Phil. Mel. iam denuo recognita, atque multis in locis locupletata. Nicol. Gerbellius. Hoc credo quondam, ut callerent graeca, libello Calliopen comites erudisse suas. Haganoae per Joh. Secerium. Anno MDXXXVII. (Цісарська бібліотека в Відні, 73 W 117) 6а6.*

же ѡтѣчаєтъса, но ѡвѡлачяєтъса. ꙗко, держитъ, тѣжкѣ. ѿли вѣ превѣчяемаго, то мѣа ѡце слѡгѣ дѡлгнѣ єсть. ꙗко, снѣдѣ, вѣ. А превѣчяемый мѣсто вываетъ ѡвлечѣныа, єгѡда кѡчяемый краткѣа євѡдетъ, превѣчяемый же дѡгнѣ, ѿ тре́буетъ оудареніа, превѣчяемый же тѡкожде краткѣа ꙗко же кончаемый, тогѡда ѡвлачитъса, ꙗко, ѡвѡстраєтъ. ѿли безпрѡпревѣчяемѣа, ꙗко, вѣша, вѣше. Єгѡдаже прѡпревѣчяемый слѡгѣ дѡлгнѣ євѡдетъ, тогѡда ѡвѡстраєтъса. дѡлгнѣ вѡ снѣа вѣзбранѡетъ ѡвлечѣно вѣти, ꙗко, дѣвѣтѡкуєтъ (ѿаб).

В перерібіці граматики Діонізія *ἡ περισπωμένη ἔχει ὡς εἰρηται τόπους δύο, αὐτὴν τὴν λήγουσαν καὶ τὴν παραλήγουσαν. ἂν γοῦν ἐνὶ ἡ λήγουσα μακρὰ καὶ ἔχει ἐπάνω αὐτῆς τόνον, περισπωμένην ὀφείλει ἵνα ἔχη, εἴτε συνηρημένη ἐστίν, ὡς τὸ ποιῶ, εἴτε οὐχί, ὡς τὸ ποῦ ἢ τὸ πῶς ἢ τι τοιοῦτον... εἰ δὲ ἡ λήγουσα ἐνὶ βραχεῖα, ἡ δὲ παραλήγουσα ἐνὶ μακρᾷ, ὡς τὸ οὐτος, ἐκεῖνος καὶ ἔχει ἐπάνω τῆς παραλήγουσας τόνον, περισπωμένην ὀφείλει ἵνα ἔχη*¹⁾. В грецькій граматиці Мелянхтона виразно зазначене тільки се правило: *Penultima, in disyllaba, prior natura longa, posteriore breui, circumflectitur* (96).

Канон ѡ Ѣвлечѣнѡй: На дѡлгимѣ слѡгомѣ кнѣнѣ ѡвлечѣнаа кѡвѡетъ, а надѣ краткимѣ никѡгдаже вѡкѡетъ (ѡб) — зазначений із грецького наголосування. У Крузія *nulla breuis, nec Positione longa, circumflectitur, sed tantum Syllaba natura longa*²⁾. Здасть ся, впливом спостереження практикування при друкуванню церковнословянських книжок в дальшій текст Лаврентія: *ѿ сѣ ѡ ѡвлечѣнѡй. Подоваєтъ же вѣдати ꙗко вѣсловѣскомѣ писмѣ ѡвлечѣно нѣ мѡщнѣа вѣти вѣ кѡпѣ сѣ кратѡкою. но кѣ мѣсто ѡвлечѣныа полагаєтъса ѡѡіа ѿли варіа, ꙗко, ꙗко. ѿже. ѡ. ѿ. ю (ѡб, ѡа).*

На грецьке походження дальшого тексту вже вказано; себто, що потрібнѣа єсть вѣдати ѿ сѣ ꙗко писменѣа, єже нарицаютьса дѡлгѣа ѿ двогласнаа, вѣноу кѡвѡютъ дѡлгѣа, або кратѣаа же писменѣа вѣнѣа кѡвѡютъ кратѣаа (ѡа). Довший вклад ѡ двокрѣменнѣа: Єгѡда превѣчяемѣа ѿли краткимѣа двокрѣменное, тогѡда вѣнѣа дѡгнѣа слѡчяєтъса ꙗко равнѣа, аце. Єгѡда же пѡ дѡлгѡа ѿ по кратѡа двокрѣменное тогѡда вѣнѣа краткѣаа слѡ вываетъ, ꙗко ѿмаа тогѡда. Єгѡда же слѡчитъса вѣти двокрѣменнѡмѣ пѡ двокрѣменнѣа тогѡда перѡе оуѣко дѡлгѡа нѣторѡе же кратко слѡчяєтъса ꙗко,

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 5.

²⁾ Martini Crvsii Grammaticae Graecae, cum Latina congruentis, Pars altera. Basileae 1585 (Королівська бібліотека в Берліні V с 690), ст. 984.

наша. Єг'даже між'дв двокременными двокременное случит'ся. на'ни жє трєв'к оударєнїа; тог'да шк'острєжєса пєр'ваго рѣди двокременнаго дол'гаго соущаго. іако, коз'акаша. И неп'тожнїа єг'д рѣди понєже прєкарѣмому оубо крат'кій сл'б єсть послєдоуємому жє д'б'гїи ка двокременно єсть між'дв двокременными а. прєкарѣмы на нег'ожє взрѣа ка двокременнї см' слвѣдет'ся крат'кій, шажє послєдѣемы нанєго жє, в'зырѣа ка, дол'гїи сл'бгъ вывѣт. а ша, крат'кій. Речєнїє жє єдиносл'бно, ѿ двокременныхъ жє писмєнъ съставлєнно, сл'бгъ неп'стожнє єсть. обогда оубо крат'кій обог'а жє дол'гїи прон'волєнїемъ. іако, да, да (ѣаб, ѣа) Жерело сеї партїи не звїсне мєнї.

Як партїя „о двокременных“, так і дальша ѿ кроткой запозичена з граматики грецької мови. Крот'кам єсть, лѣгодна. іаже кроткѣ и не оударит'єн'є в'кцлєт'ся сл'бгъ єа рѣди. п'о д'ѣйствє єа и и'мѣ єа. Кладєть ся на кс'к' речєнїи начѣны сл'вз'к', нїже ѿ глѣсныхъ или двоглѣныхъ кыкѣт'. іако, єг'да. юноша (ѣаб). В цитованїй уже статї „Разсуждений“ проф. Ягїча кроткам наричєт'ся, понєжє аще на' кон' писм'о о'на стоїт', т'о писм'о кротко рєцїи. а ставит'ся о'на т'очїю в начал'є р'єчи и в' концїи на' сїми писмєны, а є и і оу о ѿ є ю іа (ст. 745). В иншїй статї п. в. Наказанїє ко вчїтел'єм' како и'мѣ оучити д'ѣтїи грам'отк' и д'ѣт'є оучит' (и)са в'жтєвн'омѣ писанїю и разв'м'нїю нема вже мови про кладєннє сього знаку на кївцї: Такожє и кроткѣю, сїр'єчь тїхѣю знѣти, како становїт'ся в начал'є на' звѣтелными писмєны, сїр'єчь, и тєбє, и мєнє, а мїнѣ, а ндрєї, и пр'очлѣ. сїа кроткам заємлєт'ся тїхїи и кроткїи глѣсо' (ст. 789). В граматицї Дїонїзїа *δμοιος και η ψιλη τίθεται εις γραμμα φωνηεν ψιλομενον, ολον ευραφον, ονομα και εις τα δμοια*¹⁾.

Як у грецькїй граматицї, так і в Лаврєнтїа крємєн' дѣк: Дол'гал, и Крат'кам. Кс'м дол'гїа оубо сл'вгї д'б'гїа. крат'кїа жє крат'кїа в'ткв'рцє'є в'ывѣют'. іако, дѣлєчє ѿт' мєнє ѿтєтѣки рани твоѣ. До сього додано поучєннє: Єг'да жє оуб'єси х'вдожєств'о, тог'да и'з'в'єстнѣ оуб'єси ѿ в'рємїнахъ. и єг'да начнєши с'шнїкѣти рѣлично плєт'єным стїхїи Тв'ор'чєским. Крїм того: К'єдати жє потрєва іако крат'кам в'внѣ полагаєт'ся на н'єкнхъ рєчєнїахъ и не в'чїсл'є с'шнїхъ. іако, на, твої, м'ой, глѣющїи, прїйд'оша (ѣїб, ѣа). І в грецьких граматиках *χρονοι' δυο': η μακρη και η βραχεια*. Про ставлєннє короткой над и говорїло ся у грама-

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 3.

тичнїй традицїї, прим.: Крат'кам полагаєт'ся в' сн' р'єчє' пойд'є, дойд'є, поїм'є, ай несєт', лїненїаїни, с'в'єств'о, поїтї, і в' подєкныхъ сн', іакожє с'є м'ой, с'їи, т'вої, т'ой, як стоїт' у „Разсуждений“ проф. Ягїча (ст. 745).

Про титлу сказано, що тїтла жє тѣкѣ пишєт'ся. С'в'єств'єн'но жє єи єсть пѣчє с'шнїхъ написан'ныхъ писмєнъ значїти. іако, ѣъ, ѿцъ, снъ, дхъ, стїи (ѣа) Перша половина вїдєтупу про титлу „Грамматичєства“ в „Разсуждений“ має тї самї примїри: Титла пишєт'ся на' в'жтєвными, и стїими и на' о'сцїиными и на' ч'тн'кишими и'мєнїи и р'єчїи, сїцє: г'дѣ, в'гъ, ѿцъ, снъ, дхъ, стїи (ст. 995). В вїданнїю Камерарїа латинської граматики Мєлєнхтона пїд титлуом, *de scripturae brevitate* написано: *Sed brevitatis & veluti correptionis consistit in omīssione aliquarum literarum, vel contractis figuris*¹⁾.

Точкє шїєть: запѣтѣ (,), с'рокѣ ('), двос'р'єчїє (:), по'єст'олїа (:) , с'єдїнїт'єна (") и т'очка (.). Дїлѣть ся на: к'є єжє разд'єлѣтї, в'є єжє с'єдїнѣтї и в'є єжє с'єк'єршѣтї (ѣїб). По два знакї на чєргою припадає на кождє трупє. Першою рѣд'єлѣт'є, єг'да сл'бко тв'орѣщїи, и не с'єк'єршєн'нѣ р'єчѣ и'з'рєк'шїи, пишємъ ю; другою і третїю, єг'да глѣющїи, не с'єк'єршєн'нѣ р'єчѣ и'з'рєчємъ, ѿвѣчє жє с'єк'єршєн'к'шѣ ѿ іаже за запѣт'ю; в'кїнцї чєтвєртою, єг'да в'єпр'єшїє д'ѣющїи, пишєт' ю, нїже тѣкѣ рѣд'єлѣт'є іако запѣт'ю, или с'рокѣю, нїже с'єк'єршѣмъ нєю понєже в'єпр'єса ждєт' (ѣїб). Знаком луч'єи є с'єдїнїт'єна, яку в'єг'да пишємъ в'єстроїт'є, и к'єк'єн'цї пишєщїи и'дєжє не в'єк'єршѣт'є рєчєнїє, тог'да на коцї єдн'ноє ст'р'окї рєчєнїю п'о соуцїє, в'начал'є жє др'єгїа др'єг'омѣ п'олѣ. Тог'да с'єдїнїт'єна с'єдїнѣт'є о'но рєчєнїє разд'єлєн'ноє. іако, х'лѣбѣ аг'гєл'єскїи іадє ч'лѣкъ (ѣїб). Останько — т'очкою с'єк'єршѣмъ, єг'да с'єк'єршєн'ноє сл'во и'рєкшє с'єк'єршѣмъ нєю (ѣа).

В однїй із цитованих статїй „Разсуждений“ вїдєтуп про точкє мая заголовкє о єтимологїи: Єтимологїа толкѣт'є и'стїннос'л'бкїє, а и'стїннос'л'бкїє сє єсть єжє разв'єтї г'дѣ дост'єт'є по'єт'євнїи в' писанїи запѣтѣ или с'рокѣ или двос'р'єчїє і по'єст'олїа, и снїтѣжїє и сл'бгїа і т'очка. Разд'єлѣт'є жє єтимологїа в' тр'єа

¹⁾ Grammatica Philippi Melanthonis Latina, iam denuo recognita et plerisque in locis locupletata, et auctoris voluntate edita. Accesserunt et annotationes recentes, de consilio Joachimi Camerarii utiles futurae tam Magistris quam Discipulis. Item Tractatus de Orthographia, recens. Лявєк, 1560, ст. 498 (Вїдєнська Цїсарська бїблїотєка, 102734—А).

снѣ. во ѣже раздѣлѣти і во є^{же} соединѣти і во є^{же} совершѣти (ст. 747—748). Як записка, так і грецька *ὑποστιγμὴ δὲ διανοίας μηδέπω ἀληθισμένης, ἀλλ' ἐπι ἐνδεοσύνης σημείον*¹⁾. Дефініція Базея на дальші два знаки нагадує Лаврентієву, але не покриваєть ся із нею: Colon siue Membrum, est pars Periodi habens Syntaxim perfectam, sensum uero nondum perfecte absolutum (196).

Що тикаєть ся знаку питання, „Сказаніє о знакахъ книжныхъ“ знає про сей знак ось що: А гдѣ пишуться бесѣды, або словеса по вопросу и отвѣту, або гаданія нѣякія, або со еретики прѣвіе; тогда знаки тамо таковыя поставляются; ; ;²⁾. В Базея означуєть ся сей знак як ‚Interrogationis seu Erotematis nota‘ (20 б). Передостанній знак відповідає грецькому *ὑποδιαστολή*, а останній — точка грецькій *στιγμὴ* (*ἐστὶ διανοίας ἀληθισμένης σημείον*)³⁾. В Крузія означуєть ся „Hypodiasstole“ як ‚syllabarum, quae disiunctae esse debeant, separandorum nota‘⁴⁾. Що до точки, в Ласкаріка *Perfectum punctum est, quando sententia perfecta est* (856). В Базея *Periodus est absoluta oratio, Syntaxim & sensum perfectum habens* (20a). Згадуване вже „сказаніє о знакахъ“ велиць ставити точку там, гдѣ разумъ въ бесѣдѣ раздѣленъ быти потреба, то єсть на статьи, лѣпшаго ради выроумѣнія; тамо не тоємо стати мало со отдохновеіємъ, но и гласъ отмѣнити, индѣ полехку, а индѣ и велегласно, ижъ бы было не варварско: бо риторски, або философски сложенія письма, риторски читаємы быти хотять, а не варварски, не каліцки, якъ строемъ у вратъ и подъ окны воспѣвати обычай⁵⁾.

Увагами про знаки перепивання кінчить ся друга часть граматики Зизанія. Хоч назв шість, але значінь пять, бо „срока“ й „дворочіє“ покривають ся що до своего призначенія.

(Кінець буде).

Студії над українськими народніми піснями.

Подав Іван Франко.

XXXIII. Хмельницина (думи, пісні та вірші).

(Далі).

Точки 5—9 можна вважати головною рієце de resistance „Руської достовірної літописи“. Вони говорять про Сагайдачного і його заслуги коло відновленя руської єрархії 1620 та в хотинській битві 1621 р. і про його смерть. Те, що говорить наш літописець (точка 6) про ролю Сагайдачного в справі відновленя православної української єрархії, на основі найновіших дослідів проф. Жуковича і проф. М. Грушевського можна вважати зовсім правдивим. Натомість досить просторе оповіданє про те, що стало ся по закінченю хотинської кампанії, являєть ся одиноким історичним жерелом власне для сього моменту тої історичної події. На жаль се свідочтво так просторе і докладне, що тяжко йому дати віри в таким зглядно пізнім жерелі, особливо супроти цілковитої мовчанки сучасних, що правда, польських жерел. Не диво отже, що найновіші історики сеї події глянули скептично на се оповіданє, і хоча прим. І. Третяк передрукував його в польськїм перекладі в додатку до своєї монографії, то все таки анї він, анї проф. Жукович, анї проф. Грушевський не вважали потрібним користувати ся ним хоч по части. Одначе деяке потвердженє оповіданя нашого літопису про опівчутє королівського двора, в першій мірі, розумієть ся, короля Владислава до хороби Сагайдачного, маємо в цитованих проф. Грушевським (ор. cit. ст. 486) словах Саковича, що Сагайдачний „На докторы отъ кроля самого кошть мѣваль“. Треба під-

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 11.

²⁾ Сказанія князя Курбскаго, ст. 277.

³⁾ Egenolff, op. cit. ст. 11.

⁴⁾ Martini Crvsii Grammaticae Graecae, cum Latina congruentis, Pars altera, Basileae, 1573, ст. 18 (Цісарська бібл. в Відні, 73W. 121).

⁵⁾ Сказанія князя Курбскаго, ст. 277—278.

нести ще одну дрібницю, яка могла збудити підозріне новітніх істориків що до вірності сеї реляції, а власне уступ про те, як королевич Владислав допустив Сагайдачного до поцілованя своєї руки, „и при томъ такъ его гетмана, какъ и все войско козацкое, подъ Хотеномъ и на Черномъ морѣ бившее тѣмъ обнадежилъ“, що випросить для них королівську заплату. Згадка про козацьке військо, що було на Чорнім морі рівночасно з хотинською кампанією, вставлена правдоподібно самим Лукомським і не належала до первісного тексту „Руської достовірної літописи“. Про се переконує мене маленький фальсіфікат, пришиплений тимже Лукомським до реляції Титловського, саме перед оповіданем „Руської достовірної літописи“ про зносини королевича Владислава в Сагайдачним. Читаємо там: „А донскихъ козаковъ 20.000 тогда уже къ полскому обозу пришли, когда уже Поляки съ Турками почали мирити ся, и не были они ни на одномъ съ Турками сраженіи“. Доси очевидно текст Титловського, а далі читаємо додаток очевидно Лукомського: „Особливожь подъ предводительствомъ Богдана Зѣновія Хмельницкаго было на Черномъ морѣ козаковъ 10.000, кои суденъ турецкихъ пушками и розными припасами наполненыхъ болше 20 на томъ же морѣ потопили. Здѣсь кончит ся исторія Титловскаго“¹⁾. Не треба, здасть ся, й порівнювати друкованого тексту Титловського в перекладом Лукомського, щоб бути певним, що сеї зовсім фантастичної подробиці у нього нема. А раз переконавши ся, що Лукомський підсунув сю відомість Титловському, можемо бути певні, що він на тій основі вставив згадку про неї в реляцію „Руської достовірної літописи“ в точці 7 і другий раз у переповіди королівських листів у точках 8 і 9.

Для історії сего питання варто вазначити, що Максимович у своїх „Письмахъ о Богданѣ Хмельницкомъ“, писаних у роках 1859—60 в приводу появи монографії Костомарова, обстоював за історичністю морської побіди козаків над Турками в р. 1621, і задля того готов був факт дволітнього полону Хмельницького посунути в зад перед р. 1620. Він опирав ся головню на листі запорожського кошового Сірка до кримського хана, поміщені у другім томі літопису Величка²⁾. Поминаючи одначе те, що Сірко в тім листі згадує про морську побіду Запорожців над Турками в р. 1621 не називає виразно Хмельницького як їх

¹⁾ С. Величко, Літопись, т. IV, ст. 174.

²⁾ М. Максимовичъ, Собрание сочиненій, т. I, ст. 452—459.

проводиря, сам лист Сірка, як і загалом майже всі документи, поміщені в літописі Величка, підлягають закидови фальсіфікатів.

Точка 8 містить між иншим ніби то свобідний переказ листу короля Жигмонта III до Сагайдачного. Сей переказ не має ніякої історичної вартости, і коли не був скомпонований Лукомським на основі північної козацької традиції, то міг опирати ся на дійсно видані Сагайдачному королем Жигмонтом III похвальні листі в р. 1619, хоч своїм змістом він зовсім неподібний до нього¹⁾.

Точка 9 містить знов зміст листу короля Жигмонта до запорожського війська, в яким найкраще буде бачити фальсіфікат самого Лукомського, власне задля згадки про побіду Хмельницького над Турками на Чорнім морі. Натомість дальше оповідане сеї точки про вжаленя Сагайдачного, подані перед його смертю до короля Жигмонта III, заслугують на близьку увагу істориків, бо можуть бути відгуком дійсно написаних Сагайдачним жалів.

Може не зайвим буде тут згадати про два польські віршовані оповідання про хотинську війну 1621 р., що правда, оба писані не очевидцями, але письменниками з другої половини XVII в., та про те оба варті згадки не лише з історико-літературного, але також із історичного погляду. Першу з них написав Самуїл Твардовский п. в. „Władysław IV. król polski u szwedzki, Samuela z Skrzypny Twardowskiego. W Lesznie, u Daniela Vetterusa roku MDCL (1650) fol. str. 275“. В ній коротко описана була війна з Москвою і хотинська, в яких обох брав участь Владислав IV, але задля образливих слів про московського царя ся книжка була спалена в Варшаві наслідком домагання московських послів і наказу короля Яна Казимира, не вважаючи на те, що автор власне йому присвятив її²⁾. Другий твір, присвячений спеціально хотинській війні, належить до найкрасших оздоб старо-польського письменства і може вважатися найкрасшим поетичним твором у Польщі XVII в., не вважаючи на те, що не був друкований у своїм часі. Се була тільки що цитована поема „Wojna Chocimska“, видана у перше 1850 р. вченим бібліотекарем закладу Оссоліньских у Львові Ст. Пши-

¹⁾ Пор. М. Грушевський, Історія Укр.-Руси, т. VII, ст. 379—80.

²⁾ Wojna Chocimska, poemat bohaterki w dziesięciu częściach przez Andrzeja Lipskiego, podwojewodzego Sandeckiego, podczaszego Chelmskiego z rękopismu współczesnego wydał Stanisław Przyłęcki. Nakładem Xięcia Henryka Lubomirskiego, kuratora Zakładu narodowego Ossolińskich. We Lwowie 1850, ст. 30.

ленцким під назвою Андрія Ліпського, але автором її швидко опісля загально признано Вацлава Потоцького, коли не найвишнійшого, то певно найпліднішого польського віршописа другої половини XVII в.

Свій твір він написав десь незабаром по р. 1673, у часі панованя короля Михайла Вишневецького. Не вважаючи на так пізний час написаня автор виявляє дуже докладну знайомість із подіями війни 1621 р. Йому без сумніву були відомі найважливіші реляції про сю війну Якова Собеського та Любомірського, та можливо, що він мав у руках матеріяли невідомі нам тепер або устні перекази, що позволяли йому описати дещо докладніше від відомих нам польських реляцій.

Твір Вацлава Потоцького крім віршованої та прозової дедикації Янови Ліпському, що обіймає 51 сторін друку, складає ся з 10 частий (427 ст. 8⁰), із яких перша знов після просторого вступу містить оповіданє про поразенє Поляків на Цоцорі 1620 р., друга опис подій з кінця 1620 і початку 1621 р., третя опис подій від весни 1621 р. до злученя козаків з Поляками під Хотином, четверта до десятої просторий опис кампанії день за днем аж до заключеня мира. Автор оповідає дуже незвичайним, крутим, суб'єктивно забарвленим стилем, силе натяками та порівняннями, допускає ся що крок відскоків та рефлексій, а його мова незвичайно богата та повна неологізмів та провінціалізмів, так що вчений видавець не пожалував труду додати до поеми словарець, що обіймає 14 сторін друку. Не маючи наміру вдавати ся в подрібний розбір сеї поеми та оцінку її літературної й історичної вартости, подаю тут для проби деякі виписки, головню про Сагайдачного, про якого сучасна історіографія розпоряджає досить скупиим запасом відомостей.

Ось поперед усього характеристика Татар і козаків (часть I, ст. 69—71):

Ordy naprzód tatarskie, posiadłszy te kraje,
Gdzie przedtym Tauryka, dziś Krym i Nahaje,
Urywczy wiodąc żywot, o kobyli zdoju,
Ani chcą ani mogą posiedzieć w pokoju.
Ani handlow prowadzą ładem albo wiosłem,
Ani się pospolitem parają rzemiosłem,
Ani ci wsi budują, ani wprzągłszy wołu
Pługiem w ziemi ludzkiego szukają żywiołu.

Dom — talaga pleciona, strój — futro baranie,
Bankiet — źrebię, w bachmacie ukontentowanie.
Żon co trzeba któremu, z niewolników sługi,
W domu zabawa — derhy, uzdeczki, kańczugi.
Więc czego nie dostaje, jakby słusznem prawem,
Jeśli ukraść nie mogą, bojem biorą krwawym.
Ta przeklęta szarańcza tak się w Polskę wpała,
Że dotąd tamta ściana nigdy nie wygasła;
Bo lada dzień, w bok koniom włożywszy ostrogi,
Świeżym dymem, świeżemi kopcą ją pożogi.
Tak giną wsi i miasta, a za każdym razem
Sto tysięcy dusz weźmie, sto zgładzi żelazem.
O, jako bardzo często kwiat koronnej młodzi
Wpółśród ziemi ojczystej w tej tonął powodzi!
A dziewczek krwi szlacheckiej — ciężki żal bez miary! —
Pełne i dziś pogańskich przekupniów bazyry;
Z niemowlątek zaś owych, z których bite szlaki
Za nimi, w kilku leciech widzim poturnaki,
Którzy drogą krwi Pańskiej opłaceni ceną,
Sprosnego Mahometa uspieni Syreną,
Onę myśl chrześcijańską jako paraliżem
Masłokiem ¹⁾ zaraziwszy, świętym gardzą krzyżem,
Starłszy z czół chrześcijańskich charakterów cechy,
Krwia własną przez obrzeżkę wpisani do Mechy. ²⁾
Takieć w Polsce rabieży robiły i mordy
Tatarskie pod skrzydłami tureckimi hordy.

Z drugiej strony kozacy, naród także ludny,
Spadłszy mskleni ³⁾ z porohów swego Dniepru sudny,
Oświecą Czarne morze, i tej, co Podole,
Orda, trwogi nabawią Konstantynopole.
Ci pobrzeżne fortece i portowe zamki,
Których podziśdzień sterczą okropne ułamki,
Głębiej, niżli na pięć mil w krąg zapadłszy w ziemię,
Ogniem i mieczem niszczą bisurmańskie plemię.
Często po swych dzardynach, ⁴⁾ gdzie się Flora poci
Balsamem, gdzie rozkoszne pomarańcze złoci,
Częstokroć po zwierzyńcach przechodząc się hardy

¹⁾ Напій із ріжних трав, що опьяняє і доводить до одуру.

²⁾ Мека, центральна святиня ісламу.

³⁾ гнучкий. ⁴⁾ огород.

Sułtan, gdy patrząc na lwy cieszy się i pardy,
 Razem ognie kozackie urażą go w oczy.
 Których flota, jeżeli na morzu zaskoczy
 Ładowane okręty, zwłaszcza po swym plecu,
 Część ich Neptun ma na dnie, a część Wulkan w piecu.
 Aleć i w samych portach, kiedy insperacie¹⁾
 Zbiegną kozacy, toż ich spotka na Gałacie,
 A woda krwią rumieni. O hańba, o wzgarda!
 Pełne dział arsenały, pełna kortygarda²⁾
 Ustrzępionych janczarów; odlewani z miedzi
 Ryczą smocy, po wieżach wyją hodże bledzi,
 Wre miasto, ziemia jęczy, a pomorskie skały
 Szkaradnych kajthaonów³⁾ echem rozlegały.
 Darmo, bo zaporozec mając to za bajki,
 Sunie chyżo ku Dniepru obciążone czajki.
 I jeżeli za sobą pobaczy pościgi,
 Tak z bliska, jak z daleka pokaże im figi.

Takieć się w Polsce rzeczy, także w Turczach działy,
 A przecie mir zostawał na papierach cały.
 Była wojna obroną tej i owej stronie,
 Częściej jednak Tatarów gromiono w Koronie,
 Gdzie koń konia, chłop chłopa, na morskiej zaś głębi
 Okręt czółnow dogania, ni kania gołębi.
 Dobrzem rzekł, że mir cały, ale na papierze.
 Ktoby był chciał w obiedwie serca wejrzeć szczerze,
 I Turczyn na kozaki, i Polak na ordy
 Za pierwszą okazyą wecowali kordy,⁴⁾
 Żeby ich w ichże gniazdach i w własnym popiele
 Jako szkodliwe wyrznąć do korzenia ziele.
 Turków to osobliwie koczyło bez miary,
 Gdy nasi porażali na nogę Tatary,
 Naród udzielny, bitny, który dotąd głosem
 Wolnym pana obierał, a im ci pod nosem
 Bez wszelkiej pomsty kurzą, co Dniepru porohy
 Osiedli, wzgardzonego pospólstwa motłochy.

Ось із третьої частини характеристика положення польського війська за Дністром у ожиданю з одного боку приходу козаків

¹⁾ несподівано.

²⁾ З французького corps de garde, поміщене сторожі.

³⁾ шайтан, так прозивали козаків. ⁴⁾ остріли шаблі.

на підмогу, а з другого турецьких і татарських сил. Гетьман Ходкович одержав відомість, що султан Осман зі своєю армією переправився через Дунай.

Kiedy takie hetmana dochodzą awizy,
 Rad by wojska sprowadził, rad by wprawił w ryzy,¹⁾
 I choć cera wesola, ale serce w ciszy
 Korci, że o kozakach nie dotąd nie słyży.
 Nie bliżu Konaszewski, rotmistrz lekkiej roty,
 Szedł przeciw nim, i o tem żadnej nie masz noty.
 Lwów bawi królewicza, król w Warszawie siedzi,
 Szlachta się domów trzyma, ni kot gołodzedzi;
 Słucha jak zając bębna, rychło wicie trzecie
 Każą zbrojno każdemu w swym stawać powiecie,
 I na one Tatary, — niechaj ich Bóg skarże! —
 O samej ciągnąć wodzie i twardym sucharze.
 Cóż, niżli się król ruszy, niżli się szlachta zcedzi,
 Tymczasem spadnie orda, przeprawy uprzedzi,
 Pasy pozastępuje, że Władysław ani
 Król przejdzie, i mają z kim co począć pogani!
 Tego hetman z starszyzną kiedy gryzie mola,
 Aleć poseł kozacki, który był u króla,
 Wyprawion z Zaporozża, pomyslniej odprawy
 Dostawczy, prosto w obóz przyjeżdża z Warszawy.
 Tuszy, że swych kozaków już pod Chodkiewiczem
 Na tem zastanie miejscu, których pewnie niczem
 O lasce i królewskiej przeciw sobie chęci,
 Dlaczego był posłany od nich, nie zasmęci.
 Konaszewskim się przedtym, teraz od armaty
 Sajdacznym między swymi zowie się pobraty.
 Ten to przy znacznym wielkiej dzielności dowodzie
 Dotrzymał wiary, rzadkiej w kozackim narodzie;
 Dał słuszny kontest²⁾ siły i swojego męstwa,
 Gdy go nieraz pogaństwa otoczyła gęstwa;
 Z ich trupów groble robił, a chociaż na susze,
 Kąpiel sobie i swoim naprawiał w ich jusze.
 I teraz, gdy się hetman, gdy się rada miesza,
 Wszystkich prawie ożywia, wszystkich jak rozgrzesza,
 Upewniając, że wojsko z Dnieprowego progu
 Nie omieszka przysługi ojczyźnie i Bogu,

¹⁾ wprowadził дисципліну.

²⁾ свідоцтво.

Zwłaszcza mając od królu na to przywileje,
 Że nie darmo dla polskiej korony krew leje.
 Siła przytym o pańskiej powiedział dobrocie,
 Siła o swych kozaków wierze i ochocie,
 U których, gdy lat kilka szczęśliwie hetmani,
 Że im doma surowie ich zuchwalstwa gani,
 Zsadzili go z urzędu, a na jego lawce
 Dali miejsce marnemu pijaku Brodawce.
 Kędyż bez ambicyi — dla Boga! — na ziemi,
 Gdy między kozakami znajdzie się biednemi!
 Pod którego buławą przeto i leniwo
 I rozsypką szli na to wiecznej sławy żniwo.
 Aleć prędko fortuna obruciła wiosłem:
 Sajdaczny, który dzisiaj do króla był posłem,
 Otrzymał zaś buławę i dał się znać światu,
 Brodawka za niecnoty swe szedł pod miecz katu.
 Już świat znał Sajdacznego i łodzią i koniem,
 Już go widał oczyma, nierzkąc słycał o niem
 Wielki cesarz turecki, gdy znalazłszy przeście
 Przez Dnieprowe porohy, palił mu przedmieście
 Pyszne Carogrodu, któremi pożogi
 Pogańskie zabobony, brzydkie synagogi
 Płonęły kopcąc dymem Bramę onę jasną,
 I tylko muzulmańską krwią te ognie gasną.
 Tak gdy obaj Azyej i Europy klucze
 Wiotchym perzem okurzy i w sadzach obruce,
 Skoro w głąb na mil kilka wszystkie brzegi zmaca,
 Do swoich się porohów z korzyścią powraca.
 To tak Turkom wyrządzał na pojezdnej czajce,
 Koniem zasię Krymczuki gromił i Nahajce:
 Albo im plon odbijał, gdy szli z ziemi naszej,
 Albo im stada czatą zajmował na paszy;
 Częstokroć więc bachmaty, bawoły i skopy
 Pod samemi ich prawie bierał Perekopy.
 Często z takiej nowiny u samego hana
 Chociaż w Bakczysaraju, zadrżały kolana.
 Napatrzył się Oczaków, choć nie bardzo smacznej
 Krotofile,¹⁾ gdy nieraz odważny Sajdaczny,
 Opędziwszy ich w mieście i zamknąwszy w skrzynce,

¹⁾ розривка, забава.

Słał trupem równe pola i długie gościńce.
 Aleć nie tylko z Turków i ordy miał serca;
 Doznał go i stokrotny Moskał przენiewierca;
 Gdy prawa swego mieczem Władysław dochodził,
 Lekką rotę Sajdaczny w jego wojsku wodził.¹⁾

Тому що „Руська достовірна літопись“ широко оповідає про дружні зносини королевича Владислава з Сагайдачним по закінченню війни, а проф. Грушевський відкидаючи се оповіданє як видумку Величка збуває се закінченє дуже коротко, не знаходячи в польських реляціях нічого докладнішого про відхід коваків і Поляків з під Хотина, наведу в поєми Потоцького уступ із стор. 425—6, що може троха доповнить наші відомости про сей історичний момент. Королевич Владислав, про якого Потоцький не без ідкости в передмові каже: „Władysław jako wszedł w obóz, tak z łóżka nie wstał i razu, podobien owemu królowi, co go Węgry z sobą na wojnę w kolebce wozili“, (op. cit. ст. 31) ві своїм підчасним

Sobieskiego z Lesniowskim wysłał Matyaszem
 Do kozaków, bo i tym wiedzieć należało,
 Co za postanowienie z Turkami się stało.
 Dziękują im imieniem Rzeczy Pospolitej
 Za prace, które na jej podjęli zaszczyty,
 Za krew chustem przelaną, ślubują, że żadną
 Miarą te ich fatygi bez płacy nie padną,
 Że prócz tego, na co już w ręku oblig mają,
 Wszelakiej po Koronie wdzięczności doznają.
 Powiedzą potym, jako poganie się byli
 Na ich zgubę, swą pomstę bardzo zasadzili,
 Ale by naszy raczej tu traktaty rwali,
 A pociechy hardemu pogaństwu nie dali.
 Więc Rzeczy Pospolitej imieniem to cały
 Rozkazują, porohy żeby pokój miały;
 Bowiem na tym dzisiejszy mir gruncie zawisnął,
 Żeby się ani kozak na morze nie cisnął,
 Ani Tatar w Podole. To przyczyna zwady,
 To waśni okazyja już między sąsiady.
 A potym Sajdacznego Sobieski napomni
 Imieniem króla pana, żeby jak najskromniej

¹⁾ Wojna Chocimska, ст. 138—140.

W ciagnieniu się zachował i szkody nikomu
Nie czynił do swojego wracając się domu.
Toż każe od hetmana, aby nasze przodem
Wojska się przepawiły, on został odwodem.

Nazajutrz, skoro się wzbił Febus złotopióry
Na niebo i objaśnił świata positurę,
Nim podczaszy piechoty, nim przepawi działa,
Drugi raz słońce zaszło i noc zaczarniała.
Toż we wtorek rum w drogę, kędy się kto zmieści.
Ale nam tu Sajdaczny uszedł w rękojeści.
Albowiem hetmańskiego nie słuchając zdania,
Swą haramzę kozacką najpierwej przegania
Przez Dniestr mostem tureckim, czym uraził siłę,
Ze się wydarł na czoło ten, co miał strzedz tyłu.

Подаю на закінчене згадку про Хмельницького, поміщену в дедикації Липському, що брав участь у війні 1648 р.

I szedłeś, kędy na kiel wzięwszy Rusin gruby,
Zniosłszy naszych kilka kroć, do tej przyszedł chluby,
Ze się xięstwem oderznąć od Korony śmieje
Odważył, panów miawszy za nieprzyjaciele.
Kędy chłop nałożony serom, pługu, bronie,
Zwątpiwszy za niecnoty swoje o pardonie,
Do tej przyszedł rozpaczy: woli, niżli robić
Pługiem albo serami, dać się śmierci dobić.
Najgorsza z takim wojna, który za swe zbrodnie
Życ nie może, bić może. Takiemu śmierć słodnie.
Taki na cudzy żywot tym bezpieczniej jedzie,
Gdy się przy swym opiera, jako kot na ledzie.

Не можна сказати, щоб сей погляд на повстанє Хмельницького був зовсім вірний; важне тільки те, що й він вважав первісний намір Хмельницького відірвати Україну від Польщі і утворити з неї окрему державну організацію.

Точка 10, де згадано про смерть і похорон Сагайдачного, вповні згідна з історичною правдою. Так само точка 11, в якій піднесено в загальних нарисах громадну апостазію руської шляхти від православ'я і зріст натиску польської воєнної сили на українську людність у 30-их рр. XVII в., вповні відповідає історичній дійсності.

Точка 12 „Руської достовірної літописи“ в'яже ся безпо-

середно в 14 і оповідає факт загально відомий із Шевченкової поеми „Тарасова ніч“, датуючи його роком 1628. Варто зазначити, що автор літопису не знає про нічний напад козаків на сонний польський табор, а навпаки говорить про формальну битву, „баталію“, в якій козаки побити Поляків. Дальші репресії польські на Україну в початку 30-их років автор літопису вважає пімстою Поляків за переяславський погром.

Відомість подана в точці 13 про захоплене Хмельницьким двох Кантемировичів і переслане їх польському королеви, була вже предметом наукової дискусії, яка доси, скільки знаю, не вичерпала всего предмету. Тому, що Костомарів помістив сю відомість у своїй монографії, опираючи ся на літописі Грабянки, Максимович уже 1859 р. звернув увагу на те, що відомість Грабянки полягає на помилці, і що факт, приписаний ним Хмельницькому, властиво належав до Степана Хмелецького (ор. cit. ст. 411—12), а в слідуючій році у 15-ім письмі присвятив сему питанню окрему розвідку. Полемізуючи в Костомаровом, який у окремій статі боронив свого твердження, Максимович покликає ся на свідоцтво сучасника, надруковане в книжці Амбровія Грабовського „Starożytności historyczne polskie“, яке цитую далі, а головно на свідоцтво Єрліча, який у своїм „Літописці“ подав (ор. cit. I, ст. 35—38) дві згадки про Стефана Хмелецького, які наводжу тут у дословнім перекладі.

„Року 1626 П. Стефан Хмелецький, полковник, якому гетьман Конєцпольський, ідучи з королем до Прус, поручив коменду разом із козацьким гетьманом Дорошенком і козацьким військом, аби пильнували Україну від Татар і від усякого ворога, побив Татар під Білою Церквою, де на місці полягло їх 11.000 окрім узятих до неволі.

„Р. 1630 дня 10 лютого вмер у місті Барі Стефан Хмелецький, київський воевода, який одержавши воеводство не доїхав до нього, але зараз вийшов із сего світа. Його тіло поховали тамже (в Барі), і по нім був великий жаль многим воеводствам, шляхті, панам і простим людям. Бувши рейментарем квартяного війська в неприсутности короля і гетьманів, занятих війною в Іуставом, королем шведським, він держав коменду не малий час (із повисшого виходить, що від 1626 до кінця 1629 р.). Він сильно розгромлював і нівечив татарські відділи та табори, побивав на голову не тільки їх, але й самих ханів, царів татарських, страшив раз під Тернополем, другий раз під Білою Церквою, третій раз під Бурштином, а четвертий за Дніпром, де й

єинови Кантемировому відтявши голову віддано в дарі королеві, а другого з іншими в'язнями-мурвами живого відіслано до королівського двора“.

Пропускаю дальшу характеристику Хмелецького, яку дає Єрліч, і зазначаю тільки, що на початку сеї уваги стоїть очевидно наслідком друкарської помилки замість Хмелецького „P. Stefan Chmielnicki“. Єрліч, що служив військово від молодих літ і брав участь у битві під Хотином 1621 р., міг знати Хмелецького особисто; але не можна сказати, щоб його оповідане про сего майже лише титулярного київського воеводу вповні відповідало історичній правді. Маємо про Хмелецького ближше що до часу (Єрліч писав свій Літописець коло р. 1660) історичне свідчення в проповіді домініканського монаха Фабіяна Бірковського, виголошеній у Варшаві 1632 р., адресованій до п. Казановського, але присвяченій пам'яті Стефана Хмелецького¹⁾. Проповідь звичаєм того часу повна реторичних фраз і біблійних цитатів, і між іншими екстравагантціями містить простору християнську притчу про однорога, з яким порівнюється Хмелецький. Варто завважити, що ця християнська притча про однорога, зовсім відмінна від буддійської, мабуть із сеї проповіді Бірковського була перероблена Італювським у його книві „Ключ разумія“.

Про жите й діла Стефана Хмелецького Бірковський знав дуже мало і скрізь допомагає собі загальниками. Хмелецький був нелінійний шляхтич, „żył w wierze katolickiej, bronił Ukrainy u z paszczek wilków bisurmańskich wydzierał dusze chrześcijańskie. Żył bogoboynie, u na tym był wszytek, aby szlacheckie sógu u psów pogańskich nałożnicami nie były“ (ст. 6). Хвалючи його як невтомного воїownika проповідник підносить шкідливість лінощів тодішньої польської шляхти. „Wiedział on o tym, co umie to spanie; wiedział, co więc głupiey szlachcie hordyniec mówi, gdy ich w spiączki zastawa: „Ty spis, a moja horuiesz“. (Ти спиш, а я труджу ся гірко). Із воєнних діл Хмелецького Бірковський згадує особливо те, що він 1626 р. увільнив із татарської неволі багато бранців, і самих дрібних

¹⁾ Stefan Chmielecki albo Nagrobek Jaśnie Wielmożnego Jego Męi Pana P. Stephana Chmieleckiego, Woiewody Kiiowskiego, pobożnego, rycerskiego, szczęśliwego, pamięcią pogrzebną wspomniony przez W. O. X. Fabiana Birkowskiego z zakonu Dominika Sw. W Warszawie. R. P. 1632. 4°, ст. 22, в тих 8 нумерованих, а 14 нумерованих. Приміряк у Вілх. Оссол. ч. 1345.

дітей вивезено кілька драбинних возів зі Львова, щоб їх розпізнавали родичі. В р. 1629 у днях 4—7 жовтня він побив Татар під Мартиновом, і тут убито татарського ватажка, Кантемирового сина, якого голову разом зі зброєю здобутою козаками Хмелецький вислав до Варшави. Хто саме вбив молодого Кантемира? Проповідник згадавши про похвалки старого Кантемира, який висилаючи свого сина на війну велів йому не щадити невірних і купати ся в їх крові, говорить далі про упокорені тої татарської гордості: „a móu sułtan Kantymir iusz był padł umarły do nóg kozackich, leżał we krwi swoiey zbroszony posoką poganstwa swego, iusz bez duszy, a nędzny barzo“ (ст. 6). Значить, із двох полонених Хмелецьким Кантемировичів робить ся один, убитий союзниками з ним козаками. Та найважніша річ, Бірковський нічого не знає про битву з Татарами під Білою Церквою 1626 р., про яку згадує Єрліч і яка вже задля величезного числа 11.000 убитих Татар являється історично дуже підозреною. Спеціально про битву під Мартиновом, що мала місце не 1629, а 1624 р. в днях від 13—23 червня, говорив Бірковський у Львові тогож року проповідь, яку незабаром по тім опублікував у Варшаві¹⁾. В тій битві мав провід Станіслав Конєцпольський. Хмелецький відіграв у ній досить видну, та все таки підрядну роль. Досить докладну реляцію про неї опублікував ще в р. 1840 Амбровій Грабовський²⁾. Бірковський у своїй проповіді величає тільки гетьмана Конєцпольського і не подає про битву майже ніяких подробиць, згадує лише про факт, який пізніше приписав Хмелецькому, що по тій битві привезено до Львова багато християнських дітей, „na wozów kilkadziesiąt pozbieranuch“, яких у білих убраннях введено до костела і про яких проповідник на проповіді

¹⁾ Kantymir Basza porażony, albo o zwycięstwie z Tatar, przez Jego M. Pana P. Stanisława Koniecpolskiego, hetmana polnego koronnego w roku 1624. dnia 20. miesiąca czerwca w ostawę s. Antoniego z Padwi, między Haliczem a Bolszowcem otrzymanym. Kazanie przez W. O. X. Fabiana Birkowskiego, zakonu kaznodziejskiego s. Dominika napisane. W Warszawie r. p. 1624. 4°, карток нумерованих 12.

²⁾ Ambroży Grabowski, Starożytności historyczne polskie. W Krakowie, 1840, т. I, ст. 129—130. Nowiny o niesłychanem zбициu Polaków pod Cesorą r. 1620. Обик Станіслава Жолкевського були там Станіслав Конєцпольський, князь Корецький, Калиновський, староста каменецький і Струс, староста хмельницький; сеї остатній належав до 1800 людей узятих до неволі. Поп. Diaryusz wojny tureckiej, która się toczyła r. 1620 dostatecznie wypisany (ст. 134—146).

озвав ся ось якими словами: „Nuże, nuże, rozbierzcie między się ręce białychgłów miłosiernych te osierociałe, te nędzne dziecięzki, od matek swych obłąkane, a wychowaycie na chwałę bożą“ (к. 4). Було в тім незвичайнім факті, про який Бірковський згадує аж два рази, щось немов польоване польських вояків на руські діти, які потім везено до Львова, аби там одержали польське та католицьке виховане, бож тяжко припустити, щоб Татари в Кантемирової орди спеціально охотили ся за руськими дітьми, які треба було тодішніми дорогами везти на возах від Галича в Крим і годувати, щоб не померли в голоду. Зазначу в тій проповіді Бірковского ще одну особливість, а власне наведені на остатній стороні польською мовою слова, які 1639 р. мав Хмельницький сказати гетьманови Конєцпольському при оглядинах Кудака: „Co ręka zbudowała, ręka zepsowała“ (по латині: *Manu facta manus destruit*).

До брошури Бірковского про Стефана Хмелецького додана була на остатній картці польська пісня, якої одначе нема в примірнику бібліотеки Осолінських; уділене її тексту завдячую дру Василю Щуратови, який зробив для мене її копію зі свого примірника брошури Бірковского. З огляду, що Войціцький у передмові до свого видання літописця Єрліча (ст. XXXI) ставить високо її вартість („*cudna historyczna pieśń*“), подаю тут її текст.

**Pieśn o Chmieleckim, dzielnym a nieśmiertelney pamięci
godnym mężu.**

Cny Chmielecki, mężu sławny,
Jakiego czas nie miał dawny,
Nie ieden wiek ni dwa minie,
A twa sława nie zaginie.

Jako drzewa w okrąg świata
Cicho rosna w swoje lata,
Tak twe dzieła znamenite
Poydą w głosy pospolite.

Jako rzeki nabieraia,
Im się daley oddalaia,
Tak odważne twe posługi
Czas pamięci wezmą długi.

Nie vstaną twoiey siły
Opowiadać te mogily,

Ktorych barzo gęste kupy
Bisurmańskie cisną trupy.

Z tychże trupow krwawe wały
Miasto kopcow przez cie wstały,
Żeby za nie Turek srogi
Nie zanosil swoiey nogi.

Krew, która się z trupow lała,
W registr wieczny napisala
Twe zwyciestwa y pogromy,
Żeby ich byl świat wiadomy.

Przeciw mnoztwu z tobą Polska
Posyłała małe woyska;
Przecie zawsze przy wygraney
Sławę miała otrzymaney.

Szczęśliwieś ty granic bronil,
Mężnie Turki w polach gromil,
Śmieie wielkie kosze znosił,
Słusznie cię też każdy głosił.

Twe Europa chwali męstwa
Y dziękuieć za zwyciestwa,
Te y która cnotę dusi,
Sama zazdrość przyznać musi.

Takie ludzi wszystkich głosi
Staną tobie za kolosy,
Stanieć to za pyramidy,
Żeś tureckie łamał dzidy.

Cny Chmielecki, mężu sławny,
Jakiego świat nie miał dawny,
Nie ieden wiek ni dwa minie,
A twa sława nie zaginie.

Як бачимо одначе в цього тексту, пісня задовольє ся самими загальниками, не визначаючи виразнійше ані одного факту, ані одної місцевости. Про те, а може власне задля того вона в своїм часі була досить популярна, коли визначний польський поет Станіслав Гроховський своєю власною піснею про смерть Габріеля Кадлубка, що поляг у битві під Бичиною, супроводив увагою: „*Nuta iako o Chmieleckim*“. Др. Щурат додає до сих уваг іще одну, що того самого 1632 р. в Кракові вийшла инша пісня про Хмелецького, друкowana на окремій картці.

В додатку до сих звісток, що ваяуть ся з помилкою „Руської достовірної літописи“, варто додати ще деякі подробиці про Кантемира, що в перших двох десятиліттях XVII в. був незвичайною, можна сказати, геройською появою серед Татар і певно не малим пострахом українського народу та польської шляхти. В своїх „Collectanea-x“ Сенковський у виписках із літопису турецького письменника Наіма Еффенді про хотинську війну 1621 р. кілька разів підносить незвичайну хоробрість Кантемира (пор. т. I, ст. 162, 169, 171). На остатньому місці автор пише: „Мирза Кантемир, що служив у тій війні з незвичайним завзятем, проливав хоробро кров за справу ісламу. В часі нічного нападу ворогів він сам один здержав їх напір і змусив їх до відвороту. Скільки невірних він погубив, скільки нечистих козацьких душ зіпхнув у невольну безодню!“ А в описі битви на Цоцорі р. 1620, коли говорить ся про нараду Турків над пропозиціями Поляків що до перемира, і коли всі турецькі проводирі хилили ся вже до заключеня мира, „до шатра війшов Кантемир весь у залізній зброї з величезним шоломом на голові, лицар безмірної постави на подобу слона, що сівяв пострах самим своїм поглядом. Своім звичаєм повдоровивши насамперед присутного везира громовим „Selám aleykiüm!“ і не оглядаючи ся на інших присутних достойників заняв найвисше місце обік сердара. На вид того Татарина польський посол пронятий страхом мимо волі встав з місця і змішаний усів знов, а Кантемир мірячи його острим поглядом залитав везира: „Чого хоче сей недовірок?“ — „Се посол — відповів Іскендер — що приходить просити мира, обіцяє данину і дарунки, але жадає закладників тебе та Гусейн-пашу, поки їх військо не перейде Дністра“. При тих словах очи Кантемира запалили шаленим огнем; вибухаючи диким гнівом він сердито крикнув до везира: „Як то, чи для жадоби паскудного золота й ти сам зробив ся недовірком? Я тридцять літ уже своїм залізом різавши їх батьків та синів маю сьогодні віддати себе в їх руки, щоб мене живого посадили на палі? Се поганці, з якими нема жадного мира, жадної умови, крім кінжалів“. По сих словах він скочив як розлючений лев і сквално війшов із шатра, весь почорнілий від гніву та лютоги“ (ор. cit. ст. 141—142). Сей виступ Кантемира розбив дальші переговори; польського післанця увязнено, а волоського посередника вбито на палі.

В р. 1624 спіткало одначе Кантемира дуже прикре поразенє, в якому він сам був ранений. В р. 1629, знов над Дні-

строї між Монастирськими, Устем та Галичем татарський загін був розбитий Степаном Хмелецьким, при чім один сич Кантемира був убитий, а його сестрінець із кількома мурзами вятий до неволі¹⁾. Наведу на закінчене сього екскурса невеличке оповіданє Бірковського про Кантемира, подане в його проповіді по битві під Мартиновом 1624 р. „Usiadł tyran bezecny pod baldachinem, który z iednego kościoła porwany był ręką świętokradzką iego hordyńców, rozkazał do siebie przyprowadzić brańca świętego, zakonnika karmelitańskiego, chcąc tego, aby lako Bogu ziemskiemu czołem przed nim uderzył człowiek zakonny. Mężnie się oparł tyranowi y czci, która pod tym baldachinem bywała Chrystusowi Panu, nie chciał oddać Turrze plugawemu, który podawał mu boty swe krwią niewinnych chrześcian zbroczone do pocałowania. Ale on odpowiedział: „Chrystus mój, którego chwale, może mię wyrwać z rękę twych, tyranie; co ieśli nie zechce, wiedz o tym baszo, iż ciebie za Boga chwalić nie będę ani ia nóg twoich przedkich na wylewanie krwi chrześcianskiej całować będę“. Na które słowa rozgniewany Kantymir sam szablą swoją dwie ranie mu zadał, w głowę iedną, drugą w ramię, od których on ś. zakonnik umarł szczęśliwie“ (к. 5).

Точка 14 подає, хоч у загальній формі подробицю, на мою думку важну для означеня часу написаня „Руської достовірної літописи“. Сказано там, що в 30 і певно також візнійших роках Ляхи крім податкових тягарів, накладаних на вбогу людність, „козаковъ знатнѣйшихъ тайно, а началнѣйшихъ явно захвативая различными смертьми убивали“. Се може відносити ся до тих козацьких старшин, що в часі польсько-козацьких війн діставали ся в руки Полякам і бували карані ріжними, іноді дуже жорстокими родами смерти, але правдоподібніше натакає на інтригу, якої жертвою мав упасти Хмельницький, якого в часі спокою, тільки на основі ріжних підозрінь та доносів гетьман Потоцький велів полковникови Кречовському арештувати і навіть самовладно умертвити. Се стверджувало би догад висловлений уже висше, що ся памятка козацького літописаня була зложена не ранійше, але й не дуже пізнійше 1648 року.

Точка 15, в якій автор під р. 1631 зазначає смерть митрополита Іова Борецького і настане на митрополію молдав-

¹⁾ Реляцію про сю битву див. Ambroży Grabowski, op. cit. I, ст. 241—2.

ського воєводи Петра Могилу, який відібрав від уніятів київський Софійський собор, свідчить про те, що автор крім козацьких інтересів цікавився також справами православної церкви.

В точці 16 під р. 1633 оповідає автор про похід козацького гетьмана Сулими на Азовське море. Відомість у тій формі, як її маємо у нашого літописця, о стільки недокладна, що Сулима після походу на Азовське море 1633 р. напав на свіжо збудовану польську твердиню Кудак, і вирізав у ній польську залого, що не надіяла ся нападу, та виданий опісля гетьманови Конєцпольському власне за се був покараний смертю в Варшаві.

В точці 17 автор оповідає коротко про повстання Павлюка і битву під Кумейками 1637 р., не зазначаючи, що в тій війні брав участь також Богдан Хмельницький у числі тих реєстрових козаків, що тоді станули проти польського війська, і що під Боровицею написаний був від імени козаків, але певно не самими козаками капітуляційний акт, під яким міститься підпис Богдана Хмельницького як писаря військового¹⁾.

Цікаво, що „Руська достовірна літопись“ нічого не згадує про війну Поляків з Острианином і Гунею 1638 р. Коли на основі вище цитованої реляції Окольського можна припустити, що Хмельницький 1637 р. разом із чигиринськими реєстровими козаками, як їх сотник, брав участь у війні і то по стороні Павлюка проти польського війська, то в війні з Острианином і Гунею він правдоподібно не брав уділу, і в другій брошурі Окольського п. з. „Kontynuacya ekspedycyey wojenney Imci panów hetmanów z kozaki odprawionej w r. 1638“, виданій у Кракові 1639 р., імя Хмельницького стрічаємо два рази, а власне раз під днем 9 вересня 1638 р. в числі депутатів

¹⁾ Diariusz transactyey wojenney między woyskiem koronnym y zaporoskim w roku 1637 miesiąca grudnia, przez Jasnie Wielmożnego I. Mci pana Mikołaja z Potoka Potockiego, wojewodę Braclawskiego, hetmana polnego Koronnego, generała Podolskiego, Kamienieckiego, Laticzowskiego, Nizińskiego &c. &c. Starostę szczęśliwie zaczętey y dokończoney. Za dozwoleńiem Starszych wydany przez W. Oycsa Simona Okolskiego, Zakon. Dom. S. Kaznodzieję Woyskowego. Jędrzey Jastrzębski, roku pańskiego 1638 (Оссол. Бібл. старі друки, ч. 11.431). На карті 15 г. згадано козацьких полковників у Білій Церкві, старого Ячиненка і молодого Клышу; к. 16 в. подає відозву Карпа Павловича Скидана, полковника війська запорожського, з дати з Чигирини 24 жовтня 1637, яку підписує власноручно Роман Попович, писар полковий. К. 44—46 містить акт піддання і присяги козаків, підписаний Богданом Хмельницьким іменем цілого війська як писаря військового, під Боровицею в навечері Рідва 1637 р.

реєстрового козацтва до короля (С. Величко, ор. сіт. IV, ст. 275), а другий раз у числі старшини в ранзі чигиринського сотника (тамже ст. 283). Коли під капітуляційним актом 1637 р. Хмельницький підписався „іменем запорожського війська писар військової“, то се не значить, як коли-б він був колись постійним військовим писарем у Січі, а тільки значить, що моментально вступав місце писаря в збунтованій армії. Таким самим військовим писарем у капітуляційнім акті 1638 р. виступає Мартин Незнанський, „писар на той час войскової“ (С. Величко, ор. сіт. ст. 270). Постійна назва, якою наділяють Хмельницького думи, „козак лейстровий, писар військової“, полягає на непорозумінню, бо в ряді реєстрових козаків Хмельницький був сотником. На таким самим непорозумінню полягає також оречення Коховського, який подає, що Хмельницький у своїй промові до козаків перед утекою на Запорожжя зимою 1647 р. між іншими своїми заслугами покликав ся також на те, що був давніше „notarius exercitus Zaporoviensis“.

В точці 18 „Руська достовірна літопись“ подає досить просторе оповідання про похід 4000 козаків на Дон і здобуте нами в спільці з донськими козаками Азова в р. 1637, епізод сам собою цікавий, якого історичности нема інтересу тут справжувати.

Остатня відомість „Руської достовірної літописи“, яку Лукомський подає у своїм доповненню до руського перекладу дневника Окольського про війну Поляків з Острианином і Гунею 1638 р., датована р. 1639 і оповідає епізод про оглядини Конєцпольським відновленої твердині Кудака і про слова Хмельницького сказані при тій нагоді польському гетьманови. З того, що знаємо від Бопляна про збудоване Кудака і його північне відновлення та укріплення по нападі Сулими, можемо спростувати сю дату на р. 1636, коли Конєцпольський зі значним числом свого війська протягом чотирьох місяців працював над укріпленням Кудака, поки не довів його до кінця.

Із північних козацьких літописців користувався „Руською достовірною літописю“ головню Грабянка, якого твір був писаний у перші десятиліття XVIII в. і докінчений в р. 1710. Виписки з „Руської достовірної літописи“ містяться у нього на ст. 25—31 київського видання 1854 р. Грабянка користується тим старшим літописцем досить свobodно, плутаючи іноді новсім безцеремонно. І так, виписавши на ст. 25 відомість про похід Сагайдачного на Кафу з р. 1606, він додає ось яку істо-

ричну нісенітницю: „Также року 1608 за Жигмонта, короля полского, не требуючи уже къ себѣ въ помощь войска Запорожского, собра въ Украини козаковъ и потягъ гетьманъ коронный Жолковскій на Цоцору въ Ляхами и козаками. Между же ими бѣ въ то время и Михайло Хмельницкій, сотникъ надъ козаками“. Розуміть ся, се відгук оповідання про битву на Цоцорі з р. 1620, яке Грабянка подає зараз-же на ст. 26, не дбаючи на хронологічну суперечність з попереднім. Так само некритично користує ся він тим літописцем і далі, подаючи пр. на ст. 30, що твердиня Кудак збудована була аж 1639 р., чого „Руська достовірна літопись“ не каже так виразно.

Півнійший о десять літ козацький літописець Величко очевидно не мав під руками „Руської достовірної літописи“, але з двох уступів його оповідання про Хмельницького видно, що традиція „Руської достовірної літописи“ дійшла до нього мабуть в усній передачі. І так на самім початку свого оповідання він подає зовсім белетристичну перерібку історичної анекдоти про обворини Кудака. Подаю сю перерібку в повнім тексті в перекладі на нашу мову.

„Не міг я дійти того і дослідити в книжкових історій, якого власне року оснований і докінчений у Польщі славний і сильний замок бродський. Того тільки дійшов я з оповідання деяких польських шляхтичів, що Зиновій Богдан Хмельницький, свобідний і значний син шляхти руської, пробував у Польщі в уряді конюшого у вельможного пана Потоцкого, фундатора бродського замку, в ту пору, коли той замок був зовсім на укінченню. І коли той Потоцкий з многими і високими, рівними собі особами з польської шляхти прибув до Бродів, щоб оглянути ту свою фундацію бродського замку, тоді з тим своїм товариством ходячи по бродських валах тішив ся дуже, що його старанем і коштом здвигнена така значна і велика твердиня. Чуючи від своїх товаришів многи похвали собі і захвалюваня тої твердині, яку всі називали нездобутою, він обернув ся також до свого конюшого, Богдана Хмельницького, що недалеко від нього ходив по тих же валах, а задля своєї природної чемности, розсудливости й науки мав у свого пана велику прихильність, і запитав його такими словами: „Пане Хмельницький, як видає ся тобі ся твердиня? Бо я вважаю, і всі признають се, що вона нездобута“. Тоді Хмельницький, забуваючи про лиху, о скільки в підпитім стані, фантазію свого пана, дав на панське слово необережно таку відповідь: „Ясневельможний пане добродію, що

рука людська зробить, те й зопсувати може“. Що хоч було правда, одначе та відповідь Хмельницького дуже вразила пана Потоцкого. Хмельницький зразу не завважив того, але перестережений від своїх товаришів, а особливо від слуг, найблизших до панського боку, з якими мав добрі відносини і приятель, дізнав ся від них, що ще сего самого дня від панського меча мав стратити свою голову. Тоді не дожидавши тої смертної хвили, коли почали приготувати панський обід у новозбудованих замкових будинках, він, Хмельницький, вийшов із замку на свою квартиру в місті Броди; тут забравши свої найліпші коні і зложивши на них, що було тоді при нїм рухомого добра, рушив зі своєю челяддю поспішно і без оповіди в намірену дорогу. Поки прийшло до половини панського обіду в бродським замку, Хмельницький тим часом здужав улудати три або чотири милі. В половині обіду, коли пан Потоцкий уже добре нагрів чуба вином, велить своєму покойовому винести собі в кімнати палаш, а другому слугі велів покликати конюшого Хмельницького. Той слуга не знайшовши Хмельницького в усім замку, побіг на його квартиру і там від домашніх одержав таку відомість, що Хмельницький посїдлавши та навчюивши свої коні рушив поспішно з квартири, не сказавши нікому, куди. Коли слуга приніс пану Потоцкому сю звістку про виїзд Хмельницького з Бродів, тоді всякий догадав ся, що Хмельницький на віки покинув свою службу уходячи від панського гніву. Пан Потоцкий почувши сю вість про виїзд Хмельницького тим дужше розсердив ся і зараз велів своїм слугам найліпшими своїми кіньми гнати за Хмельницьким і завернути його до себе. Ся погоня за Хмельницьким, хоч і була, але на дармо, бо Хмельницький недігнаний без ніякої перешкоди щасливо з Бродів прибув на Україну. Де проживши якийсь час і обізнавши ся з добрим козацькими молодцями заїхав з ними на Низ до Запорожської Січи. А там пробуваючи кілька літ набирав потрібних собі відомостей працею і трудами воєнними, ходячи з запорожськими козаками полем і морем за воєнним промислом під бісурманські оселі і в воєнних пригодах не жмурячи свого ока перед ворогом. За те мав особливу честь і повагу у запорожського війська. А коли нарешті затоскував у Запорожській Січи, відїхав до міст українських малоросійських і осївши в чигиринським повіті оженив ся з панною Анною Сомківною, з якою сплотив двох синів, Тимоша і Юрія, і третю дочку Єлену. Але що був письменний і в службі реєстрових козаків визначний,

а в воєнних пригодах проти бісурман (особливо на Чорнім морі в 10.000 козацького війська р. 1621 за панованя в Польщі Жигмонта III і його сина королевича Владислава, в часі війни польської під Хотином і з Османом, царем турецьким, і в інших часах та випадках) завжди оказував королеви польському і Річі посполитій дуже значні і всякої надгорода гідні прислуги та заслуги, задля того від короля Жигмонта і його сина королевича Владислава та від Річі посполитої одержав певну частку ґрунтів і земель у чигиринському повіті в Суботіві собі надану і вічним привілеєм королівського мандату стверджену, і живучи на тих своїх добрах осадив слободу Суботівську і почав доробляти ся на ній значного маєтку. Тому позавидів ворог людського добра, і через свій знаряд, Чаплінського, вигнав Хмельницького на якийсь час із дому та маєтності на Запорожжя" (Величко, оп. сіт. I, 11—14).

Вже Максимович при кінці 1860 р. підніс повну неісторичність оповідання Величка про втеку Хмельницького з Бродів (Собраніє сочиненій, т. I, ст. 450—452) вказуючи на жерело сеї вигадки, а власне наказ гетьмана Миколи Потоцького, даний при кінці 1647 р. переяславському полковникови Кречовському як найшвидше арештувати або й умертвити Хмельницького, про який наказ Кречовський повідомив Хмельницького листовно, і тим остаточно спонукав його до втеки на Запорожжя. Друга складова частка оповідання Величка, се очевидно анекдота про оглядини Кудака, яку Величко, як сам запевняє, ввзяв із оповідання якогось шляхтича.

Другий слід впливу „Руської достовірної літописи“ у Величка, се його натяк на морську побіду Хмельницького над Турками в 1621 р. Коли не вважати той натяк пізнішою інтерполяцією в літопис Величка, то можна припустити також, що він дійшов до нього через устну передачу. Основувати на оповіданню Величка тверджене про довголітній побут Хмельницького в Запорожській Січі, про який нічого не знає ані „Руська достовірна літопись“, ані жадне з найстарших жерел, нема найменшої підстави. Так само безпідставними треба вважати всі пізніші відомости про кількоразовий побут Хмельницького в Варшаві, а особливо в справі його спору з Чаплінським. Безсумнівним історичним фактом треба вважати одноразовий побут Хмельницького в Варшаві при кінці 1638 р. по закінченню війни в Острияніном і Гунею, в якій він, тоді чигиринський сотник,

певно не брав участі, а тільки був одним із депутатів реєстрових козаків, вибраним спеціальною комісією в Києві.

Для характеристики пізнішого козацького літописання, а особливо Самійла Величка, вважаю не зайвим навести тут у дословнім перекладі признане самого Величка про головне жерело його відомостей про Хмельницького — поденні записи та матеріали Самійла Зорки, будім то секретаря Хмельницького від самого першого його побуту в Січі в грудні 1647 р. Ось що читаємо у Величка т. I, ст. 54:

„В той час, коли Хмельницький із Чигирина прибув до Січі, були на Кошу два писарі дуже добрі і в писарських ділах славянською та польською мовою добре вправлені: один старший Степан Брацлавський, а другий молодший Самійло Зорка з Волиня. З них старший лишив ся на Кошу, а молодшого пустили в Січі з Хмельницьким, з яким був також у Криму. І весь дальший час протягом війни козаків з Поляками той Зорка вістаючи писарем і секретарем при Хмельницьким знав дуже добре всі діла та розмови і описував їх докладно і просторо в своїм дневнику. Той дневник був у мого товариша, Сильвестра Биховця, військового канцеляриста. Його батько, Іван Биховець, був канцеляристом при тогочасних (т. зн. правобічних) чигиринських гетьманах і там переписав був собі той дневник подій Хмельницького. І в нього-ж і я, доставши його від названого його сина, а мого товариша, дуже скорочено вичерпавши і винотувавши потрібніші та важніші воєнні діла Хмельницького, потрудив ся виложити і висловити їх у огей книзі. А що в тім дневнику висше названого Самійла Зорки були дословно переписані (в ориг. ретелне положені) листовні кореспонденції Хмельницького про тодішні справи та події до посторонніх монархів та володарів, але я їх, хоч і дуже були мені потрібні, лишив без переписання, раз для короткості оповідання, а по друге для браку свободного на се часу, бувши раз-у-раз занятий та обтяжений ненастанними і щоденними писарськими ділами в військовій канцелярії“.

А про те той сам Величко майже на кождім кроці діяльності Хмельницького подає просторі листи та універсали, в яких аж надто виразно пробиває ся стиль і тенденція радше Мазециниці, як Хмельниціни. Що одначе той сам Величко, хоч без сумніву талановитий белетрист, умів критично глянути на історичне жерело, бачимо з його дописки до перекладу „Kontynuasui“ Окольського про війну 1638 р. з Гунею й Острияніном,

яку я тут цитував замість польського оригіналу. „Увидѣвши и вычитавши, чителнику ласкавый, тотъ Окольского Діаріумъ съ печатного польского на славянскій языкъ переведенный, увидѣлемъ въ немъ много непотребныхъ, панагиричныхъ речей и несправный переводъ неискусного переводчика. Для того намѣрилемъ былъ я переводъ тотъ лучше исправити, и панагиричнїи выкинути речи. Лecz розсмотрѣвши ся, абимъ тимъ не уквивдилъ чителника, ничого не деранулемъ въ ономъ перекъшити, развѣ мало що на мѣсцахъ приличныхъ приложилемъ съ лѣтописца козацкого“ (С. Величко, *op. cit.* IV, ст. 290). З того „козацького лѣтописця“, в яким треба бачити жерело окреме від „Руської достовірної лѣтописи“, Величко наводить досить просторе оповіданє про прихід Филоненка до козацького табору над Старцем, далі про посольство Хмельницького до короля, про напад козаків із Запорожя на Чорне море 1638 р., про татарський напад на околиці Корсуня та Переяслава в р. 1640, про вступленє на престол у Росії царя Алексія Михайловича в р. 1644, про велику саранчу на Україні в р. 1645, про польський авантурний похід на козацького ватажка Півтора Кожуха в тїм же році зимою і про смерть Петра Могили в початку марта 1647 р.

Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—1730 рр.

Написав *Іван Джиджора.*

(Далі.)

Переходимо до питання, хто приймав активну участь в українській торгівлі. Вивозом волів, як вже зазначено, займалися передовсім ті, у кого сей товар водився, себто старшинсько-державські круги, одначе і тут в початках XVIII ст. зачинають виділяти ся з тих кругів гуртівники, так сказати спеціалісти в сій торгівлі, що торгують волами не тільки вигодуваними у власних маєтках, але очевидно займають ся скуплею сього товару на Україні, щоб опісля перепродати його з виском на європейських ринках. Такими напр. були в ніжинськїм полку конотопський сотник Андрій Кандиба, його наступники на тім же сотеннім уряді, батько і син Костенецькі¹⁾, які з сього приводу виробили собі широку репутацію на Україні, так що як ми бачили, виступали перед чужими, як представники тої галузи торгівлі. Одначе само собою, що в сїм часі, про який йде мова, такі гуртівники не встигли захопити цілої торгівлі волами в свої руки. Крім торгівлі волами старшина не помітує й иншими родами това-

¹⁾ Костенецькі (Григорій конотопський сотник 1707—1716, 1716—1727, його син Осип теж сотник, 1727—1750) в приводу тієї торгівлі були відомі в народі під прозвищем Вольоватих. Осипови крім згаданих доручень гетьмана Апостола в торговельних ділах, давало і російське правительство доручення для закуплення волів так для армії, як і для продажі ітд. на значні суми. (Про них див. Лазаревського: *Описание Старой Малороссии*, II, с. 198—203).

рів в торгівлі і тут теж помічаємо певне змагання до концентрації в певній окрузі торгівлі в кількох руках при помочи скуповування товарів на місці а потім перепродування їх або приїзним заграничним купцям або вивоження самим за границю. Притім для цього нерідко уживано сили адміністративної влади, на скільки вона була в руках даної одиниці, як військового урядника. І так в 1711—1713 рр. напр. сам гетьман Скоропадський через свого фактора Самусенка займав ся на широку скалю скуповуванням пеньки в стародубському полку експортуючи її опісля за границю¹⁾; те саме робила управа маєтностей Меншикова, про що дальше. В 1710-х рр. в Чернігівщині особливу діяльність в сім напрямі розвинув відомий полковник Полуботок. Так напр. на його жалував ся згаданий в горі комерсант Цибульський, що коли він (Цибульський) сторгував в Борковських більшу скількість збіжа то Полуботок прикликавши його до себе мав йому заявити, що збіжа не позволить з свого полку вивозити за границю, одначе коли Цибульський купить в його 100 куф горілки, то може вивозити збіжа скільки схоче²⁾. Полуботок тому заперечив, але сама скарга, як вона була висказана, позволяє допускати можливість таких фактів. Бунчуковий тов. Андрій Гудович скуповує пеньки, напр. у Стародубовського міщанина Галенбовського 150 берковців, щоб опісля перепродати великоруським купцям і т. д.³⁾ Очевидно, що найважнійшу і найширшу участь в заграничній торгівлі т. є в експорті з України за границю товарів і спроваджуваню з відтіля інших товарів на Україну приймала частина суспільства, звана купецтвом, і яка дійсно в тім часі зачала виділяти ся в окрему професіональну верству. Се були передовсім міщане Київа, Стародуба, Чернігова, Ніжина по части в Полтави, але в дальшій лінії загалом ся мешканці так інших городів згаданих північних полків, як також і сіл, що скромно називали себе „гендльовими людьми і крамарями“. Документи доволі ясно розрізняють тут купців і „гендльових людей і крамарів“, при чім належність до першої чи до обох других категорій залежала від скількості капіталу, який міг бути вложений в торгівлю, а від цього знова були залежні роди товарів і місце їх збуту. І так в кілька разів вже цитованим „реєстрі“ купців чернігівського полку в 1714 р. можемо вповні ствердити висше сказане: „Я Феодоръ

¹⁾ Х. И. А. Д. М. К. № 6816.

²⁾ Румянцевский Музей, Архивъ Малоросс. актовъ № 300. „Екстрактъ в чолобите стародубовскихъ мѣщанъ...“

³⁾ Румянцевский Музей, Архивъ Малоросс. актовъ № 45.

Лопата, войтъ черніговскій, ходыль прошлого року з юхтою и воскомъ до Шліонска“ — читаємо тут; „мы купцѣ, жителѣ черніговскіе, Скоквѣдъ, бурмистръ, Евсѣй Озвѣръ, Трофимъ Матвѣевичъ, Стефанъ Лопата і т. д. (усего 6 люда) ...ходыли прошлыхъ роковъ з юхтою, воскомъ, лосемъ, олѣемъ и щетиною до Шліонска и Гданска и Кролевца пруского“; „мы купцѣ, жителѣ березинскыя, Семень Скурбѣда, Лаврѣнь Марчѣнко і т. д. (7 люда) ...ходыли прошлыхъ роковъ з юхтою, воскомъ и лосемъ до Шліонска, до Кгданска и до Кролевца пруского...“¹⁾. Як бачимо, купцями казивають себе ті, що ходять з юхтом, воском, лосем, щетиною до Шлезка, Іданська і Королевця. А ось і друга група: „мы крамарѣ и гендліовніе люде, жителѣ черніговскіе, Іванъ Єнковичъ, бурмистръ з синами, Гаврило Канѣтинскій, — крамарѣ Левонъ Речуцкій, Демянъ Давидовичъ... (11 осіб) ходили прошлыхъ роковъ з тютюнами, ганушомъ, вовною и горѣлкою до Слуцка, до Хвойникъ и до иныхъ (!) городовъ держави лядскої...“; „мы гендліовныя люде и крамарѣ, жителѣ березинскыя, Артемъ Михненко, Карпъ Максимовичъ... (усего 17 осіб) ходыли прошлыхъ годовъ з тютюнами, ганушомъ, вовною, пшономъ і горѣлкою до Кролевца пруского, до Выляна, до Столицовъ і Пристаны, до Слуцка, а крамарѣ до Хвойникъ и до Злобина и до иныхъ держави лядскої городовъ...“; „мы гендліовніе люде, жителі менскыя, Карпъ Семеновичъ, Іванъ Соложяныкъ... (6 люда) хожузали прошлыхъ роковъ с тютюнами, рибою и горѣлкою до Быхова, до Могилева и до иныхъ городовъ держави лядскої“. Те саме зізнають і „гендльові люде“ киселівські, олександровські і т. д.²⁾, при чім на 74 усіх купців і крамарів сї останні становлять більш 70%. Значить „гендльові люде і крамарі“ вивозили зовсім інші товари, і треба думати, товари набуті власним ховяйством а не скуплені в інших і коли „гендльові люде“ часами заходять до Королевця то крамарі обмежують ся на пограничних литовсько-білоруських містах. Врешті треба додати, що крім купців, в торгівлі користали й ширші верстви народні, то продаючи свої рільничі продукти на місці так своїм як і заграничним купцям (напр. збіже) то наймаючи себе як хурцики для перевозу закушених товарів; як ми бачимо в 1716 р. оден з заграничних атентів найняв лишень в чернігівському полку 400 підвод для перевозу закушеного ним збіжа і горілки до Слуцка³⁾, так само в Стародубщині наймали

¹⁾ Х. И. А. Д. М. К. № 3216 „Реєстръ купцовъ...“

²⁾ Ibid. ³⁾ Румянцевский Музей, Архивъ Малоросс. актовъ № 300.

ся для перевозу товарів до бішенівцевської пристані¹⁾ горілки, до Брянська і т. д.²⁾ Маємо звістки про торговельні зносини українських купців з Голандією і Францією, але сї звістки поки що на стільки суцї, що крім самого факту таких зносин трудно щось в тїй сираві сказати³⁾.

Досї ми говорили про одну сторону заграничної торгівлі, про експорт. Тепер прийдесть ся сказати декілька слів про органічно звязану з першою другою стороною — імпорт заграничних товарів на Україну. Кажемо органічно звязану через те, що українська торгівля мала в тих часах в високій степені характер обміну, який знова був викликаний браком фабричного промислу на Україні а через те і потребою заграничних фабрикатів, які Україна добувала з заграниччї се раз, а по друге такий обмін удексував торговельний оборот не даючи дуже відчувати доволї значного браку монети в торговельнім оборотї і усував недогідности з причини ріжних монетарних систем.

І так коли прийдемо до ввозу товарів на Україну, то побачимо, що спис імпортованих товарів потрібних так для домашньої обстанови а передовсїм для хозяйських цїлій, представляєть ся теж дуже поважно. По словам згадуваного меморіялу шлезьких купців. Шлезк торгував з Україною: „шлезькими, голандськими і англійськими сукнами, всякими білими і фарбованими полотнами, всякими шовковими товарами, ріжними ручними виробами домашнього промислу, косами, різакми, серпами, норимберькими ручними виробами, теж ріжного рода шлезькими, саксонськими і берлінськими новняними парчами, шлезькою кисеєю а нарештї всякого рода стирійськими товарами“⁴⁾. Сей спис в дечім доповнюють а в дечому деталізують українські купці в своїх візнанях; і так привожено ще з Шлезька гарус, ленти, „стамеди“ (рід вовняної ткани), срібну і хрустальну посуду, червоні ефимки, ігли, шила, ножі, всяке корінне⁵⁾. Очевидно аналогічні товари вивожено з Іданьска, особливо сукна і ріжні люксусові предмети, як напр. дорогу зброю⁶⁾, а також ріжні „медикаменти“. Розумієть ся передовсїм важне місце займали між ввезеними на Україну товарами, крім сукон, ріжні або готові вже предмети для хазяйства, як зелївні вироби коси, серпи і т. д.

¹⁾ Ibid. № 5763. ²⁾ X. И. А. Д. М. К. № 1351.

³⁾ И. Луцицкий, Къ исторіи торговли въ Малороссіи XVIII в. Кіевск. Стар. 1894, кн. IV, с. 155—8.

⁴⁾ М. Г. А. М. И. Д. Австрійскія дѣла 1722, № 6.

⁵⁾ Ibid. ⁶⁾ Судієнко, Матеріали, I, Журналъ. с. 62.

або також матеріал для них, як напр. мідь, про котру через щось невгадано в тих „реестрах“. Напр. в 1704 р. київський купець Роман Якимович віз з Вроцлава 9 возів кіс, різаків, серпів на суму 15.000 ефимків, в 1705 р. тойже купець віз звідтіля на 20.000 ефим. тих самих товарів¹⁾.

Що до мідї, то вона була потрібна для фабрикації дзвонів (ліярня дзвонів була напр. в Києві і в Глухові)²⁾, а ще більше для виробу всякого рода котлів, казанів, „алембиків“ і т. д., на які в тім часі був величезний попит з огляду на горівчаний промисл, що при загальнім куреню горівки в незвичайно інтензивнім темпї розвивав ся. І так в 1715 р. напр. кілька разів вже згадуваний Цибульський продає київським двінникам 200 пудів мідї по 6 р. за пуд. Полуботок прочувши, що у Цибульського єсть такий товар, продає йому тютюну а потім і 100 куф горілки, кажучи собі виплатити мідю, якої Цибульський заготовив ще 600 пудів для привозу на Україну³⁾. Пізнійше чуємо про якусь скаргу вільковського старости Юрія Сапіги, на Полуботків з приводу забраної ними (мабуть у того таки Цибульського, фактора Сапіги) 1.000 пудів мідї⁴⁾.

На жаль цифр, по яких би можна подати менше більше докладно скількість ввозу так поодиноких родів тих товарів як загалом усіх разом — ми поки що не маємо. Дані, якими розпоряджаємо, дозволяють лишень догадувати ся про вартість ввозу, яка була доволї значна і мало мусїла уступати цїнності вивозу. І так, крім згаданого висше київського купця Якимовича, знаємо, що напр. в 1710-х рр. українські купці Іван Карпіка і Василь Лаврук вертаючи з Вроцлава везли з собою товару більш як на 8.000 золотих „доброї монети“, Максим Грудина ніжинський купець, вертаючи з відтіля-ж заставив у острожських жидів лишень частину товару свого на 6000 зол., а київський „знатній“ купець Роман Якимович „з Вроцлава з товарами на кілька соть тисячей золотихъ, тамъ купленними, ворочаєть ся“⁵⁾. Думаємо, що наведені цифри хоч і як вони фрагментаричні, дають доволї ясне понятє про те, на яку

¹⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. Сен. по малоросс. эксп. кн. № 7/1734 к. 722—772.

²⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. Сената до раздѣл. на департ. № 3568.

³⁾ Румянцевскій Музей, Архивъ Малоросс. актовъ, № 300. „Екстрактъ в чолобитє стародуб. вѣщанъ“. ⁴⁾ Ibid. № 124.

⁵⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. Сената до раздѣл. на департам. № 3568, лл. 183—185. „Вѣщеніє кривдъ купцямъ малороссійскимъ“.

широку скалю вів ся українськими купцями торговельний оборот між гетьманщиною а зараницею. Нарешті для вяснення того, як тісно гетьманщина була звязана з західними краями а особливо з Польщею торговельно грошовими інтересами треба підкреслити ще одну характеристичну сторону тієї торгвлі, а власне, що вона була в значній мірі заснована на обопільнім кредиті по більшій часті довготерміновім, причім до речі сказати, що на скільки се дотичило Польщі, то тут українські купці були звязані кредитом з тою групою тутешньої людности, яка і мала гроші і сама займала ся торговельними операціями, себто з жидами. І так напр. тойже „знатній купець“ Якимович „едучи з України до Шліонска позичилъ на дорозѣ в мѣстѣ полскомъ Острожѣ нѣсколко сумми у жидовъ тамошнихъ“, Максим Грудина купецъ з Ніжина „едучи з Шліонска взялъ мало що з сумми у жидовъ Островских“¹⁾, витебський воевода Потій рахує претенсію свого арендаря жида Кадзінського до чернігівського полковника Полуботка на 40.000 золот.²⁾ а крім того жид сей мав претенсію на значну суму до полкового ніжинського осауда³⁾. І на відворот київський купецъ Палладій має довг у острожських жидів, а „мѣщане города литовского Могилева должны на килкадесят тисяч обивателем малороссійским певной и правдивой сумми, именно Миклашевским, полковника стародубовского синам, Малаху Өоминичу, Симону Маслаку... и протчимъ“ і т. д.⁴⁾

Очевидно, що торгвля з зараницею серед таких умов і устроена на таких основах, як обмін і кредит вимагала доброї організації а особливо опіки, і то опіки, якої не могла дати організація самих безпосередно заінтересованих т. є купецтва а більше засібної в ріжні способи інституції в данім випадку держави. Се було особливо потрібне в сих часах, коли наслідком деяких причин для української торгвлі зачав витворювати ся цілий ряд перешкод, які грозили сю торгвлю звести ні нащо. Як сказано головною дорогою для української торгвлі з західними краями була Польща. Ся держава, як відомо ніколи не відзначала ся особливою організацією т. зв. „публичного безпеченства“, а тепер по довгім періоді північної війни і викликаних нею таких же внутрішних партійних межиусобиць, конфеде-

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла прав. Сен. до разд. на департ. № 3568, л. 183—185. „Вѣленіе кривдѣ купцамъ“.

²⁾ Румянцевскій Музей, Архивъ малоросс. Актвъ № 300 і 164.

³⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. Сен. до разд. на департ. № 3568, л. 183—185. ⁴⁾ Ibid.

рацій, боротьби сторонництв за кандидатів до польського престолу і т. д., появило ся багато неспокійних елементів навіть серед шляхти, якої шумовини пускали ся просто на розбої і грабїжі, а предметом таких нападів були очевидно передовсім купці, при яких можна було пожити ся. Ще більш доводило ся терпіти торгвлі від систематичних шикан, на які було постійно наражене купецтво від арендаторів цлових комор, які майже виключно держали всюди жида. Пошкодованим купцям надзвичайно трудно було добити ся на легальній судовій дорозі справедливости а ще труднїше хочби і присудженого відшкодованя з причини слабости або і браку екзакуційних властей в Польщі. Українські уряди в часі гетьмановання Скоропадського і правління Малороссійської колегії були завалені скаргами українських купців з приводу втрат і перешкод торгвлі в Польщі. Навіть доволі добре, як ми бачили, зорганізована що до опіки торгвля волами не все була забезпечена, з тої причини, що покликані для її охорони органи не все відповідали своєму завданню. Притім не обходило ся без таких куріовів, як те, що часами власне занадто дбайливий конвій був причиною грабїжей українських товарів з боку... самих скарбових польських властей. Для прикладу сказаного, наведемо кілька таких скарг, що дають доволі повну картину тих митарств, на які було наражене українське купецтво в Польщі. І так в „1711 году панъ Пребендовскій, подскарбій коронній, полковника миргородского, обивателей опошнянскихъ и дубенских осмъ сотъ и килкадесятъ воловъ, яких тогда гнано до Гданска велѣлъ забрати даючи тую причину, будто многіе малороссійскіе купци прежде прошедшими годами удавали ся в протекцію пана Любомирского, подкоморого коронного, гонили воловъ за конвоємъ егож пана Любомирского и належной до скарбу коронного не платили квоти. В якомъ заборѣ самому ...с.-і.-в. на тот часъ в Ривѣ били чоломъ шкодуючіи купци. И хочай... писано о возвращеніи тихъ воловъ или награжденіи за оніе до помянутого пана подскарбіого коронного, тилкож по тому жадной доселѣ (до 1729 р.) не учинено сатисфакції“¹⁾. „Прошлого 1719 году возвращаючись (!) в Вроцлава рознихъ купцовъ здешнихъ украинских конвоєвали надворніи пана Пребендовского, подскарбіа коронного, жолнѣре,

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. Сената до раздѣл. на департ. № 3568, л. 183. Див теж лист Головіна до Скоропадського в сій справі з 7/12 1711 р. (М. Судіенко. Матеріали для отечественной исторіи, т. II. Київ 1855, с. 202—203).

каторіє не тилко жадной нїє купцамъ от вимислних здротвѣ не чинили оборони але еще и сами оних обтяжали; надто в тих же жолїѣровѣ окказїи под Соколовкою, мастью пана Ревудкого, рейтарей (?) напавши на помянутих купцовъ и єдного з них, комотонского жителя Клима Лесенка, на смерть з фюзїи застрелили. Намъ гетьманъ Скоронадскїй черезъ листи о справедливостѣ у пана подкарбїого коронного упоминаль ся и до князя Григорїя Федоровича Долгорукова писалъ, но сатисфакція не учинена доселѣ¹⁾. Як бачимо в однім випадку каже грабити купців представник польського правительства можливо справді за те, що „протектор“ купців не допустив платити мито до скарбу водїючи собі забрати ті гроші, хоч не виключено й те, що підскарбїй скоривстав з якого шебудь претексту, щоб таким радикальным способом відбити в купців охоту вдавати ся замїєь його до инших в протекцію. Як би там не було, досить що така страта могла купців зруїнувати а спосіб екзекуції незаплатеного мита, ужитий членом правительства, давав дуже поганий приклад для других витворюючи тим способом небезпечний для купців прецедент. За те в пругім випадку справа як раз мала ся навпаки: протекція підскарбїя була приводом до грабїжі купців иншому невдоволеному панови, при чїм інцидент закінчив ся далеко трагічїйше. Грабив підскарбїй офіціально, грабила і розбїйнича шляхта вже на власну руку. „1718 году Федора Іосифовича и Никифора Ігнатовича, жителей и купцовъ лохвицких, поворочающихъ ся з острожского ярмарку нѣкоторїє шляхта между Острогомъ и Заславямъ разбойнически нападши двоухъ чоловіковъ з онихъ на смерть забили, грошей полпяти тысячей золотихъ доброй монети взяли, конѣ и многїє дробнїє рѣчи в возахъ побрали. Которих разбойниковъ на завтрешній день заразъ со всемъ поймалъ шляхтичъ Яловѣцкїй, староста гуляницкїй и самихъ ихъ одпустивши тилко гроши у купцовъ розбоємъ взятїє, також конѣ и вещи у себе удержалъ. А когда тієж купци до єго прибыли и упоминали ся о разбойниковъ и о всемъ свои рѣчи, онъ Яловѣцкїй нѣчимъ ихъ збувъ. О чомъ заносили они купци лохвицкіє до мене (гетьмана) апелляцію, по которой писалъ я до воеводи руского пана Яблоновского и до пана Любомирского старости сандомѣрского, до князя ...Долгорукова, полномощного посла у королевского величества тогда бывшого и до пана Пребендовского подскарбїя коронного черезъ тих же куп-

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. Сен. до равл. на департ. № 3568, л. 184.

мовъ. Лечъ ихъ недопустивши нѣкоторїй Нагорецкїй, староста котлибїцкїй, до Варшави тіє мои писма у нихъ поодбиравъ. З которимъ любо онїєж... на трибуналѣ в Лублинѣ (!) правовали ся и на сейми в Варшавѣ заносили апелляцію, однакъ нѣ з Яловѣцкого гроши ихъ купецкіє у разбойниковъ поодбиравшого нѣ в Нагорецкого не тилко належитой справедливостї не учинено, лечъ еще в провадахъ особливе двѣ тысячи двѣстѣ сѣмидесятъ золотихъ своихъ они купци утратили¹⁾. Та на тім не скінчила ся справа для нещасливихъ купців; пїйманїи вже розбїйники продовжали бути для нихъ причиною втрат, а для шляхтичѣв же рядомъ доходів. Бо ось „другїй шляхтичъ Карчевскїй в Берестечку тихъ же разбойниковъ поймавши держалъ черезъ нѣсколко часу в вязеню, а когда они купци лохвицкіє туди прибыли и своихъ оповнали шкодцовъ, теи онъ Карчевскїй заарештовавши ихъ (купців) поти не выпустилъ з Берестечка, поки они купци не дали писемной на себе ассекураціи, же єму Карчевскому будто на кормѣ тихъ разбойниковъ виложеноїє триста всемъдесять золотихъ возвратит(и) должны. По какой ассекураціи насилїємъ у ихъ купцовъ взятой онъ же Карчевскїй заарештовалъ Федора Остаповича купца лохвицкого со всемъ товаромъ и держалъ чрезъ цѣлїй тиждень тамже в Берестечку, покамест(ь) тихъ триста осмьдесятъ золотихъ єму не виплатилъ. А чрезъ удержаннє шкодует тот же купецъ Остаповичъ на золотихъ тысячу“¹⁾. Сей останній випадокъ справді характеристичний для тодішнихъ відносин в Польщі. Побіч такого радикального способу обдирання купцівъ були у шляхти и инші далеко „тонші“. Осъ напр. „Марко Тарасович, житель и купецъ нѣжинскїй поворочаючись з Бихова на дорогахъ под Гомлемъ в селѣ от тамошней шляхти понеслъ немалую шкоду в томъ, же они назвавши ся писарями коморными будто за промиту (!), где предъ тимъ цѣла не брано, взяли у него до тысячи золотихъ, о чомъ онъ на сеймикахъ и на рочкахъ в Рогачевѣ на тихъ обидящихъ ускаржалъ ся и не мало понеслъ утрати, лечъ тамъ жадной не давши управи нѣ з чимъ єго назадъ отправлено“. Загаломъ шуканнє юстіціи мабуть найдорожше обходило ся купцямъ, особливо на скільки в гру входили жида, що стояли в тієнімъ порозумінню з місцевою польською адміністрацією. Для прикладу наведемо хочби такі випадки, як і попередні, стверженїи

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла прав. Сен. до равл. на департ. № 3568, л. 184. Се очевидно ті самї купці, за якими вставляєть ся у гетьмана лубенскїй полковникъ Андрїй Марковичъ в 1718 р., коли їхъ пограблено, при чїмъ подає число убитихъ людей на 3. — Х. И. А. Д. М. К. № 25895.

офіційально з боку гетьманського правління. „В прошлихъ годѣхъ — пише гетьман дальше в згаданім „Вѣденію кривд“ — Романъ Якимовичъ, знатній купецъ кievскій, едучи з України до Шліонска позичилъ на дорозѣ в мѣстѣ полскомъ Островѣ нѣсколко сумми у жидовъ тамошнихъ“. Отже коли вертав назад з накупленими на кілька сот тисяч зол. товарами, „тіє жиди его со всѣмъ в Островѣ заарештовали, и хочай онъ давалъ по собѣ поруку, же должную сумму з провизією вскорѣ имъ з дому грошми уплатитъ спровадивши тіє в Малороссіи товари, лещъ его не випущено з под арешту. Под которимъ онъ же чрез килка лѣтъ найдуючись челядь, коней и себе мусѣлъ содержовати, а на остатокъ тамже одстрадавъ и житія. Жиди зась кредитори за помянутую должную себѣ сумму причинивши еще в двое или в трое интересу всѣ на килка сотъ тысячей товари его Якимовичеви, на которіє онъ у братовъ своихъ и у другихъ великороссійскихъ и малороссійскихъ (купцовъ) значніє сумми бралъ и многимъ zostавалъ ся должень, безправне между собою поцаювали“. Жидам очевидно розходило ся головно про те, щоб заміє „нѣсколко сумми грошей“ дістати в свої руки товари, за які можна було виручити далеко більше, і в тім прийшла їм в поміч місцева адміністрація заарештувавши купця і держачи його літами в тюрмі. Явне потуранне польської адміністрації жидам в їх „промислах“ на українських купцях, як не мож краще, показуєть і в сім випадку. „Максимъ Грудина, житель и купецъ нѣжинскій, едучи з Шліонска взялъ мало що сумми у жидовъ Островских и товаровъ своихъ на шест(ь) тысячей золотих нѣбы в заклад у них положилъ. Потом когда по тіє свои товари з України уже поехалъ и подлугъ уговору юхти, еще тогда незаповѣдно¹⁾, имъ кредиторамъ своимъ за долгъ у нихъ затыгненній припровадилъ, они начавши его до суду перед губернатора острожского потягати, поти з нимъ правовали ся, поки всѣ помянутіє в закладъ данніє товари за свою малую позиченную сумму за роненніє тамже в Островѣ на судѣ утрати себѣ отстояли. Чрезъ що оній Грудина вовся раззорилъ ся“. Наскільки трудно було українським купцям сплатити свої довги затыгнені в жидів в Польщі, на стільки ще труднійше було

¹⁾ Т. є до 1714 р.

²⁾ Всі наведеніє випадки виписані в поданім гетьманом Апостолом в колегію награвичних справ в 1729 р. 29. червня при окремім донесеню „Вѣденію кривдъ купцямъ малороссійским“. А. М. Ю. Дѣла прав. Сен. до разд. на департ. № 3568, л. 183—185.

відібрати від них позичені свої гроші. „Андрій Безручко, житель нѣжинскій, будучи Палладія жителя и купца кievского факторомъ поехалъ до Острога у жидовъ тамошнихъ по их рудоданних облѣгахъ доправляти грошей, котрихъ они неустивши еще похваляли ся на него. И когда онъ же з Острога виехалъ, тіє жиди наняли райтар чоловіка скилка и послали за нимъ, и в недалекомъ разстояніи от Острога в селѣ помянутіє райтари его Безручка взявши за учененную будто имъ нѣякую шкоду до губернатора острожского на суд попровадилъ“. Попровадилъ але очевидно не довели, бо „Безручка в килька дней уже люде в лѣсѣ неживого до дерева привязанного знайшли, якому и ротъ былъ паперами напханъ“. Остаточно дотепер наведеніє випадки належали можна сказати до категорії незвичайних, хоч і як вони часто лучали ся і кінчили ся для дотичних купців чи купецьких компаній по більшій часті руйною. Та для купецтва загалом далеко гірші були надужитя арендаторів цлових комор, які самовільно після вподоби накладали на купців мита, що в кінцѣ 1710-х і початком 1720-х рр. увійшли в систему стали правдивою язвою купецтва і на стільки підрізували торговлю, що на се постійно жалували ся і українські власти. Як сказано на се найбільше скаржили ся купці гетьманам. „Многократне — пише Апостол російському правительству в 1729 р. — было от всѣхъ малороссійскихъ купцовъ доношеніє о многих от полских и литовскихъ обывателей различно над ними доказуемыхъ убитках, особливе вимаганіємъ всюди новоустановленнихъ митъ приватнихъ и протчїихъ вимислнихъ здирствъ; и о томъ всемъ просилъ... покойній антецессоръ мой гетманъ Скоропадскій в государственной коллегіи иностраннихъ дѣлъ рѣшенія и указу С. і. в.“¹⁾ „Оны жиди — ще раніш пише тойже гетьман — во всей Полци от старшин и владѣльцовъ тамошнихъ имѣют в закупахъ мита и комори, где у купечества з товаровъ берут ся пошлины; когда купци малороссійскіє ходят в Шліонскъ и в Кгданскъ через Полцу брали у них лишніє вратки и задержуют бывало их Малороссіянъ на митах не без трудности и не без шкоды“²⁾. Що так дійсно було се мусіло признати офіційально само польське правительство обіцюючи на інтервенцію австрійського посла при заключуваню з ним в 1727 р. трактату в справі української торгівлі прийняти проти сього міри.

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. Сен. до разд. на департам. № 3568, л. 182. ²⁾ Ibid. л. 28.

Нарешті, щоб по змозі вичерпати ті типічні перепони, які гальмували правильний хід української заграничної торгівлі через Польщу, скажемо ще про одну, яка на рівні зі здірствами на цлових коморах найбільш давала себе в знаки виводжуючи в торговельні відносини почуте непевности, замішання, а опісля відбиваючи ся численними процесами в внутрішнім житю гетьманщини. Тією перепеною був погубний з погляду торговельного обороту звичай пошукування шкід, вирівнювання претенсій, яким би способом вони не повстали, грабленням в границях своєї держави першого стрічного купця. Мав напр. хто небудь з польської шляхти а головно опять таки жидів які небудь не вирівнані рахунки з ким небудь на Україні, або вважав себе, по формально переведенім процесі перед судом з приводу якихсь спорів, недостатчно заспокоєним, так тоді арештував першого ліпшого українського купця забирав йому чи то товари чи хочби гроші, і продержавши нерідко довший час під арештом самого купця, відсилав його пошукувати свою шкоду перед судом свого краю на своїм земляку „заводци, котерій єсть причиною той справи“ — як звичайно говорить ся в документах з приводу таких процесів. Наслідком самоволі в Польщі, де кожний був сам собі суддя особливо проти безборонних чужоземців, сей *sit venia verbo* принцип так широко ввійшов в практику, що доведені до крайности Українці і собі стали його уживати в часах Скоропадського, заховуючи одначе при тім деякі правні формальности, а власне випрошуючи від гетьмана універсал з позовом на заарештоване чужих купців. Так кінець кімцем звичай обопільного граблення піднесено, можна сказати, урядово до ролі регулятора міжнародних відносин. На часте уживання сього способу вказують численні документи — результати процесів в сього приводу, при чім, до речі сказати, згадані процеси розростали ся звичайно до монструальних розмірів і тягнули ся не раз не літами а десятками літ; се очевидно через те, що в таких справах було замішаних одночасно по кілька сторін (той хто пограбив, пограблений, гіпотетичний повід до граблення іт.д.) з ріжнородними інтересами, причім з огляду на чужоземців надзвичайно було трудно установити по чийм боці вина і мати певність, що загранична сторона піддасть ся присудови. Про деякі, голосні в своїм часі, того рода процеси буде мова дальше, тут же наведемо кілька випадків такого роблення собі справедливости при помочи грабіжі. „У Івана Карпенка и Василя Лаврука — читаємо в „Віденію кривдъ“ — едучих з Вроцлава в Рубе-

шовъ (!) з позволеня старости тамошного пана Потоцкого, стражника литовского, арендаръ паша Поцей, воеводи витепского, Кадзінський забравъ товару на осмь тисячей золотих доброй монети безъ жадной причини уфермовавши тилко яковуюс(ь) претенсію безъ фундаменту до асаудла полкового нѣжинского. Якого забору оми купци при листах моихъ (гетьмана) доходячи не тилко тих своих товаровъ не поискали, але еше в проездах на двѣстѣ и килькадесят рублей стратили; а особливо за тимъ же заборомъ на нарочних до Варшави и до Литви посланцовъ не мало пошло кошту, а нѣчого не могли справити...“ „У Іова Івановича и Михайла Дейнеки, жителей и купцовъ стародубовских, панъ Поцей воевода витепскій, сто чтири червоних золотих, триста и двадцят таларей битих, килькадесят рублей копѣйками, коней чтири и иншіє рѣчи забравъ по нѣякойсь до бывшего полковника чернігвского Полуботка змишленной претенсіи, о чом до суду нашего жадной не чинилъ апелляціи. Якіє забори жеби купцамъ нѣжинскимъ от жида Кадзінського а стародубовскимъ от пана воеводи витепского повернулись, былъ от королевского величества листовній до его, воеводи, указъ по гетманскимъ до князя ...Долгорукова одозву исправлений, но онъ воевода и потому листу ничего не учинилъ а купци черезъ тоє в крайнее приходят развореніє. Знову тих же Іова и Михайла, купцовъ стародубовских, в мѣстѣ Борисовѣ жидъ тамошній заарештовавши держалъ в желѣзах и коней двое взялъ за долгъ будто другого обивателя стародубовского“¹⁾. В 1719 р. Скоропадський писав, що „уже

¹⁾ А. М. Ю. Дѣла правит. Сен. до раздѣл. на департ. № 3568, л. 184. Документ про процес, який повстав з приводу пограблення Івановича і Дейнеки ми вже кілька разів цитували, бо в йому крім предмету самого спору, подано багато інтересних звісток для торгівлі між гетьманщиною а литовсько-білоруськими землями так дотично товарів, що були в тім торговельнім обороті, як що до самої, сказатиб, техніки торгівлі. Коротко справа мала ся так. Потій, котрого староста Неклюд пограбив стародубських купців, подав в листі до Скоропадського (Румянцевскій Музей, Арх. малоросс. актовъ, № 164) причиною грабіжі те, що шляхтич Цибульскій (агент Юрія Сапіги) набрав в спілці з чернігвським полковником Полуботком у арендара Потія жида Кадзінського на 40000 зол. товарів і не дав за них ані грошей ані обіцяних товарів (вбіжа). Не можучи нічого вдіяти з Цибульским очевидно через те, що сей не представив сам собою жадной фінансової сили, Потій чи радше його жид, направив свої претенсії до Полуботка, який буцім то в спілці з Цибульским і держав його „під своєю протекцією“, отже пограбив стародубських купців, котрим виявив, що грабить їх за П-ка, „щоби по їх чолобитю справу скорше полагоджено“. Купці подали скаргу гетьманови, про-

килка дѣтъ дѣть ся, якъ восталъ (ніжинський купецъ Максим Тимофѣевич) отъ жидовъ дубновскихъ и островскихъ изъ всеей своєї худоби ограбленъ“, очевидно за якусь „змишленную претенсію“¹⁾, в 1716 р. скаржать ся гетьманови прилучане Михайло з товаришами, що їх пограбив жид Мисан в каменській волости пана Білозора в Польщі, куди вони їздили як хурцики з закупленим на Україні тимже жидом тююном — забравши в них ріжної „худоби“ більш як на 500 зол.²⁾

Як вже сказано пошкодовані українські купці чи лишень хочби хурцики доведені тими грабіжами до крайности, як зна-

ючи, щоб гетьман наказав Полуботкови нагородити їх, бо їх пограбовано „за його причиною“. Заки справа прийшла перед суд, до гетьмана прибув в рекомендаційним листом від російського посла в Варшаві Долгорукова внншій шляхтич, витебський підстолий Лукаржевский, з претенсіями теж до Цибульського, а власне кажучи до Полуботка будцімте спільника Цуб. Гетьман нарядив суд в тій справі, на якому Полуботок доказав свою непричастність в операціях Цибульського з Кадзіньским і Лукаржевским. Та тут в свою чергу сам Цибульський подав скаргу на Полуботка о відшкодованне більш як 2000 зол., які стратив через те, що Полуботок перешкодив йому в торговельних операціях, не дозволив вивезти за границю закупленого збіжа, не доставив закуплених волів а нарешті заарештував його фактора лівського жида Нухима. (Арештовано його справді на інтервенцію черніговського єпископа Стаховського, як підозрілого крадіжки дукатів з образа дегтярівської Пречистої. Х. И. А. Д. М. К. № 9821). Суд виправдав Полуботка і звільнив його від усяких претенсій, та се не мало жадних реальних наслідків. Купці, яким Потій не звернув пограбленого, доходили дальше своєї шкоди на Полуботку перед Малоросійського Колегією, якій се була на руку ковінька, хоч остаточно ніякої вини Полуботка не могла в сій справі установити, а по смерті Полуботка на його синах, і на жаданне купців в 1729 р. була заряджена ревізія цілого процесу, для чого виготовлено і згаданий „екстракт“, з котрого ми по більшій часті беремо отсі звістки. (Румянцевській Музей, Архивъ малоросс. актовъ, № 300). Одначе паралельно з сим окремо вів процес з синами Полуботка Цибульський з Сапігою, який удавав ся в сій справі аж до російського правительства, що наказало в 1731 р. гетьманови і Шаховскому розглянути се діло (див. лист Шах-го до Апостола з 6/5 1731 р. Румянц. Муз. Арх. мал. акт. № 124). Одначе й тоді справи не покінчено, бо в 1737 р. бачимо Цибульського в Петербурзі, де він робить заходи проти Полуботків переписуючи ся з своїми знайомими на Україні. З приводу тої кореспонденції мало не вийшло „секретне діло“, бо тодішній правитель України кн. Борятинський перехопивши один з таких листів до Олександра Левицького побачив в йому, деякі на його погляд „скрытые“ місця і довів про се сенатови. Сенат одначе показав ся розумнійший від Борятинського (М. А. М. Ю. Дѣла правит. Сен. по малоросс. жєн. кн. № 66/1793, л. 455—460).¹⁾ Х. И. А. Д. М. К. № 17148. ²⁾ Ibid. № 3671.

ведених випадків можна бачити, не можучи иншою дорогою повернути своїх втрат зачали й собі халати ся того способу одначе лишень за дозволом властей. Інтересно при тім не стільки те, що такі дозволи, хоч мабуть лишень за гетьманства Скоропадського, видавали ся, але що видавали ся вони за попереднім порозумінням з польськими панами, так чи инакше заінтересованими в такій справі. А ті згоду свою давали ддятого, що просто їм не хотіло ся клопотати собі голови такими справами і даючи свою згоду на арештованне товарів в польських купців вони позбували ся клопоту нічим притім не звязуючи себе. Так напр. згадані вже прилучане пограблені жидом Мисаном просять Скоропадського, щоби вони „невинніє будучи, яко и по урядовому писанню дубенському а найпаче по висоцєповажному вельможности вашей панскому указу по милости вашой могли мизерисю своєю обрѣсти поважное писаніє до всяких началовъ, и жби где ли кольвекъ могли винайти людей тамобочних ис тоєй держави, по указу велможности вашой панской незапрещєне било заарештовати и заграбити, аби ми убогіє худоби своєй невбули“. На се буда революція: „написати унѣверсалъ“¹⁾. Такогож універсалу просив у гетьмана і ніжинський купецъ Тимофѣевич і універсал був йому даний. Для характеристики наводимо його в цілости: „Всеї обще старшинѣ и чернѣ войскового и посполитого чина под рейментомъ нашимъ в городахъ и селахъ обрѣтающимъ ся, особливе высланнимъ по ярмаркахъ будучимъ и каждому, кому кольвекъ о томъ вѣдати будетъ надлежало, симъ нашимъ ознаймуемъ унѣверсаломъ, и жъ Максимъ Тимофѣевичъ, купчинъ нѣжинський, уже килька дѣтъ дѣть ся, якъ восталъ отъ жидовъ дубновскихъ и островскихъ изъ всеей своєї худоби ограбленъ. И любо писалисмо по занесенной его жалобы (!) до ихъ милостей пановъ коронного Синявского и Любомирского старости сандомирского, жебы ему была в помянутихъ жидовъ учинена справедливость, однакъ панъ Синявский одказалъ, что не его подданства тие суть жиди, а панъ Любомирский отвѣтовалъ, и ж бы оних за указомъ нашимъ рейментарскимъ велѣли на Украинѣ заарештовати, о чомъ и листъ од его, пана Любомирского, до насъ писаний получилнсмо перед симъ. Чєго ради пререченний Максимъ Тимофѣевичъ будучи на всеї худоби своєй от жидовъ дубновскихъ и островскихъ крайне разоренний просилъ нашего такового унѣверсалу, за которим бы, где кольвекъ ихъ могдъ винайти, вва-

¹⁾ Ibid.

емнимъ способом и изграбити. Теди пилно чрезъ оный приказу-
емъ, абы вшылая старшина рейменту нашего городовая и сѣд-
ская, а особливе высланніи по ярмаркахъ будучи, ему Тимофѣвичу
в заграбленю выш реченнихъ жидовъ дубновскихъ и острооских
чинили помощь¹⁾. До сього гетьманського наказу старшині
Андрій Гудович, „начальнѣйшій управитель и комендантъ Алек-
сандрополя и Почапа“ (магнностей Меншикова, у якого Ти-
мофѣвич, він же Грудина, якимсь способом опинив ся в піддан-
стві) — додав від себе просьбу до старшини в тій справі до-
пускаючи при тім доволі прозору погрозу, що наколиб хто
з старшини по вказівкам Тимофѣвича не дав відповідної помочі
і не заарештував жидів, „то неоставит его свѣтлость (Меншиков)
претендоват(и) на началствующомъ того города“²⁾. Крім сеї
обставини що таке арештованне чужих купців на Україні від-
бувало ся, так сказати, детално (за дозволом влади) ми бачимо
тут ще одну характеристичну рису: довід дасть ся на „загра-
бленне“ не першого стрічного купця „з того боку“, а лишень
самих винуватців і то за попереднім дозволом, без якого місцева
адміністрація не тільки не далаб жадної помочі пошкодованому,
але просто не допустилаб до такого арештовання і „граблення“.
Тимчасом, коли польські шляхтичі арештували українських купців
з причини мнених чи хочби і дійсних фактів з сфери чисто
внутрішніх українських справ, які не стояли в жаднім звязку
з торгівлею³⁾, то українські влади дуже рідко хапали ся таких

¹⁾ Ibid. № 17148. ²⁾ Ibid.

³⁾ Напр. в 1724 р. річицький мечник Ян Мусіц пограбував ніжин-
ського купця Овиська Хильченка ось в якого приводу: Кілька літ перед
тим в Новомлинській сотні (ніж. полку) жили на хуторі через довгий час
у Карпа Лавченка на заробітках „наволочине литвяки“ піддані (de facto
втікачі) Мусіца. Литвячка по смерті свого чоловіка почала жити з його
братом і результатом того у неї була дитина. Сотенна старшина в особі
сотника Шишкевича і городского атамана вважаючи, що такого немораль-
ного вчинку не можна пустити безкарно на загальне згіршення, покарала
литвяків тим, що забрала у них коняку. Пошкодований по сій причині
Хильченко звернув ся до генеральної канцелярії з просьбою, щоб кан-
целярія присудила йому відшкодування... на новомлинській старшині. І кан-
целярія відповідно до загально прийнятого поступованя в таких випадках
дійсно наказала жінці Шишкевича (сотник вже був тоді небіжчик) повер-
нути Хильченкови шкodu, яку він поніс через пограбленне його Мусі-
цом. Х. И. А. Д. М. К. № 7857. Тутже куріозний лист Мусіца до
ніжинського полковника Толстого в сій справі, в якому автор його
груптовною аргументацією оспоруя погляд сотенної старшини, що ди-
тина прижита братом чоловіка литвячки.

енособів і дуже обережно їх стосували; напр. за часів Апостола
ми незнаємо ані одного випадку заграблення польського купця
и навпаки він стверджує виразно, що не вважаючи на грабленне
українських купців в Польщі „и любо оттоль привѣзят купе-
ческіе люде з товарами, однакъ оних не кажемъ забирати“¹⁾.
Коди приглянемо ся ближше сьому явищу, то побачимо що з боку
українських властей така поміркованість в сій справі була свого
рода системою в відношенню до Польщі, що, розумієть ся мало
свої причини.

II.

Судячи а ргіорі можнаб прийти до висновку, що Україна
ввійшовши „під високу руку“ Москви в торговельних зносинах
в заграницею могла тільки виграти, особливо тепер, коли Росія
по погромі Карла XII зайняла сильне становище і з інших ві-
домих причин вискала особливий вплив в Польщі. Україна по-
винна була виграти, коли не в напрямі розширення торговельних
ринків, бо Росія по характеру свого економічного хозяйства по
продуктам менш більш однаковими з українськими, такого ринку
собою не представляла, — то, як кажемо, повинна була виграти
в закріпленню за собою добутих вже деінде ринків збуту своїх
продуктів і розширення на них своєї економічної позиції. Пер-
шоюж умовою для сього було забезпечене правильного ходу тор-
говлі через належну опіку над нею, яку могла і обовязана була
їй дати сильна держава, що в її склад входила гетьманщина.
Тимчасом з дотепер сказаного ми бачимо щось як раз протилежне:
Росія сильна, має значінне в Польщі, де царь виступає навіть в ролі
„високого медіатора“ (1717 р.) між королем і його підданими
звязаними в конфедерації, а українські купці вповні безбо-
ронні супроти першого ліпшого шляхтича, чи навіть його арен-
даря жида; скарги купців полишають ся без відповіді а втрати
без відшкодування. Українські купці звертають ся з своїми
скаргами до гетьманів а часами і безпосередно до російського
правительства; гетьмани позбавлені всякої сили, тудиж переда-
ють сі скарги з своїми представленнями — і якіж результати?
„Минулого 1720 р. — пише Апостол до правительства в 1729 р. —
его імператорському величеству в. і. в—а любезнійшому госу-
дарю дідови мій попередник покійний гетьман Скоропадський до-
носил в колегію заграничних справ про кривди українських
купців наслідком безправних захватів товарів, про убиства де-

¹⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. Сен. до разд. на департам. № 3568,
л. 185. „Вѣденіе кривдъ“.

яких (купців) вчинені польськими і литовськими панами і їх арендарями жидами. При тому ж подано в згадану колегію заграничних справ короткий список тих кривд, для передачі його пробуваючому в тім часі в Петербурзі уповноваженому королівського величства і Річи посполитої послови пану Хоментовському мазовецькому воеводі, з тим поясненням, що хоч він, мій попередник гетьман Скоропадський, багато разів звертав ся листами своїми до князя... Долгорукова, котрий перед тим був послом при дворі королівського величства польського, і до деяких польських і литовських панів, аби покривдженим безправними захватами і иншими прикростями купцям зроблено, з кого доведеть ся, сатисфакцію, одначе ті його відклики а з ними особливо пильні заходи (тщательное дѣйствіе) князя... Долгорукова не мали у панів Поляків ніякого успіху, і зруйнованим українським купцям так і не вчинено ніякої справедливости. На сей його (Скоропадського) лист Петро Толстой бувши тодішній дійсний тайний совітник, 1720 року 6 червня відповів Скоропадському, що панове державні міністри на конференції із згаданим послом... паном Хоментовським робили йому представлення про кривди українських купців і на письмі подали з жаданням (договоромъ), щоб з обох сторін установити комісарів в трьох місцях, коло Київа, коло Смоленська і коло Риги; і ті комісари мали бути прислані по сойма, що відбувався в тім році в вересні. З огляду на се наказав Скоропадський по всіх українських полках владити докладні справовданя про ті кривди, одначе таких комісарів не було і до сього часу. А в минулому 1721 р. коли гетьман Скоропадський знов нарочно писав про ті кривди до кн. Долгорукова, також до пана Пребендовського і до витебського воеводи Потія, то в часі неприємности кн. Долгорукова, котрого гетьманський післанець уже не застав в Варшаві, тоді за справою секретаря Толембйовського видано було від королівського величства накази за підписом королівської руки до згаданого витебського воеводи і до других, що починили грабіжі купцям, щоб або звернули пограблене або за те винагородили, одначе і після тих королівських листів нічого не зроблено. А на нераз посиляних в сій справі післанців Скоропадського, крім купецьких шкід, не мало потрачено кошту. Крім того багато разів усі українські купці доносили про шкоди, які різними способами поносять від польських і литовських обивателів, а особливо вимаганням всюди новоустановлених приватних мит і инших видуманих здріств; і про все те покійний мій попередник геть-

ман Скоропадський просив в державній колегії заграничних справ рішення і указу Є. і. в. А що гетьман Скоропадський скоро після того помер в тім же 1722 р. через те на ті його просьби ніякої резолюції не прислано, а Українці так і до сього часу не одержали ніякого відшкодування за згадані кривди і грабіжі з боку Поляків¹⁾. Виходить, що про купців дійсно щиро турбували ся лишень українські власти, які робили в тій справі що могли т. е писали до дотичних польських панів, вдавали ся до короля, старали ся різними дарунками зеднати російських резидентів в Польщі²⁾, щоби настроїти їх прихильно для інтервенції в справі українських торговельних інтересів. Тимчасом по результатах бачимо, що російське правительство супроти тих скарг заховувало ся більш ніж двозначно, бо коли гетьман Скоропадський бодай добив ся королівського наказу — характеристичне, що як раз тоді, коли не було російського посла в Варшаві — повернути шкоди (що зрештою в тодішній Польщі не мало і не могло мати позитивних наслідків) то заходи російських міністрів ані в однім випадку не могли похвалити ся навіть такими успіхами. Се очевидно через те, що власне кажучи ніяких заходів не було; комплементу Апостола про „тщательное дѣйствіе“ Долгорукова не можна брати за добру монету, бо коли взяти під увагу чим при Петрі II були Долгоруки, то легко зрозуміти, що гетьман не міг инакше написати. Правда, російські міністри, ut aliquid fecisse videatur, писали, або вдавали, що пишуть, про насильства над українськими купцями до відповідних чинників в Польщі, принаймні сповіщали про се гетьмана в приватних листах у відповідь на його „докуки“. Так напр. Головкін в листі до Скоропадського в 7/12 1711 р. говорить, що в справі заграблення 900 волів у опошнянського купця Семена Бугленка (і миргородського полковника Апостола) підскарбієм писав про се Пребендовському³⁾, 21/4 1721 р. обіцяє знова, що „о обидяхъ малороссійскимъ купцамъ въ Польшѣ учиненныхъ господину Хоментовскому... будетъ говорено и требовано въ томъ сатисфакціи“⁴⁾, про се як ми бачили з донесення Апостола, писав Скоропадському і Толстой, та зрештою на тім і кінчило ся, хоч на відворот за покривджених Поляків на Україні чи пограничу доволі енергічно виступали ся наказуючи гетьманови їх полагодити користно для пошкодованих⁵⁾.

¹⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. Сената до разд. на департ. № 3568, л. 182. ²⁾ М. Судіенко, Матеріали для отеч. ист. II, с. 405—406.

³⁾ Ibid. с. 202—203. ⁴⁾ Ibid. с. 269.

⁵⁾ Румянцевскій Музей, Архивъ малоросс. акт. № 300; М. А. М. Ю. Дѣла правит. Сената по малоросс. экспед. кн. № 53/1790, лл.

Безперечно, що таке чутке відношення російського правительства до шкід, які поносили польські купці на Україні і навпаки доволі байдуже до таких же кривд українським купцям від польської шляхти дасть ся по части пояснити тим, що в тім часі Петро залицяв ся до польської шляхти старуючи ся зднати для себе і свої політики серед неї прихильників. Та таке пояснення булоб далеко недостаточне; в Петра і його правительства були далеко важніші мотиви для такого власне а не инакшого поступовання. У вступне пояснення такого становища російського правительства до розгляданого питання вводить нас цитована вже відповідь Головкина Скоропадському про заграблення польським підскарбієм волів: „и хотя я — пише канцлер — о возвращеніи оныхъ (воловъ) къ нему подскарбію нынѣ писалъ, однакожъ лучше-бъ впредь жители и купцы малороссійскіе воловъ пригоняли ради продажи въ Ригу, нежели въ Гданскъ, и могутъ безопасно приганять; къ тому же можетъ изъ того прибытокъ быть въ пошлинахъ и казнѣ его царскаго величества. О семъ мнѣ указалъ писать къ вамъ его царское величество“¹⁾. Наведені слова російського канцлера відслонюють нам секрет безрезультатности „інтервенцій“ російського правительства в справі перешкод українській заграничній торгівлі: правительство нарочно не хотіло давати тій торгівлі відповідної опіки. Річ в тім, що власне отсі надужитя йшли так сказати, на руку тій політиці, яку Петро в відносинах до гетьманщини зачав проводити, яка правцювала до сього, щоб підірвати гетьманщину не тільки як окрему політично-автономічну одиницю але разом з тим, а може власне головно для того, знищити її як окремих економічно-господарський терен, з його особливим економічними інтересами а тим самим окремими тор-

315—328, наказ полагодити справу наслідком скарг мисельского старости Завіші в приводу збитків городничого печерської Лаври над підданими Завіші. (Судіенко, Матеріали II с. 269); 1720 р. Грамота Скоропадському в наказом розслідити справу про заарештованне київським сотником людей „польського секретаря“ Пузини з товарами. (Лѣтопись запят. Арх. Ком. вып. XVII, с. 135, № 212), такий же наказ в тім самім році про розслідування „комерческихъ претензій“ польського жида Шимоновича до одного з ніжинських Греків (ibid. с. 136, № 218), в 1721 р. наказ стягнути з українського купця Тарасенка 700 руб. „поруки“ за польського комерсанта Цибульського (мабуть чи не на покриті претенсій, які мав до Цибульського вищий польський шляхтич, витебський підстолій Лукаржевский — ibid. с. 143, № 263) і т. д.

¹⁾ Судіенко, Матеріали для отеч. истор. II, с. 202—3.

говельними дорогами, ринками збуту продуктів ітд., які далеко не завсїди йшли згідно з такимиж російськими інтересами. Перегляд цілого ряду мір і способів прикладених Петром (а потім і його наступниками) до української заграничної торгівлі, не лишає ніяких сумнівів що до такої власне політики. Загально беручи, то (суть усіх петрівських реформ, що до України в сій справі зводила ся до сього, що він втягнув українську торгівлю в рамки свого законодавства в справі регламентації загально-російської торгівлі. Причини, що викликали і кермували петрівською господарсько-промисловою політикою і його законодавством в сій справі вже докладно дотепер вяснені російською науковою літературою, через те ми не будемо над сею справою задержувати ся¹⁾. В основі її лежав фіскалізм — бажання знайти як мога більш жерел наповнення державної каси на покриті потреб викликаних иншими реформами Петра а головно на війскові розходи, а в основу, так сказати технічного переводження заграничної торгівлі, лягли принципи меркантилізму²⁾, перейняті Петром на заході і пропаговані в Росії до радниками царя, що в своїх проєктах і меморіялах особливо підкреслювали потребу: Navigation und Manufactur³⁾. І так міри звернені проти української торгівлі з формального боку вводить ся до: 1) цілого рода указів з заборонами вивозити певні товари дотеперішніми дорогами і до дотеперішніх ринків збуту а натомість з наказом вовити їх виключно до російських портів; 2) заборона ввозу деяким заграничних товарів до гетьманщини; 3) обмеження або і цілковите виключення з приватного торговельного обороту деяких товарів і врешті 4) переводження в практиці тих указів низшими органами російських властей на Україні. При тім з горн треба зазначити, що кожда з тих мір потягала за собою ще й инші неменше прикри і шкі-

¹⁾ Напр. П. Н. Милуковъ, Государственное хозяйство въ перв. четверти XVIII ст. а реформа Петра В. вид. 2-е Спб. 1906 (для сеї справи с. 383—437). Н. Н. Фирсовъ, Русскія торгово-промышленныя компанії въ 1-ю половину XVIII столѣтія, Казань 1896. Про законодавство торговельно-промислове: Аванасевъ, Государственное хозяйство при Петрѣ Вел.; і стара але досі ціна праця (див. напр. А. Кизветтеръ, Дѣло-производство русскихъ внутреннихъ таможенъ, какъ историч. источникъ. Сборникъ статей... В. О. Ключевскому, Москва 1909, с. 76) про законодавство в справі заграничної торгівлі, цлові тарифи, трактати ітд.: А. Семеновъ, Изученіе историческихъ свѣдѣній о російской внѣшней торговлѣ и промышленности съ половины XVII столѣтія по 1858 г. Сиб. 1859, 2 томи. ²⁾ Милуковъ, op. cit. с. 397. ³⁾ Ibid. 394.

дливі консеквенції, які в указах або не були передбачені або навмисне промовчані,

І так ми вже згадували про першу пробу Петра I звернути напрям української торгівлі в сторону, куди після його думки, се було б користне для російських інтересів, а власне указ приїжджати з товарами до Азова. Далше пішла постанова, якою заборонено возити з України пеньку до Риги а замість того провадити її до далекого Архангельська¹⁾. Ся остання постанова вже глибоко нарушувала українські торговельні інтереси, становлячи велику перешкоду для імпорту сього продукту. Річ в тому, що пенька була одним з найголовніших по кількості вивозу і по ціні продуктів а при тім товар, який сухопутною дорогою провадити було невручно. Через те купці „в малой Россіи — як писав гетьман Апостол — возили... трактом лондовим чрез Полщу до пристані Бѣшанковской (!) (в містечку Бішенковичах) в город Ригу без излишних выдатков“²⁾, а тепер приходило ся кидати догідну давно утерту дорогу до найблизшого порту і їздити аж до Архангельська. Се очевидно на стільки матеріально підривало українських купців, незважаючи на те, що їх увільнено від мита в Архангельську³⁾, що вони сильно добивали ся внесення примусової торгівлі в Архангельськом а замість того дозволу на давній торг в Рягою, так що на разі в 1711 р. цар на їх чолобите згодив ся на се тим більше, що Рига вже не находила ся в полосі чужої держави, і велів через Головкіна Скоропадському сповістити про се купців⁴⁾. Та заки всіли українські купці добити ся привернення торговельних зносин в Рягою прийшлось їм в перше мабуть стрінути ся в далеко небезпечнішою для себе появою, а власне в інституцію „заповідних товарів“ — монополем російського скарбу на продажу деяких товарів. В листі до Скоропадського 18/3 1711 р. київський губернатор Голіцин оповіщає гетьмана про заборону пропускати заграницю заповідні товари і просить сю заборону опублікувати⁵⁾. Само собою, що на таке явне нарушування українських економічних інтересів правительство не звертало найменшої уваги, а коли і звертало, то зараз вміло оправдати такі заборони ріжними прецедентами хочби згаданим указом возити пеньку в Архангельськ. Таке становище найяскравіше показуєть

¹⁾ М. Судієнко, Матеріали для отеч. ист. II, с. 202.

²⁾ Х. И. А. Д. М. К. № 6816.

³⁾ Судієнко, Матеріали, II, 209—210; А. Семеновъ, Иаученіе историч. свѣдѣній. т. I, с. 54. ⁴⁾ Судієнко, Матеріали II, с. 202. ⁵⁾ Ibid. с. 40.

ся в указі Петра сенатови 30/1 1714 р. „Господа Сенатъ! Письмо ваше — сказано тут — ...въ которомъ пишете, что нѣкоторые изъ иноземцевъ а именно Любсь, Гутвель и прочіе послали пеньку закупость въ Черкасскіе города и что вы опасаетесь запрѣтитъ для тамошняго волнаго народу, и въ томъ нпмалой нѣтъ причины; ибо когда Рига была за Шведами, тогда изъ Черкасскихъ городовъ, а именно изъ Стародуба и изъ другихъ знатныхъ, какъ пеньку, такъ и прочіе товары въ Ригу возить было заказано, а велѣно возить къ городу Архангельскому, того для и нынѣ заказать мочно, о чомъ пошлите въ Киевскую губернію указъ, дабы накрѣпко того смотрѣли, чтобъ пеньки, юхти и сала, кромѣ пристаней нашихъ не возили (какъ о томъ можете выразумѣть изъ указу къ гетману) и никуду не отпускали; чего для и мы отъ себя къ гетману писали“¹⁾. Як бачимо, що коли центральні правительственні інституції, в данім випадку сенат, мали деякі сумніви що до правної можливости розтягати обмежуючі постанови дотично торгівлі на гетьманщині, то ті сумніви розсіяв цар, хоч доводі дивною аргументацією. 1714 рік остав ся на завсїди памятним для українського суспільства в гетьманщині і про його згадало через 50 літ і українське шляхетство в своїх „прошеніяхъ“ Катерині II в 1764 р.²⁾ В сїм році 6 цвітня видано указ, яким так в Великоросії як і в України заборонено вивозити за границю, крім російських портів, воловий юхт, пеньку, поташ, смольчуг, сало, віск, конопляний олій, льняне сімя, щітину, клей, ревень, смолу і ікру³⁾. За сим пішов цілий ряд дальших указів з такоюж заборною що до вивозу інших продуктів. І так тимже указом в 6 цвітня 1714 р. і указом 10 лютого 1721 р. заборонено вивіз всякого срібла так обробленого так „и в лому“⁴⁾; указом 12 мая 1719 р.⁵⁾ вивіз всякого збіжа, що потверджено в даній начальникови

¹⁾ П. С. З. V, № 2678.

²⁾ Киевская Старина, 1883, кн. VI, „Прошение малороссийскаго шляхетства и старшинъ виѣствъ съ гетманомъ о возстановленіи разныхъ старинныхъ правъ Малороссіи... 1764 г.“ с. 338—340.

³⁾ П. С. З. V, № 2793, останні чотири продукти в тім часі становили „заповідні товари“ (Фирсовъ, Русскія торгово-промышленныя компаніи... с. 24).

⁴⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. Сен. по малоросс. экспед. кн. № 66/1793, л. 662.

⁵⁾ Ibid. Зрештою вивозити заграницю збіже в Росії було заборонено і раніш в 1717 р. в причини неурожаю (А. Семеновъ, Иаученіе историч. свѣд. о рос. виѣшн. торг. т. I, с. 59) і виключено, що при відомих

васильківського форпосту інструкції 19 марта 1823 р.¹⁾; 17 лютого 1720 р. овечих шкір і вовни²⁾; 10 лютого 1721 р. золота обробленого і необробленого і малих срібних копійок³⁾; 2 грудня 1721 р. пенькове мотузе а крім сього спеціально українським купцям заказано нагужувати пеньку в Бішенковичах, звідкіля вони везли її до Риги, а натомість провадити її „въ рубежѣ“ російської держави по ріках Касилі, Торопці і Двині ладуючи в Поріччу⁴⁾; згаданою вже інструкцією поручику Залескому в 1723 наказано не пропускати вузьких полотен і необробленої міді, нарешті в реєстр заборонених для безпосереднього вивозу заграницю товарів попала сира козлова шкіра⁵⁾.

Паралельно з тими й іншими указами заборонено ввіз цілого ряду заграничних товарів, спроваджуваних українськими купцями. (І так тим же указом з 6 цвітня 1714 р. заказано ввозити всякі мідяні і російські срібні гроші: 14 лютого 1718 р. панчіх і „коравѣй“⁶⁾; 7 серпня 1719 р. ігол⁷⁾; 13 червня 1721 р. „кожаминок, полукамаминок, стамедів середних і низьких, полотен низьких цін“⁸⁾; остаточно після реєстру заборонених в 1717 і 1718 рр. для ввозу товарів, складеного „комісією о комерції“ загалом заказано було ввозити на Україну головно з Вроцлава: золоті і срібні нитки і дротики для золототканих робіт, золоті матерії, густі шовкові ткани (шелковые штофы), німецькі парчі, цукор головами, кошенільову фарбу (бакань), вовняний бархат (трипъ), всякі гладжені полотна, саети, порядках ся заборона відносила ся і до України. Се зрештою стверджує і Подуботок в своїй процесі в Цибульским (Румянецевській Музей, Арх. Малоросс. актовъ, № 300). Одначе в кілька місяців в тім же році знова було дозволено вивозити збіже через Архангельськ. Звичайно дозвіл або заборона заграничної торгівлі збіжем залежала від ціни на збіже в московській губернії, себто від більшого або меншого урожаю (Семеновъ, *op. cit.* с. 59).

¹⁾ П. С. З. VII, № 4185; в сій інструкції начальника форпоста було сказано, що можна пропускати заграницю, а що ні і така інструкція без всяких інших законодавчих актів вповні вистарчала для регуляції торгівлі. ²⁾ П. С. З. VI, № 3526.

³⁾ М. А. М. Ю. Дѣла прав. сен. по малоросс. експ. кн. № 66/1793, л. 662.

⁴⁾ П. С. З. VI, № 3860. М. А. М. Ю. Дѣла прав. сен. по малоросс. експ. кн. № 31/1758, лл. 216—217.

⁵⁾ М. А. М. Ю. Дѣла пр. сен. по малоросс. експ. кн. № 66/1793, л. 662. ⁶⁾ П. С. З. V, № 3163.

⁷⁾ П. С. З. V, № 3411. М. А. М. Ю. Дѣла прав. сен. по малоросс. експ. кн. № 51/1722, л. 151—152. ⁸⁾ *Ibid.* кн. № 66/1793, л. 662. (Все те роди тканей).

обруси, сервети, стяжки, німецьку сіль, тютюн, карти, вовняні сукна¹⁾. (Коли переглянемо сей довгий реєстр заборонених до вивозу заграницю продуктів, то побачимо, що з виймком рогатої худоби, тютюну і металів, яких на Україні не було, заборонено майже все, чим досі гетьманщина торгувала. Те саме треба сказати і про товари, які українські купці ввозили з західних промислових країв теж з виймком тютюну, який був у себе. Всяке порушення котрої небудь з сих заборон спроваджувало на купця відповідно до указів конфіскації всіх товарів на річ російського скарбу. Таким робом уся українська торгівля була втягнена в сферу російської, що могло бути і справді було в інтересах лишень сеї останньої, як зараз побачимо.)

І так коли брати річ з чисто формального боку, то виходилоб, що власне кажучи значінне наведених указів зводило ся лишень до радикальної переімени торговельних доріг т. е. заборони старих і примусового введення нових а тим самим, розумієть ся, такоїж переімени ринків збуту; дальше, що ще важвійше, указами сими українська торгівля була примусово втягнена в чужу для себе сферу умов, в яких обертали ся загално-російські торговельні інтереси. Тут вже на перший погляд можна сказати, що така радикальна а при тім штучна, бо невикликана натуральними потребами української торгівлі, переімена доріг не могла инакше, як лишень шкідливо відбити ся на тій торгівлі, хочби навіть при введенню такої міри вжито у правительства не було ніяких „задніх думок“. Насамперед треба було на івалт приспособлювати ся так до нових торговельних ринків, як і до технічних умов, викликаних зміною доріг. А що сього в таким скорім темпі, як йшли один за другим заборонні укази а також і з інших причин не можна було зробити, то в результаті укази, що для російської, напр. торгівлі могли означати дійсно лишень переімену доріг і деякі недогоди для української торгівлі рівняли ся повному припиненню, безпосередних зносин з заграницею.)

Якіж були ті нові умови, серед яких опинило ся українське купецтво? Щоб на се питання відповісти, треба насамперед приглянути ся ближше згаданим указам і мотивам, які були причиною їх видання. Стоячи на ґрунті меркантилістичних ідей, що означило ся особливо заборною вивозити золото і срібло (заборона дотичила теж таких грошей), а ввозити мідяні і дрібні срібні гроші, Петро мав при тім на оці спеціально: 1) піднесення росій-

¹⁾ *Ibid.* лл. 662, 711—712.

ських портів (головно Петербурга) через сконцентрованне в них цілого вивозу продуктів загралицю; 2) протектованне для російських промисловців, для чого були видані укази як напр. заборона вивозити загалом овечі шкіри і вовну в інтересах суконної фабрики Щетоліна і майже всі заборони що до ввозу різних товарів мали на цілі згаданий протектованне або поодиноких промислових компаній, як напр. заборона ввозити ігли, щоб тим не робити конкуренції рязанській фабриці Томіліна і комп., або загалом російську промисловість, як напр. заказ впровадження різних полотен і сукон; нарешті заборона ввозити панчохи з виїмком лишень до Петербурга, різні шовки, то що, мала знова служити охороною для російських купців; 3) накінець найважнійше — збільшити доходи скарбу митом, яке побирано тепер від українських купців. Зате не бачимо тут ані одної постанови, якої мотиви промовлялиб в користь української торгівлі і промислу а навпаки звернено увагу, особливо в практиці, на те, щоб убити конкуренцію української торгівлі російській. (Загалом коли прослідимо відношення російського правительства до України в 1710-х — 1740-х рр. хочби в політиці економічно-фінансовій, то завважаємо дуже інтересні погляди й тактику, що здавалось би повинні себе виключати а власне: з одного боку змагання звязати гетьманщину як найтісніше з рештою держави не тільки політично але й економічно, як напр. в торгівлі, а з другого боку трактованне її, як чужого а навіть ворожого організму, який можна лишень визискувати не даючи в заміну зате ніяких економічних вигод а навіть належного забезпечення тих користей, які гетьманщина сама деінде для себе здобула.) На потвердження такого відношення маємо безпосередні докази в словах і поступках тогож правительства: напр. в 1720-х рр. на однім з засідань Верховного Тайного Совета віцеканцлер Остерман доводив, що лиху мідяну монету треба по змові збувати на Україні¹⁾, що з погляду меркантилізму, по якому багатство країни залежить від задержання в себе як найбільше цінних металів, було трактованнем України як зовсім чужої сторони і визиском її. Ще яснійше висказав такий погляд на гетьманщину в 1735 р. ір. Махайло Головкін (син канцлера) з нагоди дискусій над одним з проєктів про поправу економічно-фінансового положення Росії в звязку з іншими недомаганнями, при чім теж стояв на

¹⁾ Див. напр. мою статю: Причинки до історії відносин російського Правительства до України. Записки Н. Т-ва ім. Шевч. т. 61, с. 39—40.

ґрунті меркантилістичної системи. Він рішучо противить ся спронуванню горівки з України на рівні з загралицю: „для содержания кабаковъ — говорить в своїм „мнѣнію“ — чтобы вино подряжать или покупать из загралицъ и изъ Малой Россіи, оно за потребно всегда быть не разсуждаю потому, что деньги всегда могут выходить за границу и въ Малую Россію и оттуда паки въ Россію возвратиться не могут, а изъ того немалой вредъ воспослѣдствуетъ; а въ экономіи главной интересъ тотъ, чтобы чить ся какъ возможно изъ чужихъ государствъ деньги или серебро въ свое государство присовокуплять насупротивъ того, чтобы изъ государства деньги не выходили и того по всякой возможности отвращать“¹⁾. Се сказано по двох десятках літ після того, як Україну силою втигнули в сферу російських інтересів, і сказав се не хто небудь а директор монетної контори і монетних дворів, отже офіційний так сказати економіст а по становищу чоловік, що міг свої погляди вводити в практику. Те саме менш більш хоч і не тими словами але в тім же дусі говорив і другий економіст Нарішкін, настоюючи на тому, що треба вдоволяти ся „рускимъ виномъ“ а не спроваджувати²⁾. Коли матимемо се на увазі, тоді ясно стане, що торговельна політика Петра супроти України, крім користей для російської торгівлі мала на меті підірванне торговельного становища України. І так український купець привичасний, так сказати вихований на принципах вільної торгівлі мусів покинути старі дороги, налажені торговельні звязки з дотеперішніми ринками, з якими він був теж звязаний і кредитовими операціями а натомість їдти до російських портів, де все висше наведене треба було на ново наладжувати. Та тут опинював ся зразу серед таких обставин, попри які він не міг мати ніякого хоч скільки небудь самостійного становища в торговельних конюктурах і які його вплив і участь зводили до чисто пасивної ролі. Тими обставинами було виключне панованне в торговельнім експорті двох сильних чинників а для української торгівлі конкурентів: торговельного монополю цілим рядом товарів російського скарбу і інституції „гостей“ — великих російських експортерів; зрештою з огляду на те, що скарб торгував своїми товарами через тих-же гостей ті чинники супроти української торгівлі були фактично одним неввичайно сильним конкурентом. Не входячи в обгово-

¹⁾ В. Строевъ, Бирюовщина и кабинетъ министровъ. Очеркъ внутренней политики имп. Анны. ч. I. Москва, 1909, с. 124.

²⁾ Ibid. с. 128.

рення інституції названої торгівлі і звязаної з тим інституції гостей, ми зазначимо, що казюонний монополъ був пагубний і для російського середнього і дрібного купецтва, руйнуючи се останнє а збогачуючи тільки гостей, що зрештою було навіть офіційально признано російським правительством¹⁾. Та незважаючи на таке признанє російське правительство руководячи ся в торговельній політиці мотивами фіскалізму, до чого зрештою змушував його незвичайний зріст державних розходів викликаних таким же політичним зростом держави і тодішною політичною ситуацією, правительство не тільки що не обмежило свого монополю, виключного права продажі цілого ряду товарів заграницю, але навпаки розширило його ще і на інші товари. І власне в тім часі (від 1714—1719 рр.) згаданий монополъ дійшов до свого апогея, коли до давнійших казюонних продуктів клею, ревеню, смоли і ікри в казюонний монополъ включено волову шерсть, пеньку, поташ, смольчуг, сало, віск, олій, льняне сімя і щітину²⁾ — отже більшу часть усього російського експорту а майже усі продукти з якими торгувало з заграницею українське купецтво. Та концентрація торгівлі поки сама не скінчила ся повною неудачею, убійчим способом відбила ся навіть на російським купецтві³⁾. Так де тут вже можна було українській торгівлі тягати ся і успішно вести конкуренцію з такими могутими чинниками.

Дальше коли взяти на увагу, як тісно в українській заграничній торгівлі вивіс продуктів був звязаний з привозом заграничних товарів на Україну то само собою стане ясным, що заборона ввозу цілого ряду товарів ще більше підривала українське купецтво, касуючи тим способом, що найменше половину цілої купецької діяльності — привозу і торгівлі в своїм краю потрібними товарами, через що українське купецтво зачинало тратити свій характер в значінню купецтва а зводило ся до ролі лишень експортерів господарських продуктів. Бо коли ми порівняємо спис заборонених до ввозу товарів з поданим опісля австрійським послом гр. Кінским списом товарів, якими торгував Шлезк в Україною, і які, значить, привозили українські купці, то покажет ся, що майже всі вони були заборонені. З другого боку заборони ввозу були видані не тільки вже виключно в інтересах російського промислу і російських торговельно-промисло-

¹⁾ П. С. З. III, № 1674.

²⁾ Н. Н. Ойрсовъ, Русскія торгово-промышленныя компанія въ 1-ю половину XVIII столѣтія, Казань, 1896, с. 24. ³⁾ Ibid.

них компаній, що в сїм випадку грали таку саму роль супроти України, як в експорті „гості“, але і в інтересах російських же купців. І так коли заказ вивозити вовну і впроваджувати сукна унеможлиблював конкуренцію з російськими суконними фабриками як напр. з московською суконною фабрикою Шеґоліна, заборона ввозу ігол фабрикою Томіліна, полотен з російськими ткачами північних губерній, то такаж заборона впроваджувати шовки, парчі ітд. заборона не ввозити ніде більш панчіх, грубих сукон як лишень до Петербурга була вже в інтересі російських купців, що тими товарами торгували спроваджуючи їх як напр. шовки з Китаю і Персії а грубі сукна панчохи ітд. купуючи у заграничних купців в петербурьським порті. (Значить український купець міг, що найбільше перекуповувати у купця російського, становлячи себе тим самим в повну залежність від сього останнього. Розуміть ся, що для російського купця була повна змога торгувати самому згаданими товарами на Україні, де очевидно заборона не могла вбити потреби і попиту на сі товари.)

Та на сьому не кінець. Згадані укази, якими торговельний оборот українськими продуктами був замкнений в границях російської держави зразу витягали на верх ще одну суперечність, між інтересами українськими й тавимиж інтересами російського скарбу, суперечність між принципами свобідної торгівлі а названим монополем; всі продукти, якими торгували українські купці були в Росії вийняті з „вольного торгу“ і права на їх продажу мав лишень російський скарб. Тим способом виходило, начеб українські купці серед загально-російського купецтва мали особливі привілеї. На сю обставину було звернено увагу навіть перед 1714 роком і наслідком того правительство добирало ріжних способів, аби таку „аномалію“ усунути.

Нерішаючи ся зразу признати добувані на Україні продукти казюонним монополем в продажі хочби з огляду на те, що в гетьманщині російський скарб поки що не посідав в відповідній скількості власних експлюатаційних теренів для згаданих продуктів, правительство пішло тут з початку обхідними дорогами; воно спершу зачало час від часу на Україні само скуповувати деякі продукти для перепродажі їх опісля заграницею дальше зачало поволі обмежувати право торгівлі такими продуктами, заборону продажі яких можна було мотивувати военними потребами. І так напр. в 1712 р. наказало було правительство на Україні закупити на 100000 руб. пеньки для перепродажі її

в Архангельську¹⁾, потім сей експеримент не раз повтаряло, як ми вже про се згадували, користаючи з того, що в т. зв. описних маєностях в стародубській полку, отже в країні пеньки на рахунок казни продукують сей товар, в 1718 правительство знова післало в тій цілі на Україну „купчину“ Кузьму Ланіна наказуючи одночасно Скоропадському подбати про „анбари“ і інші будинки для складу закупленої пеньки²⁾; дальше про такий закуп на широку скалю пеньки для потреб фльоти знаємо і в 1727 р.³⁾. З такого прикладу користали різні сильні впливові люде, що мали на Україні маєности, як ось кн. Меншиков, причім так скуповування сього товару для скарбу, як і для тих впливових людей носило в значній мірі примусовий характер⁴⁾ з усуванням всякої другої конкуренції⁵⁾. Таке саме обмежене наступило поводі і що до салітри, якої виробом славили ся особливо південні полки. Вже в 1700 р. Петро видав указ, щоб салітру в Україні привозили — на разі без оплати мита — до Москви в управу артилерії обіцяючи платити по 2 р. 50 коп. за пуд, і справді тоді доставлено коло 10000 пудів, хоч своєю дорогою заплачено тоді доставцям лишень частину грошей а решту недоплачено — принаймні так справа стояла ще в 1730 р.⁶⁾. Для характеристики серед яких обставин відбувало ся скуповування товарів для скарбу і як на тім виходили продавці навіть такі

¹⁾ А. Семеновъ, Изученіе историч. свѣдѣній о вѣншей торговлѣ. т. I, с. 63.

²⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. експедиціи, кн. № 22/1749, лл. 243, 256, 277. Дѣтопись занят. Арх. Ком. вып. XVII, с. 128, № 167. ³⁾ Х. И. А. Д. М. К. № 30366.

⁴⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. сен. по малоросс. эксп. кн. № 63/1790, лл. 104—106; Х. И. А. Д. М. К. № 6816. ⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. сената до раздѣленія на департ. № 3568, л. 267. Правительство брало по цѣні 2 р. 50 к. за пуд. Як при таких примусових закупах визискувало правительство українську людність можна бачити хочби в сього: в 1720 р. 4/11 указом Петра було доручено Скоропадському закупити для смоленських військових маґазинів і доставити туди до 30000 четвертей житньої муки, в чого дійсно було доставлено в 1721 р. 28569 четвертей, причім „посложной ценѣ“ правительству обішлась четверть муки по 8¹/₂¹/₄ алтин, себто коло 25 коп. (М. А. М. Ю. Дѣла прав. сен. по малоросс. экспед. кн. № 7/1734, л. 518). Додати притім треба, що деякі полки, як напр. миргородський (на які була достава згаданої муки розписана) не можучи так скоро постачити відповідну їй скількість мусіли поробити закупи де инде, і подавали наперед гроші, при чім бувало й таке, що ані грошей ані муки не бачили і даром потім цілими літами прохали справедливости у правительстві (М. А. М. Ю. Дѣла прав. сен. до разд. на департ. № 3569).

сильні, які вміли і могли за собою постояти, як напр. миргородський полковник Апостол, наводимо в цілости документ в сій справі — скаргу тогож Апостола на одного з пошукувачів золотого руна на Україні петрівських часів генерал-лейтнанта Шидловського, що забрав в згаданого полковника салітру для російської артилерії. І так в листі в 9/12 1714 до „здавна дознанного добродѣя“ свого канцлера Головкина Апостол між иншим пише: „при семъ в надѣяніе товѣже патронской милости сіятелству вашему доношу о великомъ моемъ убитку в заплатѣх чрез Шидловского мнѣ учиненномъ за салітру, которую онъ без моего вѣдома неренялъ на себе платежемъ, о що я его не требовалъ ані не просилъ, но онъ своимъ проискомъ умисля великую мнѣ учинилъ убель (!). На которую билемъ чоломъ в арміи при Пруте¹⁾ ... монаршѣ, и по томъ моемъ чоломъбитю писалъ ваше сіят... во до правительствующого сенату от Могилева, дабы указомъ ц. в—а повелѣли на немъ, Шидловскомъ, з пожитковъ ѣго денги доправит и мнѣ отдат; и я з тим сіят—ва в. писаніемъ посидалемъ многажди до правительствующого сенату людей моихъ, но тіе посланніє мои ничого не получили токмо единий убитокъ, которого убитку за многократними послілками на Москву учинилос(ь) на осмьсотъ рублевъ. А нинѣшнего 1714 году хотя по указу ц... в-а товарами разными з казни з адмиралтеского (!) приказу в заплату за салітру мою видано и досталніє денги противъ цени Шидловского отдано, но и в тѣх товарах великий убитокъ, понеже оніє весьма гнили, против оцѣнки надлежащей цѣни противъ прочих не стоятъ половины. Да и от видаче (!) тѣхъ товаровъ господинъ комисаръ адмиралтеского приказу Бѣляевъ взялъ безвинне сто рублей денег, такожъ дякъ тогожъ приказу Яковъ Боринъ з тѣхъ же товаровъ взялъ себѣ тюмъ китайки и косякъ камки, да поддячий Іванъ Анрѣвский взялъ китайки два тюми и штуку полотна швабского, другой поддячий Іванъ Михеевъ взялъ себѣ тюмъ китайки и два рублѣ денег. А когда оніє товари посланний мой провадилъ, то в Сѣвску томожніє бурмистри от них в посланного моего за пошлину взяли двѣстѣ десет рублевъ и пятнадцат алтинъ. Особливе против Стелцовой²⁾ цени помянутой Шидловский в заплатѣ за тую мою салітру ушиблѣ цени семьсотъ сорокъ два рубля. Якіє убитки не чрезъ кого іншого токмо чрез Шидловского мнѣ учинени за его нересплатою. Не

¹⁾ Т. 6, в часі т. зв. прутського походу в 1711 р.

²⁾ Назвиско купця.

жалѣлъ бы я того, ежели бы онъ не мѣлъ чимъ платит(и), но мѣлъ чимъ росплатит(и) ся, да власне для самого моего обиденія умисломъ своимъ зводилъ; и ныне много ест у него отчини, скарбовъ и всяких пожитковъ, понеже и теперича розними купеческими торгуєт промыслами, но приведши мене до такового великого убитку еще посмѣяніє чинит¹⁾. Наведений документ як немож краще характеризує сі умови, якими були обставлені торговельні казюнні операції. Вважаючи звінку монету цінністю, яку по змові не належить пускати в „Малороссію“ скарб виплачував своїм доставцям за поставлені ними товари, хочби навіть як в сім випадку для військових потреб, гнилыми своїми товарами, які в додатку недоходили в цілости до рук поставця: брав свою пайку в них і комісар, брав дяк брали і піддячі а нарешті брали з них мито і комори. Зрештою про се останне як рівнож про „рицарів промыслу“ на Україні в роді Шидловского, прийдець ся дальше де що більше сказати. Тимчасом наказуючи, як найбільше заготовлювати салітри (напр. в 1713 р.)²⁾ Петро рішучо заборонив 1713 р.³⁾ а опісля спеціальним указом гетьманови Скоропадському в 1720 р. продавати її донебудь инде, чи то заграницю чи в Росії, як лишень в артилерійські склади в Москві і Петербурзі⁴⁾. Сі накази удержали ся від тепер вже на завсіді⁵⁾. В 1718 р. як ми вже згадували, указом було обмежене добування поташу через заборону ставлення нових поташних буд, а в 1719 р. при нагоді передачі казюнних товарів в „вольний торгъ“, з побільшенням за те мита, поташ і смольчуг були все таки признані казюнними товарами і на дальше і сей заказ вільного торгу сими продуктами розширено і на Україну⁶⁾. Тільки з великим трудом в 1730-х р. гетьманови Апостолови вдало ся відвернути збиранне десятинного податку, яким правительство хотіло обложити згадані продукти⁷⁾, хоч обмежило їх виріб і заборонило кому небудь продавати крім казни, що потім нераз стверджувано окремими указами⁸⁾.

Для доповнення сеї картини про нові місця збуту і нові дороги, по яким наказувано возити туди торговельні продукти

¹⁾ М. А. М. Ю. Дѣла прав. сен. по малоросс. эксп. кн. № 19/1746, л. 3.

²⁾ П. С. З. V, № 50. ³⁾ П. С. З. V, № 117.

⁴⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. сен. по малоросс. эксп. кн. № 27/1754, лл. 171—180, Лѣтопись занят. Арх. Ком. XVII, с. 137, № 229.

⁵⁾ Напр. П. С. З. XI, №№ 369, 406, 672—3. ⁶⁾ А Семеновъ, ор. сіт. с. 64. ⁷⁾ П. С. З. VIII, № 6257, Сенатський указ в 16/11 1732 р.

⁸⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. сен. до раздѣл. на департ. № 3569, л. 276.

треба мати на увазі ще одну обставину а власне, що при надержанню головного принципа: не допускати по змові торгівлі ні з якими більш місцевостями, як лишень в російськими портовими містами, і в рамках того загального правила крім детальної рефляментації ненастанно поступали в скорім темпі одна по другій переімени так що до приписаних в границях держави доріг, як і що до поодиноких портів, до яких треба було возити товари. Керуючись хвилевими мотивами піднесення то одного то другого портового города через збільшення торговельного руху Петро за весь час свого пановання перекидав, так сказати, торговлю то в Архангельськ, то в Ригу а накінець головно в Петербург так виразними наказами як і відповідними знижками і підвижками мита в поодиноких з тих портів, або врешті щоб їх всі обділити довозом товарів розбивав імперію на поодинокі округи, звідкіля і куди повинні були купці їздити, або нарешті установаляючи відповідні пропорції, які з цілого вивозу мали йти до одного з тих портів. Як відомо вкінці Архангельськ починаючи в постійного обмеження в 1718 р. в користь Петербурга був нарешті цілковито замкнений як порт, незважаючи навіть на те, що проти сього були всі міністри з виїмком Мөншикова¹⁾. Розумієть ся, що того рода рефляментації давали ся особливо взнаки українському купецтву і так доволі віддаленому від згаданих портових міст особливо від Архангельська і Петербурга, на які Петро клав особливу вагу, се раз, а друге що з огляду на таку флюктуацію а з тим і постійну непевність, коли куди прийдець ся возити товари не можна було наладити спокійного торговельного обороту і витворити для нього нові умови на місце порваних радикальною зміною старих доріг і ринків збуту. Таке почуте непевности було вповні оправдане сумними досвідами зазначеними матеріальними стратами для українського купецтва; всі ті так заборонні як і рефляментаційні що до доріг укази по більшій часті заставали інтересовані круги неприготованими: українське правительство, що повинно сповіщати купців про нові порядки, не маючи принаймні за часів Скоропадського відповідного представництва в столиці — само дізнавало ся про деякі такі укази аж тоді, коли їх зачали прикладати в практиці російські по-

¹⁾ Про сі різні розпорядження і переімени що до портів див. напр. у Семенова ор. сіт. с. 58 і др. Характеристика тих розпоряджень Петра в звязку з його торговельно-промисловим законодавством напр. Б. Вяземскій, Верховный Тайный Совѣтъ, Спб. 1909, с. 316—329 і др., тутже про отворенне наново архангельського порту.

граничні влади на Україні. Можливо, що правительство потім навмисно старалося васкочити такими розпорядженнями українських купців, поробивши і собі відповідні досвіди напр. в 1714 р., коли то на відомість, що має бути виданий указ з заборною вивозити за границю різні товари, українські купці кинули ся на івалт чим скорше вивозити як мога найбільше товарів за границю, заки дотичний указ увійде в житє¹⁾. Але така тактика правительства занадто вже була по кишенях українських промисловців і купців і викликала скарги купців і представлення гетьманів. „О недѣланю смолцуги и поташы — пише Скоропадський в однім з своїх „пунктів“ правительству в 1722 р. — хочай къ мнѣ і. в.—а не было указу, однакъ маюръ гварнізону кївского, заставами в полку стародубовскомъ з салдатами завѣдующій, по присланномъ къ себѣ о томъ указу не тилко не дѣлати мененныхъ товаровъ объявилъ але и готовыхъ, еще прежде того указу видѣланныхъ, смалцуги и поташы провадити в Ригу воспящаєтъ; да и тамъ в Ризѣ якобы куповат(и) оной неповелено нѣ у кого, опрочъ государевой. А поневаж такъ у мене яко и у другихъ полчан стародубовскихъ виробленной перед сымъ поташы и смалцуги певное число обрѣтаєтъ ся, а подлугъ новосостоявшего ся монаршого указу збути оной нѣгде, тѣди абы принаймнѣй тую уже давно видѣланную смалцугу и поташъ волно было в Ригу одпровадити и обыкновенно спродати, прошу в томъ о імператорский е. в.—а указъ“²⁾. В тім короткім „пункті“ вповні зілюстровано нове положенне української торгівлі витворене петрівськими указами. Такуж характеристику чисто технічних умов витворених указами держати ся точно приписаних доріг для транспорту товарів до портів маємо в иншім зі згаданих пунктів, оснований на представленню гетьманови стародубських купців. „Нѣсколко купцовъ таковых — пише дальше гетьман — в полку одножъ стародубовскомъ найдустя, которіи по сее время вожували пенку и другие дѣсные и всякые товари до Риги, якые грузили ся в литовской пристани в мѣстечку Бішенковичах на Двинѣ рецѣ до вапроваженія в Ригу путемъ воднымъ. А недавно принесена къ мнѣ і. в.—а грамота, жебы мененныхъ товаровъ одсея на заграничныя пристани не возит(и) але провадит(и) бы оныє къ пристанямъ в рубежахъ держави... монархи нашего на рѣкахъ Касплѣ, Торопки и Двинѣ

¹⁾ Судієнко, Матеріали... II, с. 59.

²⁾ М. А. М. Ю. Дѣла правит. сен. по малоросс. експед. ка. № 31/1758, лл. 216—217.

обрѣтающимъ ся, по чому малоросійскимъ купцямъ развѣ бы толко къ Порѣччу возити надлежало. А же помянутые стародубовские купцы подали мнѣ на писмѣ виденіє, якое тут же прилагаєтъ ся, з обстоятельнымъ вираженемъ, что имъ весьма трудно до Порѣчча или до инного порту опрочъ бишенковской пристани возити товаровъ для вираженныхъ в томъ же вѣденіи причинъ, того ради просятъ милостивого в томъ е. і. в. привѣрнія, дабы имъ по прежнему не до Порѣчча але до бишенковской пристани для грузенія в судна на путь водный возити товари, ибо если иначея такового не получаютъ респекту, и тыє в маломъ числѣ будучые теперъ промишленники мусятъ своего в томъ лишити ся гандлю а чрезъ тоє и пошлина до казни і. в. в Ризѣ од тыхъ промишленниковъ взимающая ся устанєтъ“¹⁾. Так пише той самий гетьман, який не так давно, бо що йно перед десяти літами писав про „квѣтнучій купецкими гандлями“ стан України. Якїж се були недогоди для українських купців, що по словам гетьмана наслідком їх купці „мусятъ лишитися своєю гандлю“? Про се говорить „Виденіє в пуждѣ насъ купцовъ стародубовскихъ в докладъ ясневеликому емо м. пану гетману“. „Прислано — пишуть купці — рейментарській вельможности грамоту з іменним е. в.—а таким указом, що би українські а власне стародубського полку купці їдучи в Ригу з пенькою і иншими товарами покинули бішенковецьку пристань і ладувалиб ті товари на рікахъ Касплі, Двині і Торопці — перевозачи свої товари лишень в границяхъ царської держави. Одначе ся пристань на ріці Касплі не тільки для насъ шкідлива але і небезпечна для життя, а то з такихъ причин: 1) для провадження товарів до Порічча дорога недогідна; 2) в Кривім дісі, якого в такім випадку не можна обминути, постійно на купців і на иншихъ людей нападають розбійники, від чого ніяк не можна устерегти ся. Адже в минулім році напали розбійники на узброєнихъ людей, що по царському указу проводили до Смоленська припаси; тодіжъ вчинено напад і на купців, якихъ оборонили узброєні конвойні козаки, що як раз надіхали з припасами; 3) в Поріччу невміють так сортувати пеньки, як в Бішенковичах, й немає тут „шихлїрів“ відповіднихъ для складу пеньки; 4) в Поріччу неможуть зроби ти такихъ стругів, як в Бішенковичах, а готовихъ відповіднихъ для сього тут трудно найти, а хоч би і знайшли ся, то за насъ возьмуть в двоє стїлки, як в Бішенковичах; 4) прибуде зайве мито, яке в Витебську доконче прийде ть ся

¹⁾ Ibid. л. 216.

платити; 6) по ріці Касплі до Двини дорога тісна і загалом водна дорога продовжить ся; 7) в Бішенковичах в найнятих складах лежать наші товари з минушого літа (1721 р.) і ці товари забрати в Бішенкович недопустять дяхи, бо вже струги понаймано і ми вже подавали за них задатки, яких нам не тільки що не звернуть, але ще возмуть повну плату за наєм. Через те кожний з нас стародубських купців, що маємо свої товари в Бішенковичах, понесе втрату по тисячі рублів. Про те з огляду на наведені причини рабськи просимо его рейментарську милость, щоби зволив вставити ся за нами до его і. в—а і випросив нам помидування¹⁾ кінчають купці, начеб просили знести заслужену кару. Додати треба, що деякі з недогідностей, на які скаржили ся купці, напр. недостача в російських так внутрішніх як і приморських граничних цртах „брака“ (сортовання) і недостача відповідних складів, були усунені значно пізнійше. І так „для піддержання дов'іря на рускіє товари“ установлено запряжених бракарів в Петербурзі для пеньки, льну і юхту що йно в 1727 р. за прикладом Риги²⁾, а потрібні для складу товарів (пеньки ітд.) поміщення побудовано в Петербурзі в 1733 р.³⁾

Нарешті серед безпосередних лихих для української торгівлі наслідків петрівської політики супроти України далеко не останнє місце займав новий тягар, який впав на українську торгівлю разом з прикріпленням її до російських доріг і портів. Сім тягарем було мито, якому підлягали українські купці на рівні з усіма іншими. Досі при вільній торгівлі українські купці знали лишень своє здавна установлене так для внішньої як і внутрішньої торгівлі мито т. зв. індукту і евекту, яку плачено в висоті 2% від поданої вартости товарів, і розумієть ся мито побирає за транзів на дотичних коморах в Польщі. З хвилею, як українська торгівля була примушена ввійти в склад загально-російської торгівлі обставини в сій справі радикально змінили ся на некористь українського купецтва. Тепер крім індукти, яка лишила ся на дальше — і до річи сказати зараз же з початком гетьмановання Скоропадського була віддана правительством на відкуп чужому для України чоловікови, відомому фінансістови Савві Рагузинському, що теж було порушенням „прав і вольностей“ і теж не могло не шкідливо відбитися на місцевій торгівлі — отже крім індукти тепер прийшло ся укра-

¹⁾ Ibid. л. 218. ²⁾ Семеновъ, op. cit. т. I, с. 146. ³⁾ П. С. З. VIII, № 5987.

їнському купцеві платити російське внутрішнє мито, а нарешті пограничне в портах.) Отже що до сього останнього, то воно в Росії при існуванні казюноної торгівлі ніколи не було низьке, а в тім часі наслідком зросту фіскалізму з одного боку а протекціоналізму для російського купецтва і промислу з другого було при частих перемінах незвичайно високе, особливо для т. зв. заповідних товарів, що ними торгував російський скарб і для тих родів заграничних товарів, для виробу яких закладано в Росії протектовані правительством фабрики а нарешті тих, що їх наплив в Росію з погляду меркантилістичних ідей представляв ся небажаним. (Не вдаючи ся в детальне обговорення організації побирання мита і його висоти в різних роках, загалом скажемо що побираєть його і в покупців і в продавців (що зрештою на одно виходить), з міри, ваги або з вартости товарів і тільки сфимками в висоті 5—10%, відповідно до роду товару, причім правительство користувало ся всякою нагодою до підвищення.) Напр. в 1719 р. коли Петро з огляду на руйнування купецтва казюною торгівлею „милосердя о своихъ подданныхъ“ дозволив „вольный торгъ“ заповідними товарами з виїзком поташу і смольчуга (і розумієть ся салітри), то значно підвишив вате мито від тих бувших заповідних товарів¹⁾. З засади мито купці повинні були платити, лишень доброю монетою не російською — сфимками по досить низькому курсу (звичайно рахуючи сфимок за 50—90 коп., колиж плачено російськими грішми то за сфимок брано 120—150 коп.)²⁾. Вишрубованне в гору торговельного мита достигло свого апогея в виданій в 1724 р. торговельній тарафі, після якої напр. від деяких товарів привожених на експорт заграницю, як напр. пеньки, льну, олію, сала побираєть 4% від установленної оцінкою ціни, за юхт і футра 3%, але вате від смоли 18%, від збіжа 25% а від льняної пряжі і невиправлених шкір 37% від їх вартости. Від привозних заграничних товарів особливо від італійських так само установлено мито 10—37% їх вартости³⁾.

Як тяжкою колодою не тільки на українську але загалом російську торгівлю налягла вгадана тарифа ставлячи торгівлю в невиносиме положення видно хочби з того, що незабаром по смерті Петра само правительство побачило всю її непридатність і застановляло ся над її реформою. Деякі постанови тої тарифи

¹⁾ Протоколи запятій Археограф. Ком. I, с. 527. Лѣтоп. запят. Арх. Ком. вып. XVII, с. 130, № 183. Грамота гетьманови Скоропадському про се з 1/10 1719 р. ²⁾ Семеновъ op. cit. I, т. I, с. 53.

³⁾ П. Т. З. Книга Тарифовъ.

були переіменовані (напр. мито на пенькову і льняну пряжу знижено з 37% на 5%) поки нарешті в 1731 р. не видано нової, після якої значно знижено пограничні мита¹⁾. Правда, що форсуючи експорт різних продуктів за границю і стараючись головню за те, щоб російські купці навязували торговельні зв'язки безпосередню з за границею і зміцнювали через те і „навігацію“ правительство давало і раніш деякі полекші в плаченню мита тим купцям, що або самі або через своїх приказчиків відвозили свої товари (по змові на власних суднах) в чужі краї²⁾, то одначе коли з того мало могли користати багаті російські купці, які незважаючи навіть на грошеві підмоги правительства не могли пускати ся на такі „заморські“ експедиції, а коли й пускали ся, то такі виправи кінчили ся по більшій часті фінансовими невдачами наслідком власне привительственої торговельної політики, що звязувала торгівлю по рукам і ногам³⁾ — то вже ніяким чином немогли входити в такі комбінації непротиговані, незорганізовані і слабші фінансово, а що головне не привичні ще до сього українські купці. В 1720 р. теж зменшено було мито на привозні товари в Петербург і цілком знесено його від продуктів призначених на експорт в Петербурзьким порті — платили лишень мито покупці⁴⁾, які зрештою відбивали собі се мито на продавцях даючи їм меншу ціну за їх товари — але се знова таки було зроблене в користь петербурзького порту підносячи тим збільшенне в нїм торговельного руху і петербурзьких же купців, що купуючи заграничні товари зі знижкою мита перепродували їх иншим купцям, що могли вже ті товари розвозити в глуб імперії. Нарешті треба згадати і про полекші спеціально для українського купецтва, а власне, що при відправлюванню товарів з України наказано було заявляти ті товари митним коморам, а потім по дорозі до Петербурга нїде їх незатримувати і мито від найму підвод і суден, на яких проваджено товари, не брати „десятої доли отвального и привального“⁵⁾, та ся постанова відносила ся до внутрішних мит і зрештою в практиці не мала ніякого значіння просто через те, що з різних причин не була введена в жите, про що дальше буде річ.

(Кінець буде.)

¹⁾ Див. напр. Вяземській, Верховный Тайный Советъ, с. 316—328, де обговорено становище правительства в сій справі і зорганізованне „комиссії о коммерці“, теж Семеновъ, *op. cit.* с. 134—135.

²⁾ Семеновъ, *op. cit.* с. 54. ³⁾ Ойрсовъ, Русскія торгово-промышленныя компаніи, с. 23. ⁴⁾ П. С. З. VI, № 3672, Семеновъ, *op. cit.* с. 56. ⁵⁾ Семеновъ, *op. cit.* с. 57.

„Сама собі в хаті господня“.

(Картина Т. Шевченка).

Подав Кость Широцький.

Внутрішній вогонь що таїть ся в глибині душі справжнього художника, прориваючись на верха, все загриває й освітлює своїм блиском. Справжнім творцям прекрасного ми часто пробачуємо багато технічних хиб, до них ми не так суворо прикладаємо естетичну міру і самий вибагливий естетик стає в німій повазі до художника, що зміг прикувати до свого твору часточку живого людського чуття.

Се людське чуття те, що так сильно характеризує картини великих майстрів ренесансу. Вони нам так близькі, вони вихохали нашу сучасну штуку з багатьома її галузями й репрезентантами — всеж таки не однаковими по характеру творчости у різних народів.

Ясне небо Італії, наприклад, і жвавість італійського життя дало дещо инше аніж холодність спокійної північної природи. Тим то ми й бачимо, що розкішна, але темна по своїх тонах іравіровальна штука з'явила ся не в Італії, а в Німеччині. Розвинувшись з особливою силою в XVI—XVII в. у Голандії, ся галузь штуки завитала на Україну, несучи сюди дух ренесансу й знайомячи нас з культурою Заходу.

Вплив Голандців, що відбив ся на Т. Шевченкові в його художницьких роботах, таким чином йде до нас не віднині й той факт, що Шевченко піддав не якомусь иншому, а сему впливови, має історичний інтерес: в історії нічого випадково не в'являєть ся.

Шевченко у штуці як і в поезії зв'язаний глибоко з народом й з тою художницькою традицією, яка у нас жила. Згадки його про те, як він украв у свого учителя-дяка книжку з „кунштками“ (гравюрками німецьких майстрів, що були нашим давнім майстрам за зразки для їх малярських робіт) й змальовував їх, виховуючись по бурянах, мимоволі в'яжуть його з нашою старою штукою й вказують той ґрунт, на якому висіла Шевченкова охота учити ся гравірувального діла в таких тих самих голландських художників. Так Шевченко завершив традицію наших зв'язків з Заходом, злучивши своєю особою то колесо історично-артистичного процесу, який під німецьким впливом почав ся на Україні в XVI в. в гравірувальній штуці й закінчив ся повторенем й удосконаленем тих самих впливів, на картинах самого-ж таки поета.

Справді, збір відомостей що до стану гравірувального діла в старій Україні, зроблений Д. Ровинським¹⁾, дає можливість зазначити, що тоді Українці вже знали навіть й офорти, які в XIX в. в Росії Шевченко почав творити перший. В старій Україні гравюра стояла на значній висоті: вона породила відомого Д. Левицького, котрого отець був українським майстром, XVIII в., Боровиковського, Лосенка, а також дала нам найкращого творця свого — Тараса Шевченка.

Тільки Шевченко вніс до гравюри вже багато нових елементів, що дають в ній розуміння художника нової доби з певним напрямком, індивідуальним стилем й новим кругом ідей. Тут виявили ся всі різносторонні таланти Шевченка, бо він будучи поетом і співцем, музиком, малярем і гравіром мусів був дати в своїх творах результати всіх своїх здібностей. Від того картини його стають цікавішими за картини сучасників і попередників.

Як офортист Шевченко був перший в Росії, але не перший на Україні. Там він вже мав таких славних попередників, як Л. Тарасевича, Щирського й Галахівського (XVII—XVIII вв.). Але Шевченко досягнув в офорті незвичайної сили. Для занять офортом йому в Петербурській Академії були навіть дали окреме помешканє²⁾. В сфері офорта Шевченко винайшов дещо нове й тим проторив дорогу другим майстрам. Струментів, винайдених

¹⁾ Ровинський. Русские граверы и их произведения съ 1564 г. до основания Академіи художествъ, Спб. 1890.

²⁾ Ровинський. Подробный словарь русских гравировъ, вид. Собко. Спб. I, 123.

Шевченком, по нині вживають до своїх робіт проф. В. Матеї, вдасть ся, Шішкін¹⁾.

Після перших спроб в гравюрі ще в 40 роках Шевченко рішуче зайняв ся офортом лиш в останніх три роки свого життя. Тоді він дав ряд прекрасних творів з історії, з побиту українського, багато портретів й копій з картин відомих художників. Флямандці й Голандці робили на нього найбільше вражіння. Про те як він буде робити гравюри сепією з знаменитих творів Академії й Ермітажу, Шевченко жарив на заслання. Свідками того являють ся листи поета до приятелів: ²⁾ „ожила би моя душа одинока, глядячи на великі твори божественних штук!“³⁾.

Душа його, справді, ожила. По повороті в Петербург Шевченко зараз таки шукає поради проф. Йордана, ходить до Ермітажу й, що називаєть ся, живе в товаристві великих „влюбленників муз і грацій“, представлених там своїми творами.

Вчити ся Шевченкови не було в кого. Поради, які давав йому Йордан, значили не багато, бо Йордан не був офортист. Дійсним учителем Шевченка став старий Рембрандт ван-Рейн (1606—1669). У Шевченка так само як і в нього — однакові світляні ефекти і тіни, однакові навіть напрямки і скуплення гравірувальних штрихів. Теми картин Рембрандта були часто й темами Шевченка. По Рембрандту Шевченко малював і численні свої авто-портрети, не бажаючи витратити ся на натурників. В сьому фаху Шевченко досягнув скоро такого успіху, що деякі його копії з Рембрандта („Пригча о виноградному саді“ або „Сцена в торговій конторі“) видають ліпшими за оригінали.

Про Шевченкове захоплення й любов до Рембрандта оповідає Суханов. Він каже, що Шевченко всюди відшукував картини Рембрандта, щоб на них подивитись: ходив по Академічних коморах, в Ермітаж, до колекціонерів. Щоб піти й подивити ся на який-небудь невідомий офорт великого Голандця, Шевченко перепиняв навіть свої лекції, які давав Суханову⁴⁾.

Коли пригадати сумний факт заслання Шевченкового й його натуру, то ясним стане, через що він так захопив ся офортом і ввійшов ся з Рембрандтом: напрямком Шевченка був реалістичний, завжди він шукав правдивих стежок, штука-ж в ту пору,

¹⁾ Рідний край, 1906, № 8, 16. Статя д. Сластьона.

²⁾ Русская Старина, 1887, X, 289.

³⁾ Основа, 1861, X, 14.

⁴⁾ О. Кониський. Т. Шевченко-Грушевський, II, 234.

навіть в особі Кароля Брюлова, ще не зійшла була з театральних помостів. В ту пору фальшивого класицизму Рембрандт, супроти залізности письма італійських шкіл, світив хоч і з минулих віків, а правдивим світом; через те Шевченко й зацікавився ним великим в офорті й живописи авторитетом. Він дав з нього цілий ряд копій („Сцена в купецькій конторі“, „Виноградарі“ і др.), а також переробок.

До останньої катеторії належить оден з кращих офортів Шевченка: „Сама собі в хаті господиня“, що послужить предметом сеї студії.

Ся картина, видрукована в журналі „Искусство и художественная промышленность“¹⁾ і в останнім альбомі Шевченкових малюнків²⁾, була колись власністю Честахівського³⁾, а тепер переходить в музей В. Тарновського в Чернигові (№ 447). Вона зроблена офортом р. 1859 після старанної роботи Шевченка над кількома нарисами й сепією на ту-ж саму тему⁴⁾.

В вічі кидаєть ся на сім офорті серед пітьми ночі фігура лежачої в сні, розкритої жінки; вона зігнула свої коліна й дуже розхристана. На круглому столику біля ліжка пуделко з пудрами і свічка. Полумінь, закритий від глядача спинкою свічника, кидає пляму світла на груди й лице заснулої й згущує тіни кругом постели, над якою з боку замість пологу звисає кріноліна. На лівім боці під картиною підпис: „Сама собі в хаті господиня“.

Шевченко намалював тут зморену жінчину, що, видимо, прийшла з свого гулячого промислу й ту хоч на хвилину почувває себе „господинею в хаті“. Форми тіла жінки, обстановка в якій вона спить, почасти підпис поета, ясно говорять кого він тут награвірував, що се за жінка.

Самостійно Шевченко змалював сю картину, чи взяв її від свого вчителя, якого тони так ясно в сій роботі проглядають?

На то не маємо літературних посвідок, але можемо дійти дечого з аналізу картин.

По тонах офорту, по постановці фігури, по всім подробицям композиції видно що Шевченко наслідував Рембрандта, а саме славу його ермітажну „Данаю“ (№ 802), яку подібно до багатьох інших голих жіночих фігур великий Голандець

¹⁾ 1901 г. № III. в додатках.

²⁾ Малюнки Т. Шевченка, видання Общества имени Т. Г. Шевченка, Спб., 1911.

³⁾ Киевская Старина, 1888, VI, 83 (в „примѣчаніях“).

⁴⁾ В музеї В. Тарновського №№ 376, (377), 394.

писав, по загальному признаню дослідників, з своєї улюбленої жінки Саскії Уйленборг¹⁾.

Загальне толкованне картини таке: Даная, дочка Акризія царя Аргосу, син якої мав, по слову оракула, вбити свого діда, забита за те батьком в льох, змальована в ту хвилину, коли приходить до неї в світлянім дощі сам Зевес і плодотворить її будучим сином Персеєм. Даная лежить у Рембрандта на ложі, вкрита по ногах простиралом, гола й молода, хоч і не гарна. Вона повернула ся на лівий бік лицем до глядача й зперлась лівою рукою на подушку. Звернувши в бік лице своє, Даная дивить ся в отвір, зроблений позад її ліжка в відкинутім старою служницею полові. В руках служниці торбинка й ключі. Через отвір в полові лієть ся золотий світ на Данаю. Перед ліжком стоїть круглий столик й пара пантофельок.

Автор спеціальної праці про Рембрандта Б. Боде²⁾ дає одначе инше толкованне сьому образу, який зове перлом серед Рембрандтових картин й відносить до 1636 р. Він думає, що се не Даная, а Сара дочка Рагуїлова, що вичікує Тобію в першу ніч по шлюбі. Боде підтверджує свою гадку тим, що подібна тема є і в ученика Рембрандтового Боля в Бравншвайзі, причім вона вельми близька до ермітажної картини.

Так чи так, однакового не може бути сумніву, що саме ся картина дала ідею Шевченкови. Ся так звана „Даная“ підходить до офорту Шевченка не лише подробицями, а й по своїй ідеї. В „Данай“, не дивлячись на те, що її вважають біблійною Сарою, ясно показана ідея продажности: амур в головах постели й торбинка в руках служниці. Окрім того є варіація її в Бравншвайзькій галерії (№ 204) близька до композиції Шевченка і позицією лежачої фігури „Данай“, незалежно від спільних ефектів світлення й інших частин картини. Там (в № 204 Бравншвайзі) гола жіноча фігура, подана у сні, покладена на подушку спокійною головою, як у „самої собі господині“, тільки там до неї підходить серед золотого дощу Зевес³⁾.

Взагалі ж, у Рембрандта є чимало подібних до Шевченко-

¹⁾ D. Rovinski, L'oeuvre gravé de Rembrandt reproduction des planches originales dans tous leurs états successifs, 1000 phototyp. sans retouches. SPb. 1890.

²⁾ B. Bode, Studien z. Gesch. d. holl. Malerei. Braunschweig, 1883, 449.

³⁾ Награвірована Н. Мосоловим в „Les Rembrandts de l'Erm.“

вої жінки фігур. Дятого досить пригадати видруковані в III т. Ровінського його №№ 219, 369, 992 й інші¹⁾.

Не диво, що Шевченко картину Рембрандта переробив на таку нову тему. Штука часів Рембрандтових мала інші завдання, пройняті духом відродженої класичної штуки. Шевченко ж в трактуванні класичного сюжету пішов далі й від ціломудреної Сари чи мученої Данаї перейшов до іншого сучасного сюжету, який давало жите великого міста.

Поява такого, здавалось би, нікчемного жанру у Шевченка нехай одначе не здасться нам чудним: сей рисунок взятий з середини життя, що проходило перед очима поета-художника в сучасній Вавилоні, з того життя, яке Шевченко добре знав і яке нерозумно описував в своїх денниках та в поезіях включно до продажних дівчат, змальованих у „Сні“. Невдоволеним сим сюжетом за його наче-б то надмірну вульгарність не можна бути через те, що Шевченко відносився до взятої теми з гірким гумором, а щоб у сій переконатися, досить приглянути ся до сього офорту.

Чи писав він його для публіки, чи лиш для свого альбому, все-ж таки мав на думці показати незугарність й нивкість того, до чого може, але не повинна доходити здорова людина — так що з сього боку „сама собі господиня“ стає лиш доказом на тих критиків картин Шевченка, які докоряють відсутність в його творах горожанських мотивів й їх далекість до життя²⁾. Ми бачимо тут, що він не лише описував українське минуле й всілякі привиди, утворені фантазією народу, не тільки змальовував зовнішній вигляд сільських людей й української та чужої природи, а й такі трагічні з психологічного боку теми як „сама собі в хаті господиня“. Не дурно казав Гоголь, що творець-художник однаково великий в нікчемному й величному, бо в нього через нікчемне проглядає незримо прекрасна душа творця, кривь чистильнице якої се мерзенне протекло³⁾.

Так і в Шевченка звучить добре чути жалю, яке тут не зовсім отверто виступає через неприступність нам сучасного Шевченкови реалізму. Той реалізм був склав ся під впливом крайнього його натуралістичного напрямку й тут саме ми маємо натуралізм та простодушність.

Через сю простодушність визирає згадана вже глибока горіч

¹⁾ Конський, Т. Шевченко-Грушевський, I, 126, 133, 145.

²⁾ Статя Кузьміна в „Искусстві и Художествен. Промышленности“ за 1901 р., кн. III, ст. I.

³⁾ Гоголь, „Портрет“.

Шевченка і їдкий сарказм, який знаходимо хіба у побутових рисунках Іварні, Гоя та ще у Федотова (автора „Сватовства майора“, „Першого хреста“, „Вдовиці“ й інших прекрасних річей), якого Шевченко здивав на вечорах у графа Ф. Толстого.

Як би там не було, а взята нами картина Шевченка в основі своїй має таки Рембрандтову „Данаю“, підправлену й перероблену відповідно моралістичним завданням поета. Залишивши загальний характер композиції Рембрандта, він замість положу над постелею вішає іронічно криноліну; замість красного тіла античної цариці — дає форми тяжкі й бридкі, а при всім тим штрихи своєї голки граверської й струї їдкої горівки так пускає на своїй дошці по ногах своєї героїні, що вони видають ніби вкриті лускою, ніби лежить се сирена чи німфа, лиш не з тих, що манили Одисея, а — вулишна. З сего бачимо, що Шевченко над своєю темою не мало працював і думав, поки звів Рембрандтову Данаю до простих людей і до житевої правди.

Шевченкови, взагалі, всілякі образи пристрастий вдавали ся добре („Вірсавія“, „Катерина“, „В минулі часи“, „Походження блудного сина“ й т. и.). Голе тіло також стрічаєть ся у нього досить часто, так що „Сама собі господиня“ не стоїть високо в артистичній творчості Шевченка. Так, напр., р. 1841 він малював голих одалісок у сні (№ 140 Черниг. музею), пізніше дав жінци у сні (№ 170 музею в Чернигові), згодом сонну розхристану жінку (тамже № 314) й так далі.

Деякий вплив на картини Шевченка виказали флямандські майстри, але вплив їх торкаєть ся більше його пейзажу та техніки, так що тут порівнювати їх не приходить ся. Можна було-б згадати в тім числі Вільденса або навіть великого співця щастя й радощів Рубенса. Між иншим сатирка з „Вакханалії“ останнього (Ермітаж № 551) де в чому підходить до фігури на картині Шевченка. Є дуже подібна до Шевченківської „Господині“ фігура скуленої молоді дівчини у сні у Брюлова на його картині: „Сон бабки й внучки“, але там Брюлов дав сюжет пустий і далекий від того, про що оповідає картина Шевченка.

Не буде нарешті помилкою в pendant до нашої композиції покласти ще аналогічну композицію з картини нового художника Ронденея: „Сцени з життя бідних людей“, для того щоб яснійше відзначити собі особливости Шевченкової мисли й манери. Коли у Ронденея положене фігури то саме й ті самі подробиці картини, не виключаючи навіть маленького столика біля бідного ліжка, свічки на ньому й снопа світу, що летить ся на

сонну жінчину з вікна спусковатої стелі, то Шевченкову композицію відзначає все таки йому одному приступний кольорит, та ще особливий настрій й якийсь інтимний характер всієї картини, хоча там, власне, виглядає всюди лице Рембрандта.

І дійсно, скільки ся робота Шевченка підігріта його учителем, варт в тому переконати ся. Маю на увазі головним чином спосіб її виконання: як і на Рембрандтових офортах Шевченкові офорти правлені горівкою й різані комплікованими лініями; штрихи у одного як і в другого самі нерівні й розкидані по різних напрямках, довгі й густі в темних місцях й дрібні в світових частинах; при тім в обох них поривання до світу були ніби згашені; святий вогонь вищого дару у них вкрив ся наче тонкою наміткою або прозорим туманом.

Світотінь у Рембрандта і в Шевченка майже всюди однакова. Шевченко дає її в „Сватах“, в „Казці про смерть“, в „Голові Куліша“, в „Катерині“, в сценах з військового життя на заслання і т. д. У Рембрандта ж вона всюди в портретах, в „Синах Якова“, в „Св. Родині“ й ин.; особливо ясно Рембрандтівський спосіб світотіни ужитий в картині „Петро відрікає ся від Ісуса“. Там бачимо сей знаний у Шевченка спосіб закривати від глядача жерело світу: св. ап. Петро на тій картині (Ермітаж № 799) звернув ся лицем до служниці, яка стоїть позад апостола, заглядає на нього через плечі й освітлює його лице, тримаючи в лівій руці свічку й заслоняючи її вогонь правою рукою. Сцена відбуваєть ся в полі й освітлюєть ся лиш сею свічкою. Само собою не трудно пізнати, що тут маємо той самий спосіб, який пізнійше дав нам Шевченко і ще пізнійше утримав Іє у своїй „Тайній вечері“¹⁾, де вогонь від лампи закрив він постать Хриstopродавця Юди, який стає від того чорним привидом на ясному тлі цілої картини.

Цікава ще й та подробиця на Шевченковому офорті, що коло постелі стоїть круглий столик. Ся річ теж часто стрічаєть ся на картинах Голяндців: у Рембрандта (в „Данай“), у Верколлі (в „Аммонові й Тамарі“, в „Йосифі Ціломудренім“), також в пишних бенкетах на картинах Рубенса.

Добре розроблену анатомію сонної жінчини на офорті Шевченка можна пояснити тим, що він був почасти й скульптором. Того він так любив малювати голих людей, й тут утримав анатомічну правильність при всій грузности форм свого персонажу.

¹⁾ XXIV зала Музею Алекс. III в Спб.

Павлин Свенціцький.

Публіцистична, наукова та літературна його діяльність*).

Написав Володимир Радзикевич.

Дуже інтересною і з багатьох зглядів „незвичайною“ появою на арені галицького літературного, наукового і публіцистичного руху шістьдесятих і сімдесятих років минулого століття був Павлин Свенціцький, відомий в історії галицько-українського театру під псевдонімом Данила Лозовського, популярний в українському письменстві як Павло Свій, в польському як Павлин Стахурский.

Постать Павлина Свенціцького видаєть ся нам інтересною не тільки завдяки його письменським здібностям, не лише з огляду на гарні, талановиті продукти його літературної діяльності, цікавий він для нас також як людина, що головним завданням свого життя покдала собі працю над помирненем і веднаннем двох сусідних народів.

Великий ідеаліст по натурі, одарений буйною фантазією, захоплений наскрізь кличами щирого демократизму, запалений горячою любовію до простих і темних мас, віддав ся їм на услуги в міру власних сил і відповідно своєму розумінню

*) Сю розвідку читав я в рр. 1909 і 1910 на засіданнях семінара для української фільології проф. д-ра К. Студинського. Почуваю ся до обов'язку вложити йому на сьому місці сердечну подяку за цінні ради і вказівки. Дякую також широким панам: ради Двору О. Барвінському й д. М. Павликови за те, що в усею готовостію поспішили мені до помочи особистими споминами. В. Р.

„щастя мільонів“ — коли мовити терміном самого Свенціцького. Хоч Поляк родом, полюбив горячо український люд, його мову, його поезію і задумав зблизити його в такимже бідним і темним польським людом. І ся ідея зближення, а в слід за тим і федерації українського народу з польським на принципах фактичного демократизму, порозуміння обох згаданих націй в інтересі обошнього поступу, виповнювала головний зміст його життя, становила виключну понуку усеї його публіцистичної і в значній мірі давала товчок до літературної діяльності.

Проголошував він її теоретично в статях розсипаних в спеціальному орґані, що мав служити здійсненню згаданої ідеї „Siol-i“ і в інших польських журналах, коли тільки лучилась йому нагода говорити про українсько-польські взаємини. В літературних своїх продуктах, писаних в незапереченим поетичним талантом українською і польською мовою, дав вислів любови до українського народу, виляв свої симпатії до його мови, поезії, бувальщини й сучасного побуту.

I.

Хлопоманський рух у Києві і участь Свенціцького у ньому.

Період першої молодости Павлина Свенціцького мало нам відомий. Родив ся він в селі в Варшиці¹⁾, махновецького повіту²⁾, київської губернії в несаможної польсько-шляхотської родини 1841 року³⁾. Спершу вчив ся дома, а пізнійше в Каменци Подільським, де й покінчив гімназію⁴⁾. Спомини про гуляще жите каменецької гімназійної молодіжи послужили йому потім основою, на якій в таким гумором ткав ніяк неправдоподібні пригоди своєї „Trójk-i“⁵⁾. В 1860 р. записав ся Свенціцький на університет св. Володимира в Києві і зачав студіювати

¹⁾ Родинним отже місцем Свенціцького не в ні Варшиці, ні Воршиця, як подають деякі українські і польські некрольоги, а Варшиця. В персональній табелі, писаній рукою самого Свенціцького, що переходить ся в архіві академічної гімназії у Львові, читавмо виразно: „ugodzony we wsi Warszycy“.

²⁾ Персональна табеля.

³⁾ „Павло Свдй“. Другъ, письмо літературне, 1876, ч. 18, стор. 284.

⁴⁾ Правда за рік 1876, стор. 674; також: Календарь Тов-а „Просвѣта“ на р. 1886, стор. 15—16.

⁵⁾ І. Гржегоржевский: „Paulin Swięcicki“ — Gazeta narodowa, 1876, ч. 213.

правничі науки¹⁾. Одначе попри обовязкові студії віддавав ся він в особливим жаром студіям над славянськими мовами і в живим інтересом приглядав ся житю-бутю сільського народа²⁾.

В Києві застав молодий Павлин серед університетської молодіжи сильно розбуджений рух. „Після довгої, шумної і розпустної бездіяльности — говорить автор одного некрольогу Павла Свого — зачало будити ся нове жите. Ідеї демократизму, посвячення для виволення і піднесення бідного, пригнобленого люду розпалили серця всіх. Горячо стали їх ширити й проповідувати молоді люди помимо опору консервативної шляхти, що в хлопах все ще бачила слуг і скотину“³⁾. Демократичне се стремління серед великої частини польської університетської молодіжи в Києві — відоме загально під назвою „хлопоманії“. Згідним епітетом „хлопомани“ пятавала польська суспільність і великоруська публіцистика, перша по причині свого аристократизму, друга добачуючи тут „польську інтригу“⁴⁾, — молодих польських ідеалістів, які, хоч вийшли в посеред української ополяченої шляхти, зачали пильно приглядати ся бувальщині того народа, серед якого жили й сучасним його потребам та домаганням, а вкінці, як каже Тадей Рильський — прийшли до пізнання своєї національної солідарности з місцевим українським населенням і вважали його інтереси близькими своїми інтересами“⁵⁾. Рильський має тут на думці тільки одну галузь київських „хлопоманів“. Хлопоманія одначе підготовлена цілим рядом фактів не лишень політичного (кримська війна, приготования до нового повстання) та суспільного („балагульщина“, соціяльні розрухи), але й літературного життя (козакофілство в польській літературі, „польсько-українська школа“)

¹⁾ Персон. табеля.

²⁾ Крім цитованих статей в „Друзі“, „Правді“, „Календарі Просвѣти“ і „Gazet-i narodow-ij“, ще: А. Н. Шипиць — Епизоды изъ литературныхъ отношеній малорусско-польскихъ. Вѣстникъ Евроны, 1886, т. I, стор. 327, або: Исторія русской этнографіи, т. III, стор. 282 і сл.

³⁾ Павло Свдй (Павлинь Свѣнцицькій — Стахурскій). Другъ, 1876, стор. 284.

⁴⁾ А. Н. Шипиць — Исторія русской этнографіи, III, ст. 274—275. Пор. також: Ол. Грушевський: З українського культурного і національного життя в половині XIX в. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, Львів, т. 74, стор. 88 і сл.).

⁵⁾ Нѣсколько словъ о дворянахъ правого берега Дѣфира. Основа, 1861, Декабрь, стор. 99.

не була одноцільним суспільним явищем, одноцільною синтезою політичних стремлінь і суспільних ідеалів усеї молодіжи. Демократичний хлопоманський рух, недосліджений ще й до нині у всіх своїх відтінках і консеквенціях, обертав ся около одного спільного об'єкту, яким був український нарід. Тількиж коли праця для нього в одних „хлопоманів“ була остаточною ціллю програми, у других служила вона середником до переведення даліше йдучих політичних фантазій.

Свенціцкий прибув на київський університет саме в пору найбільшого розворушення умів. Загальна горячка заволоділа скоро цілим його духовим організмом, а після відомої кризи 1863 р. відбила ся на його світогляді у формі великої кристалізованої ідеї: федерації України і Польщі, братньої злуки двох вільних і рівних народів. Уся його дальша діяльність на галицькій території, яка мала мостити дорогу згаданій ідеї, стане нам що йно тоді вповні зрозумілою, коли хоч в головних начерках зможемо познайомитись з прямованнями й ідеалами київських „хлопоманів“, в гурті яких усталив ся світогляд Свенціцкого.

У розбудженню живішого руху серед київської молодіжи велику роль відіграла кримська війна; розбудила вона в людий думку, отворила в їх серцях місце патріотичним почуванням, спонукала інтелігентніші одиниці виступити рішучо проти неморальности й „буршівства“ товаришів¹⁾. В гурті студентів університету появляеть ся тайком перед правлінням редагована часопись „Гультайский Бігос“, яка бичем сатири вдаряє на байдужність і безідейність молодіжи²⁾. Рух бистрою струєю захоплює чимраз ширші круги. Коли 1859 року Драгоманів вступив на київський університет, між студентами йшли горячі дебати; всі рвали ся до політичної діяльности, хоч в різні боки³⁾.

Головним змаганням загалу тодішньої київської університетської молодіжи було зближення до народу, живе зацікавлення

¹⁾ Siolo. Pismo zbiorowe poświęcone rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim, tom II, стор. 159.

²⁾ Тамже. Инше жерело подас назву часописи „Bigos burszowski“. Wyjątki z pamiętników b. komisarza pełnomocnego rządu w styczniowym powstaniu, tom I, Wspomnienia przedpowstańcze, rozdział II. Chłopomanja kijowska. — Dziennik Lwowski, 1870, Nr. 17.

³⁾ Порівняй біографію Драгоманова в „Житю і Слові“, 1894, I, стор. 149, цера дра І. Франка.

його житем, мовою, звичаями, обичаями, побутом, зацікавлення скріплюване у великій мірі поезіями Шевченка¹⁾. Демократами були отже всі студенти; свідомість соціальної несправедливости довела їх всіх до роздору із шляхтою²⁾; майже всі були також прихильниками українського народа, тільки прихильність не у всіх впливала із однакових мотивів і не у всіх стреміла до однакових цілей. Сей розлом найкрасше зарисовуєть ся на пункті національнім, на якому виразно можна відрізнити дві головні групи київських „хлопоманів“ відповідно до сього, чи почували вони себе попри всю свою прихильність для українських мужиків і погорду для польської шляхти таки Поляками, чи Українцями. В останніх до свідомости соціальних кривд долучила ся ще свідомість колишнього національного походження і вони порвали зносини не тільки з польською шляхтою, але й польськими історичними традиціями³⁾.

Ярко й недвозначно виступають різниці у поглядах двох головних таборів київського студентства вже в 1861 році, коли то в Київ прийшов клич готовити ся до повстання за повернення Польщі в її історичних границях. Тоді велика вже серед польської, чи то по тодішньому офіційному терміні „католицької“ молодіжи, група „хлопоманів“ втратила кількох „радикалів“ — в їх числі й Володимира Антоновича, які приступили до громади „православних“ Українців, що складалась

¹⁾ „Dziwny też zapal — пише один польський емігрант (E. U.) в листі із Парижа в червни 1866 р. — o władną polską młodzież Ukrainy, młodzież uniwersytecką szczególnie, gdy pierwszy raz wzięła do ręki „Kobzarza“. Młodzi nie zarażeni jeszcze materializmem i przesądami starszego pokolenia, chwytałiśmy z uniesieniem utwory poety, wszystkie myśli jego tak jasno i wiernie wypowiedziane, i zachwycałiśmy się trafnem oddaniem rzeczy od dzieciństwa nam znanych“ (пор. його рефлексії в приводу статі Батаглії п. в. „Taras Szweczenko, życie i pisma jego“. Siolo, I, стор. 146).

²⁾ „Młodzież oddana całem sercem pracy narodowej, na wskroś przejęta myślą wyzwolenia ojczyzny z pod jarzma — otже й ті, в яких прихильність для укр. люду мала ефемеричні цілі — musiała pełnem boleści okiem patrzeć na ów niezgodny z prawami ludzkimi i boskimi stosunek chłopa do pana, owszem podniesienie moralne i materialne włościanina, uzacnienie go myślą wolności i godności ludzkiej, uważała nie już tylko za święty obowiązek, lecz za sprawę ścisłą bardzo związek mającą z pomysłnością sprawy ojczystej...“ Pamiętnik... op. cit. Dziennik Lwowski, 1870, ч. 15.

³⁾ І. Стещенко, Українські шестидесятники. Записки Наук. Тов а ім. Шевченка в Києві, кн. II, стор. 79.

майже виключно із лівобережців¹⁾. Таких однак людей, що вважали роботу в хосен історичної Польщі простою недоладністю, було, як в жалем стверджує Б. Познанський в „Воспоминаняхъ о польскомъ возстаніи въ Украинѣ 1863 года“²⁾, „не много“. Всіх інших захопив польський політичний рух³⁾. Давні традиції, зачерпнені із того середовища, з якого вийшла більша частина „хлопоманів“, завели їх в ряди польських інсургентів і бувші „демократи“ пішли на уступки польській шляхті навіть у питанню соціально-економічному⁴⁾.

Основно прояснює різниці в поглядах й прямованнях двох що йно згаданих груп серед київських „хлопоманів“ сам Павлин Свенціцький при нагоді критичного розбору повісти Т. Шумського п. в. „Na gruzach“, яка своїм змістом доторкає останнього польського повстання⁵⁾.

Із його рецензії дізнаємося, що ті із київських хлопоманів, що як писав „Tygodnik Poznański“ (1863, ч. 3, пор. Драгоманів, ор. cit., стор. 111), відреклись Польщі, щоби працювати над освободженням й освітою народніх мас зреалізувати „українську утопію“, гуртувалися в „Громаді“, — всі останні зорганізувалися в „Загал“ („Ogól“).

В „Громаді“ крім згаданого вже „радикального“ відлomu польських хлопоманів, подибуємо головню українське студентство, для якого добробут українського народу був останньою метою програми. „Громадяни“ не грали ся фосфоричними вогниками, відкинули пусту фразу шляхти „підносити люд“; вони старалися зійти до народу, вийти в його склад, приймаючи його мову, звичаї й обичаї⁶⁾. Натомісць всякі пляни дальших державних сполук не обходили їх зовсім⁷⁾.

„Загал“, гуртуючи в своїх рамках молодіж різних провінцій колишньої історичної Польщі (з Волиня, Поділя, України, з Корони і Литви), вже з природи річи не міг проявлювати на зверх такого одноцільного характеру. В лоні „Загалу“ виріж-

¹⁾ М. Драгоманів: Историческая Польша и великорусская демократія. Собрание политическихъ сочиненій, Paris 1905, том I, ст. 110.

²⁾ Киевская Старина, 1885, т. XIII, стор. 436.

³⁾ Труды VII, стор. 248.

⁴⁾ Драгоманів ор. cit. стор. 110—111.

⁵⁾ Siola, II, стор. 153—164. Богато місця присвячує Св-ий також обговоренню внутрішньої організації „Загалу“ і сфери його діяльності.

⁶⁾ Тамже, стор. 160. ⁷⁾ Тамже, стор. 162.

нюють ся по своїм стремлінням знову дві партії: партія „Поляків-Русинів“ — тоб-то „хлопоманів“ в тіснім розумінню слова¹⁾ — і партія „Коронарів“. Із багатьох слів Свенціцького, якими силкується схарактеризувати напрям діяльності „Поляків-Русинів“ і вияснити різницю їх програми від програми „Коронарів“, виходить ясно, що перші побіч праці над освітою українського люду живо захоплювалися мріями про ви-свободження Польщі зпід російського ярма та думками про федерацію України і Польщі, другі зовсім байдужно відносили ся до справ українських земель, на яких вважали ся заїдами, беручи участь тільки в справах доторкаючих загалу молодіжи²⁾. Цілий той рух³⁾ київських студентів живо захопив й Павлина Свенціцького. Без сумніву в їх гурті прийшлося і йому відіграти, коли не передову, то на всякий випадок визначну роль. Про участь Свенціцького у роботі „хлопоманів“ маємо два свідощтва, які однак суперечать собі взаїмно.

В статі Іржеторжевського читаємо, що „Święcicki stał w pierwszym szeregu i należał do przodowników młodzieży“⁴⁾; автор некрольоу в „Друзі“ (1876, стор. 284) впевняє нато-місць, що Свенціцький „ніколи не тиснув ся в передні ряди межи тих, що найбільше кричали, що зачинали порушувати нещасну русько-польську справу“. Кричати може Свенціцький й не кричав, але у громаді київських робітників був безперечно солідною робучою силою. Діяльність півнійшого редактора „Siola“ у Києві, коли зважити українське його походження по території, а польське по національності, можемо зовсім оправдано обмежити до рам зачеркнених статутом Поляків-Русинів. Щоби зближити ся до простого народу, зачали хлопомани видавати книжки, заводили недільні школи, спершу можливо, що й в ці-лях політичної пропаганди⁵⁾, півнійше, коли пересвідчили ся, що з темними, прибитими масами про політику говорити не

¹⁾ Спокійні горожани російської імперії ховали назву „хлопоманів“ виключно для Поляків-Русинів, обкидаючи „Громадяни“ менше вишуканим епітетом „різуні“ (тамже, стор. 162).

²⁾ Тамже, стор. 161—162.

³⁾ Психологія хлопоманського руху, його мотиви і різниця зма-галь „хлопоманів“ від змагань „українофілів“, змальовані гарно й об-ективно в Пиліна, ор. cit. стор. 273—282. — Крім цитованих творів ще: Agaton Giller: Historja powstania narodu polskiego w 1861—1864. Париж 1867, т. I, стор. 141—168.

⁴⁾ Gazeta narodowa, 1876, ч. 213.

⁵⁾ Житє і Слово, 1894, I, стор. 149.

слід, просто в цілях просвітних і педагогічних. Так повстала відома, тайком перед правлінням основана, школа в Києві, що мала на меті виобраування сільських учителів, а в якій викладною мовою була мова українська і в ній став Павлин Свенціцький учителем. Зближався пам'ятний цвітень 1863 року. „Поляки-Русини“, вірні висказаному „credo“, що не зривають з польщиною¹⁾, не без впливу „коронярів“²⁾, повстали в ім'я свободи сфедеризованих трьох земель, видаючи наперед на доказ контакту з народом „Золоту грамоту“. Ходило саме о те, хто має промовити до народу, чийм словам він йме найбільше віри. „Дідичі? — ...Іще не присохли рани панщиняних ударів, — говорить Свенціцький в повісти „Trójka“ — іще кровію текуть військові езекуції, які накликали пани-дідичі; їм люд не повірить, хиба що скажуть, що повернуть недавні часи! Лишалась молодіж. Вони були ще такі білі невинністю, а так їх опромінювала любов до того люду, якого освободження бажали, що здавалося, що слова їх найдуть у нього віру, що як братів прийме їх люд в свої ряди і піде враз з ними у бій за правду, за жите“...³⁾. Так здавалося і Свенціцькому, коли на чолі одного легіону повстанців⁴⁾ ставав в боєвій ряді польських інсургентів, бо забув, „що любов, що бажання щастя мільйонів, хоч окриває блиском „білих соколиків“, не випадає ще мученичої крові, якою їх чола позначили батьки на знак, що від них походять“...⁵⁾. Повисші слова Свенціцького булиб пустою, милозвучною фразою, коли би він сам не розумів усеї їх правдивости. А се розуміння причинилося в значній мірі до того, що молодий ідеаліст не знеохотився невдачею повстання, ворожим становищем українського люду, а тільки утвердився в своїх поглядах, почув реальний ґрунт в програмі будуччини. Бо коли по невдалій пробі із „Золотими грамотами“, по нападі в Соловіївці, багато виемірувало на захід, Свенціцький не пішов за їх приміром, але з великою енергією, хоч із „зраненим серцем“⁶⁾ віддав ся праці, і то праці спокійній, на довгі літа розложеної, праці органічній, що мала на меті розв'язання українсько-польських замотаних відносин, вияснення українського

1) Siolo, II, стор. 162.

2) Познанський, op. cit., Киевская Старина, т. XIII, стор. 436.

3) Dziennik Literacki за рік 1866. ч. 42.

4) Wacław Lipiński, Szlachta na Ukrainie, стор. 66.

5) Dziennik Literacki, 1866, ч. 42.

6) Gazeta Narodowa, 1876, ч. 213.

питання в його відносинах до Польщі. Для такої роботи треба було наслухувати удар живчика в житю обох народніх організмів, тому Свенціцький, утікаючи з Росії, полишаєть ся в Галичині і оселяєть ся постійно у Львові, щоби „між працею своєю і народом, якому посвятив ся, заховати живий, постійний сполучник, що міг би його удержати в непереривній свідомости народніх потреб“¹⁾.

II.

Свенціцький в Галичині. Театр „Руської Бесіди“. Виступи Свенціцького на українській сцені („Лазовський“) і в аматорських трупах Возняковського і Штенґля („Сельський“). Драматичні переклади і перерібки.

В Галичину вступає Свенціцький з готовим планом, скристалізованою програмою роботи. „Незвичайність“ його роботи на байдужнім, апатичнім виднокрузі галицького життя була впливом правда аномальних, неприродних, всеж таки дійсних відносин на російській Україні. Ілюструє вона крім того, як не мож краще, усю непрактичність вдачі Павлина Свенціцького, являєть ся вислідом його поетичного характеру, далекого від реального життя і його умовин. Задумав він зєдинити Україну з Польщею в дещо ориґінальний спосіб. „Забажалось йому згоди, братерства двох народів, любови двох свободних, самостійних, просвічених братів“²⁾. Говорити й писати про сю згоду вважав він головною задачею свого життя. Тому від пори прибуття в Галичину почав накликувати Поляків скрізь постійно й консеквентно, накликував їх не тільки безпосередно словами, але й посередно апотеозованнем України, до якої приляг цілим серцем, і поетичним зображеннем вифантазованих прекрасних, гармонійних українсько-польських взаємин в минувшині в літературних своїх писаннях, накликавав не тільки живим, щирим словом, але й приміром власного життя й особистим посвяченням, щоби признали окремішність українського народу і злучили ся з ним на основі демократичних принципів. Сій ідеї остав Свенціцький вірним ціле жите мимо малих успіхів його щирих і талановитих проб переведення її в жите. З України приїс іще Свенціцький знання мови й життя українського народу і любов його випеліяну кличами й ідеями квівських „хлопоманів“, тих

1) Тамже.

2) Другъ, 1876, стор. 284.

людей, що по словам Куліша досягнули прогресу життя, де він був можливий при тодішньому всесвітньому відродженню народностей і де він не був можливий¹⁾.

З таким матеріалом взяв ся він до роботи. Та, щоби перевести наміри в життя, щоби мати спромогу з повним спокоєм працювати на витченому шляху, треба було Павлинови подбати наперед про матеріальне забезпечення, добути певних і постійних засобів до життя. Приватні лекції не вистарчали²⁾, тому Свенціцький задумав старати ся о посаду гімназійального учителя, яку осягнув що йно по великих перепонах. Передовсім, щоби вказати ся якимсь постійним занятям, на основі якого міг би дістати право австрійського горожанства, конечно до одержання якої небудь посади, вступає до руського театру Бачинського, для якого під прибраним іменем Данила Лозовського кладе незвичайно цінні услуги, як актор і драматург.

Шістьдесяті роки зазначились новим зворотом в духовому життю галицьких Русинів. Внесли вони в холодний, знеможений довгим, летаргічним сном п'ятидесятих років організм народнього життя дещо теплої крові, додали йому нової енергії. Пробудження з просоння завдячують галицькі Українці тим разом російській Україні, а в першій лінії генієви Шевченка, якого твори, відомі давніше тільки не багатьом одиницям, змогли тепер при співділанню інших політичних і суспільних моментів викликати загальне одушевлення, „цілу революцію межі Русинами, особливо молодшими“³⁾. „Новий, нечуваний світ — мовить Остап Терлецький⁴⁾ — отворив ся перед нами із „Кобаря“ і молоде, свіже, незіпсоване серце відразу полюбило його. Зовсім инакшим показав ся нам тепер мужик. Погорджений і зневажений до недавна він нараз підніс ся на висоту народнього ідеалу і став в очах молодіжи німим, довготерпеливим мучеником“.

Демократичний отже напрям поезій Шевченка і повістей Марка Вовчка уділив ся, як бачимо з наведених висше слів Терлецького, подекуди іще перед приходом Свенціцького в Галичину, галицькому народньому рухові, вливаючи у нього здоровіший внутрішній зміст. Молодіж, що найшвидше зрозуміла

¹⁾ „Полякамъ обь украинцахъ“. Основа, 1862, лютий, стор. 85.

²⁾ Другъ, 1876, стор. 284.

³⁾ М. Павлик: Про русько-українські народні читальні. Львів, 1887, стор. 85.

⁴⁾ Галицько-руське письменство 1848—1865, стор. 101.

вагу ідей і постулатів Шевченкових пісень, гуртуєть ся по гімназіях в „громади“, переймає на себе роль пропагаторів голошених на Україні кличів демократизму і в цілм ентузіазмом горячих, молодих душ хапаєть ся працювати на запустілій буринном плиткому „аристократизму“ і ще плитшою „сальоновоости“ порослій ниві народнього життя. За ініціативою молодіжи зачинає виходити ряд часописий, а львівська українська інтелігенція основує 21 січня 1862 року першу руську читальню — „Руську Бесіду“.

Результатом й одним із перших обявів пробудження й живішого розвитку українського народнього життя в Галичині являєть ся думка зорганізованя постійної руської сцени. Правда, одушевлення драматичними виставами, які на склоні сорокових років відбували ся в Коломиї, у Львові і Перемишлі, зродило вже тоді думку заснувати вандрівну театральну трупу¹⁾, але її здійсненню перешкодив в п'ятидесятих роках відомий десятилітній застій в культурно-літературному життю галицької України. І що йно після нового, животворного подуву в Україні, що при співділанню інших чинників прискіпшив удар живчика культурного життя Галичан, віджила гадка кинена Трещаківським, а справа українського театру в Галичині висунула ся на чоло культурних потреб галицьких Українців. Львину частину заслуги в переведенню сеї справи приписати треба Лаврівському, що перший поставив на однім із засідань Виділу „Руської Бесіди“ проєкт основання руського театру, а пізніше, коли з великим запалом принято сей проєкт, так щиро займив ся збиранням складок. Я не думаю переповідати тут цілої історії заснування українського театру в Галичині; на сьому місці означу лишень, що перші його представлення відбували ся в даром відступленій салі Народного Дому під дирекцією Омелана Бачинського, який прибув до Львова із Житомира на спеціальні запросини Виділу Товариства, і що він саме і його жінка, вельми талановита драматична артистка, були першими по фаху акторами в Галичині. Останню частину завдання сповнювали аматори, по більшій часті студенти львівського універ-

¹⁾ Порівнай: М. Вовняк, Українські драматичні вистави в Галичині в першій половині XIX столітя. Львів, 1909, стор. 19—20.

²⁾ Про се хоч би: Stanisław Perłowski, Teatr ruski w Galicji, Львів, 1887, стор. 8—9. — Ів. Фрапко, Рускій театр въ Галичині, Зоря, 1885, ч. 24.

ситету¹⁾.

І так дня 29 (17) марта 1864 року „по довгбмъ снѣ, — по снѣ мовѣ внутрь могили“²⁾ відбуло ся перше представлення українського театру у Львові. По поетичнім прольоту пера Омеляна Огоновського слідувала „превосходна, чудно-прекрасная“³⁾ „Маруся“⁴⁾, зладжена на основі відомої Квітчиної повісти. Про виставу „Марусі“ згадуємо тому, що деякі історики українського театру в Галичині⁵⁾ приписують хибно її авторство Свенціцкому. Автором лібретта „Марусі“, привезеної Бачинчинським в Україну⁶⁾, а відіграної на дошках української сцени дня 29 марта 1864 року, був Поляк Іолембйовський, а композитором мелічних її партій, основаних на тлі українських мелодій, Квятковський⁷⁾. Свенціцкий міг тільки перекласти „Марусю“ в польської мови. За останнім згогадом промовляли би заакцентована в „Слові“ „тонкість язика“⁸⁾. Але до самої драматичної перерібки Квітчиної „Марусі“ забрав ся Свенціцкий що йно півнійше.

Перша вистава „Марусі“, як взагалі весь театральний устрій, мала характер чисто народній. Завдалегідь заповіджено, що тільки народне українське слово буде гомоніти з дощок театральної сцени, і що тільки штуки чисто народнього характеру становити муть головний складник театального репертуару. Урядовою мовою, мовою театральних оголошен, кореспонденційною мовою дирекції і розговорною мовою акторів, була мова жива, народна, українська. В друкуванні оповісток уживано фонетичної правописи⁹⁾. Нічого отже дивного, що на таких під-

¹⁾ Perłowski, op. cit., стор. 9; Ів. Франко, op. cit., Зоря, 1885, ч. 24, пор. також: Рускій народный театръ его дѣятельность составъ и управление отъ 1864—1870 г. Написалъ Н. Ч.

²⁾ Прологъ для открытія руско-народного театра, сочиненный Е. Огоновскимъ, выглагошенный въ салѣ Народного Дома у Львовѣ дня 17 марта с. р. Лонгиномъ Бучацкимъ. Слово, 1864, ч. 23.

³⁾ Слово, 1864, ч. 24.

⁴⁾ Ів. Франко, op. cit. Зоря, 1885, ч. 24, стор. 280.

⁵⁾ Perłowski, op. cit. стор. 11; порівнай також: Історія основанія и розвитку руско-народного театра въ Галичинѣ. Коломия, 1904, стор. 11.

⁶⁾ Новый Галичанинъ, 1889, ч. 3, стор. 44.

⁷⁾ Слово, 1864, ч. 24. ⁸⁾ Тамже.

⁹⁾ R. N.: Teatra ludowa, jako dźwignia oświaty. Siolo. Pismo zbiorowe poświęcone rzeczom ludowym ukraińsko ruskim, 1866, зошит II, стор. 180. Гл. І. Франко, Рускій театръ въ Галичинѣ, Зоря, 1885, ч. 24.

валпнах построений храм української штуки мусів у своє нутро обманити й Павлина Свенціцкого, бо відповідав вповні поглядам і стремлінням його.

В 1864 році виступає він доволі часто на українській сцені в Галичині під псевдонімом Данила Лозовського. Наділений незвичайним даром вимови¹⁾ виступає він тут у найменш відповіднійшій своїй характерови і темпераментови ролях характеристичної коміки²⁾, хоч публіка, а іменно критика волила його бачити в ролях героїчних, які йому обіцуювано³⁾, а „Слово“ в ролі молодого аманта⁴⁾.

Всеж таки у тих „найневластивійших собі ролях: чумака Чупруна в „Москалю Чарівнику“⁵⁾, паниці Дратвенка в „Майстрі і челяднику“⁶⁾, писаря в „Опекунстві“ Рудольфа Моха⁷⁾, возного в „Наталці Полтавці“⁸⁾, Пятаковського в „Щирій любові“⁹⁾, зумів Свенціцкий заслужити на оплески публіки і признание критики¹⁰⁾.

Та не довго судилось йому перебувати на дошках українського театру. Вже в 1865 році в приписці до „Гаврила Вамбули“ читаємо отсі слова П. Свенціцкого: „Зарядчий Виділ Руського театру у Львові так обійшов ся зо мною, що я

¹⁾ Ів. Франко, op. cit.

²⁾ Мета, політична часопись за рік 1865, ст. 495.

³⁾ Тамже.

⁴⁾ Слово, 1861, ч. 55: „адаеть ся, що ему зручнійше прийшлось бы играти молодыхъ любовникѣвъ“.

⁵⁾ Ролю Чупруна в „Москалеви Чарівнику“ відіграв Лозовський дня 28 червня 1864 р. „Не можь заперечити — писало Слово (1864, ч. 52) — що чумака г. Лозовского отданъ былъ съ живью, а може и пѣлкомъ вѣрно его украинской природѣ“.

⁶⁾ Знаменитим відланем креації паниці Дратвенка звернув Свенціцкий на себе загальну увагу. Слово, 1864, ч. 52.

⁷⁾ В „Опекунстві“ виступав Св. дня 7 (19) липня. Слово, 1864, ч. 53.

⁸⁾ Возного грав Свенціцкий 8. 20 юлія 1864 р. замість Розмазовського. Гра Лозовського „якъ впрочемъ доказала она добре впроумѣнье характеру комичного старика-любовника“ — не дорівнювала по думці рецензента грі Розмазовського „особливо же въ томъ, же Г. Лозовский не польвуєть такъ сильнымъ и доноснымъ органомъ, абы свѣй голосъ и до роль подстарблыхъ здужалъ умодульовати“. Слово, 1864, ч. 55.

⁹⁾ Слово, 1864, ч. 77.

¹⁰⁾ Слово, 1864, ч. 52, 55, гл. також: „Lemberger Zeitung“ за рік 1864.

присланий¹⁾ застерегти право представлення в театрі ось цієї пєси мого перекладу²⁾.

Непорозуміння отже з дирекцією театру склонило Свенціцького до опущення української сцени. Що було безпосередною причиною сего непорозуміння, — мала платня, чи особиста ривалізація з Бачинським і проста зависть із боку останного³⁾, — певно рішити не можна, на всякий одначе випадок коріння його сягають глибоше. Із півночі дунув саме морозний вітер⁴⁾. Була се критична доба в історії української суспільности в Галичині, часи, коли по смерті митрополита Яхимовича, провідника „святотурського“ сторонництва, члени його, позбавлені сеї гуртуючої сочівки, почали розсіпатись в своєму центрі і стали в великій часті звільня іривітувати на північ, перехилючись рішучо на сторону поглядів Дідицького і його кліки. Обєднители, що мали вже в своїх руках усі важніші інституції і такий впливовий орган, як „Слово“, забажали й ніжну, молоду інституцію, ново заснований театр, переціпити на північний ґрунт. З усіх усюдів стали напірати на Лаврівського, а одним із „солідніших“ аргументів була погроза викинути український театр із салі Народного Дому⁵⁾. Сим разом віднесли вони побіду. Климкович уступив із театрального комітету, а його місце заняв Богдан Дідицький⁶⁾. Результат такої переміни швидко показав ся і на зверх. З афішів усунено фонетичну правопись, а народню мову „очищено“, а потім і зовсім усунено. Її місце заняв відомий усім „литературный язык“, а народні по змістови і по формі штуки винерли на задній плян „Обманъ очей“, „Голодень и влюблень“, „Роксоляна“ і їм подібні. Словом український народний театр в Галичині спав не тільки до зєра під артистичним оглядом, а став іще місцем і середником про-

¹⁾ Підчеркнення Свенціцького.

²⁾ Руський театр. (Шєрша серія). Ч. II. Гаврило Бамбула. Комедия Молієра. Львів, 1865, ст. 4 (непар.).

³⁾ Автор статі „Teatra ludowe, jako dzwignia oświaty“ вправно зазначає, що Бачинський сам „zdolniejszych aktorów, jak p. Łozowski odstęczył... szczęśliwy, że obecnie niema lepszego nadeń aktora i aktorki lepszey od jego żony“. — Siolo, 1866, том. II, стор. 184.

⁴⁾ Perłowski, Teatr ruski, ст. 16.

⁵⁾ Teatra ludowe, Siolo, II з, ст. 183; Ів. Франко, op. cit., Зоря, 1885, ч. 24, ст. 281.

⁶⁾ Мета за рік 1865, ст. 474.

тинародної пропанди¹⁾. Очевидно, що в такому театрі не могло бути місця для Свенціцького і він мусів скорше чи пізнійше його покинути.

Коли в 1865 році театральна дружина вертала з провінції до Львова, львівська українська громада, сподіючись якихось дальше йдучих реформ театрального персоналу і репертуару, манила себе надією побачити знову на українській сцені Павлина Свенціцького. Здасть ся Лаврівський робив уже в тій справі деякі заходи, коли „Мета“ „певно знала“ про ряд нових виступів Лозовського, „артиста здібного і працюючого над обогаченням нашої сцени переводами і наслідуваннями“²⁾, і з його приходом ворожила українському театрови нову добу³⁾. „Дуже радуємо ся — писала „Мета“ — сь повороту п. Лозовського, и зь єго приходомь обіцяємо нашій сцені нову її добу, бо о талантливості п. Лозовського самі знаємо, и ще родимці наші зь України дуже хорошо обзиваютьця о тімъ артисті“⁴⁾. Крім актора витала „Мета“ в особі Свенціцького визначну силу на полі української перекладної драматургії і радила театральному Виділови вийти з Лозовським в умову що до придбання для української сцени його драматичних перекладів і перерібок. При тім не зле було би відкладати кожного представлення кілька золотих, як рємунарацію за драматичні праці Лозовського і інших письменників. Таким робом і бідний театральний фонд не понесе великих втрат і письменики одержать хоч мінімальну нагороду за свої труди⁵⁾.

Але надія завєла. Свенціцький не виступав більше на дошках українського театру. В 1865 році заангажував його директор львівського польського театру, Милашевский до своєї трупи. Про виступи його одначе в театральній дружині останного не маємо ніяких певних вісток⁶⁾. Натомість маємо

¹⁾ Teatra ludowe, jako dzwignia oświaty. Siolo, II, 187, Perłowski, op. cit., ст. 16, І. Франко, op. cit. loco cit.

²⁾ Мета, 1865. ст. 496.

³⁾ Тамже. ⁴⁾ Підчеркнення мов. ⁵⁾ Тамже.

⁶⁾ Вістку подає Гржегоржевским про виступи Свенціцького в театральній трупі Милашевского (Gazeta narodowa, 1876, ч. 213) вважає Шумский впливом незнання відносин. Склонений отже просьбами вдови і родинними вязами, заявляє, що Свенціцький піколи не виступав в театрі Милашевского. Він мусів виказати ся перед дирекцією поліції сьвідоцтвами постійного занятя, бо в противнім разі його побут в Галичині був би заквєстіонований. Тому тільки просив Свенціцький Милашевского о посьвідку, що заангажований до його театру.

деякі, що правда доволі скупи, дані про виступи Свенціцького в провінційальних польських театрах Вовняковського і Штеніля. В останніх двох виступав Свенціцький під іменем Сельського. І так в театрі Возняковського, який давав в 1866 році вистави в Перемишлі, вибився Сельський на перший план і заслужив собі знаменитою грою великі похвали критики. Ось що пише про його виступи „Dziennik literacki“: „Sielski — artysta sceny kijowskiej — człowiek młody, zdolny i pracowity, posiadający warunki sceniczne, a co więcej wyższe od innych wykształcenie w rozmaitych rolach okazał, że rutyna z wrodzonym talentem połączona da w nim dobrego artystę“¹⁾.

Що під іменем Сельського ми тільки можемо розуміти Павлина Свенціцького, доказує факт, що під тим самим псевдонімом виступав він пізніше, як стверджують Гржегоржевський²⁾ і Пепловський³⁾ в театрі Штеніля, київське походження артиста і його високе образование. Коли в 1867 році інтелігентний директор Милош Штеніель зібрав знаменито організовану трупу акторів, людей з задатками справдішнього артистичного хисту у натурі⁴⁾, запросив в її склад й Павлина Свенціцького,

І Милашевський згодився на це (пор. Dziennik polski, 1876, ч. 214).

Що однак виступи Св—ого на сцені Милашевського не були лише формальними, а що Св—ий фактично виступав на ній, старається виказати Гржегоржевський в 216 числі „Gazet-y narodow-oi“ за рік 1876. Доказує доволі незручно. Річ мала ся так: „P Jan Dobrzański, widząc zamiłowanie Święcickiego do sceny i pragnąc mu zapewnić utrzymanie, zaprowadził go do ówczesnych dyrektorów teatru polskiego pp. Smochowskiego i Nowakowskiego, polecając go ich względom. Święcicki został więc na scenie aż do czasu objęcia jej kierunku przez p. Miłaszewskiego, który zaraz na I. wstępie dał mu rolę Antosia Rewizorczuka w „Karpackich Góralach“, której jednak nie grał“.

Estreicher подає на однім місці спис акторів театру Милашевського за 1865 р. (пор. Teatra w Polsce II, 588), в яшому говорить про всіх акторів львівського театру (ор. cit. III, 274), імени однак Свенціцького не згадує нігде. Також в звістках і рецензіях вистав театру Милашевського не стрінув я імени Свенціцького, хоч прим. в 67 числі „Dziennika literack-ого“ за рік 1865 є спис усіх акторів згаданого театру.

¹⁾ Dz. lit., 1866, ч. 13, ст. 205.

²⁾ Gazeta narodowa, 1876, ч. 216. ³⁾ ор. cit. ст. 14.

⁴⁾ Dziennik literacki, 1867, ч. 13.

що грав свої ролі: „tak znakomicie, z takim rozumieniem i przejęciem się, że szczerze wszystkich widzów zachwycił...“¹⁾. Ремунація Сельського в театрі Штеніля виносила 60 зл. місячної платні, а пописовими його партіями була роля Ягона в Шекспіровім „Отеллю“ і роля Фантазія в „Nieporozrawn-их“ (Словацького²⁾).

З діяльністю П. Свенціцького як актора тісно сплетена його діяльність на полі української драматургії. Безпримірна вбогість українського сценічного репертуару спонукала його зайнятися зладженням потрібних початкуючій сцені драматичних штук, які будь перекладав будь переробляв на основі польських, великоруських і французьких оригіналів, приновляючи їх до вимог української сцени й української публіки. Крім того перекладав драми Шекспіра, драматизував повісти Квітки („Маруся“), поеми Шевченка й написав оригінальну комедію п. з. „Міщанка“. Працю свою на тому полі зачав Свенціцький іще в Києві³⁾, драматизуючи Шевченкову „Катерину“, але серйозніше захопився нею що йно в Галичині в рр. 1864, 1865 і 1866, захочений до сього Юліаном Лаврівським⁴⁾. Однак в великого числа перекладів і перерібок пера Павлина Свенціцького, що повстали в згаданім часі, лише дещо появило ся друком. Більшість відома нам тільки із заголовків і театральних рецензій.

Крім друкованих „Циганів“⁵⁾, перекладу п'ятиактової драми Йосифа Корженевського, „Вікна на першій поверсі“, перекладу драми в „трех образах“ тогож автора⁶⁾; „Галлі“⁷⁾, до якої музику підробив о. Вербицький, „Гаврила Бамбули“⁸⁾, перерібки Молієрового „George-a Dandin-a“, першого акту Шекспірового „Гамлета“⁹⁾ і „Катерини“¹⁰⁾,

¹⁾ Тамже.

²⁾ „Teatr polski“. No winy за рік 1868, ч. 19, ст. 149—150.

³⁾ Siolo, III зош., 74 ст. ⁴⁾ Teatra ludowe..., Siolo, II, 185 ст.

⁵⁾ Цигани. Драма Осипа Корженевського въ 5 діяхъ. З польского переложив Д. Лововський. Львів, 1864.

⁶⁾ Слово, 1864, ч. 81, гл. також: Комаров: Українська драматургія, Одеса, 1906, ст. 15.

⁷⁾ Галія. З опери-водевіль „Ketly“ переначив Д. Лововський. Львів, 1865.

⁸⁾ Гаврило Бамбула. Комедія Молієра в 3 діях. Для руської сцени владив Д. Лововський. Львів, 1865.

⁹⁾ Нива за рік 1865, ст. 36—42; 60—73; 100—104; 117—120; 132—138. ¹⁰⁾ Siolo, III, 73—106; IV, в. ст. 93—126.

відомі нам іще із заголовків отсі драматичні штуки Павлина Свенціцького: 1. „Слаба струнка“, комедія в одній дії, переложена з французького¹⁾. 2. „Рожа“, водевіль, переложений з французького з музикою о. Лаврівського. 3. Комедія Корженовського в одній дії п. в. „Qui pro quo“. 4. „Видумана невірність“ (Le sosu imaginaire), комедія в одній дії Молієра. 5. Переклад комедії Фредра в одній дії п. в. „Лист“. 6. „Маруся“, драма в чотирох діях на основі Основяненкової повісти. 7. „Хліб за хліб“, комедія в одній дії переложена з французького. 8. „Москаль Чарівник“ Котляревського „застосований до тутешньої сцени“. 9. З французького „Молода вдовиця“²⁾. 10. Комедія в одній дії Кулакова п. в. „Котра із них“³⁾.

Головним жерелом перекладів і перерібок П. Свенціцького, під якими він постійно підписував ся псевдонімом „Лозовський“, була комедія французька, а побіч неї польська і великоруська. Ряд цитованих творів був би без сумніву більшим, колиб не фатальна крадіж куфра⁴⁾, яка позбавила „неусыцного труженика“ української сцени, Данила Лозовського, кількох рукописий театральних українських штук, а між ними й повного перекладу Шекспірового „Макбета“⁵⁾. Про згадані в горі друковані переклади і перерібки автора „Міщанки“ буду мати нагоду говорити далше. Тут зазначу тільки, що всі недоступні нам драматичні твори Свенціцького визначають ся по словам критики „знанням нашого люду и ёго мови“⁶⁾, значить вдоволяють найосновнішим вимогам, які прикладають ся усе до того рода перекладів і перерібок. „До того додамо — пише далше „Мета“, — що п. Лозовський переводить лишь славніші річи, а меншої ваги комедийки, водевилі, застосовує до нашого життя; тим ёго „Галя“, „Рожа“ и др. суть неначе оригінальні, бо знаючи людь, нашъ авторъ умівъ такой дати колоритъ своїмъ переіначуваннямъ, що чужого въ нихъ ледви чи що и лишилося“⁷⁾. З того бачимо, що Свенціцький перекладав, в тіснім значінню слова, тільки твори о мінімальній літературній стійности; інші націоналізував, переносючи фавулу на український ґрунт і уставляючи її в рамках українського національного життя.

¹⁾ Слово, 1864, ч. 86. ²⁾ Слово, 1865, ч. 52.

³⁾ Слово, 1865, ч. 52; Комаров — оп. cit. 93 ст.

⁴⁾ Мета, 1865, ст. 495. ⁵⁾ Слово, 1865, ч. 79.

⁶⁾ Мета, 1865, ст. 495. ⁷⁾ Тамже.

Крім перекладів і перерібок відома нам також із театральних рецензій драма Свенціцького п. в. „Маруся“, владжена на основі Основяненкової повісти того самого імени. „Марусю“ переробив Лозовський в 1865 році „вѣрно первотворови въ 4 актовую драму“¹⁾. Вона мала бути вірнішим образом Квітчиної повісти, чим „Маруся“ Толембйовського, і як такий, мала — по думці „Слова“ — багато висшу ціну²⁾. Інші одначе критики „Марусі“³⁾, а зглядно рецензенти пізнійших її вистав⁴⁾, значно острійше віднесли ся до драми Лозовського. Підчеркуючи сильно факт, що „Маруся“ така, як її намалював Квітка ніяк не годить ся у драму⁵⁾ й акцентуючи трудність у драматизованню повісти Квітки, вважають вони „Марусю“ Лозовського недоладним відгомонам славної повісти. „Заирнув — мовлять вони — Квітка у саму глибину души нашої народнєї, та и виявив нам її у тихому образі своєї Марусі. Розвиваєця Квітчина повість тихо та сумирно, як чиста вода пливе у тихій ріці; не повіє ту ні зимний вітер, не замутиє води чистої як кришталь; а коли й спиниця де вода, то тільки на те, щоб вірвати який цвіт з зеленого берегу тим чудовіще поплисти далше. Пливе вона серед зелених квітучих берегів, и небо голубе відбиваєця у її чистому зеркалі, и дно її чисте горить золотим промінням сонця, небо и земля лучаця в її разом. Так проплива вона тихо аж до кінця, та тут и спадає у тужливім гаморі блискучим водоспадом, да тільки на те, щоби ще чудніще засяяти своєю красою. Се Квітчина повість — се ёго чудова „Маруся“⁶⁾. Бо дійсно в цілій повісти нема ніякої інтриги, нема того драматичного вузла, без якого всякий драматичний твір не вдоволяв би цікавості публіки. Тим драматичним вузлом у драмі Свенціцького мала бути інтрига волосного писаря Розмазовського, введеного здасть ся за приміром Толембйовського, що своєю логаною церковщиною сильно пригадував возного з „Наташки Полтавки“⁷⁾. Але Розмазовський закаламутив лишень по думці критики чистий образ „Марусі“, не причинаючись нічим ні до завязки ні до розвязки драми⁸⁾. Далше підносить рецензент в закид авторови драматизованої „Марусі“ недугу героїні, яка

¹⁾ Слово, 1865, ч. 62. („Правда“ за рік 1869, ч. 45 і Комаров — оп. cit. знають тільки триактову „Марусю“). ²⁾ Тамже.

³⁾ Рускій народный театр у Львовѣ. Другъ, 1876, ст. 367. ⁴⁾ Правда, 1869, ч. 25, ст. 375. ⁵⁾ Тамже. ⁶⁾ Тамже.

⁷⁾ Другъ, 1876, 367 ст. (Рускій народный театр у Львовѣ).

⁸⁾ Правда, 1869, ч. 45.

як випадкова оправдана в повісті, але ніяк не оправдана у драмі. Вона повинна мати свої мотиви, що впливали би в кінечности, в характеру і акції виступаючих осіб. Інтрига Розмазовського в формі переловлювання листів рішучо за малий мотив, щоби міг спричинити нечаяне занедужання Марусі. Також кінцеве ненадійне подужання Марусі¹⁾, всунене у драму по всякій правдоподібности також за приміром Голембйовського²⁾, вважає критика надто уже неприродним, яке як звичайне чудо ніяк не ладить ся у драму. Всеж таки мимо підчеркнених слабших боків і очевидних промахів удержала ся драма Свенціцького довший час на українській сцені і ще в вісімдесятих роках становила цікавий і симпатичний складник українського сценічного репертуару³⁾.

Праця Свенціцького для двигнення поезму українського театру в Галичині була, як бачимо, інтензивна, різнородна й продуктивна. Що Свенціцький мав колинебудь намір зовсім посвятити ся театрови як актор і письменник⁴⁾ — сього певно твердити не можна, бож уже в тих часах, себто в рр. 1864 і 1865 не обмежував він виключно свої діяльності до рам актора і драматурга, а пробував пера і в інших родах літературної творчости. Уся його тогочасна діяльність, без сумніву вислід згаданого політичного ідеалу, була не лише середником до заспокоєння житєвих матеріяльних потреб, а стреміла також посередно до зреалізованія відомих політичних фантазій. Тому саме біографи Свенціцького лучать його літературні продукти в його політичною програмою і вважають їх середником, якого вживав Свенціцький, щоби здобути авторитет й популярність імени серед української і польської суспільности, авторитет, що уповаживував би його до висловлювання думок і поглядів в справах народнього житя⁵⁾.

Вже з 1864 роком зачинаєть ся паралелізм у роботі Свенціцького. Він пише українською⁶⁾ і польською мовою літе-

¹⁾ Свенціцький — як говорив мені ради. Барвінський — переробив драму вірно з повісті так, що Маруся умирає. Однак крилошанин Куземський заявив, що таке сумне закінченє неміло впливає на настрої публіки і ва його впливом змінено закінченє так, що Маруся подужала.

²⁾ Порів. Слово, 1864, ч. 24. ³⁾ Д'яло, 1884, ч. 131.

⁴⁾ Ів. Франко — Рускій народний театр. Зоря, 1885, ч. 23.

⁵⁾ J. Grzegorzewski — Paulin Swięcicki. Gazeta narod., 1876, ч. 213.

⁶⁾ Крім драматичних п'єс виходять ще 1864 р. його „Байки“.

ратурні твори, поміщуючи їх будь в українських¹⁾ будь польських²⁾ видавництвах. В 1866 році сей паралелізм сходить ся в літературно-публіцистичному, польсько-українському видавництві: „Siolo“, а по його застанові розгалужуєть ся знову й розтягаєть ся на поле науки.

(Далі буде).

¹⁾ По словам Гржегоржевского (Gazeta narodowa, 1876, ч. 213), повтореним в „Друзі“ за рік 1876, стор. 285, мав Свенціцький дописувати 1863 р. до „Вечерниць“, „gdzie zamieszczal śliczne swe „Bajki“. Вістка неправдива. В „Вечерницях“ нема ніяких творів Св-ого.

В „Ниві“ за рік 1865 друкував Свенціцький поезії („На чужині“, ч. 5, стор. 24; „Нічъ въ Подолі“, ч. 5, стор. 25), повісті („Колись було“, стор. 3—8, 18—24, 33—36, 48—51, 82—87), перший акт Шекспірового „Гамлета“ в перекладі на українську мову (стор. 36—42, 60—73, 100—104, 117—120, 132—138) і „Подорожъ по Україні“ (стор. 56—60, 73—74, 104—111, 125—127). Деякі партії останнього твору помістив Партицький в „Руск-ій читан-ці для нижшихъ класъ середнихъ школъ“ за рік 1871, стор. 286—292, п. в. „Подорожъ до Каменця“.

²⁾ В „Dziennik-u Literack-im“ за 1865 рік надрукована його повість „Przed laty“ (чч. 70—77).

Miscellanea.

Кілька старих вірш.

I. Напади Татар, що долягали Україні протягом XVI—XVII століть, були темою для багатьох вірш польських і українських того часу. Анонімні а так само й знамениті письменники XVII в. (як напр. Кожовський, Л. Баранович) лишили нам багату спадщину, але їх вірші про Татар розкидані по старих рукописах; надруковано — дуже мало. Друкуємо одну таку віршу з рукопису к. XVII в. московського „Синодального Училища Церковного Півня“ N. 926, л. 60 об.¹⁾

Слыи татарине | пекелный сыне
З лука стрѣляешь | не одинъ гине²⁾.
Ах заболѣло сердце увыло
Гдѣ почюло в себѣ стрѣлы
От твоея алыя вѣры³⁾
утѣкати (2) требѣ.

Не усыпаешь рано вставати
И в ночи людемъ не даешь спати,
Но полудню взялъ есть не одну
Душу в свое пребываніе⁴⁾
Гдѣ вопль, плачь и рыданіе.
утѣкат требѣ.

¹⁾ В рукопису точно не заховуємо, титли — розкриваємо.

²⁾ В рук. „гинешь“. ³⁾ В рук. „вѣры“.

⁴⁾ В рук. „пребованіе“, мабуть повинно поправити „придбаніе“?

Если бы человекъ хотѣлъ поправить
А твоя хитрость внетъ его зглави.
Ох напиралъ, конемъ выхалъ увязавши аркан,
Вяжешъ бѣднымъ людямъ руки.
[утѣкати требѣ.]

Не уважаешьъ духовныхъ сановъ,
Тактежъ и свѣцкихъ великихъ пановъ,
Всѣхъ порываешь¹⁾ смерти предаешь
Недочасной — але вѣчной.
Тамъ жити — души грѣшити.

Часомъ инайдешьъ чисто сумнѣне
В семь вѣку грѣшномъ²⁾ и неотмѣне.
Такъ ся стараешьъ пока маешь³⁾
А мы будемъ утекати
Творцу своему волати
измилуй ся (2) Боже.

Рачъ же ся Боже измилувати
Створене⁴⁾ твое поратовати
Нехай з добытымъ а не покритымъ
Мечемъ станеть и боронить
И архангелъ врага гонить,
архангелъ.

Гдѣ освѣняетъ благодать твоя
Тамъ уступаеть сила вражя.
На тя взираемъ⁵⁾ свѣта бѣгаемъ⁶⁾
Твоего денница спады (?) архангеле врага
забіны (?).⁷⁾

А его стрѣлы з твое причины
Нехай погнѣять⁸⁾ в одной годинѣ.
Нахвалеливѣйшій и на невяснѣйшій
Архангеле Михаиле
Мы съ тобою станемъ смѣле.
Арха[нгеле].

Учини з Богомъ поеднаніе
Архистратиге, абысмо с на нѣ

¹⁾ Рук. „пораваешь“. ²⁾ Рук. „грѣшномъ“ — слід польського оригіналу. ³⁾ Неясно. ⁴⁾ Рук. „створенъ“. ⁵⁾ Рук. „взираеть“. ⁶⁾ Рук. „бѣлаеть“. ⁷⁾ Попсовано в рукопису. ⁸⁾ Рук. „погнѣять“.

Нас поглядали, врага не знали,
Хвалячи мы его крѣпко
Дастъ намъ в ласки свое милость.
На вѣкъ вѣковъ. Амѣнь.

Не можна сумніватись, що рукопис, з якого виписано отсю віршу, дуже був попсований, і не тільки N. 926, а й його оригінал. Денеде ми зробили поправки, але всеж таки треба пошукати по рукописних збірничках вірш та пісень XVII—XVIII вв., чи не знайдеться донебудь краща копія вірші про Татар.

II. В музею, що належав Е. Н. Скаржинській, а тепер в власність Полтавського Земства, переходуєть ся збірник N. 944, писаний в половині XVIII в. Поміж иншими статями та віршами тут знаходимо „Разговори дѣшѣ съ тѣломъ“, „Могоричъ“, „Дѣшѣ грѣшноу“, що розроблюють тему о протилежности души та тіла. Отсі вірші друкують ся мною в „Изв. отд. р. яз. и слов. Ак. Наукъ“. Тут подаю останню з вірш:

„О сужденію или клеветѣ“.

- 1 Не ѡнѣ ѣсть ѡцѣ сѣя точію врагѣ темный,
Онѣ во в' л'жикомѣ ѡзыкѣ живѣтъ повседневный.
Жилѣ в' ѡзыкѣ клевети сѣя ѡдовѣтомѣ,
Побно лжѣми пѣцки на людѣи навѣтомѣ.
- 5 Судѣла она всегда в' неправдѣ живущихъ,
Судѣлажъ всѣхъ и правду ѡгочѣстно чтущихъ.
Суть нею осужденни сущи в гордыни,
Суть же и немѡвшѣи вѣдноу лжманини.
- 10 Недобѡлна чѣбѣ в' мѣстѣ кого ѡсудѣти,
Ищѣтъ ещѣ и в' цѣрквѣ чѣговъ не ѡпустити.
Чѣмъ же она тепѣра за тѣе ночѣнна?
Глѡнь к' гѡрѣ — оузришѣ вѣсамъ во вѣки врѣченна.
- 15 Жгѣтъ же еѡ свѣщѣми тѣло без пощѡди,
Нимало же подають никогда ѡради.
Ещѣ вѣжѣтъ: радѣйсѣ наша ѡбезнѣкша,
Будѣшѣ тѣ послѣк сѣгѡ лучша и чирнѣйша.
- 20 Да готѣйсѣ на колесо: будѣмъ тѣбѣ дрѡти,
Будѣмъ кишки з' живота твоего мѡгѡти.
Вѣмотавшижѣ в' вѡрѡсѣмо в' ѡдскѣю темницу,
И пристѡвимъ жестѡкихъ стражей четвѣрицу,
Чѣбѣ тѣ свѣта божѣа во вѣки не знала,
Да на мѡрѣ ѡгненномѣ вѣслами махѡла.

Чѣо оусмѡтришѣ, вѣрежѣмъсь людѣи ѡсудѣти
Чѣбѣ не ѡдостѡялись тамѣ и ми страждати.

Разом з отсіми віршами уміщена вірша „Благодать Господня возбуждающая и согрѣвающая унижую и оледѣвѣвшую душу“ має дату: напечатана лѣта Господня 1711 вѣ типографіи Кієво-Печерскоу“. Вірші про „Спор душѣ съ тѣломъ“ мають кілька рядків, що дуже нагадують маніру Г. Кониського. Коли не можна певно казати, що отсі вірші написані тим самим письменником, всеж таки вони мають значні прикмети його школи. Що до змісту, треба зазначити в віршах відгук в одного боку іконографіи „Страшного Суда“ і апокрифічної літератури, з осібно „Хожденія Богородицы по мукамъ“ (13, 22), порівн. тексти сього апокрифа видані дром Франком і Ол. Назаревським („Хожд. Богородицы по мукамъ“ в українських списках XVII—XVIII вв. „Зап. Наук. Тов. в Кієві“, кн. II).

III. Як відомо в старих друківаних книжках українського походження в багато віршованих передмов, себто коротких, а часом — довгих епіграм на герби меценатів, що жертвували гроші на друкування книг. Такі епіграми починають ся від Біблії Острозької 1581 р. Звернемо увагу на одну таку епіграму — на герб „ясне велможних Шептицьких“. Вона надрукована в книзі: „Япостолы | и Евангеліа чрѣ всѣ недѣлкѣ и | Пра: и Избранны“ с: на кресъ годѣ | Прѣкоу избѣразисѣ | в ѡгорцахъ | рокѣ лжѣ |

На відвороті першої картки маємо герб; на к. 2-й читаємо отсю епіграму:

Щасливый домѣ Шептицькихъ |
которые крѣтъ мають —
Клиноутѣ дорогоцѣнный и в' нѣ |
са кохѡютъ. |
Который знакомѣ набожнѣства и |
ѡплаской вѣры
Тымъ са здавна здѡбѡтъ ихъ |
сынове и дѣцѣры.
При тоу рыцѣрства кыстра стрѣла ихъ домѣ |
Котораѡ значитѣ смѣлѡсть и ихъ поготовѣ |
Тоужѣ поѣкова и шѣсть гвѡздѣй послѡугы высвѣдѣчаютъ |
Жѣ они в' совѣ завжды дѣлѣностъ мають. |

Подал В. Перетц.

Записка Гендльовіка про банатських Запорожців.

Сумна мандрівка Запорожців, розігнаних з свого старого гнізда, що відбила ся в такім багатім пісеннім матеріалі й навіяла безсмертні картини Енеїди Котляревського, все ще мало простудіована і містить в собі багато неясного, не вважаючи на праці Хв. Вовка (Ф. Кондратовича: „Задунайская Сѣчь по мѣстнымъ воспоминаніямъ и разсказамъ“), П. Короленка („Черноморцы“, „Азовцы“, „Предки кубанскихъ козаковъ на Днѣстрѣ“), П. Іванова („Къ исторіи Запорожскихъ Козаковъ послѣ уничтоженія Сѣчи“) й ин. Очевидно до заложення коша в Дунавці, то значить до середини другого десятилітя ХІХ в. запорозькі емігранти були майже в безнастаннім руху: пробують з початку осісти ся над „обома Лиманами“, в Очаківських степах, потім коли їх турецьке правительство починає розселяти по далеких провінціях, шукають пристановища в Австрії, пробувши кілька років в Банаті, рушають знову на Дунай, иньші вертають під Росію й йдуть на Кубань і т. д. Ся сумна мандрівка вибитих з свого гнізда степових орлів варта розслідження, бодай з пієтизму до сих нащадків старої Січи, і всякий причинок до її історії повинен бути записаний. Як такий подаємо в отсій книжці звісну вже давно з коротких звісток сучасну брошулку фендіха Гендльовіка про Запорожців оселених в Банаті. Як відомо, епівод сей належить до найменше розсліджених. По Чернігу, що на основі актів віденського міністерства внутрішніх справ і семигородської двірської канцелярії подав в своїй Ethnographie der österr. Monarchie (т. III, 1855) коротку історичну звістку про сю запорозьку колонію, не появляло ся ширших і докладніших звісток — крім записаних д. Вовком, досить неясних і загальних згадок останнього дунайського Запорожця А. Коломийця. Звістки ж самого Черніга не сягали далі 1787 р. — і за сим роком всякі звістки про єї банатські оселі уривають ся; брошура Гендльовіка видана 1789 р. таким чином являєть ся поки що останнім документом банатського епівода запорозької Одисеї. Не вважаючи на скептичні замітки, висловлені покійним Антоновичем що до Гендльовікових оповідань, де мовляв Запорожців помішано тут з сербськими граничарами, — вони варті все таки повної уваги, і тому вважаємо користним надруковати новий текст сеї рідкої брошури, з копії зладженої ласкаво для нашого журналу проф. А. І. Линниченком в Одесі.

М. Г.

Ausführliche und wahrhafte
SCHILDERUNG

der

SAPOROGER KOSACKEN

vom

FÄHNRICH VON HÄNDLOWICK,

der sich geraume Zeit um die Gegend der
Wohnungen dieser Leute aufgehalten
hat.

Mit dem genauen Portraite eines Befehlshabers
dieser Kosacken.

Pappenheim in Franken,

bej der lit. typogr. Gesellschaftsbuchhandlung.
1789.

Vorerinnerung.

Es ist bekannt, dass ein beträchtlicher Theil der Saporoger Kosacken Seine Majestät den Kaiser gebeten hat, ihnen zu erlauben, sich in dessen Staatenhäusslich niederzulassen zu dürfen, um alda zur Beschützung der Gränzen gebraucht zu werden; und dass der Kaiser die Bitten dieser Leute annahm, und ihnen im Bacser Komitat bei Czenta (Zenta), und auch im Bannate Wohnplätze anweisen liess. Da nun von diesem Volksmixtum schon so viel in Zeitungen und Sonsten gesprochen worden, dass manchem besonders den Zeitungslesern, eine genaue und wahrhafte Beschreibung dieser Leute angenehm seyn wird, so nahm ich es auf mich und verfasste diese kurze Beschreibung, die ich als wahr verbürgen kann, indem ich mich lange um und bei diesen Kosacken aufgehalten habe.

Der Verfasser.

Erklärung

der Kleidungs- und Waffenstücke eines Obersten der Saporoger Kosacken, Koschowoj Attamann in ihrer Sprache genannt.

Der Hut ist von braunen Juchten, den eine schöne grüne Korkarde, oder vielmehr ein Federbusch von den Vogels Sponwatz genannt, zielt.

Der Brustlatz liegt nachlässig über die Schultern, und hängt fast bis auf die Brust herab; darunter haben sie ihre Säcke, darinnen sie alles was ihnen wichtig dünkt, verbergen. Unter der linken Orxe (Orže?) (Brust) ist das Vosgos (Patrontasche) welche sie auf diese

Art angebracht, bey dem Laden sehr bequem finden. Die Lukgury (der Pelz) ist bey dem Koschowej Attamann (Befehlshaber) der Kosacken mit feinem Zobel verbrämt, und das Tuch dazu ist feiner Scharlach. Zuweilen tragen sie auch Seidenstoff bey ihren Pelzen, wenn sie diese Waare von den griechischen und türkischen Kaufleuten rauben können. Der Leibgürtel, welchen sie nächst an den Hosen tragen und worin sie gewöhnlich zwey Pistolen und ein langes Messer mit doppelter Schneide stecken, ist ebenfalls von seidnem Zeuche. Die Hose ist plump und weit und innen voll kleiner Schubsäcke. Hose und Latz sind von mittelmässigen Tuch, zu Kriegszeiten, oder wenn sie auf Streifereyen ausfallen; von feinem Tuche aber, wenn sie in der Sedcha (die Wohnort) eine Rada (Versammlung) oder Chemza (Freudenfest) halten. Die Dscizma (Stiefeln) sind wie der Hut von braunen Juchten; die Spornen von dick geschlagenem Silber, manchmal 200 Solotnick¹⁾ schwer.

Das Schieszgewehr ist türkische Arbeit und reicht mit Kugeln geladen auf 200 Schritte. Das Beschläg unten (a) und die Bügeln sind von Gold, der Ladstock aber von starkem Messing. Der Ring auf dem Lauf, worinnen das Absehen zum gewiss schiessen angebracht ist, und das Schloss an dem Gewehr, sind von feinem Stahl (b) Einen Schnappsack tragen sie rechts tief unter der Hüfte; den Tobacksbeutel aber links und ziemlich hoch.

Den Säbel tragen sie nie bey sich noch am Leibe, sondern er hängt an dem Vordertheil des Sattels am Pferde, nahe an den Stiefeln, worein sie auch noch ein paar Pistolen stecken. Dem Tobackrauchen sind sie unmässig ergeben, und es giebt viel darunter, welche auch im Schlafe rauchen, ohne dass sie dazu Feuer nöthig haben; sie sind schon damit zufrieden nur die Pfeife im Maule zu behalten, um beständig daran ziehen zu können; selten legen sie die Tobackspfeife aus den Händen.

Beschreibung der Saporoger Kosacken selbst.

Die Saporoger Kosacken, welche unter diesem Namen berühmt, und in Polen unter bekannter Benennung Haidemacken sehr gefürchtet waren, sind sowohl ihrer Verfassung als auch ihrem Namen nach, durch einen Befehl der russischen Kaiserinn Katharina II im Jahr 1775 gänzlich aufgehoben und vertilgt worden.

¹⁾ Solotnik ist ein russisches Gewicht: 3 Solotnik wiegen bey uns in Teutschland ein Loth, demnach ein paar Sporn über 2 Pfunde schwer sind. 40 Pfunde machen ein Pfud und 10 Pfunde ein Pergowitz-Gewicht (Centner) aus.

Sie entstanden zu Anfangs des 16-ten Jahrhunderts von den Malorosianern die zur Bedeckung der Gränze kommandirt waren. Um in dem Dienst keine Hindernisse zu haben, und ihre Familien keinen harten tatarischen Gefandenschaft auszusetzen, liesen sie ihre Weiber und Kinder stets in ihren Wohnungen zurück. Dadurch gewöhnte sich dieses Volk nach und nach so sehr an eine ehelose und ungebundene Lebensart, dass das ganze Kommando endlich gar keine Ablösung mehr verlangte, sondern stets in einem festen Lager (Sedscha) verblieb, sich von seinem Volkstamm, den Malorosianern auf immer trennte, und einen eigenen kleinen Staat formierte.

Inzwischen aber verursachten sie der Krone Russland durch ihre mancherley Ausschweifungen und Ausfälle über die Gränzen viel Verdruss und Unruhe, übten auch in verschiedenen Kriegen, selbst wider Russland, Feindseligkeiten aus.

Mancherley Veranlassungen zwungen sie ihre Läger oder Wohnsitze öfters zu verändern und an andere Stellen zu verlegen, wobei sie aber doch beständig am Dnieperfluss blieben, weil sie sich nun beständig und meistens bey den Wasserfällen (Parogi) des Flusses aufhielten, so bekamen sie den Namen der Kosacken jenseits der Wasserfälle, oder Saporoger.

Als sie an den Empörungen des Hetmanns Mazeppa Antheil nahmen zerstörte Peter der Grosse ihre Setschas oder Wohnplätze, allein sie sammelten sich bald wieder, und begaben sich unter den Schutz des Khans von der Krimm. Sie wurden aber im Jahr 1735 wieder als russische Unterthanen an und aufgenommen. Im vorletzten Türkenkriege hielten sie sich gut — in dem letzten suchten sie sich unabhängig zu machen, und was sie in diesem Kriege annoch leisten werden, stehet zu erwarten.

Als die Gegenden des russischen Reichs am Dnieper von den Tartaren erobert und nachher von den Russen wieder eingenommen und mit Kolonisten besetzt wurden, erklärten die Saporoger Kosacken diesen Theil der neuen russischen Staathalterschaft für ihr Land; mishandelten die Kolonisten, und brachten an 50.000 Malorosen theils mit List, theils mit Gewalt, unter sich.

Man machte ihnen russischer Seits alle mögliche Vorstellungen. Da sie aber darauf weder Gehör gaben noch achteten, entwarfnete sie ein Korps russischer Truppen unvermuthet, und ihr Name und Verfassung wurde durch eine Akte vernichtet, welche Katharina II 1775 feyerlich in allen russischen Staaten bekannt machen liess. Hierauf übergab man das Land neuen Kolonisten, nahm die ruhigen auch dazu an, und belohnte die verdiensteten; Diejenigen aber, die ihre

ehemalige Heymath vorzogen, durften sich, sie mochten in oder ausser Landes Seyn, ungehindert dahin begeben.

Etwas von der Verfassung und den Sitten der Saporoger Kosacken.

Die Verfassung ihrer kleinen Demokratie war zwar völlig kosackisch, dabei aber doch viel strenger und härter. Mit den Kosacken hatten sie eine gleiche Eintheilung in Kompagnien, auch eben die Stellen für die Offiziere wie diese. Soldatisch leben und Ehelosigkeit waren ihre Grundsätze; da sie aber auf diese Weise bald austerben hätten müssen, so nahmen sie die Verlaufenen aller Nationen auf, ohne auf Sittlichkeit und Religion Rücksicht zu nehmen. Dadurch nun wurden sie ein Mischmasch von Malorosen, Polen, Tartarn und den Auswürflingen jeder Nation. Sie bildeten einen mächtigen Haufen, den allerley Taugenichtse täglich verstärkten und nach Convenienz wiederum verliessen.

Alle Befehlshaber dieser Bande stunden im Solde der Krone. Die Nahrungsquelle der Gemeinen hätte, nach Art der eigentlichen Kosacken, die Landwirtschaft seyn sollen, allein sie machten lieber Rauben und Plündern auf tartarischen und polnischen Gebiete, sowohl in Kriegs- als Friedenszeiten, zu ihrem Hauptgeschäfte.

Ihre Sedschas hatten hölzerne Befestigungen, und sonderbare Artillerie, Waffen und Munition. Inwendig bestuden sie aus wenig hölzernen Hütten, weil das Volk meistens in Erdhöhlen wohnte, die mit ganz flachen Dächern bedeckt waren. Die Regimenter der Saporoger glichen den Pulks der Kosacken und waren in 38 Quartiere (Kuren) eingetheilt, die ungefähr den starken Compagnien regulärer Truppen gleich waren. Jede Kure hatte ihre Offiziers und einen Attamann, Kurena Attaman genannt, doch stunden alle unter dem Koschowoj Attamann. Dieser Koschowoj Attamann, der während seiner Amtsführung grosse Folgsamkeit, und auch einige Einkünfte von den Fuhrgeldern, von dem Zoll, den die Kaufleute bezahlten, Brantewein und dergleichen genoss, wurde übrigens den Gemeinengleich geachtet; den alle hielten sich ausser dem Dienste für Brüder. Alle Jahre wurde dieses Oberhaupt auf Jahres frist gewählt, und es konnte die Wahl den gemeinsten Kosacken treffen, wenn er nur durch Muth, Tapferkeit und Klugheit sich auszeichnete; war die Zeit seines Regiments vorüber, so trat er wieder in den nämlichen Stand zurück, aus dem er genommen worden. Ein Kosack seyn, war nach ihren Begriffen eine sehr grosse Ehre; daher pflegten sie durch-

reisende Fremde, selbst wenn sie von hohen Rangen waren, zu Kosacken aufzunehm und ihnen ein Diplom darüber zu ertheilen.

Weil alle aber bei ihnen gleiche Rechte und Freyheiten genossen, gieng ein jeder Unzufriedener, ohne Abschied zu nehmen, wohin es ihm beliebte.

Die meisten Kosacken wohnten zwar in der Sedscha, da aber auch viele Wohnungen gleich den Vorstädten ausser derselben befindlich waren, so logirten sich auch da welche ein. Manche wohnten auf ihren kleinen Viehöfer (Chutori), und noch andere in nahe gelegenen Dörfern ihres Gebiets.

In der Sedscha war ein Marktplatz, auf welchem immer ein paar Paucken standen, die ein Dobisch (Pauckenschläger) rührte, wenn das Volk zur Ratsversammlung kommen sollte.

Auf diesem Platz waren auch Lebensmittel, Kleidungsstücke, und dergleichen Sachen feil, welche fremde Handelsleute, die ausser der Sedscha sich aufhielten, dahin zum Verkauf brachten.

Die Chenzowa (Kanzley) war so nachlässig besorgt, dass sie selten die wahre Zahl der Kosacken wuste¹⁾, diese war aber auch immer ungleich, jedoch allezeit über 40.000 Mann stark. Im Jahre 1764 war die Zahl der streitbaren Männer unter diesem Volk 47.879. Oeffentliche Versammlungen (Radas) wurden auch auf ebengedachtem Marktplatz gehalten. Der Koschowoj Attamann erschien mit seinen Insignien, dem Poliza (Commandostab) in der Hand, der Fahne, die ein Sevit (Knecht oder Bedienter) ihm Vortrag, und der Staatssekretär mit einem Dintenfass und Schreibmaterialien. Um die Oberrundung das Volk; der Koschowoj nannte sie seine jugendlichen muntern Brüder, und dieses nannte die Befehlshaber Chang (Herren). Oft kam es bei der gleichen Versammlungen, zum Handgemenge, denn viele, und darunter besonders jene, die etwas durchtreiben oder verhindern wollten, erschienen besoffen. Von wem geredet wurde, der musste sich entfernen, weil er sonst Gefahr lief, bei misslichen Umständen von der niederen Classe erschlagen zu werden. Ueber Streifzüge und Räubereyen nahmen sie in der Rada, wegen des Vorwands und der Ausführung, Abrede. So wie den Rittern unter ihnen die Stösse bei Ausfällen allein zu Theil wurden, so behielten solche auch die Beute, die jeder machte, für sich allein.

Bei Erwählung des Koschowoj und der Starschinnen (Haupt-

¹⁾ Sehr begreiflich: es war ja kaum möglich die gewisse Zahl von einem Haufen Gesindel festzubehalten, wo der eine heute kam, und wemns ihm nicht behagte, Morgen wieder weglief.

leute), war gemeiniglich die ganze Rada besoffen. Der Koschowej musste auch während seiner Amtsführung mit Brantewein (Slibowice) freigebig seyn, weil er dadurch unbedingte Folgsamkeit erhielt.

Die Malorosianer richteten und entschieden nach polnischen Gesetzen; die Saporoger aber, welche nichts Schriftliches hatten, urtheilten nach Gewohnheit, und entschieden durch die Mehrheit der Stimmen nach ihrer Schlichten Vernunft.

Wenn ein Kosack einen andern seiner gleichen todschlägt, so wird er zur Strafe mit dem Erschlagenen lebendig begraben. Wenn sie gute Beute machen, bedenken sie die Kirchen und deren Diener reichlich; verschaffen sie schöne Kleider und Waffen; bewirthen jedermann, der kommt in den Trindhäusern; und stellen es so an, dass ihre Beute gleich wieder aufgeth. Sie gehen wenn sie nichts mehr haben, hierauf über die Gränze und rauben un stehlen aufs neue. Bei ihrer Armuth und sorgenfreyen räuberischen Lebensart, halten sie dennoch das Stehlen unter sich für sehr schimpflich; daher derjenige der auf einem Diebstahl ertappt wird, 3 Tage auf dem Pranger stehen muss, wobei er noch unmenschlich geprügelt wird, so dass manchen schon unter den Schlägen gestorben ist.

Pferde, Waffen, Kleidung, Munition und Proviant, muss sich jeder auf den Streifzügen selbst anschaffen. Im Dienste der Krone wurden die Saporoger wie andere Kosacken verpflegt; sie hielten es da meistens mit Ueberfällen, wo wenig zu wagen und viel zu gewinnen war. In Friedenszeiten erhielten alle von den Ueberfahrtsgeldern und Zöllen kleine Besoldung.

Ausserdem, dass die Saporoger Kosacken als zusammen gelaufenes Gesindel, mehrentheils vom Beutemachen lebten, trieben doch auch viele, besonders die so auf den Dörfern wohnten, etwas Ackerbau und Viehzucht nach malorosianischer Art und Weise. Es legten sich auch manche, besonders da ihnen Streiferegen immer eingeschwänkt wurden, auf Professionen und auf Handelschaft.

Zu Hause, in der Sedscha, lebten sie sehr schlecht; jede Kure war auch eine Tischgesellschaft, wobey ein paar aufwarteten und zugleich die Stelle der Köche vertraten. Ihre tägliche Speisen waren Mehl- und Grützebrej, und Fischsuppe mit Mehl, die sie aus langen Trögen mit Löffeln assen. Selten essen sie Fleisch, noch seltener Brod. Brantewein saufen sie, so lange sie nur einen Heller Geld haben solchen zu bezalen; allein den Meisten mangelt es oft mehrere Wochen hindurch daran.

Eine ordentliche Liebe, und der Ehestand, sind ganz von ihrer Verfassung ausgeschlossen; sie erlaubten nicht einmal, dass eine Weibs-

person in die Sedscha kommen durfte. Denen es glückte von den Polen oder Tartarn Weiber zu rauben, oder sonst liderliche Weibsleute irgendwo zu entführen, diese mussten mit ihnen auf den Viehöfen leben. Hatten sie einander satt, so schieden sie sehr gleichgültig von einander, und es braf sich oft, dass ein Weibstück des Jahrs hindurch an 10 und mehrere Männer kam. Erzeugten sie ja Kinder, so wurden die Söhne rohe Kosacken, und die Töchter mussten mit der Mutter fortwandern, oder sie ersäuften sie auch mehrmalen im ersten Bad. Es fand daher keine ordentliche Haushaltung bei diesem Volke stat, sondern jeder that was ihm beliebte und gut dünkte. Die Flüchtlinge die zu ihnen kamen, mussten sich zur griechischen Kirche bekenen.

Nunmehr sind die meisten dieser Kosacken ruhige und fleissige Ackersleute, besonders diejenigen, so Se. Majestät der deutsch. Kaiser, im Bacser Komitate, bej Czenta, als Kolonisten aufgenommen hat.

В. І. Сергєвїч.

Посмертна згадка.

Російська наука понесла болючу втрату з смертю найвизначнішого свого історика права професора Василя Ів. Сергєвїча. Почавши від першої своєї більшої праці „Въче и князь“, 1867, що була сенсацією для свого часу і на довго вістала ся одною з найбільш популярних в широкій публіці наукових праць, Сергєвїч до останніх днів займав одно з найавторитетніших місць серед дослідників східно-слов'янського життя. Глибоко переконаний, хоч і дуже уміркований конституціоналіст, що з особливою увагою спиняв ся на зародках конституційних форм в старім житю, він будив своїми працями особливу увагу на певні питання старого життя в ті часи горячих ирїй поступової Росії про конституційні форми в сучаснім. А як довголітній професор петербурського університету, без малого сорок літ займаючи катедру історії руського права, мав величезний вплив на напрям і розвій студій над історією права і правом державним. Для його численних учеників його погляди і принципи були основним каменем історично-правничої науки. — Durch Sergeievitsch und über ihn hinaus, як формулував сі певні глибокої віри і пістивзму відносини до свого учителя не-давно один з молодших учеників покійного проф. барон Корф (Исторія русской государственности, 1908).

Правда, та оригінальність поглядів, котрою звертав на себе увагу Сергієвич, часто впадала в односторонність, а та льогічність і консеквенція поглядів, котра підбивала йому адептів, була власне наслідком переваги догматизму над історичною методою. Простота і гармонійність сих поглядів часто досягала ся штучним упрощенням складного і різнородного в різних місцях історичного процесу. Говорячи на сторінках своєї часописи про різні праці покійного дослідника з приводу їх появи, не раз приходило ся зазначати сю головну хибу його дослідю, що у нього в одно понятя „древней Руси“ зарівно зливалася і Київська Русь X—XI вв., і явища провінціального українського життя XII—XIII вв., і Великий Новгород та в. кн. Володимирське (північне) XIII—XIV вв., і Московська держава XV—XVI вв. Одноцільність і льогічність його висновків досягала ся властиво коштом живої різнородности і змінности старого життя. Але за всім тим самі крайности і довільности сміливих, талановитих дедукцій покійника не раз давали животворний імпульс науковому дослідю, давали дуже цінні поправки прийнятним науковим поглядам, відкривали нові перспективи, нові точки погляду дослідю. І спеціально для висвітлення української старовини його дослідю, присвячені „древней Руси“, принесли багато цінного і важного.

Ідучи в хронологічному порядку тем, а не дат виходу, перед усім мусимо пригадати його незвичайну інтересну студію про „Греческое и русское право въ договорахъ съ Греками“ (1882), де покійний дослідник доводив повну перевагу візантійського права над руським в правних нормах трактатів. Далі цінна праця „Русская Правда и ея списки“ (1899), доповнена потім (1904) виданням типових редакцій Правди з вступними замітками, з дуже інтересними і цінними поправками до прийнятих поглядів на редакції Правди, на поділ складових частей і параграфів. Теорія договорного принципу в державнім устрою київської доби класичної праці Сергієвича „Вѣче и князь“ потім в новій редакції розроблена була в системі „Русскихъ юридическихъ древностей“ (т. II) — головній праці його життя, що ваймала останні десятиліття його творчої роботи (вийшло чотири томи, почавши від р. 1890). Система суспільного устрою і управи тоїж доби була подана в I і II томах сього курсу, а незвичайно талановита історія, властиво теорія земельного володіння в старій добі — в томі III (1903). Нарешті в загальнім курсі історії права небіжчика (Лекції и изслѣдованія по исторіи русскаго права, 1 вид.

1883) між иншими дана була незвичайно інтересна аналіза державно-правних відносин України до Москви по прилученню 1654 р., класифікованих ним як особиста персональна унія двох держав. Все се аж занадто багато, щоб не помянути покійника і на сторінках української часописи словом щирої вдячності за щедрі вкладки, внесені сим великоруським ученим в скарбницю дослідів над історичним минулим нашого народу і нашої землі!

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Причинки до студій над нашою еміграцією.

Richard v. Pflügl — Die überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1906 und 1907 sowie die Einwanderung und sonstigen Verhältnisse in den wichtigsten Einwanderungsstaaten (Statistische Monatschrift Bern 1909, том XXXV, стор. 239—256, 308—324, 355 384, 408—440).

Dr. Leopold Caro — Die Statistik der österreichisch-ungarischen und polnischen Auswanderung nach den Vereinigten Staaten von Nordamerika (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. Відень 1907, XVI, стор. 68—113).

Про заморську еміграцію, яка забирає нам рік-річно по кількадесят тисяч людей, маємо так мало звісток, що з радістю треба повитати обширну, оперту на урядових жерелах працю п. Пфліґля. Із статистичних звіставлень консульських урядів, еміграційних бюр і урядів, перевозних товариств і фактичного матеріалу, зібраного головню при помочи австрійсько-угорських консулятів, потрапив автор не лише подати статистичні цифри про число і напрям світової, а з окрема австрійської еміграції, але сягнув також в минувшину і при помочи порівняних звіставлень, поставив також деякі гороскопи на будучність. Особливо-ж важне змальоване сучасного економічного положення тих країв, куди звертає ся австрійська еміграція і представлене хвилиних виглядів поодиноких занять (на приклад хліборобів, ремісників, купців, лікарів і т. д.).

Для нас особливо важний матеріал про число, напрям і стан української еміграції і тому постараю ся використати його по змові найповніше, при чім для порівняння наведу і дати про пайблизші нам народи,

а особливо про такі, між якими в наслідок тенденційности або недовладности статистики знайде ся не один десяток Українців (Поляки, Мадяри, Словаки). Загалом треба сказати, що еміграція в Австро-Угорщини змагає ся з кожним роком і не устає при всіх невідрадних відносинах, які запанували в Новім Світі остатніми часами. Так приміром в 1902-ім році вивандрувало в Австрії в заморські краї 91,014 душ, в 1903 р. 99-987, в 1904 р. 76-404, в 1905 р. вже 122-844, в 1906 р. 136-033, а в 1907 році дійшла еміграція навіть до числа 177-023 душ.

В першій мірі звертала ся еміграція до Сполучених Держав північної Америки. На основі записок приставних урядів і тамошних консулятів переселялось там 1904 р. 111.190 Австрійців, в 1906 р. 123-155 а в 1907 р. 154.172. По Сполучених Державах йшла на першім місци Канада, де вивандрувало в 1905 р. 8.439, в 1906 р. 7.895, а в 1907 р. 19.318 австрійських горожан. Далеко менше число переселенців дістала Аргентина, бо в 1905 році 2.458, в 1906 р. 4.211 а в 1907 р. 2.787 душ. Сумної у нас памяти Бразилія, до якої горячково вибирали ся наші люди з кінцем XIX. столітя вразила вже й наших терпеливих людей, коли в 1905 р. вивандрувало там з цілої Австрії лише 293, в 1906 р. 297 а в 1907 р. 408 душ. До інших країв вибирали ся емігранти лише малими групами: так приміром в 1905 р. було в Австрії 20 переселенців до Мексики і середної Америки, 68 до Африки а 375 загалом до Азії й Австралії.

Пересічно виносила еміграція в роках 1902—1907 до Сполучених Держав 89-25% — найбільше в 1902 р., бо аж 92-50%, найменше ж в 1904 р. 86-10%, — до Канади 8-15% (найбільше в 1904 р. 10-83%, і 1907 р. 10-91%, найменше в 1902 р. 5-14%), а до інших країв Америки 2-28%.

Австрійська еміграція йшла переважно через німецькі пристани Гамбург і Бремен, далі через Роттердам і Антверпен, в далеко мевшій мірі через Трієст, ще менше через французькі, а найменше через італійські пристани та Фіюме. І так в 1906 р. переправило ся через море

1. Трієст	8-265 душ, лише до Сполучених Держав,
2. Фіюме	2-643 " " " " "
3. німецькі пристани	88-875
4. Роттердам	4-797 " лише до Сполучених Держав,
5. Антверпію	22-005 " до Спол. Держав і до Канада,
6. італійські пристани	3-779 " переважно лише до Аргентини, Азії й Австралії,
7. французькі пристани	5-669 " лише до Сполучених Держав.

Майже усі переселенці до Канади вибирали ся в дорогу через Антверпен.

Аналогічні цифри в 1907 році виносили: 1) 8·893, 2) 1·975, 3) 112·949, 4) 8·083, 5) 36·720, 6) 2·475 і 7) 5·932.

Найбільше галицьких емігрантів переселило ся через Трієст, німецькі портові міста і Роттердам. І так творили галицькі емігранти в'їзди в Трієст в 1906 р. 59·1%, а в 1907 р. 32·7% усіх емігрантів, в'їзди в Гамбург і Бремен в 1906 р. 33·0%, а в'їзди в Антверпен в тім же році аж 87%, в 1907 р. 85% усіх переселенців.

Галичина дає по Угорщині найбільше число переселенців, буковинська еміграція в порівнянню з тим значно менша. Так переїздили

через	в р. 1906		в р. 1907		разом
	в Галичині	в Буковині	в Галичині	в Буковині	
Трієст	4·888	337	2·902	361	8·488
Антверпен	17·363	2·394	31·231	1·071	52·059
Разом	22·251	2·731	34·133	1·432	60·547

Однак не усяди можна подати число галицьких емігрантів. Ще трудніше зібрати певні цифри української еміграції (хочби й з Австро-Угорщини), бо по перше не усяди записують національність, а по друге причисляють угорських і російських Українців майже виключно до Мадярів і Москалів, а значне число галицьких Українців (особливо в давніших часах) до Поляків, які в деяких заморських державах виробили собі назву на означення цілої польської еміграції без огляду на кордон. Лише в Бремен наводить автор, що в 1906 р. на 116.375 Австрійців було 6.622 Українців, себто 5·7% переселенців (25.316 Поляків, то в 21·7%, 8.708 Мадярів, себто 7·5%, а 25.154 Словаків, себто 21·6%)

Докладніші дані що до української еміграції провадять із заморських країв лише Сполучені Держави, хоть і вони ведемають та виходять на користь Мадярам і Полякам. Через се варті вони ближшої уваги. Загалом прибуло до Сполучених Держав

між роками	1879/80 — 1888/89	524.857 емігр.
" "	1889/90 — 1893/94	491.218 "
" "	1894/95 — 1898/99	270.012 "
" "	1899/900 — 1904/04	494.433 "
в році	1904/05	1.026.499 "
" "	1905/06	1.100.735 "
" "	1906/07	1.285.349 "
разом між роками	1879/80 — 1906/07	5,202.403 емігр.
пересічно за роки	1904/05 — 1906/07	1,137.528 "

Еміграція до Сполучених Держав змогла ся проте найбільше від 1904-ого року. В тім же часі найсильніша була теж еміграція в Австро-Угорщину, яка в початку не грала великої ролі і тому і не потувала се докладно американськими властями.

Так прибуло до Сполучених Держав :

між роками	з Австрії	з Угорщини	з Австро-Угорщини	%
1879/80 — 1888/89	—	—	31.479	6%
1889/90 — 1893/94	—	—	60.903	12·4%
1894/95 — 1898/99	—	—	46.765	16·8%
1899/00 — 1903/04	—	—	156.662	31·7%
в році				
1904/05	111.990	163.703	275.693	26·9%
1905/06	111.598	153.540	265.138	24·1%
1906/07	144.992	193.460	338.452	26·3%
разом	368.580	510.703	1,175,092	25·8%
пересічно за				
1904/05 — 1906/07	122.860	170.234	293.094	

Переважаю їде австро-угорська еміграція з Угорщини; з Австрії було в 1904/05 р. 40·6%, в 1905/06 р. 42·1%, в 1906/07 р. 42·9% усіх емігрантів в Австро-Угорщини.

Найбільше число емігрантів дають славянські народи, що творили в 1900/1901 р. 68·1%, в 1901/02 р. 66·4%, в 1902/03 р. 63·1%, в 1903/04 р. 59%, в 1904/05 р. 61·3%, в 1905/6 р. 60·2%, а в 1906/7 році 58·9% усіх переселенців. Між ними перше місце займають Поляки 17·6%, дальше їдуть Хорвати і Словінці 13·9%, Словаки 12·4%, і Українці 7%, Німці викаають 12·0%, Мадяри 17·6%, Жиди 6·5%, Румуни 5·4%.

На основі даних, вібраних в „Annual Report of the Commissioner general of Immigration“ представляє ся рух австро-угорської еміграції за роки 1900—1906/7 ось як :

Народ- ність.	1900/01		1901/02		1902/03		1903/04		1904/05		1905/06		1906/07		1900/1—1906/7	
	числами	%	числами	%	числами	%	числами	%	числами	%	числами	%	числами	%	числами	%
Українці	5.276	47	7.533	44	9.819	48	9.415	53	14.250	52	15.839	59	23.751	7%	85.933	56
Поляки	20.288	179	32.429	188	37.499	182	30.243	171	50.785	184	43.803	165	59.719	176	274.766	177
Маляри	13.310		23.609		27.113		23.851		45.871		42.848		59.593		236.195	153
Словаки	29.243		36.931		34.410		27.895		52.282		36.550		41.815		259.126	167
Усі	113.390		171.989		206.011		177.156		275.693		265.138		393.462		1,548.074	1000

Як видно з цієї таблиці спадає в 1905/6 р. еміграційний рух у Поляків і Словаків, а зростає у Українців о 0.5%; в 1906/7 р. збільшує ся значно і у Українців і у Поляків о 1.1%.

Великий інтерес представляє статистика грамотности емігрантів. Вона показує, що навіть найкультурніші пароди висилають в чужину неграмотних і то процентово навіть понад пересічне число неграмотности в краю. Се треба пояснити тим, що звичайно найбільше переселяють ся найтемніші та найбідніші. Наші Українці представляють ся з того боку найгірше, одначе все таки не йдуть на самім переді і мають ще перед собою Португальців, Турків і Литовців. Видно також, що між нашими переселенцями процент неграмотности нижчий від пересічного числа неграмотности української людности в Галичині і на Буковині. Потішаюча теж обставина, що число неграмотних у Українців все спадає, коли тимчасом у інших народів змагає ся неграмотність н. пр. у Шкотів з 4.6% (на 1000) в 1904/5 р. на 8.6% в р. 1906/7, у Скандинавців з 2.5% на 9.7%, у Фінів з 6.9% на 25.2%, у Німців з 34.1% на 68.0%, у Жидів з 175.3% на 286%, у Еспанців з 89.9% на 331.3% і т. д.

Ближче пояснить се отсе зіставленя. На 1000 переселенців у віці вище 14 літ було неграмотних:

	1904/05	1905/06	1906/07
Мадярів	104.8	125.9	103.8
Словаків	220.6	217.0	212.4
Поляків	323.8	344.8	388.1
Румунів	280.7	361.6	388.5
Росіян	265.9	382.7	435.5
Українців	588.2	588.1	556.1
пересічно у всіх емігрантів	253.2	274.8	296.1

Дуже цікавий розділ емігрантів що до ваяня. Показує ся, що не кожний нарід приходить з рівними „кваліфікаціями“ до Сполучених Держав. Так найбільше членів вільних зайнять дають (в рр. 1904/5—1906/7) Французи, Англіїці і Німці, найбільше вивчених ремісників і робітників Жиди (33.3%—46.3%), Англіїці, Чехи (24.0%—27.4%) і Французи, найбільше хліборобських сил висилають Румуни (27.8%—77.9%), Українці (15.5%—53.0%), Словаки (18.8%—51.8%) і Мадяри (30.2%—49.8%) — значно менше Поляки (7.6%—39.7%) — а найбільше слуг достарчають Ірляндці (31.4%—42.8%), Скандинавці (22.8%—25.3%), Українці (16.4%—18%), Словаки (13.6%—15.9%) і Поляки (15.0%—16.4%).

Для ліпшої орієнтації виберу знов цифри із зіставлень автора.

	Із 100 переселенців припадало на																			
	вільні заводи			заводових робітників			хліборобських робітників			зарібників			службу			людей інших заводів		без знань жінок і дітей		
	1904/5	1905/6	1906/7	1904/5	1905/6	1906/7	1904/5	1905/6	1906/7	1904/5	1905/6	1906/7	1904/5	1905/6	1906/7	1904/5	1905/6	1906/7	1904/5	1905/6
Українці	0.0	0.1	0.0	1.4	2.4	1.8	15.5	39.7	53.0	54.7	31.8	20.8	18.0	16.8	16.4	6.7	0.8	0.1	8.7	8.4
Поляки	0.2	0.2	0.2	4.9	6.2	5.9	7.6	33.7	39.7	52.7	23.3	23.0	16.1	16.4	15.0	0.6	1.0	0.4	17.9	19.4
Мадяри	0.5	0.4	0.4	6.1	7.2	7.4	30.2	43.7	49.8	31.7	14.3	11.4	11.4	11.4	10.5	1.7	1.1	0.8	18.4	21.0
Словаки	0.0	0.1	0.1	3.3	3.8	3.8	18.8	46.2	51.8	44.7	12.3	8.8	13.6	14.4	15.9	1.4	1.5	0.4	18.2	21.7
У всіх пересічно	1.3	1.3	1.0	17.6	16.1	14.8	13.9	21.7	25.2	28.0	20.6	22.6	12.2	10.5	9.5	4.4	3.9	3.2	22.6	25.9

Як бачимо, Українці доставляють в $\frac{3}{4}$ самих робітників і зарібників (в 1904/5 р. 70.2%, в 1905/6 р. 71.5%, в 1906/7 р. 73.8%), однак мають заступників і в інших занятях. Далекі більше людей тої спеціальности доставляють Серби й Болгари (83.4%, 83.0%, 89.9%), Румуни (87.8%, 88.1%, 88.9%), Хорвати та Словінці (76.8%, 78.8%, 76.6%).

Українці належать до тих народностей, що виказують найменше переселенців без заняття, себто жінок і дітей, і йдуть зараз по Румунах і Полудневих Славянах. В противенстві до них стоять приміром Жиди, де емігрантів без заняття було 32.4%, 36.5% і 37.8%.

Українці Сполучених Держав зашли майже виключно з Австро-Угорщини; в 1905/6 році було їх 98.2% а в 1906/7 98.6% з загального числа усіх Українців. Однак потують ся переселенці-Українці і в інших краях, тому наведу дотичні числа в цілости.

Остатнє місце побуту	1905/06	1906/07	1905/06	1906/07
	Українці		Поляки	
Австро-Угорщина	15.689	23.751	43.803	59.719
Росія	259	150	46.204	73.122
Британс. півн. Америка	18	166	249	820
Німеччина	5	7	4.108	3.888
Полуднева Америка	—	5	40	46
Велика Британія	1	1	259	3337
Балканські краї	1	—	6	11
З решти Європи	—	1	107	90
Разом	15.973	24.081	94.776	141.033

Очевидно число Українців в Росії навіть в приближеню не відповідає дійсности, бо російських Українців майже виключно вчислено в рубрику Russian. Характеристична еміграція, правдоподібно фабричних елементів, з Канади таї спорадичні випадки переселення з Полудневої Америки, де обставини для хліборобів не конче добрі.

Далеко важніше, ніж походження емігрантів, знати теперішнє їх пробування і чисельність в поодиноких територіях, бо чим ближше себе проживають і чим численніше, тим легше їм вдержати свою мову і національність. Задля того велику вартість буде мати зіставленя числа емігрантів-Українців що до поодиноких Штатів і проценту Українців, яке я й виберу в дат автора за роки 1900/01—1906/07:

Ш т а т	1900/1—1904/5		1905/6		1906/7		1900/1—1906/7	
	в абсол. числах	%	в абсол. числах	%	в абсол. числах	%	в абсол. числах	%
Pennsylvania .	26.508	56.7	8.243	50.7	11.779	48.9	46.530	53.4
New York . . .	8.343	17.9	3.626	22.3	5.090	21.1	17.059	19.6
New Jersey . . .	4.974	10.6	1.692	10.4	2.714	11.3	9.380	10.8
Ohio	1.778	3.8	552	3.4	671	2.8	3.001	3.4
Connecticut . . .	1.157	2.5	426	2.6	765	3.2	2.348	2.7
Massachusetts . .	1.014	2.2	353	2.2	564	2.3	1.931	2.2
Illinois	879	1.9	407	2.5	601	2.5	1.887	2.2
Missouri	257	0.6	131	0.8	267	1.1	655	0.8
Maryland	202	0.4	104	0.6	263	1.1	569	0.7
Інші Штати . . .	1.606	3.4	723	4.5	1.317	5.7	3.695	4.2
Разом .	46.718	100.0	16.257	100.0	24.081	100.0	87.055	100.0
З того австрійських Українців	46.293	98.9	15.689	96.5	23.751	98.6	85.733	98.5

Як бачимо із сеї таблиці йдуть Українці найрадше до Штатів Pennsylvania, New-York і New Jersey: в тих Штатах було пересічно за рр. 1900/01—1906/07 83.8% усіх переселенців-Українців. Загалом слідно, що Українці тримають ся близько себе і осідають в північно-східних Штатах, що притикають до моря і Канади. В західній, середній і полудневій частині Сполучених Держав Українців майже нема. В північно-західних Штатах стрічають наші переселенці найбільше своїх побратимців, приміром Поляків (в Pennsylvania було їх 28.7%, в New-York 20.4%, в New Jersey 8.7%, разом 57.8%) і Словаків (в Pennsylvania 56.6%, New York 12.4%, New Jersey 9.1%, разом 74.1%), а вкінці і невідступних Жидів (в New York 64.5%, Pennsylvania 10.6%, New Jersey 3.1%, разом 78.2%). Там теж концентруєт ся

еміграція Австро-Угорщини, бо в 1,547.829 австро-угорських емігрантів було 38·6% в Штаті Pennsylvania, 20·1% в Шт. New York, а 7·3% в Штаті New Jersey, разом 66%.

Належить сказати теж дещо про стан і вік українських емігрантів.

О скільки видно з наведених нижче цифр, емігрують наші люди переважно без жінок і без родини, а також процентово мало викачують дітей нижше 14 літ і старших мушун висше 45 літ. Се потішаючий обяв, бо вказує на се, що наша еміграція в значній мірі часова і заробкова. Емігранти (як знаємо, особливо Лемки) лишають родини на власнім гадівстві в старім краю, а самі йдуть заробляти. Тому й Українок між переселенцями доволі мало. Коли в 1905/6 р. зглядно в 1906/7 році було Жидівок 47·9% зглядно 46·3%, Чешок 42·7% зглядно 39·9%, Німок 40·8% зглядно 39·6%, Словачок 30·4% зглядно 31·1%, Польок 30·7% зглядно 27%, а Мадярок 28·2% зглядно 25·4%, то Українок було лише 24·3% зглядно 23·4% загального числа при пересічних стані 34·5% зглядно 30·9%. Число Українок при тім незаметно спадає, бо в 1898/99—1902/03 виносило 25·5%, в 1903/04 р. 28·0%, а 1904/05 22·5%.

Загалом представляє ся чисельно поділ після роду і віку ось як:

	П О Л						В І К					
	1905/06			1906/07			1905/06			1906/7		
	мушун	жінок	разом	мушун	жінок	разом	нижше 14 літ	від 14 до 45	понад 45	нижше 14 літ	від 14 до 45	понад 45
Українці	12.310	3.947	16.257	18.451	5.630	24.081	592	15.262	403	731	22.952	
Поляки	66.410	29.425	95.813	100.700	37.333	138.033	8.941	84.860	2.034	9.602	125.904	2.111

Дітей нижше 14 років не було між переселенцями-Українцями багато. На 1000 емігрантів в Австро-Угорщини принадало на Українців:

в р. 1901/02, 1902/03, 1903/04, 1904/05, 1905/06, 1906/07
38·8% 47·4% 57·2% 45·7% 36·4% 30·4%

коли пересічне число усіх емігрантів в Австро-Угорщини виносило в тих же роках: 130·8%, 137·9%, 155·1%, 129·0%, 151·8%, 142·8%.

Інтересний поділ переселенців-Українців що до занятя.

У Українців показав ся за остатні роки приріст хліборобських робітників (+26·2) і слуг (+7·2), а значний спад зарібників (-10·3). Се покаже найкраще слідуєче зіставленє:

З а н я т ь	1898,9 до 1902/3	1903/4 і 1904/5		1905/6	1906/7	1903/4—1906/7	
	%	в абсол. числах		в абсолютних числах		%	
Вільні заводи .	0·0	16	} 0·1	14	11	45	} 0·1
Купці	0·0	5		9	9	23	
Ремісники і за- водові робітники	1·3	350	1·5	389	415	1.154	1·8
Фармери	0·1	101	0·4	120	17	238	0·4
Хлібороб. робіт.	8·1	2.889	12·0	6.450	12.758	22.097	34·3
Язари	0·1	46	0·2	6	18	70	0·1
Зарібники	61·1	13.727	57·0	5.171	4.998	23.896	37·1
Слуги	10·0	4.410	18·3	2.733	3.951	11.094	17·2
Інші заводи і незваного занятя	0·0	3	0·0	3	9	15	0·0
Без заводу, жі- нки, діти	19·3	2.518	10·5	1.358	1.895	5.771	9·0
Разом	100·0	24.065	100·0	16.257	24.081	64.403	100·0

Потішаючий обяв тут чим раз значнійша диференціяція заводів, а особливо приріст ремісників, заводових робітників і фармерів, при значнім спаді зарібників (з 61·1% в 1898/9—1902/3 на 37·1% в роках 1903/4—1906/7) і людей без заводу.

Не менше цікаві будуть зіставленя грамотности переселенців-Українців і місцевих Українців, а зразом відносини числа анальфбетів до реемігрантів.

Національність	Стан освіти						В роках			
	Роки	Переселенці висше 14 літ	Неграмотних		З того жили вже в Спол. Державах		було на 100 емігрантів			
			абсолютне число	%	абсолютне число	%	анальфбетів	реемігрантів	анальфбетів	реемігрантів
Українці	1905/6	15.665	8.743	55·8	1.584	10·1	49·5	9·7	56·9	12·6
	1906/7	23.350	12.930	55·4	1.336	5·9				
Поляки	1905/6	86.894	29.927	34·4	5.737	6·6	33·8	5·5	38·4	6·9
	1906/7	128.431	49.842	38·8	4.058	3·2				
Цересічно всі емігр.	1905/6	—	—	39·8	—	4·2	19·7	5·6	84·8	4·4
	1906/7	—	—	43·3	—	2·1				

Що до грамотности стоять Українці на самім кінці австрійських народів і виказують 49·5 до 56·9%. Як сумно відбиває се, коли порівняти для прикладу, що у Чехів було лише 1·6 — 2·0%, у Німців 4·6 — 6·9%, у Мадярів 10·4 до 12·6% а у Словаків 21·2 — 27·7% неграмотних. На щастє видно у Українців мале поліпшенє, коли у других народів, як на приклад у Німців, Жидів, Поляків, Румунів і Сербів, наступило подекуди навіть значне погіршенє.

Характеристичний обяв, що між реемігрантами процент неграмотних значно менший, а саме число реемігрантів доволі велике.

На кінци хочу подати кілька чисел про стан грошей, з якими приходять переселенці-Українці до Сполучених Держав і про причини, задля яких деяких завернули. Як відомо, американські власти старають ся в остатніх часах обмежити еміграцію і поставили цілий ряд постанов, вимагаючи між иншим сталої суми грошей, відповідного здоров'я і т. д. Автор присвячує тим обставинам багато місця і обговорює докладно нові закони спинюючі еміграцію.

Що до привезеної в старого краю готівки, стоять наші Українці на самім кінци.

Народність	Роки	Осіб з касою у власнім заряді	З того мали 50 доларів		Сума припесених грошей	На одну особу з власною касою припадало доларів			Із 100 осіб з власною касою мали 50 і більше доларів з рр 1903/4 і 1904 5.
			в абсолют. числах	%		в роках			
						1905/6 до 1906/7	1903/4 до 1905/6	1898/9 до 1902/3	
Українці	1905/6	14.972	162	1·1	182.164	12·17			1·1
	1906/7	21.669	209	1·0	274.282	12·66	12·97	11 63	
Поляки	1905/6	76.081	1 945	2·6	1,103.955	14·51			3 0
	1906/7	112.985	2.369	2·1	1,537.570	13·61	15·40	12·30	

Завернених емігрантів найбільше у Румунів (в р. 1898/9 — 1902/3 11·6%, 1903/4—1904/5 48·6%, 1905/6 40·6%, 1906/7 14·6%), далі у Жидів (9·4%, 10·2%, 9·9%, 8·4%) і у Хорватів (7·0%, 9·4%, 10·1%, 7·3%). У Українців відносини ще не найгірші, як видно з отсего виставленя.

З а в е р н е н о

в роках	Слабуних	Божевільних	Бідних	Недужих	Арештантів і некоральні особи	Закопрантованих ро-бітників	Разом	Проміле усіх емігрантів
1898/99—1902/03	—	—	148	13	—	12	173	6·4
1903/04 — 1904/05	1	2	275	41	—	17	215	8·9
1905/06	—	—	118	12	5	17	152	9·4
1906/07	—	3	116	49	25	26	219	9·1

* * *

Далеко менше матеріалу приносить автор про еміграцію до инших країв Америки. Через те і мої виставленя випадають скроннійше.

До Аргентини прибуло:

в роках	усіх емігрантів	Австрійців	Угрів	З Австро-Угорщини
1903	—	—	—	1.376
1904	—	—	—	2.237
1905	276.739	2.793	2.553	5.346
1906	366.309	4.277	1.853	6.130
1907	329.122	3.439	1 220	4.659

Взагалі прибуло до Аргентини між роками 1875 а 1907 59·159 переселенців з Австро-Угорщини.

Кілько між ними Українців, не згадує ся. Деяким мірилом може хиба бути число тих, що вголошують ся в перевозовім бюрі Міслєра для залагодженя всіляких посилок і орудок. В 1905/6-ім році зголосило ся у нього 4.061 в Австро-Угорщини, між тим лише 60 Українців (389 Поляків, 1.123 Румунів, 752 Німців, 206 Мадярів і 204 Словаків).

Головними перешкодами еміграції до Аргентини стали: 1) велика непевність житя, 2) високі несправедливо розділені податки та дорожня, 3) брак пляну в колонізаційній політиці держави і 4) трудности з боку мови.

Мало цифр можна теж роздобути про Бразилію.

Через Rio de Janeiro прибуло в 1905-ім році 23.017 емігрантів, з того лише 138 в Австрії і 4 в Угорщини, в 1906 році на 27.147 усіх емігрантів 101 в Австрії і 5 в Угорщини на загальне число 31.156 переселенців.

До Rio Grande do Sul прийшло:

	в році 1904,	1905,	1906
Росіян	189	162	137
Поляків	61	112	36
Австрійців	88	67	10

Кілько між ними було Українців, автор теж не згадує.

До São Paulo прибуло:

	в році 1905,	1906,	1907
Росіян ?	550,	347	
в Австро-Угорщини	203,	911,	287.

Еміграція до Парани значно менша. В 1906-ім році прибуло там 64 особи в Австрії і 4 в Угорщини, а в 1907 році 60 в Австрії і 4 в Угорщини. З тих, що привандрували, було в 1906 р. приналежних до Галичини 59 на 64 особи загалом.

Значне число емігрантів покидало скоро новий край. В 1906 р. вемігрувало в Парани 36 Австрійців, між якими було 35 Галичан і 1 Чех, і удало ся в поворотом до Галичини (17 осіб), до Чех (1), до Аргентини (12) і до Канади (6).

На думку явтора найбільше прибуває до Парани Поляків. Хоч обставини некорисні, повстало в останніх часах значне число польських і українських склепів по колоніях, а багато родин жеде на наділене землею.

Дальше обговорює автор еміграцію до Чилі, Перу, Мексико, Африки і до Канади, одначе переважно не наводить статистичних дат і обмежує ся до представлення тамошного положення. Про Канаду нема офіційних справовдань; лише на підставі актів австр. консулів можна подати число австрійських переселенців в 1900/01 р. на 4.930 душ, в 1901/02 на 6.870, в 1902/03 на 10.938, в 1903/04 на 9.914, в 1904/05 на 8.997, а в 1905/06 на 8.727 душ.

Остаточний результат еміграційного руху в Австро-Угорщини ось який:

За роки 1902—1907 вивандрувало до Сполучених Держав .	659.103	душ
„ Канади	66.800	„
„ Аргентини	14.149	„
„ Бразилії	3.000	„
„ інших країв	3.200	„
разом	746.252	душ.

Еміграція забирала Австро-Угорщині 1·66% людности і відбивала ся дуже некорисно на її вrostі, бо забирала їй майже половину надвишки уроджених над помершими, в 1902 р. 28·73%, в 1903 р. 37·26%, в 1904 р. 25·57%, в 1905 р. 55·89% а в 1906 р. 41·84%, пересічно за роки 1902—1907 37·86%. Можна сподівати ся, що в останніх роках зменшить ся число галицької, а з окрема української еміграції в огляду на збільшене сезонної зарібкової еміграції до Німеччини. Побажати б тільки, щоб хоть в тім напрямі заведено точніші обчислення і уможливлене уложенє докладної статистики.¹⁾

По докладнійшій праці д. Пфлігеля про студію д-ра Каро обмежує ся на кількох замітках. Автор подає загальні замітки про число і напрям австро-угорської, а з окрема польської еміграції до Сполучених Держав півн. Америки, використовуючи головно дати за роки 1900—1905.

Так як і інші статистики жалуює ся зовсім оправдано на недостачі еміграційних статистик. Коли Італія завела вже докладні числення переселенців, то у нас не прикладає ся великої ваги до того, хто (і в якій числі) покидає свою вітчину, щоби шукати ліпшої долі. Недостаточна теж статистика переводжена в пристанях, особливо в огляду на означене національності. З того боку і Америка не показує поступу, коли приміром до Славян (Slavic Division) зачисляє попри дійсних Славян також Литовців, Жидів і Румунів. Через недокладности статистики годі спустити ся на цифри що до національності переселенців і треба — на мою гадку — що до Українців дані числа значно побільшити.

В останніх часах Американці роблять заходи, щоби утруднити а то й унеможливити прихід чужим емігрантам. Особливо ж непривітно ставлять ся вони до славянських переселенців, яких число вачало сильно зростати. Автор докажує проте, що острах Американців перед Славянами вповні неоправданий, бо Славяни дають передовсім здоровий, моральний і невибагливий матеріял, а далі не роблять місцевим людям конкуренції, бо найменше між ними фахових робітників і зарібників. Українці представляють ся при тім з кожного боку найкраще: дають найбільше здорових одиниць, не обтяжують скарбу видатками на ліченє

¹⁾ Статистичні дані за роки 1902—1903 і 1904—1905 обговорює Пфлігель докладніше в двох окремих статях, уміщених в 10. і 11. томі „Statistische Monatschrift“ за 1905 і 1906 рік.

і удержувані — ти більше, що не привозять в собою родини — і заховують ся так, що нема причини заповнювати ними арешти.

Так в 1904 р. на 9.592 українських переселенців не було ані одного, що сидів би в арешті за злочин, лише 2 перетримувано за малі провини, що дав ледви $\frac{1}{48}\%$; 6 осіб удержувано в заведених для божевільних а 12 в доках для убогих. Які се незначні числа, півнати найкраще в того, що 11.567 Французів дало 618 арештантів, 823 божевільних а 507 бідних на державнім удержаню. Загалом було ніж Українцями в 1904 р. лише $\frac{1}{48}\%$ засуджених — найменше в поміж усіх народів — (у Хорватів $\frac{1}{4}\%$, Чехів $\frac{2}{5}\%$, Жидів і Словаків 0.5% , Італійців $\frac{2}{3}\%$, Поляків 1% , Німців $1\frac{8}{10}\%$, Англіїців 2.5% , Ірландців 4% , Французів 5.5%) а $\frac{1}{5}\%$ бідних, що користали в державної помочи (найменше від усіх народів, у Поляків 3% , Англіїців 10% , Німців 13% , Французів 18% а Ірландців 32%).

Число Поляків подає автор за книжкою о. Крушки: *Historia polska w Ameryce (Milwaukee 1905)* на 1,903.000, одначе гадає, що се обчислене не повне і приймає кругло $2\frac{1}{2}$ міліона Поляків.

Інші праці про нашу еміграцію — праці Каро, Сарторіуса, Еккліша, Шульце і ин. обговоримо пізнійше.

З. Кузеля.

Бібліографія

(Оцінки, реферати, замітки).

Преісторія, археологія, історія штуки.

Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Hrg. v. Dr. Max Bauer, Відень, 1907—1909, томи VI, VII, VIII.

Від часу останьої нашої і редакційної замітки минуло знов кілька літ і ми маємо перед собою вже 4 дальші річники. На жаль обставини за тих кілька літ не внішли ся цілком на ліпше — і добре, що хоч не погіршили ся. Склад консерваторів полишив ся з малими змінами той самий, вільні місця у охідній Галичині обсаджено знов Поляками, а на Буковині замість оживити „тіло консерваторів“ дискредитовано його іменованем Г. Мітельмана членом кореспондентом. Взагалі було в Галичині на 23 консерваторів лише 2 Українців (і то для III, архівної секції), на 21 кореспондентів тільки Антін Петрушевич, а на Буковині був лише один Українець між 4 консерваторами і один між 10 кореспондентами.

Одначе сам склад не шкодив би ще нічого, якби дійсно усі члени комісії сповняли совісно свої обовязки супроти консервуваня українських памяток і трактували їх на рівні з польськими. А то цілий час чуємо лишень про справи дотикаючі або польської території або польських памяток. За цілий 1907-ий рік знаходимо припіром одну-одніську замітку про реставрацію катедрн євв. Юра (стор. 12), так само за цілий 1908-ий рік фігурує тільки коротка звістка про справу львівського велівничого віядукту коло василіанського монастиря, а в 9-ім річнику крім окремої статі дра Фінкля, кетру обговоримо пізнійше, знов лише справа львівського

відукту (ст. 80—81 з двома ілюстраціями монастиря) і звістка про задумувану продаж іконостаса богородчанської церкви. Нема нічого дивного, що так мало видно роботи комісії, коли і держава не дбає про українські пам'ятки. Так приміром в державнім прелімінарі на 1909 рік з призначених 17.000 К на Галичину не віддано ані сотника на українські цілі. Для Буковини не визначено взагалі нічого. А тимчасом роботи не мало і при добрій волі усіх чинників дало-б ся і тут не одно зробити.

Буковинські консерваторські роботи обертали ся головню коло захованя старих церков і монастирів в Арборі, Драгомирні, Путні і Сучаві, що крім архітектурної вартости переховують в своїх мурах багато старинних пам'ятників (виробів, риколісій, написів і т. д.). В Путні заложено навіть окремих музей для місцевих старинностей.

9-ий річник містить проєкт закона для охорони пам'ятників, статю про реставрацію вавельського замку (*Die Restaurierung des königlichen Schlosses auf dem Wawel in Krakau 261—277*), куренду тарнівського єпископа *Kirchlicher Denkmalkultur* (ст. 379—384), справозданє західно-галицьких консерваторів і кореспондентів за роки 1907 і 1908 (ст. 384—394, 431—441) з інтересною дискусією на тему: як відбудовувати старинні будівлі і охорона пам'ятників у бюджеті за 1909 рік (4—8). *З. Кузеля.*

G. Schwalbe — *Der Schädel von Nowosiółka* (*Globus 1908, II, том XCIV, стор. 35*).

Автор виступає проти поглядів Столигва, начебто людський череп, знайдений ним в Кургані коло Новосілки в Київщині, належав до типу *Homo primigenius*, що у Східній Європі удержав ся аж до історичних часів. Погляди Столигва вповні неоправдані, так як і його гадка що де походження черепа в Гадомка, бо новосілецький череп крім трохи сильніше розвинених костий над очною ямою (*Arcus superciliares*) — яких зрештою на образі не видно — не має ані одної признаки, якими визначає ся тип первісного чоловіка. Новосілецький череп рішучо навіть не „неандертальоїдний“, як тепер думає Столигво в листі зверненім на адресу Швальбе, не має нічого спільного з типом групи Спі-Неандерталь-Країна, ані з черепом в Вгїх; се звичайний череп сучасного чоловіка (*Homo sapiens*) з сильніше розвиненими *Arcus superciliares* — признакою, що трапляє ся також у теперішних Європейців мужеського пола.

Raimund Fr. Kaendl — *Neolithische Funde mit bemalter Keramik in Koszyłowce (Ostgalizien)* (*Jahrbuch für Altertumskunde II, 1908, ст. 144—150a*).

При помочи родини Бернштайнів ятрафив проф. Кайндль в Кошилівцях коло Дністра на неолітичну оселю з мальованою керамікою.

Як видно з слідів спалених ліпянок, була ся оселя знищена огнем і по тім не відбудовувала ся. На місци розкопок, званім „Обовом“, знайшло ся багато відлуків глиняної посуду, одначе лише дещо дало ся зложити в цілість. Черепки зроблені в добрій глини і добре випалені без ужитя гончарського кола. Їх форма і великість всіляка. Що до краски, то посуду переважно мальовані і те також і в середині; головні краски бура і чорна, побіч того стрічають ся рідше теж жовта і біла краска, а деколи і червона. Між знахідками є більша скількість глиняних кубок і пірамід, женський ідол і 3 звірячі фігурки. Ножі і подібні знаряди лише з кременя. Богато звичайних камінних плит.

В 1907 р. при дальших розкопках знайшло ся знов багато знарядів і фрагментів людських фігурок з глини. Між иншим звертає на себе увагу ушко в формі звірячої голови. До розвідки долучені малюнки орнаментів. *З. Кузеля.*

Иконографія Богоматери. Связь греческой и русской иконописи съ итальянскою живописью ранняго Возрожденія, Н. В. Кондакова, 1910 (*Иконописный Сборникъ, вып. IV, изд. Высочайше утвержденного комитета попечительства о русской иконописи*).

В сій частині праці над іконографією Божої Матери, яку взяв на себе Н. Кондаков для II тому „Иконописного Подлинника“, є багато нового що до аналізу й розвитку різних іконографічних типів Божої Матери. Тут Кондаков показує взаємини між Грецією й Італією на ґрунті художественному й в звязку з творами нових італіо-критських майстрів та італійських художників ранього ренесансу розглядає східньо-словянську, а головню московську іконопись.

Історія італійського малярства досі обмежувала ся одним естетично-історичним розгляданнем особистої творчости окремих майстрів, а не звертала уваги на аналіз їх творів з іконографічного й технічного боку в звязку з візантійськими й грецькими зразками, що лягли в основу творчости Чимабує, Дучіо й інших майстрів ренесансу. Сі нові дані для наукового поставлення історії італійської живописи дає тепер Кондаков в сій своїй роботі. Вся його книга має 5 розділів. В розділі першому автор пояснює потребу студий над раннім ренесансом в звязку з росписями тоїж пори по грецьких та словянських церквах на Балканах, бо одночасно в Італію нові особливости з'являють ся й там, тільки там вони скоро завмирають, а в Італії розвивають ся в нову живу штуку ренесансу. Иконографія Богородиці у східніх християн теж часто звязана з ренесансом, так що зрозуміти її без порівняння з західними зразками не можливо. В другому розділі Кондаков перечислює основні типи

образів Божої Матері, утворені шукую візантійською. Се будуть: „Одигітрія“, тип відомий на Русі під назвою „Печерської Божої Матері“, „Оранта“, „Знаменіє“ (велика Панагія), Божа Мати з младенцем на грудях, „Дієсусна Божа Мати“, „Заступниця“ й „Тип Нікейський або Нікопейський (Богородиця, стоячи, обома руками перед собою тримає младенця). Се все старі типи, спільні з старохристиянською й романською шукую. Головна ідея їх — возвеличити Божу Матір, царицю небесну. Поруч з ними на переломі між середніми віками й початками відродження (XII—XIV в.) в'являють ся нові образи Божої Матері, які не тільки величають Богородицю, а також і її передчуття та радість материнські. Такі типи Божої Матері: Боголюбської, Владимирської, Єлецької, Чернігівської, Корсуаської, Мирожської, Тихвинської... Проблеск живої думки на сих образах так одначе й застиг на Сході, а на Заході він Богородичну постать сповнив життям й дав ряд величних утворів штуки. Про те декотрі з богородичних образів Сходу стоять таки в тісному зв'язку з західними творами. Напр.: „Божа Мати Млекопитательниця“, „Блажено чрево...“, „Умиленіє“ й інші. В третьому розділі Кондаков пояснює, що на Русь західні впливи йшли через Греків й південних Слов'ян, а особливо через майстрів італіо-критської школи, пам'яток котрої є чимало в музеї київської духовної академії, у проф. Ліхачова в Петербурзі, та в багатьох італійських й атонських музеях. Кондаков показує відмінні фарби й улюблені Богородичні теми італіо-критських майстрів. Теми такі: Умиленіє, Млекопитательниця, Страшна Богородиця. Їх характеризує драматизм, присутність пейзажу на образах, дорогі одяги й грецькі лиця. Появляють ся навіть типи молоді Божої Матері, тільки тут вони не сходять до буденного життя, як на Заході. В четвертому розділі показані образи Божої Матері, вяті старорусською іконографією від штуки італійської. Се: образи Божої Матері „Стравної“ (зв'язаній з Мадонного Барвінеллі) й „Умиленіє“ з численними її варіаціями („Вискавіє погібших“, „Вангра ся младенець“, „Достойно єсть...“). Нарешті в останньому п'ятому розділі вказують ся дороги, по яких йшли на Русь й Московщину греко-італійські малярські вразки, а то такі дороги: Гора Атонська, Сербія, Македонія, Волещина, Буковина й Галичина, а окрім того безпосередні зв'язки з Італією.

К. Широцький.

Игорь Грабаръ — История русского искусства, Москва, 1910.

Вже вийшло 8 зошитів своєї коштовної і цікавої книги, лиш вона не завжди відповідає своему заголовку, бо дає на ділі не історію російської штуки, а лиш потрібний для неї матеріал — багатий, але не розроблений й часом не до путя уміщений. Видко, що книгу пишуть знавці й спе-

ціалісти штуки, але не історики: з одного боку фахова ширість й навіть віртуозність в описі пам'яток штуки, а з другого — недостача пояснення їх й страшенна плутанина термінів й понять історії. Се головні хибні всього видання.

Саме, що є цікавого й нового в виданих вже випусках — се безумовно розвідка про московську дерев'яну й камяну архітектуру. Силу нових пам'яток дає в ній спеціаліст-архітектор, але він не йде вперед від того, що досі було відомо про походження московського будівництва в його цілому й в частях. Воно тут не пояснюється, а дається лиш детальний опис пам'яток, котрі архітектор зміг гарно підібрати з боку цікавості форми і деталей. Форми камяного будівництва, наприклад, він виводить лиш з дерев'яної архітектури й пояснює генієм московської нації, а між тим всі ті галерії, склепіння, шпилі на московських будовах мусять бути покладені в залежність не лише від питомих місцевих дерев'яних форм, а і в зв'язок з європейськими будівельними формами, бо коли поруч з шпилем московським є ще шпилі в готичці, то ми не маємо права їх розглядати одні без других. Переведення дерев'яних форм на камяні не таке просте, щоб воно могло йти без сторонньої помочи. Правда, що дослідник не рідко відзначає чужоземне походження тих чи інших конструкцій та форм, але того ще замало, бо він не каже ясно, з якої-ж саме чужої сторони вони йдуть; він плутає й мішає впливи ближчого Заходу й дальшого, Німців мішає з Франками, Італіянів з Німцями, вове їх всіх таким застарілим і непевним терміном як „фряжя“ й т. п. Очевидно, що се невірна дорога, для якої-б не вяті історії, а для історії штуки тим більше: форми штуки такі очевидні й такі не однакові у різних народів й в різні моменти історії, що їх підводити під оден „фряжський“, „восточний“, або словенський тип не можна. Окрім того в сій книзі є також дефекти і в самому матеріалі: дуже рідко дають ся рисунки деталей пам'яток, а внутрішніх виглядів будов майже нема; деякі-ж фотографії дуже невдало відретушовані, так що не відповідають дійсності (порів. напр. двіниця св. Софії в Новгороді). Українська штука у Грабара поки що займає дуже мало місця, так що тепер про неї говорити не приходится ся. *К. Широцький.*

А. С. Грузинскій — Пересопницкое Евангеліє, какъ памятникъ искусства эпохи Возрожденія въ южной Россіи въ XVI вѣкѣ (Искусство, Київ, 1911, N. 1, ст. 1—48).

Студії над знаменитою Пересопницкою, точнійше Дворецько-Пересопницкою рукописю по третім археологічним візді не поступали наперед довгі часи. На третій візд саме виготовив Павло Житецький гарний реферат про сю цікаву рукопись, який увійшов в „Труди“ третього

археологічного візду й відси появився також особною відбиткою п. з. „Описаніє Пересопницької рукописи XVI в. съ приложеніємъ текста евангелія отъ Луки, выдержекъ изъ другихъ евангелистовъ и 4—хъ страницъ снимковъ“ (Київ, 1876). Аж на склоні минулого десятиліття притягла до себе Пересопницька рукопись цілий ряд дослідників: Житецького, Тиховського, Соколовського, Каманіна, Павлуцького й передусім Грузинського.

Праця останнього складається із трьох частин, з яких перша присвячена історії рукописи, друга орнаментиді, а третя графіці. Написана рукопись межи 15 серпня 1556 р. а 29 серпня 1561 р. Сто літ потім довідав ся про се евангеліє, що успіло вже породити кілька списків, гетьман Мазепа й подарував його в Переяславський катедральний собор 1701 р., який разом із Вознесенським монастирем побудував для задуманого помічника старенького київського митрополита Варлаама Ясінського. Коли в будинку Вознесенського монастиря найшла приміщення Переяславська духовна семінарія, рукопись дістала ся в її бібліотеку. Тут побачив се евангеліє Бодянський і від тоді став ся важна для української фільології рукопись предметом наукових дослідів.

Описавши й розібравши орнаменту рукописи, до чого додано одинадцять гарних знімок, автор прийшов до висновку, що всі дуже рівнородні елементи орнаменту Пересопницької рукописи сходять ся у більшині до стилізованого аканта в рівних комбінаціях. Деякі заставки ростиного орнаменту подібні до заставок венецьких і славянських видань поч. XVI в., крім того й білоруських видань доктора Скорини. Ще сильніше відбив ся на орнаменті Пересопницької рукописи польський і західньо-європейський вплив, восібно італійський. Ся обставина, що в основу цілого орнаменту докруги малюнків ляг акант, в однім випадку навіть із амурами, велить віднести сей орнамент до епохи відродження. Тай, як виходить із дальшого короткого перегляду, Пересопницька рукопись із художницького боку цілком не одична поява XVI в.: з цілий ряд подібних орнаментів польських, західніх і руських. Дата орнаменту 1556 р. Що до італійського впливу на український і білоруський, сей вплив в орнаменті по-рафаелівського типу міг іти й безпосередно, бо королева Бона та її окруженне розвинули ревну діяльність в тім напрямі не тільки в Польщі, але й на Волині.

Подавши докладну критику почерка рукописи в статі „Критическія и палеографическія замѣтки о Пересопницкой рукописи“, яка має появи-ти ся на сторінках „Журн. Мин. Нар. Просв.“, автор пробує з нагоди своїх коротких заміток про графіку підібрати ряд подібних появ в попередніх старих друках.

М. Вовняк.

Rudolf Meringer — Wörter und Sachen (Germanisch-romanische Monatsschrift, 1910, I. зош. X. ст. 593—598). Автор обговорює загально значіне реаліїв в фільології і відносини порівняних язикових студій до етнографії в найширшій її значіню. Без знаня реаліїв не може бути мови про язиковнавство: „слова“ і „рїчи“ стоять між собою в найствійшій звязи. Се й виказує автор на кількох прикладах та ваохочує етнографів до студій над „рїчами“.

Dr. Armin Ehrenzweig — Die Scheinehe in den europäischen Hochzeitsbräuchen (Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft 1908, XXI, ст. 267—287). Попри чужий матеріал використано також славянський, особливо чеський, одначе не використано навіть найважнійшої літератури.

Dr. Conrad Borchling — Aus der slavischen Mythologie (Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, XL, 1909, ст. 80—82). Короткий реферат, в яким подано огляд теперішних поглядів на мітологію і кілька заміток про славянських богів, а між тим про Сварога і Перуна. Характер статі чисто реферуючий.

Wladimir Milkowicz — Die Ausgrabungen am Cesina (Czernowitzer Zeitung, 1909, ч. 122). Проф. Волод. Мількович описує результати своїх розкопок на горі Цецині коло Черновець і констатує між иншим, що вавку, про якій згадує Длугош в XV столітї, в дійсности не було. Знайдено лише останки малої вежі, що могла бути вартівнею для невеликого числа війська, як се можна здогадувати ся із викопаних відломків звірипних костей. Між фундаментами знайшли ся монети з XVI і XVII столітя. Відкрито вкінці довкола верхка гори старинний вал, якого початок кладе автор між 8 а 11 століте.

R. F. Kaindl — Münzfunde. 8. Bukowina (Jahrbuch für Altertumskunde, I, 1907, ст. 136 a—b). Проф. Кайндль дає звістку про знахідки римських монет на буковинській території. Крім давнійших в Чернівцях, Плескій, Доромівцях і Боршківцях (які обговорено докладнійше в Mitteilungen der Zentralkommission 1893) наєодить нові нахідки в Кіцмани (денар Траяна), Шиницях (гр. Антоніна і Люцілі) і Нвашім Городнику (гр. Гадріяна) і констатує, що найбільше монет походить з 2 столітя по Хр.

S. von Tomkowicz — Neuentdeckte mittelalterliche Wandmalereien in Krakau (Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und hister. Denkmale hrg. v. M. Dworák. Beiblatt zu Bd. II, 1908, ст. 9—24).

Max Dvořák — Restaurierungsfragen. II. Das Königsschloß am Wawel (Ibid., ст. 105—112).

В першій розвідці домагає автор, що стінні мальовиди знані були і в Польщі і опрокидає гадки учених описом таких малюнків в монастири св. Катерини в Кракові. Стаття Дворжака має загальний інтерес. Автор остро виступає проти т. зв. реконструкцій, які лише нищать і затирають старинні пам'ятники, а з окрема осуджує польських консерваторів і будівничих, що перейшли ся сею шкідною модою і реконструують завзято, переймаючи ся мрією відтворити національну минувність. Особливо остро критикує Дворжак усі проби реконструкцій Вавелю і називає їх новітнім варварством, бо-ж усі реновації не є справжнім відтворенням історичного вигляду, тільки новою будівлею. Реставровані предмети тратять урок, як се приміром видно на відновленій краківській університетській бібліотеці, хоть можуть заспокоїти романтичні національні спомини.

I. Strzygowski — Bildende Kunst und Orientalistik (Memnon. Zeitschrift für die Kunst- und Kulturgeschichte des alten Orients, 1907, I, ст. 1—18). Автор промовляє за більшою увагою для штуки в орієнталістиці і подає головні категорії студій.

Dr. L. Stieda — Aus der russischen Literatur (Archiv für Anthropologie. Braunshweig 1907, XXXIV, N. F. VI, ст. 194—236, 310—324). На сторінках „Записок“ підносила вже велику вартість фахових оглядів проф. Штіди в обсягу російської антропології, преісторії і етнографії. Теперішній огляд обіймає 1. Етнографическое Обзоріє 1902—1903 (м. п. зміст статі Хоткевича про бандуристів), 2. Сборникъ музея антропологии и этногр. I—IV, 1900—1903, 3. Русскій Антрополог. Журналь, V річник, 1904, XVII—XX (м. п. обговорені праці Білодіда: До антропології Українців чернігівської губ. і Кожухова: Українці Волинської губ. і 4. Труды русскаго антрополог. общества въ Петерб. Протоколы 1900—1, Ежегодникъ I, 1905 (м. п. докладний реферат в статі Русова: З Карпатських долин: Синевідско вижяє).

Max Bauer — Ein neuer Entwurf eines österreichischen Denkmalschutzgesetzes (Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k. k. Zentralkommission. Beiblatt zur Denkmalpflege 1900, том III, ст. 9—26). Автор обговорює проєкт закону, вироблений корпораціями консерваторів Східної й Західної Галичини і предложений палаті панів та порівнює з другим проєктом, який вийшов з під пера пок. бар. Гельферта і був рівнож внесений весною 1909 р. під обради палати панів. Проєкт Гельферта відповідає більше сучасним вимогам. З. К.

Історія політична і культурна.

Dr. Emil Fischer — Die deutschen Ritter und die „terra prodnicorum“ (Deutsche Erde VII, 1906, ст. 122—129).

Стаття автора дотикає нас посередно означенням границь так званої „Куманії“ і цитованої в літописах „terra prodnicorum“. Білу Куманію ставить Фішер на українській території між Дніпром і Богом, а Чорну (Cumania nigra) на захід від Дніпра. Землю „prodnicorum“ зіставляє автор справедливо з літописними Бродниками і визначає їм оселі в нижній Буковині, Бесарабії і в північно-східній Молдавії.

Інші виводи для нас менше цікаві і не конче вільні від помилок. Фізіологія автора не всюди бездоганна і дозволяє здогадувати ся, що й інші його роботи в того обсягу (особливо розвід семигородської топогр. номенклатури) не без закиду. Вивід румунського Tîrgoveşti в слав. tûrgû (= тьргъ) + wies або wis (= село) підриває сильно кредит його науковим виводам. І деякі історичні аргументи недомагають; хочби приміром згадка автора, мов би є документи (Urkunden), які доказують, що Славяни і Волохи мешкали в Семигороді перед приходом Малярів. З. Кувеля.

Józef Korzeniowski — Zapiski z rękopisów Cesarzkiej Biblioteki publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich. (Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce т. XI). Краків 1910 р., ст. XLII + 408.

Книга дає справозданє Й. Коженъовского з дослідів в петербурзьких бібліотеках, які видавець перерахував 1891—1892 і 1907 р. Головно присвячено увагу відділові польських рукописей в Імп. Публичній Бібліотеці, але знаходимо депо і в інших відділах сеї бібліотеки. В додатку подано теж звістки про бібліотеку Головного Штабу й бібліотеку римсько-католицької Духовної Академії в Петербурзі. Як видно з перегляду описаних рукописей (с. XXXV—XLI), видавець описував не всі рукописи бібліотек за порядком, систематично, — тільки вибрав деякі рукописи; на жаль видавець не подає критерії, якою кермував при виборі рукописей, так що не маємо певности, чи використані тут всі рукописи важливі для історії Річпосполитої, — чи тільки яка частина. Опис обіймає 491 чисел, а в тім 444 рукописей Публичної Бібліотеки, 36 рукописей бібліотеки Головного Штабу і 10 рукописей рим.-кат. Духовної Академії.

Найважніші для нас записки з Імп. Публичної Бібліотеки. Хоч се бібліотека вже почасті розсліджена й українськими дослідниками, огляд д. Коженъовского — навіть при своїй неповности — може віддати важну

прислугу, звернути увагу на деякі може неважачені матеріали. Цінний є розгляд збірки Acta Tomisiana (ч. 136—167): видавець дає при сій нагоді кілька екскурсів про редакції сього збірника. Треба звернути увагу на відмінну редакцію звісного Memoriale Альбрехта Станіслава Радівіла (ч. 181, 194). Важна є опись відділу автографів. До української історії знайдеться в тих рукописах дуже багато матеріалу, — хоч не все зазначено докладно видавцем. Подаємо тут перегляд рукописей, в яких замічено важніші жерела для нашої історії. Цифра в скобках означає число описи Коженьовського, побіч сього зазначено сінтуру Імп. Публичної Бібліотеки:

(1) Lat. F. I. vel. 32. Фрагмент старого завіта з початком XIV в. на латинській мові з величавими орнаментами й ініціалами. „В рисунку і зіставленню барв знати, здасться, якийсь степень східно-європейського впливу... Хоч в самій рукописі нема ніяких даних в сім напрямі, можнаб думати, що сей кодекс повстав у Польщі, може донебудь на пограничу руського елемента“.

(53) Lat. O. I. 242. Рукопись в XVI в.; на картах 58 b—77 b: „Ordo ad reconciliandum et absolvendum Ruthenos, qui scismatici et heretici censentur“.

(225) Lat. O. XV. 17. Рукопись, XVI в.; карта 169 b: „Lament kniazia Viszniewieckiego“ іваа турецької неволі і смерті князя Дмитра, початок: „I kogoż nam winować w tej mojej przygodzie | Zdybało mię nieszczęście po pierwszej swobodzie“...

(264) Pol. O. I. 117. Рукопись XVIII в.; стор. 205—221: „Krotka Informacya o Schyzmie z historyi Schyzmy greckiej“..., відпис друку в Замошті 1698 р.

(272) Pol. F. II. 61. Інвентар книг коронної метрики в XVII в.; стор. 29; „Acta abo księgi Ruskie y Polskie woiewodztw Wołyńskiego, Braclawskiego i Kiiowskiego y Czerniechowskiego, w których znajduią się tak Decreta, przywileie, zapisy, iako y inne rozne rzeczy“.

(285) Pol. F. IV. 25. Рукопись в XVII—XVIII в.; карта 140—3: „Obwod granic między powiatami w wojewodztwach Wołyńskiego, Kijowskiego y Braclawskiego“.

(316) Pol. F. IV. 175. Рукопись XIX в.; стор. 93: „Skrypt podany do Imci Pana Krakowskiego Hetmana koronnego na sejmie 1638 strony zatrzymania in ordine Kozaków“.

(326) Pol. F. IV. 241. Рукопись XVI—XVIII в.; стор. 605—658, 682—698 акти до справ Козаччини в 1625, 1630 і 1631 рр.

(330) Pol. F. IV. 254. Рукопись XVI—XVIII в.; волинські lauda в 1683, 1696, 1699, 1758 р. і ин.

(333) Pol. Q. IV. 30. Рукопись XVII в.; к. 169 b — 174 універ-

сали А. Кисіля, листи Богдана Хмельницького до Януша Радівіла і ин.; к. 174—5: Вірші про побіду литовського війська над козаками Голоти, вложена 1649 р. Самуїлом Галомським — початок: „O miły Boże, świat się pewnie mieni, | Że się zuchwałe serce w chłopstwie pieni, | Ostrzą się zęby kozackie na Litwę | Już toczą bitwę“...; к. 260—269 b. руська вірша в 1620 р. „Pieśń Wołoszech“, — початок: „O Chotimiu hrodie dawny. | Na wsiu zemlu wielmi sławny“....

(348) Pol. Q. XIV. 12. Рукопись в другої половини XVII в.: „Dramata y 5 Intermedia po Rusku, Mazowiecku, Cygansku“...

(355) Pol. F. XVII. 12. Рукопись XVI і XVII в. к. 1 sg. „Diariusz y progress Commissiey Pereasławskiej“ 1649 р. В. Мясковского; к. 96 sg. акти до часів Богдана Хмельницького.

(366) Разнояз. F. II. 36. Рукопись XVII в. візитації луцької дієцезії (католицької) в 1680 р.

(388) Разнояз. F. IV. 169. Рукопись XVI—XVII в.: акти, інвентарі, привілеї до маєтностей львівських владик XVII в. і ин.

(390) Разнояз. O. XVI. 45. Граматики в питаннях і відповідях грецькою й словянською мовою; автори брати Йоаникій і Софроній Лукудієв в Кефалонії.

(476) Collect. Autogr. Nr. 135.: лист А. Кисіля в Київа 22. III. 1650 р.; листи Ів. Виговського в 1658 р., Павла Тетері 1658 і 1663 р., Петра Дорошенка в 1671. Семена Палія в 1693 р., Самуса в 1698 р.; спис українських монастирів в 1660 рр. *Ів. Крипякевич.*

Почаевская типографія и братство львовское въ XVIII вѣкѣ (Волинскія Епархіальныя Вѣдомости, 1909 р., № 35—38).

В початку статі подано відомости про повстанє друкарні в Почаївській монастирі, а далі оповідаєть ся про судовий процес між найславнішими в XVIII в. українськими друкарнями, який тривав майже 40 років — в 1730 р. до 1771 р. Львівське брацтво, що мало власну друкарню, виточило в 1730 р. процес проти почаївських василіян на тій підставі, що вони не мали права друкувати книги в своїй новоствореній друкарні. Справді, в початку Почаївський монастир не мав доволу на провадженє власної друкарні і, по внесеню зажаленя від львівського брацтва, трибунал нунціатури заборонив Почаївському монастиреви друкувати і продавати книги. Але згодом почаївські василіяни постарали ся, що король Август II дав їм привілей в 1732 р., який потім, в 1736 р., був потверджений королем Августом III. Не дивлячи ся на те, брацтво не давало спокою Почаївській друкарні, виточувало нові процеси і в 1771 р. справа закінчила ся в користь Львівського брацтва: Почаївському монастиреви заборонено було друкувати

все те, що було в 1740 р. дозволено друкувати Львівському брацтвау. Але виконанню цього судового вироку перешкодив перший подія Річи Посполитої; наслідком його процесові сторони овинили ся в різних державах і друкарня почаївська без перешкод друкувала далі і продавала книги. Статя написана на підставі архівних документів Почаївської лаври.

Ю. С.

М. Колчинъ — Осмыльные и ваточениные въ острогъ Соловецкаго монастыря въ XVI—XIX вв. Изданіе „Поуредника“, Москва 1908, ст. XIII+176.

Отся праця передони була друкована в „Русской Старинѣ“ в 1857—1887 рр. а тепер в деяких поправках і доповненнями автора видано її окремою книжкою. Се властиво більша збірка матеріалів найдених автором в архіві і ризниці Соловецкого монастыря, і розуміеть ся далеко не вичерпує усього матеріалу для історії засланих в дотичний монастир. Як статя особливої наукової вартости немає, на що зрештою не претендував і сам автор по професії фельдшер. Більшість засланих, про яких говорить ся в сій книжці, се сектанти різних толків, заслані сюди для „поправи“. Політичних арештантів не багато. З Українців маємо тут коротеньку згадку про останнього кошового Петра Кальнишевського, присланого сюди 29/7 1776 р. „по указу Синода во исполнение высочайшаго е. к. в. на всеподданнѣйшомъ генерала-аншефа... Потемкина докладѣ конфирмаціи для содержания безвыпускно изъ монастыря и удаленія не токмо отъ перенисокъ, по и отъ всякаго съ посторонними людьми обращенія за неослабныхъ карауломъ“ — як писав губернатору архимандрит (с. 92). Крім того тут є ще коротенька згадка, що спійманих 1806 р. в мариупольськїм повіті катеринославської губернії 3-х людей, що не признавали ані церкви ані власти і сї свої погляди пропагували між народом (с. 94). Побіч матеріалів маємо тут інтересвий опис „мѣсть заключенія“ (с. 8—18), який дає сам автор, котрий мав змогу ті „мѣста“ докладно оглянути.

І. Джиджора.

Dr. K. Voelker — Die Anfänge der evangelischen Gemeinde zu Zaleszczyki in Galizien (Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich. Відень-Липськ 1909, річник XXX, ст. 157—174).

На підставі рукописної історії пастора Теодора Айсмана (Eismann): Geschichte der protestantischen Gemeinde in Zaleszczyki, яку післано було свого часу звісному суперінтендентови Сам. Бредецькому зі Львова, оповідає автор справді цікаві події в історії заліщицької парохії, що перетривала до нині.

Заложена гр. Ст. Понятовським, батьком остатнього польського короля, фабрика сукна у Заліщиках потребувала відповідно підготовлених робітників і хотіла спровадити їх із Німеччини, одначе натрафляла на трудности, бо робітники хотіли протестантської церкви і ставили се як умову вступлення до роботи, а каменецький латинський єпископ опирав ся проти того всіми силами і не робив собі нічого навіть із пізніших розпоряджень короля. Щоб якось поладнати справу, звернув ся повночник Понятовського граф Oettykier до молдавського господаря і просив його о дозвіл отворити євангелицьку церкву по другім боці Дністра в Прилипчу, вже на молдавськїм боці. Молдавський господар згодив ся на се радо, забезпечивши собі турецьким звичаєм відповідні оплати і таким чином заліщицькі Німці могли на турецькїм боці сповняти свої релігійні функції, яких їм не дозволено в польській републиці. Oettykier заложив і в Прилипчу німецьку кольонію, щоб було о що оперти ся і видержавив тамошні ґрунти, одначе справа все йшла тяжко. Німці наслідком усіх трудностей почали вертати домів, так що громада не була навіть в силі удержати власну школу і парохію і мусіла благати милостині по чужих краях, особливо по Англії і Німеччині. До того євангелицькі парохі були виставлені на всілякі прикrostи і через те скоро покидали свої місця і вертали до Німеччини на лекший хліб. Дперва в хвилию окупації Галичини змінили ся обставини на ліпше і заліщицькі Євангелики перестали вести „підземне“ житє і могли публично відправляти молитви.

Цілий образ зрештою дуже характеристичний і пригадує скорше 17 чим кінець 18 столітя.

З. Кузеля.

И. С. Свѣнцицкій — Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Ч. II. а) Карпаторусское славянофильство. б) Угрорусское движение периода возрожденія (Научно-литературный Сборникъ Гал.-рус. Матицы, 1908. Т. VI, кн. 3—4). Льв., 1909. Ст. 159+1.

Ч. II-га „Матеріал-ів по исторіи возрожденія Карпатской Руси“ дра Іл. Свєнцицького (ч. I появилa ся в 1906 р. й була обговорена нами в „Записках Н. Т. ім. Ш.“ т. LXXII) складаєть ся в двох нерівних частин: $\frac{1}{2}$, займає матеріал до історії карпато-руського „славянофильства“ XIX в. (видаєць назвав так делікатно галицько-буковинське руссофильство), $\frac{1}{2}$ — матеріал до історії угорської України (2-га пол. XVIII — 1-ша пол. XIX вв.).

Хронологічно найстарший матеріал сєї другої групи. Маємо тут кілька актів, які відносять ся до протидержавної (здаєть ся — властиво — православної) агітації на угорській Україні під кім. XVIII ст.,

дальше виписки з рукоп. „Histori-i Carpatho-Ruthenorum“ М. Лучкая, опис депутації угорських Українців у Відні в 1849 р., декілька рукописів А. Духновича й ин. — взагалі матеріал, хоч не першорядної ваги, то все таки не безінтересний для історика сеї частини нашої землі.

Основу „Матеріалів“ становлять одначе, як ми вгадали вже вище, документи до історії гал.-бук. руссофільства XIX в. Найважніша тут кореспонденція декількох визначніших Галичан-русофілів між собою й — головно — зі „славянофільськими“ діячами в Росії — в рр. 1859—1888, отже: М. Качковського, Б. Дідицького, Я. Головацького, С. Желехівського, А. Добрянського, І. Наумовича, О. Мончаловського — з А. Θ. Бичковим, П. Н. Батюшковым, А. Е. Вікторовим, І. П. Корніловим, Н. А. Кравським й ин. Крім сеї кореспонденції подано в сій частині також виписки з заміток проф. краківського університету й сенатора Краківської республіки Мик. Гошовського (Українця родом) про українську мову (з 1815 р.), виписки з записок пр. М. Н. Муравйова п. з. „Взглядъ на Австрію 1839—40 рр.“ — які були призначені для російського уряду і в яких автор (курсський губернатор) подає між ин. інформації про стан австрійської армії, про невдоволення австрійських — спеціально славянських — провінцій з Австрії, про те, що „племена русняковъ и славянскія обращаютъ свои мысли и взоры на величавую могуществомъ Россію и на православнаго Императора ея“, що „господствующая въ нихъ мысль, сколько замѣтитъ можно, есть отдѣленіе отъ Австріи...“ і т. д. — і вогсім не причастні до історії гал. „славянофільства“ 2 листи українського посла до першого австрійського парламенту Е. Прокопчица до М. Куземського з 1849 р.

Зміст кореспонденції між вгаданими вище галицькими руссофілами й російськими „славянофілами“ дотикає двояких справ: наукових і громадських. Наукові справи, які обходили головно Я. Головацького, уступають одначе супроти громадських, які становлять зміст вносин усіх инших кореспондентів, на другий план. Та й Головацький, хоч зайнятий ріжними науковими питаннями, тримав усе палець на живчику громадського життя у Галичині й Буковині — навіть тоді, коли мусів перенести ся зі Львова до Вільна і вважав себе все представником і заступником руссофільської пропаганди між українським народом в Австро-Угорщині та виступав в таким характері перед російськими — офіціальними й неофіціальними — кругами, вживаючи часто своїх наукових знайомостей до инших — вогсім ненаукових цілій. Які були сі цілі, видно найліпше з його переписки з попечителем (президентом) виленського наукового округу П. Н. Батюшковым і з председателем с.-петербурського „Славянскаго Благотворительнаго Общества“ А. Θ. Гільфердінгом.

Наведемо 2 найбільш характеристичні листи: 1) лист Виділу Тов.

„Русская Бесѣда“ в Чернівцях в 1868 р. до П. Н. Батюшкова, пересланий через руки і з рекомендацією Я. Головацького (ст. 51—52) і 2) лист Я. Головацького в 1870 р. до А. Θ. Гільфердінга (ст. 55—56):

1) Ваше Превосходительство! На крузѣ земномъ прозябъ и въ нашомъ Краю (зн. Буковинѣ) въ послѣдніе дни Класъ достойный житницы російской, класъ пшеничныхъ разсѣявшихся по лицу всея земли отъ широкой нивы Россіи, сіе есть одно русское общество подъ именьемъ „Русска Бесѣда“, учредилось изъ ученыхъ Русскихъ на Буковинѣ въ головному градѣ Черновцахъ въ незабвенную память проѣзда Ея Императорскаго Величества великія Государини російской въ Крымъ черезъ Буковину, и тое общество существуетъ нынѣ отъ немногихъ дней праведно по уставахъ подтвержденныхъ ц. к. Правительствомъ, которыхъ одинъ Экземпляръ здѣ въ прилученіи Вашему Превосходительству всеинижайше подносимъ. Но жребій нашего общества разбивается бѣднѣ, на одній сторонѣ отъ ненависти влюбствующихъ намъ иноплемениковъ, на второй же отъ чувствительной скудости средствъ къ существованію соразмѣрному предприятою себѣ цѣли. Въ такомъ убо положенію да не останеть русское наше общество въ презрѣніе иноплеменикомъ, возносимъ гласъ къ великодушію и народолюбію высокихъ Мужей въ пространной державѣ російской о мыслостивное вспоможеніе, яковъ Гласъ и къ Вашему Превосходительству предвѣщаваемъ, да благосклоннѣше изволите сіе общество Вашею Мылостію въ либо чѣмъ состоящемъ дарѣ деньгахъ, книжкахъ, часописяхъ и проч: — подперти, понеже адѣ ниоткуда ни надѣмся помощи, а Славу руску боронити званны есмь природою, и яко быхъ низнали сего званія стидно намъ признатись. Общество сіе подкрѣплено помощію Вашего Превосходительства не забудеть донелѣже будетъ существовати руку прещедру подавшую ему крѣпость и достойнымъ себе показати имени русскаго народа, при томже и молити премоштивнаго Бога, да рука Вашего Превосходительства не оскудѣетъ никогда, но умножится на болшее прославленіе имени Божаго и святія Россіи!

Адресъ къ обществу... і т. д.

Во Имя Выдѣла Русской Бесѣды всеинижайшіи рабы: Василій Продавъ, православный проповѣдникъ и Еѣрархъ кафедральный яко председатель Бесѣды; Θεоктистъ Дрозъ, архидіаконъ кафедральной церкви, учредитель и секретарь Бесѣды.¹⁾

2) Ваше Превосходительство Александръ Θεодоровичъ. Въ послѣдней поѣздкѣ моей за границу заглянулъ я и въ Черновцы па

¹⁾ До сього письма додав Я. Головацький ще окреме від себе (пор. ibid. ст. 52—54).

Буковиня, зотъ крайній уголовокъ русскихъ поселеній на югѣ, и я старался собрать свѣдѣнію о состоянн русскихъ на рубежѣ румынской націи... Я посѣтилъ русскую бесѣду (Клубъ) въ Черновцахъ и по-знакомился въ предсѣдателемъ клуба Отцемъ протоіереємъ и эксархомъ Василиємъ Проданомъ и другими членами. — Я свѣдалъ, что и это общество русское должно постоянно боротья съ непріязненнымъ элементомъ румынскимъ. По мѣрѣ возрастанія и успѣшнаго развитія русскаго общества растетъ и ненависть и противудѣйствіе противъ его стремленія у мѣстныхъ румынъ. — Доселѣ враждовали православные румыны противъ русской бесѣды, нападая на православныхъ членовъ русской Бесѣды за то, что они заводять дружбу съ уніятами русскими, опасными для православія... Но нечаянно явился еще новый недругъ со стороны, откида всего менѣе опасались буковинскіе русскіе. — На мѣсто Назимова, прежняго русскаго консула въ Черновцахъ, назначенъ Дмитрій Дунжанъ, русскій чиновникъ изъ румынской націи. Назимовъ всегда пріятельски относился къ русскимъ въ Буковинѣ, преимущественно православнымъ. Они находили въ немъ своего искренняго друга и покровителя. Когда пріѣхалъ новый консулъ, то предсѣдатель обратился къ нему какъ русскому и православному въ прежню довѣрленностью, но вдругъ — замѣтилъ въ немъ недруга всего русскаго и славянскаго, а рьянаго приверженца румынской партіи. — Дунжанъ уговоривалъ Продана, чтобы онъ покинулъ русскихъ — эту варварскую рассу, а обратился къ благородной романской націи, происходящей отъ римлянъ — бывшихъ обладателей земли и представителей нынѣшней культуры; онъ увѣщевалъ, что фам. Продановъ не русская а настоящая румынская. Когда онъ замѣтилъ, что онъ — Василій твердо держится своихъ началъ и рѣшительно преданъ идеѣ славянства и русской народности, началъ онъ угрожать, что онъ уничтожить это непотребное гнѣздо русскихъ, что онъ употребитъ все свое вліяніе на русское правительство и русскія Общества, чтобы Русской Бесѣды не посылались поддержки ни деньгами, ни книгами. Члены бесѣды опасаются, чтобы истинно клеветы чиновнаго лица не поколебали довѣрія къ Бесѣды у Благотворительнаго Комитета и просили меня, чтобы я предупредилъ и разъяснилъ причины возводимыхъ на нихъ козней. По той причинѣ я должностію моею почитаю доложить Вамъ обовсемъ, что я свѣдалъ на мѣстѣ. Теперь, говорятъ, г-нъ Дунжанъ познакомившись съ окресными помѣщиками и при помѣщеніи ихъ вездѣ съ презрѣніемъ и злобою отзывается о русской Бесѣды и буковинскихъ русскихъ, обѣщая румынамъ, что онъ уничтожить эту русскую пропаганду въ румынской землѣ. Намъ неизвѣстно, какія инструкція получилъ г-нъ Дунжанъ при своемъ назначеніи въ консулы, но соображая, что его предшественникъ не мѣшался въ поли-

тическія и національнныя партіи, а обращался ко всякой національности равномѣрно, а только въ частной своей жизни оказывалъ пріязнь и благорасположенію къ русскимъ — не оскорбляя другихъ націй — мы предполагаемъ, что г-нъ Дунжанъ увлекается политическими мечтами румынъ и злоупотребляетъ своею должностію и вредитъ русскому дѣлу вм. помогать. По той причинѣ я прошу Ваше Превосх., нельзя ли было бы г-на Дунж. смѣнить другимъ лицомъ — русскимъ — который лучше исполнялъ бы свою должность. Можетъ быть, это дѣло покажется мѣлочью, провинціальными дрязгами — но Пруссаки имѣвъ въ виду замѣщать всѣ и мѣлкіе посты годными людьми — заняли такую позицію, что стали грозными не только Франціи но и всей Европы“.

Не знаемо, що більше подивляти в обох сих письмах: чи плачливу жебранину о милостивну Тов. „Русская Бесѣда“ в Чернівцях — в першій, чи сміливу деунціяцію перед російським урядом на одного з його заграничних урядників — у другій. В кождім разі одначе — оба сі документи такі характеристичні для зрозуміння сути, доріг і моралі русофільської пропаганди між українським народом в Австро-Угорщині, що вважаємо непотрібним подавати до них ближні коментарі. Зрештою уважний читач знайде їх багато в кореспонденції інших русофільських корифеїв у Галичині: А. Добрянського (пр... „Даже то, чѣмъ мы можемъ похвалити себя въ самомъ дѣлѣ — пише він 8 надоліста 1884 р. з Відня до И. П. Корнілова — происходитъ посредственно отъ славныхъ дѣятелей великой Россіи, преимущественно же отъ Славянскаго Благотворительнаго Общества Петроградскаго...“ ст. 95), О. Мончаловського (пр... „Вотъ какъ тяжело жить русскому человѣку въ Галиціи на своей родной землѣ, среди окружающихъ его враждебныхъ элементовъ — пише згаданий автор в 1888 р. — Когда же Богъ пошлетъ имъ Царя-Освободителя, примирителя и усмирителя страстей человѣческихъ? Дай то Богъ скорѣе!... ст. 77), Ів. Наумовича (пр. ... „Жертвы Россіи для Галиціи не потеряны — пише він 21 січня 1891 р. до Корнілова — по правду скажу, безъ жертвъ со стороны Россіи борьба ея была бы даже немыслима. Россія посѣяла и соберетъ сторичные плоды“... ст. 104) і т. д.

Дальшихъ виписок не подаємо, відсилаючи цікавих до самої книжки, яка — як бачимо з тих кількох цитатів — кидає на характер русофільської пропаганди між нашим народом в Австро-Угорщині стільки й такого яркого світла, як ні одна публікація дотепер, що дотикала сеї справи. За те й вдячні ми в першій мірі видавцеві її — дрови Іл. Свенціцкому, а дальше — львівській ... „Галицко-русск-ій Матиц-і“, яка дала на неї наклад. *Ів. Кривецький.*

Prof. Dr. Alexander Bugge — Novgorod som varjagisk by (Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, VIII, 1906, ст. 573—88). В статі вібрані результати, які рівночасно появили ся в більшій розвідці Die nordeuropäischen Verkehrswege im frühen Mittelalter а крім того докладніше обговорена роля варяжських купців в Новгороді. (Пор. рец. Г. Бітте в „Deutsche Erde“ 1908, ст. 31).

Alexander Bugge — Die norderopäischen Verkehrswege im frühen Mittelalter und die Bedeutung der Wikinger für die Entwicklung des europäischen Handels und der europäischen Schifffahrt (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, IV, 1906, ст. 227—277). Оповідючи про широку торгівлю Вікінгів, займає ся теж автор ролю північного кунецтва в старій Русі (ст. 244—251) і збирає про нього головню літописні звістки. *З. К.*

Pör Antal — Opuli László herzeg, Magyarország nádorispánja. (Századok, 1909: 537—554, 642—655, 731—746). Ся монографія про Владислава Опольського булаб нам дуже цікава, як би: 1) автор видобув з жерел якісь невідомі доси подробиці з життя і діяльності сього князя; 2) було обговорене докладніше його князювання в Галичині. Тимчасом автор не знає ані всіх жерел ані всеї літератури предмету, а про володіння Галичиною подає, дословно, тільки ось що: „Князь Владислав в тім часі (підчас коницького трактату 1374) не був уже палатином Угорщини, котрим бачили ми його до середини вересня 1372, тільки намісником, паном і дідичем Русі, як він сам себе титулує“... (ст. 743). В дописі що до дати, коли Владислав перестав бути палатином, побіч загально прийнятого погляду вказує автор на дві грамоти в Zichy-Codex (III, 470—471), де князь зоветь ся палатином ще 6 і 14 жовтня 1372 р. Про друге намісництво в Галичині автор не говорить зовсім нічого, бо взагалі доводить своє оповідання про Володислава тільки до 1381 р. *С. Т.*

Iwan Krypjakewytsch — Ukrainische Kosaken (Ukrainische Rundschau 1909 ч. 10,11, стор. 379—386). В статі обговорено походження, устрій і історію українського козацтва.

— Bilder aus ukrainischer Vergangenheit. Wiederaufrichtung des griechischen Episkopats in Lemberg. Заходи коло відновлення єпископства в 1539 р.

Korbs Diarium itineris in Moscoviam und Quellen, die es ergänzen. Beiträge zur moskowitisch-russischen, österreichisch-kaiserlichen und brandenburgisch-preussischen Geschichte aus der Zeit Peters des Grossen. Von Friedrich Dukmeyer II Bd. (Histo-

rische Studien, том 80). Берлін, Еберлінг, 1910. Стор. VIII + 356. Закінченя загальної части сеї праці складає ся з розділів 9—12, що обговорюють історію Найтебауера, відносни в Москві (про барона Нуссен'а і кн. Мєншікова), катування стрільців і історію царя Петра, Анни Монс і Г. І. Кайзерлінга.

Dr. Stephan Tomaschiwskyj — Poltawa zum 8 Juli 1709 (Österreichische Rundschau, 1909, ст. 56—57). Коротенька статя в нагоди битви під Полтавою, в якій подано причини і перебіг катастрофи в 1709 року і обговорено її лихі наслідки для України.

Dmytro Iwanenko — Hetman Iwan Mazepa (Ukr. Rundschau 1909, ч. 7, ст. 281—289).

Dr. Eugen Lwickyj — Die staatliche Unabhängigkeit und Iwan Mazepa (Ibidem, ст. 290—299).

Dr. Alfred Jensen — Mazepa in der modernen europäischen Dichtung. (Ibidem, ст. 299—305). Три статі в нагоди 200 літних роковин битви під Полтою.

Dr. Zeno Kuziela — Die Ausländer über die Ukrainer. (Ukrainische Rundschau. Відень 1909, ч. 1, ст. 27—34, ч. 3, ст. 124—128, ч. 4, ст. 166—170, ч. 8/9, ст. 333—336). Дальша серія (V—X) гелосів чужих подорожних і учених про Україну. Обговорено тут і подано обширші виїмки з праць А. Нaxthausen'а (Studien über die inneren zustände Russlands, 1847—52), F. Goebel'а (Reise in Steppen des südlichen Russlands 1838), Campenhausen'а (Bemerkungen über Rusland 1807), S. Gmelin'а (Reise durch Russland [1770]—1784) анонімів (Ueber die Bauart der Hütten der Landmannes in Russland 1812) та Bemerkungen auf einer Reise von Petersburg nach der Crimm 1786).

Dr. Walter Hauff — Die Auswanderung der Schwaben nach Russland am Anfang des vorigen Jahrhunderts (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 107—111 з ілюстр.). Автор подає причини, заддя яких Німці в кінцем XVIII і в початком XIX столітя так численно переселяли ся до Росії, обговорює заходи Катерини і російських властей, щоби приєднати німецьких кольоністів для заселеня полуднево-українських степів і дає замітки про розвій і сучасний стан тих німецьких кольоній, що в деяких повітах згромадили в своїх руках значне число землі.

Prof. Dr. Raimund Kaindl — Neue Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Galizien (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 170—174). Обговорено кілька нових польських праць а в укра-

їнських — статі Франка, Нові причинки до історії укр. вертепа (Записки Н. Т. ім. Шевченка 1908, т. 82) і Перетца, До історії вертепної драми (Ibid. 1908, т. 85). *З. К.*

Divéky Adorján — Magyar vonatkozású lengyel művek. (Századok, 1909: 298—304). Автор знайомить мадярських читачів про польські праці, що дотикають історії Угорщини. Обговорено: Палé — Wiadomość o archiwach węgierskich; Кутшеби — Akta odnoszące się do stosunków handlowych z Węgrami, Handel Krakowa; Птаєніка — Obrazki; Карбовяка — Studya statystyczne, Album studiosorum; Сікори — Szwedzi i Siedmiogrodzianie. По за короткій реферат автор не вийшов. *С. Т.*

Adalbert Graf Dzieduszycki — Galizien unter Kaiser Franz Joseph I. (Österreichische Rundschau 1908, XVII, ст. 356—358). З нагоди 60-літнього ювілею панованя цесаря Франц Йосифа I огляд розвитку Галичини в другій половині XIX століття. Автор дотикає тут великих прояв (головно комунікації і шкільництва) і дає різні приклади на доказ, о скільки Галичина поступила наперед. *З. К.*

Л і т е р а т у р а.

Рыстенко, А. В. Легенда о Св. Георгии и драконѣ въ византийской и славянорусской литературахъ („Записки Новороссійскаго Университета“, т. 112, 1909 р. Ст. 1—542).

Відомі і широко розповсюднені в літературах різних народів легенди про св. Георгія (Юрія), що мали великий вплив на поетичну творчість і умілість люду, досі за мало ще досліджені. Особливо треба се сказати про той тип георгієвських легенд, який розповідає про т. зв. „чудо св. Георгія з драконом“. Правда, найвидатніші дослідники вже не раз застановляли ся й на сих легендах, та мимо того лишило ся ще багато недослідженого, нев'ясненого, неусталеного. Навіть критичних видань текстів легенди (рукописних списків її налічив проф. Кірпічников коло 200) маємо дуже мало, бо знаємо тільки: один сербський XVI в., один староруський також XVI в., один грецький в Амбровіанського рукопису XII в. та один латинський також XII в.*).

Д. Ристенко поставив своїм завданням дати: 1) критичне видане зібраних ним рукописних текстів легенди, 2) коментарі до виданого мате-

*) В останнім, VI томі „Памяток українсько-руської мови і літератури“ („Апокріфи і легенди в українських рукописів“) подав Др. Іван Франко ще два тексти „чуда св. Георгія“: 1) З рукописного учительного Євангелія (галицький текст) XVIII в. і 2) З угорського рукопису.

ріялу. Крім текстів, що були відомі вже проф. Кірпічникову і проф. Веселовському (на працях яких в значній мірі оперта розвідка), автор досліджує також тексти, ім незнані (між ними деякі досі навіть цілком незнані були в науці). Крім того він пробує доповнити, а іноді — то й зовсім змінити деякі висновки попередників про відношене текстів легенди до духовних віршів, билін і казок.

Для своєї розвідки автор користується загалом понад 60-ма списками, не числячи тих, які являють ся тільки копіями в їх. Звідси бачимо, що матеріал, на який опираєть ся розвідка, представляєть ся дуже солідним, а збиране його коштувало автора багато праці і труду, бо довело ся розшукувати його в бібліотеках та колекціях різних інституцій майже цілої Європи. Не дивлячи ся на се, автор мусить признати ся в своїй передмові, що всеж таки всі жерела він далеко ще не вичерпав.

Головна частина розвідки присвячена аналізі та порівнячим дослідям над текстами легенди, означеню її редакцій і первозорів, установленю хронологічних дат списків, літературній історії староруських текстів легенди і т. и. Для історика старої української літератури має між иншим деякий інтерес т. зв. „білорусько-московська редакція“ легенди (таку назву прибрав сам Д. Ристенко). Знайшов її автор в Палей Московської Синодальної Бібліотеки (№ 122 по показчику Д. Савви). До білоруських текстів зачисляє він її головно тому, що письмо текста є т. зв. „білоруське“ (яке уживали, як відомо, і Українці, особливо в XVII в.) та що зустрічають ся в ній такого роду „польські“ слова, як: „але“, „поразив“, „поткав“ (споткав), „завсегди“ і т. п. Значінє сеї редакції Д. Ристенко бачить в тім, що вона: 1) побільшує суму бібліографічних даних про південно-західньо-руську літературу, яка дочасти появиля ся в полуднево-західній Русі і була перенесеною потім до Москви, дочасти-ж появиля ся в Москві в під перачужинців полуднево-західнього походження; 2) покріплює характеристику полуднево-західньо-руських і полуднево-руських текстів „чуда св. Георгія з драконом“ (свобідне переповіданє, людова мова); 3) походячи без сумніву від тексту 2-ої редакції (коли тільки викинути „чудо в щитом“), зміцнює те спостереженє, що се виключенє чуда в щитом (в яких би списках воно не зустрічало ся) повинно вказувати на загубленє його ще в якімсь давнішій списку 2-ої редакції; 4) в огляду на своєрідний характер сеї легенди, який не дозволяє зачислити її до циклу властиво московської, великоруської літератури, а навпаки дає можливість вблизити її до циклу полуднево-західньо-руських утворів, сю легенду можна уважати за редакцію, а саме „білорусько-московську“ (!) редакцію георгієвської легенди.

Дальший розділ присвячує автор дослідям над духовними віршами про св. Георгія в порівнянню з літературними текстами легенди, основу-

ючи ся на нових матеріялах, що були опубліковані вже по відомих працях Веселовського і Кірічичікова, та не були ще досліджені. Більша частина їх належить, правда, до т. зв. „большого стиха“ (себто віршів про муки св. Георгія, а не про чудо), однак автор уважає потрібним розглянути і сей тип, з огляду на інтерес, який мають варіанти деяких віршів. Висновки, зроблені автором, радикально розходять ся в тих, до яких дійшли його попередники. Разом з тим тут же дає він цікавий короткий огляд історії наукових студій над духовними віршами (історіографію духовних віршів).

В наступнім розділі вясоване відношенє між легендою про св. Георгія та повістями, казками і різними легендами, головнo російськими. З особна зупиняєть ся автор над порівнанєм легенди з білїнами про Михайла Цотока та Олексія Поповича, з сербською піснею про Марка Кралевича, — по аналогії між епосом російським і південно-славянським, торкаєть ся також і византійського епоса.

Останній розділ містить окремі екскурси: „Про деякі географічні й особові імена в легенді“, „З приводу питання про походженє легенди про Георгія та дракона“, „З приводу іконографії Георгієвської легенди про дракона“.

В кінці доданий грецько-славянсько-старорусько-латинський словник, уложений на підставі використуваних автором текстів, цікавий тим, що подає інші значіння і паралелі до словника Міклошіча та доповнює його новими словами.

Розвідка д. Ристенка викликає дуже прихильне для неї враженє. Се безперечно солідна й оригінальна праця. Автор притягнув для своїх дослідів велику масу матеріялу, мало або й цілком не дослідженого. Дуже яскраво одначе кидаєть ся в очі не досить старанне опрацьованє сього матеріялу, невикінченість праці; здаєть ся часом, що се ще тільки більш-менш упорядковані знадоби для великої наукової розвідки, що автор має на думці приступити в будучині до літературної перерібки і обробітки тем, для якої нагромадив і підготовив стілько цінного матеріялу... Особливо передостанній розділ про відносини легенди до білїн, казок, повістей і легенд — дуже недокладно опрацьований. Взагалі частини розвідки дуже непропорціональні.

Не дивлячи ся на те, що автор мав на увазі головнo російську літературу і людову творчість, праця його може багато цінного дати також історикови української літератури та українському етнографови: легенда про св. Георгія й дракона займає не менше важне місце і в українській літературі та людовій творчості, а старо-руські тексти в значній частині є здобутком полудня. Дуже бажано-б було, щоби українські дослідники використували в интересах української науки солідну працю

д. Ристенка, в якій так багато свіжого, нового й оригінального, але разом з тим і тенденційного — „общерусского“! *Ол. Назарів.*

Рыстепко, А. В., прив. доц. Новогреческая обработка легенды о св. Георгии и драконѣ. („Записки И. Новороссійскаго Унив.“, т. 112, 1909 р., ст. 1—28).

Ся розвідка є доповненєм до попередньої; тут поданий текст списка в ново-грецькій мові, знайденого в бібліотеці Афонського монастиря св. Пантелеймона під ч. 190 (в каталові Ламброса № 5697, стор. 273—284), і його розслідженє. Висновки: 1) Ново-грецька афонська перерібка византійської легенди про Георгія і дракона зроблена після одного зі списків 2-ої грецької редакції легенди; 2) Ся перерібка в багатьох випадках є подібною до латинських, полуднево-славянських і руських текстів легенди; 3) Деякі з сих випадків подобенства є нічим иншим, як звичайною аналогією до подібних явищ середньовічної латинської або славяно-руської літератури — напр. розповсюдженя, а инші — особливо важні — послугують до відреставрованя відмін тексту („чтєній“) византійського первовзору легенди; 4) Дякуючи сій обставині текст ново-грецької перерібки стверджує потребу: а) при студіюваню пам'ятників византійської літератури звертати ся до ново-грецьких їх перерібок і на відворот, а також б) потребу студіювати византійські пам'ятники в звязку з середньовічними латинськими перекладами і перерібками їх; 5) При студіюваню пам'ятників полуднево-славянської і стародавньо-руської літератури треба притягати до розгляду як латинські, так і ново-грецькі перерібки византійських оригіналів. *О. Назарів.*

М. С. Поповъ, священникъ. 1709—1909. Святитель Димитрій Ростовскій и его труды, Спб. 1910, ст. (IV)+350+(2).

Ан. Титовъ, Проповѣди Святителя Димитрія, Митрополита Ростовскаго на украинскомъ парѣчїи, Москва, 1909, ст. IX+134+(1).

Хоч аж два народи, Українці й Великоруси, заінтересовані діяльністю Дмитра Туптала Ростовського, наука не може похвалити ся ні жерельною біографією письменника, ні вичерпуючим обробленєм його літературної спадщини. А ся спадщина велика, обіймла би яких двацять поважних томів. І не тільки „Руно орошенное“, драматичні твори й инші менші писання не висліджені доси докладно, але й головний твір його життя — четі-мінеї, ся знаменита й одинока українська антологія агіографії й старохристиянських легенд, сей величезний збірник нашої старої літератури. Ще найкращий і широкий збір дуже цінного, менше обробленого матеріялу, зачерпненого з рукописній, подала

праця Шляпкіна п. в. „Св. Дмитрій Ростовскій и его время“ (1651—1709), а в партій, посвячених Дмитрови Ростовському в історіях літератури, найгарнійша в II т. Пипінової „Исторія русской литературы“. В 1909 р. святкувала Росія двісталитні роковини смерти Ростовського, головню як святого й ростовського митрополита, яким був він в старості від 1702 по 1709 р. З тої нагоди появило ся кілька й наукових причинків до вяснення літературної діяльности письменника, а титули двох праць наведено саме вище.

Праця Попова подає прагматичний виклад у більшій часті звісних даних про жите, політично й суспільно культурні обставини, серед яких довело ся жити святому, та праці. Розпадаєть ся на три часті: Руїна, ст. 1—138, Дѣятельность Дмитрія въ Ростовѣ, ст. 139—279, та Прославление памяти св. Дмитрія, ст. 280—346. До праці додана переписка кн. Вяземського в Мельгуновим в справі мощий святого й документ до історії „крѣпости св. Дмитрія“. Поодинокі часті не стоять до себе в пропорції, бо на дитинні літа, вихованнє, чернече жите в усім літературними інтересами й прихід до Москви Дмитра, отже па 51 рік жита, припадає стільки місця, що на восьмилітнє жите в Ростові. Що правда, через те оброблена діяльність Дмитра в Ростові повійше: познайомленнє з віршип й управа ними, школа, проповіді, книжні занятя і боротьба з расколом. Непропорціональність виходить тим більша, коли зважити, що в першій часті досить багато звернено уваги на середовище, в яким виступила рідня Туптала й ціла півнійша кар'єра Дмитра. Одначе за се годі робити авторови докір, що він малював докладнійше се, що було ближше його серцю, в чим міг основнійше познайти ся, — побут Дмитра в Ростові. Варта привнаннє остання частина праці, де автор розбирає моральне навчаннє святого та, так сказати би, головні мотиви житєписий в четях-мінеях. Посвячені дві глави тим питанням займають зверх 45 сторін книжки, бо „едва ли отыщется у насъ въ Россіи болѣе популярная и любимая простымъ народомъ книга, какъ сочиненія св. Дмитрія“, а вимагали пильного перегляду проповідий і святожитійного матеріалу Ростовського. Про його твори як літературні памятки майже не говорить ся; на полі проповіді завзначений сильний вплив Млодвяновского.

Для студій над літературним боком писань св. Дмитра Ростовського потрібне передусім повне їх виданнє, і то не в великоруським перекладі, але в оригіналі, все одно, чи се буде український, чи церковно славянський текст. Дотеперішні видання з пропусками, в перекладі не точні і не обіймають усіх писань Дмитра. В поправках до праці Шляпкіна вказав Нікольський у своїй статі „Нѣсколько словъ о житіи и сочиненіяхъ св. Дмитрія Ростовскаго“ (Изв. отд. р. яз.

в слов. 1909 г.), що збірник проповідий Ростовського в 1786 р. не надрукований в оригіналі автора, а в невідомо чїїх копій. Дальші дослідники мати муь нагоду вистежити неодну таку довільність і неточність.

Спеціально вимагає солідної перевірки й пильних дальших пошувань український період жита Дмитра. Бо хоч взяти би проповідничу діяльність письменника, виходить давнє явище: на звши сотку звісних проповідий талановитого проповідника оголошено доси друком аж шість проповідий в часу по 1701 р. Тітов побільшив се число о два, бо винайшов дві незвісні українські проповіді Дмитра, а саме „Слово въ недѣлю 27-ю о женѣ сляченной“ і „Слово на Успеніе Пресвятой Богородицы“. Найшов їх Тітов у збірниках північного походження, а в південних збірниках знайдець ся таких проповідий значно більше. Тільки треба пошукати. Найшовши дві нові українські проповіді Дмитра, Тітов видав їх разом із шістьма дотепер звісними, не в перекладі, а в оригіналі на основі рукописий свого збору, пожертвованого Публичній Бібліотеці. Їх тексти не представляють собою точної копії в котрогобудь списка, але видавець дозволив собі на деякі зміни. Провіривши українські проповіді по всіх своїх списках, вислав їх видавець професорови київської духовної академії Петрову, щоби порівнав їх із рукописями тої академії. А що цитати в деяких списках подані в латинській мові, в інших їх зовсім нема, ввів видавець перед друком у текст цитати однородної і загально приймленої форми в завзначеннє місць св. письма, в яких узяті наведені цитати. Хоч друковані проповіді обіймають час більш ніж тринадцяти літ, різні змістом і будовою, виголошені в різних обставинах і в неоднаковим приготованнєм, все така загальний їх напрям той сам. Скрізь у них схолястика, дух греко-латинської школи зі своєрідним відношеннєм до форми та змісту проповіді, в нахилом до вяснень у переносім значінню, вплив шумної риторики західних проповідників а передусім, польських. Всі ті проповіді різко різнять ся від тих, які писав і виголошував Дмитро в часі свого побуту в Ростові. Обставини вимагали коротших, простійших, більше житєвих проповідий, отож мусли змінити ся розмір, мова, форма та зміст проповіді. В короткій передмові до видання завзначено, чи яка з друкованих проповідий де й як була друкована та на основі яких рукописий вставрований її текст.

М. Возняк.

Вл. Даниловъ — „Кіевлянинъ“ М. А. Максимовича. (Литературно-библіографическіе матеріали). (Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ 1909 г., кн. 3, ст. 286—305).

Автор опер свою статью головню на листах до Максимовича, в яких богацько ще невиданих. Думка про перше популярно-наукове й літера-

турне видавце у Києві, яким був „Кієвлянинъ“, зародила ся у Максимовича 1839 р., коли він був вільний від обов'язків професора наслідком звикнення університету. Загуживши за журнальною працею, якій присвячував свої сили в свій час у Москві, сповістив Максимович про свій замір своїх літературних приятелів Хомякова й Надеждіна. Та перша книжка „Кієвлянина“ вийшла 1840 р. без їх помочи. Тут і вияснив Максимович ціль видання, а його програма — се плян широкого історичного журналу, якого не було тоді в Росії. На перший том складаєть ся і белетристика, тут і українські оповідання Куліша й „Цвѣтъ завѣта“ Жуковського (присланий ним через помилку як недрукований, хоч видрукував сей вірш перед тим „Современникъ“), а наукові статі всі пера самого Максимовича: про давню Теодосієву печеру в околицях Києва, вгадка про міста Пересопницю і Дубровник і т. п. В першій книжці не пропустила цензура „Кієва“ Хомякова та статі Максимовича п. в. „Сказаніе о Коліивциѣ“. Згаданий вірш Хомякова ввійшов в пропусках у другу книжку в 1840 р., в якій переважає наукова часть (і тут є два оповідання Куліша), а саме статі Максимовича: „Выдубицкій монастырь“, „О монастырь Гвиецкомъ“, „Топографическія замѣтки Кієвлянина“ в додатком латинських віршів Теофана Прокоповича „Descriptio situs urbis Kіivіae“, „О стихотвореніяхъ Червонорусскихъ“, „О правописаніи малороссійскаго языка. Письмо къ Основьяненку“, „Волянъ до XI вѣка“, „Родословныя записки кієвлянина“, „Памятники Луцкаго Крестоводвиженскаго братства“ і „Луцкъ“ В. Домбровського. Тут надруковані й важні документи: „Стихотворный памятникъ Лаврской Могилянской школы“ (Βυχαριστήριον албо вдячність), „Письмо князя Острожскаго къ Львовскому братству“ й „Два письма князя Острожскаго“. Не допустила цензура статі Надеждіна „Палладій Роговскій“ й одного вірша. Про обі книжки „Кієвлянина“ відозвала ся прихильна критика в „Литературной Газетѣ“, „Маякѣ“ і „Москвитянинѣ“. В останнім журналі одушевляв ся виданнем Максимовича історик Соловйов і висказав бажання, аби в слід за „Кієвляниномъ“ появили ся „Смолянинъ“, „Тверитянинъ“, „Черниговецъ“, „Рязанецъ“, але за матерію руських городів останеть ся честь і слава доброго почину. Тяжка слабість очей була причиною, що третя книжка „Кієвлянина“ появила ся щойно 1850 р., хоч Максимович забирав ся до видання її уже 1846 р. 1849 р. відвідав Максимович Погодіна в Москві, в якого подибав рідкі українські стародруки, що побудили його забрати ся до видання третьої книжки. Се були Саковичеві Вірші на похорон Сагайдачного в 1622 р. та кїєво-печерська Імнологія в 1630 р. Хоч у третій книжці значне число поезій, все таки вона має вид наукового історичного журналу. Побіч статей редактора є тут статі Соловйова, Погодіна, Віляєва, Дешка (О Карпатской Руси), Домбров-

ського та кн. Оболенського. Всі статі, як і документи, беруть теми в українознавстві, передусім Максимовича: про місто Переяслав у початках, про свято св. Бориса під Переяславом, про місто Степан, про будову та посвячення кїївської церкви св. Юрія, „Книжная старина южно-русская“, „Сказаніе о гетьманѣ Петрѣ Сагайдачномъ“ і „Дубочныя изображенія малороссійскихъ городовъ“. В книжці є знімки в давніх рисунків 13, 17 і 18 вв. і заголовних карток стародруків як у першій вид золотих воріт, а в другій вид будинку університета св. Володимира. Хоч в 1857 р. задумував Максимович зробити з „Кієвлянина“ шестикнижковий журнал на рік, деяким продовженням „Кієвлянина“ можна вважати щойно дві невеличкі книжки „Украинца“ в 1859 і 1864 р. зі статями виключно самого видавця. Значну частину кожної книжки „Кієвлянина“ займають статі самого Максимовича, бо довкола не було людей пера та знання. Університетські професори забавляли ся преферансом або „вышедши изъ-за студенческой парты, они дали себѣ слово не писать ничего и читать только печатное“ (в листу Аскоченского до Максимовича по 1857 р.). Хоч умер „Кієвлянинъ“, не завмерла ідея видання наукового органу для українознавства. Ще в 1840 р. збірив ся митрополит Інокентій видавати „Историческую Библиотеку Юго-Западнаго края“, в 1852 р. звертав ся до Максимовича Кулжинський із думкою продовжати видання „Кієвлянина“, а 1869 р. предложив Максимовичеві генерал губернатор князь Дондуков-Корсаков стати редактором памятної книжки південно-західного краю, але безуспішно. Щойно по смерті Максимовича найшла його ідея повне здійснення в місячнику „Кієвская Старина“. Одначе, на жаль, досі нема ні огляду того цінного вкладу в українознавство, який дала „Кієвская Старина“ протягом свого 25-літнього істновання, ні навіть покажчика змісту за ціле 25-літє.

М. Возняк.

И. А. Бодуэнъ-де-Куртєнз. Изъ источниковъ народного мировоззрѣнія и настроенія (Відбитка в „Записокъ И. Рус. Геогр. Общества, т. XXXIV), СПб., 1909, ст. 6°.

В отсій невеличкій статейці завважує автор, що в нас увійшло в ужитє звертати увагу лише на красну літературу та на народню (фольклор), а обминаєть ся і промовчуєть ся цілковито цілу галузь „літератури“, твореної переважно напівграмотними людьми, а розширюваної не книгарнями, лише ріжними торговцями „святостей“ по ярмарках, відпустах, чудесних місцевостях і т. д. „Література“ ся перенята наскрізь не чоловіколюбством, але крайною чоловіконенавистістю і ровбуджує в читачах найнижші інстинкти. Подорожуючи по Словінщині, внайшов автор сім таких брошур і свистків, яких назви подає в оригі-

налі і в перекладі. Один такий свисток п. н. „Kristosov tastement“ (Христове завіщане) передруковує в цілості. Представлено в ній у пересадній формі муки Христа (Христос дістав 120 позаушників, 380 ударів на плечі, 120 потилицників, 110 по щоках, 420 по очах і лиці і т. д., разом 5475 ударів; виточив із себе 30.330 кропель крові, трученнй був 170 разів, нагайок дістав 6666 і т. д.), очевидно в тим наміром, щоби викликати серед християнської людности злобу і обуренє до Жидів, потомків Христових мучителів. По тій причині радить автор присвячувати більше уваги сій „літературі“ особливо тим, що хотять розуміти „душевний міръ“ і деякі „дѣйствія народа“. *В. Гнатюк.*

Zu Taras Schewtschenko's 50. Todestage. (Deutsches Volksblatt für Galizien. Львів 1911, Nr. 103. ст. 2—3). Ювілейна стаття про житє й діяльність Тараса Шевченка і згадка про святкованє 50-літніх роковин Його смерті. Передрукована в черновецькій часописи: Bukowiner Volksblatt, ч. 465 в 13 двітня 1911.

M. Danko — Wolodymyr Wynytschenko. (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 11/12 ст. 284—286). Характеристика творчости Винниченка.

M. Danko — Die Schule in der Ukraine. (Ibid. 1910, ч. 9/10, ст. 233—236). Русифікація школи на Україні.

Eugen Lewickuj — Zum 100. Geburtstage Nikolaus Gogols. (Ukrain. Rundschau 1909, ч. 5, ст. 226—230). Гоголь як Українець.

Eugen R. v. Semaka — Zwei Bukowinder Volksdichter. (Ibid. 1909, ч. 4, ст. 156—163). Житє і діяльність Федьковпча і С. Воробкевича.

Iwan Trusch — Wassyl Stefanyk. (Ukr. Rundschau 1900, ч. 5, ст. 219—226). Характеристика творчости Стефанька.

Oleksa Kuschtschak — Taras Schewtschenko. Zum 49. Todestage des Dichters. (Ukr. Rundschau 1910, ч. 2. ст. 63—65). Провідні ідеї в писанях Шевченка.

Max Förster — Adams Erschaffung und Namengebung. Ein lateinisches Fragment des s. g. slawischen Henoch. (Archiv für Religionswissenschaft. Липськ 1908, XI. ст. 477—529). Автор порівнює всілякі тексти і редакції апокріфу про Адама і зближує їх до славянського варіанту, що заступає затрачений грецький первозбір, в яким відбивають ся народні а жидівсько-геленістичні погляди. В додатку наведені нові тексти, між тим і характеристична весільна промова. Розвідка дотикає в неоднім нашій старинній літературі.

A. Berendts — Analecta zum slavischen Josephus. (Zeitschrift für die neutestam. Wissenschaft 1908, том IX, ст. 47—70). Автор порівнює славянський текст (Моск. ак. 227/651) в грецьким і докажує, що церковно-славянська рецепція цілком окрема, а не живцем перероблена в грецького вайрця. Деякі місця вказують на те, що її автором не міг бути християнин, скорше Жид.

M. Bonwetsch — Die Mosessage in der slavischen kirchlichen Literatur (Nachrichten von der Kgl. Gesellschaft der Wissenschaften Göttingen. Philosoph.-historische Klasse, 1908, ст. 581—607). По короткім вступі дає автор німецький переклад житія Мойсея, беручи за підставу славянські тексти Пиніна (рукописи Румянцевського Музея і Погодінського Збірника), Тихонравова і в Мінеї. В примітках додані паралелі взяті в текстів, виданих Гастером (The Chronicles of Jerahmeel. London 1899), Migne'm (Dictionaire 1858, II, стор. 1256), Віншом (Bibliotheca rabbinica) і в Jahrbuch für Geschichte des Judentums III (Leben Moses Beer'a).

G. Dreves — Haben wir Gregor den Grossen als Hymnendichter anzusehen? (Theologische Quartalschrift, 1907, LXXXIV, ст. 548—562). Автор докажує, що не маємо ніяких доказів на те, що Григорій вел. написав гимнн, бо звістки про авторство 6 гимнів Григорія походять що йно в XVI столітя.

Sergius Jefremow — Die Grundzüge der ukrainischen Literatur (Ukr. Rundschau 1909, ч. 2, ст. 63—68). Огляд української літератури від Котляревського до новітших часів.

M. Danko — Die neuen Strömungen in der ukrainischen Literatur (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 5/6, ст. 162—165). Характеристика пайновітшої української літератури.

A. Popowicz — Das ukrainische Nationaltheater (Bukowiner Post 1909, ч. 2374—2376). З нагоди побуту українського театру в Чернівцях характеристика діяльности Карпенка Карого. *З. К.*

Туб-пй. Проф. М. І. Петров. „Рада“ 1910, ч. 228. З нагоди 45-літя літературно-наукової діяльности проф. київської дух. академії Миколи Петрова д. Туб-пй присвятив йому чималу і тепло написану статю, в котрій спиняють ся на заслугах ювілянта перед Україною і українською наукою.

С. Черкасенко. Поевія Грицька Чупринки („Рада“ 1910, ч. 276 і 278) В своїм „Ескізі“ оглядає д. Черкасенко з погляду суспільного три останні збірки молодого поета, „Огнецвіт“, „Метеор“ і „Ураган“.

М. Залізняка. Українська популярна література в 1909 році (Літ. Н. В. 1910, ч. 4, 6, 11, 12). В ч. 4 оглянув д. Залізняка календарі, в ч. 6 і 11 інші видання галицько-буковинські, а в ч. 12 спинився значно коротше на виданнях російської України. Не можна не визнати чималої ваги оглядів популярної літератури, але не повинні вони бути лише самою переповідкою змісту обговорюваних творів, хочаб і в критичними увагами, а повинні давати якісь загальні висновки і вказівки та освітлювати ся якимись статистичними висновками, инакше за деревами не буде видно ліса, що в значній мірі й трапило ся в оглядах д. Залізняка.

З. Ш-ко. Українська література в Росії 1910 року. II. Видання за півроку, в квітня по жовтень („Рада“ 1910, ч. 236). Д. Ш-ко продовжує діло покійного Доманицького і дає за „Книжною лѣт.“ огляд української літератури від того часу, на яким спинив ся Доманицький. На жаль авторови бракує пильності покійного і він переочив ряд книжок (Алчевського, Еркмана - Шатріяна, Коваленка, Степовика та інших), що очевидно не могло не відбитися на выводах.

Др. З. Кузеля. Висовісна. Огляд літератури за 1909 рік („Каменярі“ 1910, ч. 23 і 24) Автор подає все, що появило ся на Буковині по українськи, а в чужомовній літературі те, що дотикає України і її люду взагалі, а Буковини зокрема, нотуючи й важійші статі в буковинсько-українських, німецьких та румунських часописів.

М. Шаповал. Новини нашої літератури (Літ. Н. В., 1910 ч. 3, 7). Є се ширші критично-бібліографічні уваги про „Огнецвіт“ Чупринки, „Менти паткнення“ Кернеренка і „Буденні оповідання“ Чахаревського. В. Д.

Етнографія.

Dr. Georg Buschan — Illustrierte Völkerkunde. Unter Mitwirkung von A. Byhan, W. Krickeberg, R. Lasch, Felix v. Lusch, W. Volz herausgegeben von — Verlegt von Strecker & Schröder in Stuttgart [1910], стор. XIV+464+XVII таблиць.

Потреба книжки, що інформувала би про вигляд і стан культури сучасних народів і племен цілого світа, давала ся від давна відчувати, бо давнійші праці в роді Пешля перестаріли ся, а звісна Völkerkunde Рацеля надто велика, щоби її уживати для скорої орієнтації. При помочи кількох спеціалістів вложив Бушан дуже корисну, доступно написану і відповідаючу усім вимогам книжку, яка певно буде тішити ся такою ж популярністю, як і йогож Menschenkunde. Обширний матеріал поділено в сей спосіб, що сам видавець обробив Австралію (стор. 156

—214), директор гамбурського музею Биган Европу (стор. 327—356) і північну, середню і західну Азію (стор. 271—326), урядник американського відділу кор. етнографічного музею в Берліні Крігсберг Америку (стор. 29—164), берлінський професор Люшан Африку (стор. 357—421), вроцлавський професор Фольц полудневу і східну Азію (стор. 215—271), а Р. Ляш переймив написане вступу (стор. 3—26). Очевидно припало на Европу не багато місця; за те призначено більше сторінок для обговорення етнольоґічних і культурних відносин поміж поодинокими славянськими племенами і представлення так званої карпатсько-балканської (культурної) території (стор. 339—352). Серед того згадує ся і про Українців, яких автор обчислює лише на 23½ мільона, 20 м. в Росії і 3½ в Австрії, значить о яких 4 міль. менше, як подає офіційна статистика в 1897 (в Росії) і 1900 (в Австрії). Український народ розділений автором між дві культурні території. Менша частина, австрійські Українці, причислені до карпатсько-балканської території, російські Українці до східно-європейської групи. Мимо того розділу признає автор, що культура російських Українців подібна більше до культури прикарпатських Русинів і так званої карпатсько-балканської культурної полоси. Книжка прикрашена 17 таблицями і 194 образками в тексті, між иншим також образом молодого Гуцула (стор. 340). З. Кузеля.

Проф. Юрій Поливка. „Баба хуже черта“. Етюдъ по сравнительному изученію сюжетовъ народной словесности. (Відбиття в „Рус. Фил. Вѣстника“) Варшава, 1910, ст. 26°.

Відома не лише в нас, але і в усіх славянських та інших європейських народів приповідка: „Де чорт не може, там бабу пішле“ (пор. І. Франко, Гал. руські нар. приповідки, I, 586). Сея приповідка повстала на основі дуже популярного і розширеного по всій Європі оповідання про те, „як чорт подавав бабі черевки на махових вилах“, відомого в нас особливо завдяки популярній перерібці О. Стороженка, помішуваній навіть у шкільних читанках. В оповіданні говорить ся про те, як то чорт посварити і довести до гріха, але не міг. Зробила се аж баба, якій чорт повбідяз за те надгороду і підбунтувавши окремо чоловіка на жінку, а жінку на чоловіка, довела чоловіка до вбивства жінки і до самовбивства, за що й дістала черевки від чорта.

Про се оповідане писав уже свого часу проф. М. Сумцов (Повѣсть о томъ, какъ чортъ разсорилъ супруговъ. Сборникъ въ честь Вс. Ѳ. Миллера), а тепер займаєть ся ним на ново проф. Ю. Поливка. Він розбирає подрбно його варіанти, які є двоякого роду: одні походять із старих книг, другі із новіших записів із уст народа. Перший, на скільки

доси відомо, подає се оповідане еспанський автор, Йосиф ібн Себара, барцельонський Жид, що жив при кінці XII ст. Описля воно повторяється в різних змінах дуже часто у всяких підручниках, призначених для проповідників, т. зв. „Promptuarium exemplorum“ (зладжуваних під різними назвами) і через проповіді ширить ся між простим народом. Се мабуть була одинока дорога, якою воно переходило від краю до краю і від народа до народа в супротивности до інших вандрівних оповідань, які не ширять ся книжною дорогою і устами більше освічених одиниць. З уваги на те, що найстарший варіант сього оповідання в Європі походить із Еспанії і від Жида, який певно був обзнайомлений з арабською літературою, а з другого боку, що се оповідане знаходимо також у зв'язній арабській збірці „Тисяча й одна ніч“, можемо майже на певно припускати, що воно походить зі сходу та що його занесли до Еспанії Араби, а звідти розповсюдило ся воно вже по Європі.

Побіч книжних варіантів, наводить автор також народні: німецькі, чеські, польські, українські (Етн. Збірник, т. VIII та XIII і Грінченка, Изъ устъ народа), литовські, білоруські, великоруські, словінські, хорватські, болгарські, італійські, татарські і новоарамейські, та виказує, чим вони різняться ся, а чим подібні до себе. Праці такі користні тим, що вказують нам не лише на вандрівки різних мотивів і на дороги, якими відбували ся ті вандрівки, але й на літературні взаємини різних народів, на відносини вищих освічених верств народа до нижших неосвічених та на взаїмні їх впливи на себе, а врешті дають можливість усталити, які мотиви є власністю даного народа, а які являють ся міжнародним вандрівним добром. Проф. Ю. Полівка є добрим знавцем народних казок, новель, анекдотів, байок і легенд, а що розпоряджає також доброю фольклорною бібліотекою, тож було би дуже бажаним, щоби подібних праць оголошував як найбільше, що вийшло би на користь молодій фольклорній науці.

В. Гнатюк.

М. Сперанскій — Малорусская пѣсня въ старинныхъ русскихъ печатныхъ пѣсенникахъ (Отгискъ изъ „Этнографическаго Обзорѣнія“, 1909, кн. 81—82). Москва, 1909. Ст. 26, 8°.

Автор зазначає велику вагу різних пісенників кінця XVIII і початку XIX ст. для етнографічних дослідів, на які доси не звернено ще досить уваги в науці, а спеціально у нас, бо великоруськими піснями в тих старих співанників покористував ся вже при виданні великор. пісень проф. А. Соболевский. Тимчасом таких співанників друковано в Росії багато, а в них поміщувало часто й українські пісні. „Поміщення малоруської пѣсни съ сохраненіемъ ея языка (конечно, лишь болѣе или менѣе) въ великорусскомъ пѣсенникѣ на ряду съ русскими ли-

тературными произведеніями, въ то же время, въ качествѣ одной изъ равновидностей пѣсни, — представляетъ само по себѣ любопытный материалъ и для русской литературы, показывая ту степень народнаго самосознанія, на которой мы застаемъ средняго читателя конца XVIII в. и нач. XIX-го“; „присутствіе въ русской печатной книгѣ малорусскихъ пѣсень показываетъ, что начало дифференціаціи уже намѣчено.. но сознание отдѣльности, самобытности малоруськой пѣсни и литературы еще не выражено отчетливо. То же отсутствіе яснаго разграниченія этихъ двухъ областей (м. б. впрочемъ уже проникшаго нѣсколько дальше) мы, какъ и вѣдѣно, можемъ констатировать и въ малоруськой литературѣ конца XVIII-го и начала XIX-го вѣка“ (ст. 5). Українські пісні тих співанників можна розглядати ще й з иншого становища, а то як записи народ. пісень, старші від записів Цертелєва та Максимовича. Тимчасом сі співанники поминули у своїх працях і О. Пипін і О. Веселовський і В. Перетц, а навіть В. Грінченко не використав їх у своїй „Літературі україн. фольклору“. Очевидно, що не зроблено того не в маловажєня й ігнорованя, лише задля рідкості колекцій співанників. Проф. М. Сперанскій переглянувши ряд таких співанників, доходить до ось яких висновків:

1) Появляють ся друком любочні співанники 1779 р. Автор переглядає їх аж до 1827 р. то значить, до виходу пісень М. Максимовича. За той час начислив він 80 співанників, а в тих у 33 знайшов українські пісні.

2) Число українських пісень у тих співанниках невелике; їх приходить в однім співаннику по кілька, кільканадцять, а рідко кількадесять; процентово до всіх пісень співанників їх небагато, коли одначе відкинемо штучні великоруські пісні і полишимо самі народні, тоді українські будуть творити значний процент тому, що вони майже виключно народні.

3) У всіх 30 співанниках надруковано 338 українських пісень (пересічно на один по 11), але що між ними є багато повторень, то властиво окремих пісень є лише 72 (В. Грінченко зазначив у своїй бібліографії до 1827 р. коло 40 пісень). Найчастійше повторяють ся отсі пісні: Гей під горою, під перевозом (бандурка) — в 11 співанниках; Да їхав же козаченько в України — в 12; Ой під вишнею, під черешнею — в 15. При деяких піснях подібують ся різні уваги, прим. Ах поля, поля велені — названі „полевой пѣсней господина Сковороды“; при пісні: Ей годі пам журити ся, пора перестати — зазначено „пѣсня Черноморскаго казачьяго войска“; при пісні: На бережку у ставка — „сія пѣсня введена въ употребленіе какъ по своему хорошему голосу, такъ и потому, что была любима кпяземъ Потемкинымъ“; при пісні:

Послала мене мати зелене жито жати — „прекрасная плясовая украинская пѣсня, называемая косари“ і т. д.

Закінчує свою статтю автор ось якими словами: „Подаючи всі оті замітки, переважно бібліографічного характеру, думаю, що вони звертаючи увагу на всю царину української пісні, при тім іще в руській літературі того часу, коли інтереси до студіювання народности лише починали ся, що сі замітки не будуть зовсім зайві; та царина української пісні в історичнім освітленю полишила ся майже не тикана і українськими етнографами й істориками літератури. Думаю, що сі замітки й бібліографічні дані, згруповані далше, не будуть безпожиточні, коли прийде час для видавання сього роду „старих записів“ української пісні. Тоді треба їх буде лише доповнити“ (ст. 13—14).

В додатку подає автор: 1) Титули всіх співаників, в яких приходять українські пісні і вказує, де вони переходять ся. 2) Вчисляє поодинокі всі окремі пісні (наводячи першу стрічку) і вказує, в котрих співанниках вони надруковані. З того переконаємо ся, що до найпопулярніших пісень належали: Біла жівка мужика за чуприну взявши; Біду собі купила та за свої гроші; Да їхав же козаченько в Україні; Засвістали козаченьки в похід в опівночі; Післала мене мати зелене жито жати; На бережку у ставка; На тім боці Дунаю вівчар вівці вганяє; Ой під вишнею, під черешнею; Гей під горою, під перевозом; Звеліла мні мати да ячменю жати; Ой посіяв мужик да у поли ячмінь; Не ходи Грицю та на вечерниці; Їхав козак за Дунай і т. д. З сього бачимо, кілька цінного матеріялу приносить праця проф. М. Сперанського для дальших дослідів над нашою старшою народною піснею.

В. Гнатюк.

Вл. Даниловъ. Малорусскія народныя пѣсни въ старыхъ и новыхъ лубочныхъ изданіяхъ (Рус. Филолог. Вѣстникъ, 1910, кн. 3—4, ст. 222—242).

Отся стаття служить доповненем до праці проф. М. Сперанського про лубочні співанники і про українські пісні в них. Ріжниця в тім, що проф. М. Сперанський говорив про найстарші співанники, а д. В. Данилів про найновіші і головно українські, яких він начисляє за остатню десятку літ коло 19, отже пересічно 2 співанники на рік. З порівняня одних і других виходить:

1) Між старими лубочними співанниками нема чисто українських, але не тому, щоби вони не мали ходу в дотичних кругах, лише що тоді за мало було для них матеріялу, отже годі було їх владити окремо. Теперішні українські співанники дуже люблені і розхачувані.

2) Старі співанники мали ваголовки, в яких містилися й похвали

на них („собрание наилучшихъ старыхъ и самыхъ новѣйшихъ російскихъ пѣсень“), і нові мають їх.

3) Старі пісенники визначували ся досить малою ріжnorodністю матеріялу і звичайно передруковували ся в невеличких змінах та доповненнях в попередних; те саме бачимо й на нових.

4) Старі пісенники походили переважно в рукописних збірників, переховуваних у півінтелігентних кругах і містилися побіч народних пісень, також складаня різних поетів, відомих і невідомих. Се саме бачимо й тепер, лиш коли у старих співанниках поміщувалося твори самих російських поетів, тепер займають місце також твори українських поетів.

5) Що до змісту, то в давних співанниках поміщувалося переважно ліричні пісні, любовні і жартовливі; в нових бачимо любовні й побутові, але в деяких попадаєть ся по кілька колядок, веснянок, коліскових, обжинкових та купальських пісень. Дум не подибуєть ся зовсім у нових співанниках, а історичних пісень дуже мало й рідко, прим. про Морозенка, Боднарівну.

6) Українська мова і в старих і в нових пісенниках перероблюєть ся часто, а часом вона так попсована, що годі щонебудь зрозуміти.

Автор завважує зовсім справедливо, що наука не повинна обминати сеї літератури не лише в огляду на її розширеня, але й тому, що вона деколи не була без впливу на літературу освічених верств.

В. Гнатюк.

Dr. S. Weissenberg — Das neugeborene Kind bei den südrussischen Juden (Globus. Illustr. Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde. Braunshweig 1908, I, том ХСІІІ, стор. 85—88).

Автор описує деякі звичаї українських Жидів в перших днях по уродженю дитини. З виїмком строго обрядових звичаїв, як приміром надаваня імен, обрізаня і викуп дитини, усі інші схожі із звичаями і віруваннями місцевої української людности. Передовсім хоронять новородка перед уроками: кладуть під подушку ніж або біблію, заслонюють ліжку завісою, не лишають дитини самої, не впускають нікого в ночи до кімнати, де спить новородок, а вкінці обвішують комнату, вікна і двері паперцями в відповідних написями. До першої купелі видають срібний або золотий гріш, щоби дитина була щаслива, а колиску задля того-ж обсіпують солодошамми. Хлопця приймають усюди радісно; родичі, що не мають мужеського потока, почувать себе нещасливі. Для повитух збирають окремо при перших питах. Звичайно дають дитині одно імя і то переважно по стареньких (померших) дідах і бабах; імен молододі мерших кривних або приятелів уникають загально, щоби дитина не

пішла їх слідом. Не дають також ніколи імен по живих ще кривих. Переважну частину розвідки присвячує автор описови обриваня. Іншим звичаям і віруваням, які для нас могли-б бути цікаві з порівняного боку, відведено менше місця, як би того вимагала сама тема.

З. Кузеля.

Р. С. Данковская — Свадебные обряды у малороссовъ Грайворонскаго уѣзда въ 1870-хъ годахъ (Этногр. Обзор. 1909 кн. 81—2). Статя замітна тим, що представляє старший тип весіля. Опис одначе не дуже повний, а пісень дуже маленьке

А. Хахановъ — Изъ грузинской литературы по старинной малорусской пѣсенѣ (Этногр. Обзор., 1909 кн. 83, ст. 99).

В. Науменко — Справка о малороссійскихъ пѣсняхъ по стариннымъ пѣсенникамъ (ibid. ст. 99—100). Сї замітки доповняють обговорену статю проф. Сперанського.

„Выписываніе лихорадки“ (Живая Старина, 1909, I, ст. 123—124), заговор проти пропасниці з паперів М. Максимовича. В. Г.

Хто ми є? Про українську народність, державу і мову. (Народна бібліотека, ч. 21. Редактор: Др. Лев Когут). Чернівці, 1911. Ст. 47. Ся популярна книжечка, яку в нагоди надходячої конскрипції розкинено в кількох тисячах примірників по громадах Буковини, складає ся з кількох окремих статей: Чи то все одно — віра і народність? Що се такого нарид, народність і як вони витворили ся? Наша мова. Права руської мови в австрійській державі. Значіне рідної мови в державі. Рускі землі і число Русинів. Перші в тих статей перероблені з розвідки М. Кордуби: „Хто ми є?“, не цілком вільні від деяких помилок, яких, очевидно, не було в ориґіналі. Права української мови належалоб було обговорити трохи докладнійше з наведеним дотичних параграфів, особливо з поглядом на Буковину, де сї права мало кому знані.

Dr. R. F. Kaindl — Bericht über neue Arbeiten zur Völkerwissenschaft von Galizien, Russisch-Polen und der Ukraine (Globus 1909, I, том XCV, ст. 341—335, 365—368). Огляд обіймає праці, що дотикають преісторії, етнографії і фольклору українсько-польської території за 1906-ий і 1907-ий рік. Між иншим обговорені тут: Гуцульщина Шухевича (ч. IV), Дитина Мр. Гр. Кузелі (т. VIII, IX), Коломийки Глатюка, Пословиці Франка, Мельодії Ровдольського і Людкевича і Записки н. т. ім. Ш. томи 69 до 74, а то статі Колесси (про ритміку), Кузелі (Король Матвій Корвін, Огляд антроп., археол. і етногр. літератури, Причинки до вірувань з поч. XIX

ст.), Франка (Про Правду, вертеп, Студії над укр. нар. піснями), Рудницького, Зубрицького, Щербаківського (про деревляні церкви).

З. К.

Видання й статі, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хроніка.

R. v. Pflügl — Die überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1906 und 1907 sowie die Einwanderung und sonstigen Verhältnisse in den wichtigsten Einwanderungsstaaten, 1909.

Dr. L. Caro — Die Statistik der österreichisch-ungarischen und polnischen Auswanderung nach den Vereinigten Staaten von Nordamerika, 1907.

Преісторія, археологія, історія штуки.

M. Bauer — Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, VI—VIII, 1907—1909.

G. Schwalbe — Der Schädel von Nowosiólka, II, 1908.

R. F. Kaindl — Neolithische Funde mit bemalter Keramik in Koszylowce, II, 1908.

Н. В. Кондаковъ — Иконографія Богоматери, 1910.

И. Грабаръ — Исторія русскаго искусства, 1910.

А. Грузинскій — Пересопницкое Евангеліе, какъ памятникъ искусства эпохи Возрожденія въ южной Россіи въ XVI вѣкѣ, 1911.

Історія політична і культурна.

E. Fischer — Die deutschen Ritter und die „terra prodnicorum“, 1906.

J. Korzeniowski — Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich, 1910.

Почаевская типографія и братство львовское въ XVIII вѣкѣ, 1909.

М. Колчинъ — Ссылные и заточенные въ острогъ Соловецкаго монастыря въ XVI—XIX вв., 1908.

K. Voelker — Die Anfänge der evangelischen Gemeinde zu Zaleszczyki in Galizien, 1909.

И. Свѣнцицкій — Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси, II, 1909.

Pór Antal — Opuli László herzeg, Magyarország nádorispánja, 1909.

Л і т е р а т у р а.

А. Рыстенко — Легенда о Св. Георґии и драконѣ въ византійской и славянорусской литературахъ, 1909.

А. Рыстенко — Новогреческая обработка легенды о св. Георґии и драконѣ, 1909.

- М. Поповъ — Святитель Димитрій Ростовскій и его труды, 1910.
 А. Титовъ — Проповѣди Святителя Димитрія, Митрополита Ростовскаго на украинскомъ нарѣчїи, 1909.
 В. Даниловъ — „Кіевлянинъ“ М. А. Максимовича, 1909.
 И. Бодуэнъ-де-Куртене — Изъ источниковъ народнаго міровоззрѣнія и настроенія, 1909.

Е т н о г р а ф і я.

- G. Buschan — Illustrierte Völkerkunde, 1910.
 Ю. Поливка — „Баба хуже черта“, 1910.
 М. Сперанскій — Малорусская пѣсня въ старинныхъ русскихъ печатныхъ пѣсенникахъ, 1909.
 В. Даниловъ — Малорусскія народныя пѣсни въ старыхъ и новыхъ лубочныхъ изданіяхъ, 1910.
 S. Weissenberg — Das neugeborene Kind bei den südrussischen Juden, 1908.

ПОКАЗЧИК

до тт. ХСIII—ХСVIII Записок Наукового Товариства ім. Шевченка ¹⁾

(р і к ХІХ).

I. Розвідки, замітки, огляди й матеріали.

Бирчан Володимир. Візантійська церковна пісня і Слово о полку Ігореві. ХСV, с. 5—29. ХСVI, с. 5—32.

Возняк М. Два недруковані вірші Івана Головацького. ХСIV, Misc. с. 163—166.

Возняк М. До характеристики харківського гуртка українських письменників. ХСIII, Misc. с. 132—140.

Возняк Михайло. Різдвяні й великодні вірші-оразії зі збірника кін. XVII—поч. XVIII в. ХСVI, Misc. с. 119—146.

Возняк Михайло. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. X. Граматика Вагилевича з 1845 р. XI. Мала граматика Теофана Глинського з 1845 р. і „Начальнія правила малорусскої Грамматики“ Вагилевича з р. 1846. ХСIII, с. 90—131. XII. Рукописні граматики Луки Слугоцького, Івана Малицького, Гаврила Паславського та Миколи Щербановського. Друкована граматика Піхлера. XIII. Граматики Осипа Левицького з 1849 та 1850 р. XIV. Розвій поглядів на українську мову в Якова Головацького до появи „Розправи о южнору-

ським язичі“. XV. Граматика Якова Головацького. ХСIV, с. 107—161. XVI. Конкурс на українську граматику в 1851 р. та його вислід: рукописні граматики Якова Головацького, Осипа Ганічачака й Івана Жуківського. ХСV, с. 83—106. Додатки. ХСVIII, с. 75—146.

Возняк М. Уривок граматики Ів. Лаврівського. ХСVIII, Misc. с. 155—162.

Гнатюк Володимир. Легенда про три жіночі вдачі. (Причинок до історії вандрівки фольклорних мотивів). ХСVII, с. 74—85.

Гнатюк Вол. Один із буковинських духовних antiquae educationis. ХСVIII, Misc. с. 148—155.

Гординський Яр. До діяльності Івана Гушалевича в рр. 1867—1881. ХСIII, Misc. с. 144—157.

Гординський Ярослав. Слово про вбурення пекла по Старунському рукопису XVIII в. ХСVII, Misc. с. 155—174.

Грушевський Михайло. До питання про розселення Вятичів. Кілька заміток з приводу новіших праць. ХСVIII, с. 5—9.

Грушевський Михайло. Лопушанський „Святовид“. ХСVIII, Misc. с. 147—148.

¹⁾ Скорочення: Misc. = Miscellanea. Бібл. = Бібліографія. Н. хр. = Наукова хроніка.

Грушевський М. Ще до портрета Мазепи. ХСІV, Misc. с. 162.

Джиджора Іван. Економічна політика російського правитель-ства супроти України в 1710—1730 рр. ХСVІІІ, с. 55—74.

Дорошенко В. Борис Грінченко — Василь Доманицький. По-смертні вгадки. ХСVІ, Misc. с. 146—150.

Inhalt der I—XII Bände der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Jahrgang 1—XVIII. ХСІІІ.

Кордуба М. З новітніх публікацій Буковини. ХСVІІІ, Н. хр. с. 163—172.

Корш Федір. До історії українського осельскладового вірша. ХСVІ, с. 33—40.

Кревецький Іван. Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850. I. „Portio iuribus Nostris respondens“. II. Границі Галичини в рр. 1772—1850. III. Східня й західня Галичина. ХСІІІ, с. 54—69. IV. Справа поділу Галичини в рр. 1846—47. V. Заходи „Головної Руської Ради“. VI. Контракція Поляків. ХСІV, с. 58—83. VII. Справа поділу Галичини в Державній Раді. VIII. Становище центрального й крайового уряду (1848—1849). ХСV, с. 54—82. IX. Поділ Галичини на три округи в р. 1850. ХСVІ, с. 94—115. Додатки. Матеріяли. ХСVІІ, с. 104—154.

Крипякевич Іван. Референдарські суди і їх діяльність в українських землях на переломі ХVІ—ХVІІ вв. ХСVІІ, Н. хр. с. 175—188.

Крипякевич Іван. „Скарби“ Хмельницького. ХСVІ, Misc. с. 116—119.

Липинський Вячеслав. Арія-

ський соймик в Киселині на Волини в маю 1638 р. (Причини до історії аріяництва на Україні). ХСVІ, с. 41—57.

Назаріів О. Останній том „Актив гродських і земських“. (Akta Grodzkie i Ziemskie) т. ХХ, ХСV, Н. хр. с. 170—190.

Панейко Василь. З історії й соціології національної боротьби. (Dr. Józef Buzek: Historya polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków). ХСІV, Н. хр. с. 174—194.

Перетц Володимир Проф. Матеріяли до історії української літературної мови. (II. З евангелія Петерб. Публ. бібл. ХV—ХVІ в. F. I. 17). ХСІІІ, с. 5—31.

Показчик до тт. LXXXVII—XСІІ Записок Наукового Товариства ім. Шевченка (рік ХVІІІ). ХСІІІ, с. 209—231.

Ревакович Т. Анти Кобляцький. Кілька вгадок. ХСІV, Misc. с. 166—173.

Свенціцький Іляріон Др. Похоронне голосінє і церковно-релігійна поезія. (Студія над розвитком мотивів народньої словесности). I. Сліди голосінє в давних епопеях. II. Елементи голосінє в нагробних написах. III. Мотиви похоронних голосінє. ХСІІІ, с. 32—53. IV. Плачі в житях святих. V. Плачі Богородиці. VI. Похоронний канон і духовні вірші. ХСІV, с. 5—39.

Созанський Іван. З винувшени м. Бродів. (Причинки до історії міста в ХVІІ в.). I. Короткий нарис історії міста. Мійська магистратура. Місто а замковий уряд. II. Русини властителі реальностей. ХСVІІ, с. 5—25. III. Промисл і торговля. ХСVІІІ, с. 10—30.

Тершаковець Михайло. Відно-сини Варголея Копітара до га-

лицько-українського письменства. ХСІV, с. 84—106. ХСV, с. 107—154.

Франко Іван. Батько й дочка. (Із паперів Івана Федоровича). ХСІІІ, с. 70—89.

Франко Іван Др. До мартівських днів 1848 р. у Львові. ХСІІІ, Misc. с. 140—143.

Франко Іван. Студії над українськими народ. піснями. ХХVІІ. Пісня Київської Братської Богородиці. ХХVІІІ. Битва під Хотином 1739 р. ХХІХ. Пісня про Варшаву. ХХХ. Бандурка. ХСІV, с. 40—57. ХХХІ. Пісні про ко-маря. ХСV, с. 30—53. ХХХІІІ. Хмельницца (думи, пісні та вірші). ХСVІІІ, с. 31—54.

II. Рецензії й реферати (Наукова хроніка й бібліографія)¹⁾.

Abicht R. Das Alphabet Chrabrs (Arch. f. slav. Philol. 1909. I—II, ст. 210—217). *Ю. С.* ХСVІ, Бібл. с. 207—208.

Адріанова В. Евангеліє Θомы въ старинной украинской литературе (Изв. 2 Отд. Ак. Н. 1909, II, ст. 1—47). *Ю. С.* Бібл. с. 208—209.

Адріанова В. Къ литературной исторіи Палеи (Труды Киев. Дух. Академіи 1909, IX—X, ст. 377—415 і вересень, ст. 134—157). *Ю. С.* ХСVІ, Бібл. с. 209.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Wskutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. Tom XX. Lauda sejmikowe. T. I. Lauda wiszeńskie 1572—1648 r.

Широцький Кость. З недавнього минулого. ХСV, Misc. с. 155—169.

Широцький К. Памятки Македонії. Македонія — Археологическое путешествие. Н. П. Кондакова. ХСVІ, Н. хр. с. 151—161.

Шпаковський М. Польська праця про Ягайла. (Antoni Prochaska: Król Władysław Jagiello). ХСІІІ, Н. хр. с. 158—169.

Шпитковський Іван. Матеріяли до історії Коліївщини. VI. Мемуар Домініка Завроцького про Коліївщину. ХСVІ, с. 58—93. ХСVІІ, с. 26—73.

Щурат Василь. Коліївщина в польській літературі до 1841 р. ХСVІІ, с. 86—104.

Opracował Antoni Prochaska, Льв. 1909, ст. L+639+(1), 4°. *О. Назаріів.* ХСV, Н. хр. с. 170—190.

Алексій єпископъ. Матеріяли для історії релігійного движенія на югъ Росіи во второй половинѣ ХІХ вѣка (Православный Собо-сѣдникъ, 1909, I—III, V—VIII). *Ю. С.* ХСVІІ, Бібл. с. 215.

Алексій єпископъ. Релігійныя движенія на югъ Росіи во второй половинѣ ХІХ столѣтія (там-же, 1909 г., I—XI). *Ю. С.* ХСVІІ, Бібл. с. 215.

Amira Alessandro. Storia del soggiorno di Carlo XII in Turchia, scritta dal suo primo interprete... epublicata da N. Jorga, professore all' universita di Bucarest. Букарешт 1905, ст. 98. *С. Т.* ХVІІІ, Бібл. с. 185—186.

Антоновича Володимира листи

¹⁾ Статі приготувані тільки, без обговорення, тут поминають ся.

до Олександра Барвінського (Рус-
лан, 1909, ч. 1). *В. Д.* XCIV, Бібл.
с. 217.

Антонович В. Записка в справі
обмежень української мови (Зап.
Наук. Тов. в Києві, III, ст. 33—
39). *В. Д.* XCVI, Бібл. с. 195.

Arnold Robert F. Einführung
in die Literatur der Stoffge-
schichte (Germanisch romanische
Monatsschrift hrg. von H. Schrö-
der. Heidelberg 1909, IV, стор.
223—232). *З. К.* XCV, Бібл.
с. 222.

Archiwum Jana Zamoyskiego,
kanclerza i hetmana wielkiego
koronnego. Tom II (1580—1582).
Wydal Dr. Józef Siemieński. Вар-
шава 1909, стор. XXXIV+448.
Ів. Крип'якевич. XCIII, Бібл. с.
180—181.

Askenazy Szymon. Galicya a
Węgry (Nowe wczasy, Warszawa
1910, ст. 264—274). *Ів. Кре-
вецький.* XCVI, Бібл. с. 178—179.

Askenazy Szymon. Senat re-
wolucyjny (Kwartalnik historycz-
ny 1909, кн. 1—2. стор. 126—
142). *Ів. Крч.* XCIII, Бібл. с. 188.

Бабенко В. А. Древне-Салтов-
скія придонські окраїни Южної
Россії. Г. Древній Салтовъ (Тру-
ды дванадцятаго археологическа-
го съезда, ст. 434—460+II табл.).
М. Залізняк. XCIII, Бібл. с. 172
—173.

Бабенко В. А. Что дали по-
ваго послѣднія раскопки въ Вер-
хнемъ Салтовѣ (Труды тринадцата-
го археологическаго съезда, т. I.
Ст. 381—386+387—393+394—
410+411—418+I таблица). *М.
Залізняк.* XCIII, Бібл. с. 172
—173.

Багал'їй Д. Эволюція худо-
жественнаго творчества Н. В. Го-
голя (Вѣстникъ Европы, 1909,

ч. 7, ст. 321—328). *В. Доро-
шенко.* XCIV, Бібл. с. 230.

Badura Wincenty. Ludność
polska pow. Iańcuckiego i prze-
worskiego pod względem oświa-
towym i kulturalnym, Львів 1908,
стор. IV+32. *Ів. Крип'якевич.*
XCV, Бібл. с. 238.

Balaban Majer Dr. Dzielnica
żydowska, jej dzieje i zabytki
(Biblioteka lwowska V i VI).
Львів 1909, стор. 100. *Ів. Кри-
п'якевич.* XCIII, Бібл. с. 179—
180.

Baranowski Ignacy Tadeusz.
Księgi referendarskie. T. I. 1582
—1602. (Wydawnictwa Towar-
zystwa naukowego warszawskie-
go N. 4. Komisya historyczna N.
3). Варшава, 1910, стор. XVI+
176. *Іван Крип'якевич.* XCVII,
Н. хр. с. 175—188.

Baranowski Ignacy Tadeusz.
Sądy referendarskie (Przegląd hi-
storyczny т. IX, с. 82—96, 170—
184). *Іван Крип'якевич.* XCVII,
Н. хр. с. 175—188.

Баран Ст. Др. Дещо в націо-
нальній статистиці в галицьких
середніх школах. (Наша Школа,
1910, ч. 1, ст. 12—19 і ч. 3, ст.
10—27). *В. Д.* XCVIII, Бібл.
с. 232.

Барвінський Б. Др. Гетьман
Іван Мазепа в всесвітній літера-
турі і штуці (Руслан, 1909, чч.
140 і 289). *В. Дорошенко.* XCIV,
Бібл. с. 209.

Барвінський Б. Др. Два зага-
дочні ханські ярлики на руські
землі в другій половині XV в.
(Руслан 1909, ч. 70). *В. Д.* XCIV,
Бібл. с. 200—201.

Барвінський Б. Др. До питання
про скількість присяжних граю-
т в князів литовсько-руських (Рус-
лан 1909, чч. 172 і 173). *В. Д.*
XCIV, Бібл. с. 200.

Барвінський Б. Др. Історич-
ний розвій імени українсько-ру-
ського народу (Львів 1909, ст. 41,
мал. 8°). *В. Дорошенко.* XCIV,
Бібл. с. 201—202.

Барвінський Б. Др. Переширна
грамота литовських князів в ко-
ролем Казиміром В. 1366 р. (Рус-
лан 1909, чч. 158—161). *В. Д.*
XCIV, Бібл. с. 200.

Барвінський Б. Др. Русь, Укра-
їна — Ruthenen, Russen (Руслан
1909, чч. 37—43). *В. Дорошенко.*
XCIV, Бібл. с. 201—202.

Барвінський Б. Др. Ruthenen
в Русини (Руслан 1909, ч. 22).
В. Дорошенко. XCIV, Бібл. с.
201—202.

Бенешевичъ В. Н. Армянскій
прологъ о св. Борисѣ и Глѣбѣ
(Изв. II Отд. Ак. Н. 1909, I, ст.
201—236). *І. С.* XCVI, Бібл.
с. 208.

Berkusky H. Die Lage der
russischen, Fremdvölker" (Globus,
1909, I, том XCV, стор. 185—
171, 186—191). *З. К.* XCVIII,
Бібл. с. 237.

Бѣлокуровъ С. А. Дневаль-
ныя записки приказа тайныхъ
дѣлъ 1765—1783 гг. (Чтенія въ
Обществѣ Истории и Древностей
Рос., 1908, кн. 1 і 2. Ст. III—
X+1—346). *М. Залізняк.* XCVI,
Бібл. с. 171—178.

Білоусенко О. Листи в Петер-
бургу (IV—VI, VII, IX—XIII)
(Рада, 1909). *В. Д.* XCV, Бібл.
с. 242.

Білоусенко О. Нова поетична
сила (Л.-Н. Вістник, 1909, VII,
ст. 4—16). *В. Д.* XCV, с. 224
—225.

Біляшевський М. Про україн-
ський орнамент (Записки Україн.
Наук. Тов. в Києві, III, ст. 40—
53). *В. Д.* XCIII, Бібл. с. 174
—175.

Björkmann Erik. Nordische
Personennamen in England in
alt- und frühmittelenglischer Zeit.
Ein Beitrag zur englischen Na-
menkunde (Studien zur engli-
schen Philologie, XXXVII). Галле,
М. Hinaer, 1910, стор. XI+(V)
+217, 8°. *З. К.* XCVI, Бібл.
с. 194.

**Быковъ Николай. Ив. Ив. Ман-
жура,** украинскій этнографъ и
поетъ (1851—1893), Катерино-
слав, 1910, ст. 25. *М. Возняк.*
XCVII, Бібл. с. 232—233.

Бобровъ Е. Проф. Изъ исто-
рии русской литературы и про-
свѣщенія въ XIX столѣтіи. I—
XII. Варшава 1909, ст. 68, 8°.
В. Дорошенко. XCIII, Бібл. с.
200—201.

Богородицій В. Опытъ физио-
логіи общерусскаго произношенія
въ свѣтъ съ экспериментально-фо-
нетическими данными (Записки И.
Казанскаго Унив. 1909 р. кн. 3, 4,
ст. 1—32, в табл.). *О. Н.* XCIII,
Бібл. с. 193.

Бойковъ Н. С. Агрономиче-
скій отдѣлъ Кіевской Губернской
Управы по дѣламъ земскаго хо-
зяйства. Потребительная коопера-
ція въ Кіевской губ. Очеркъ, со-
ставленный нструкторомъ потреби-
тельныхъ обществъ... Кіів, 1910,
ст. 47. *М. Гехтер.* XCVIII, Бібл.
с. 228—230.

Braun Joseph. Die liturgische
Gewandung im Occident und
Orient nach Ursprung und Ent-
wicklung, Verwendung und Sym-
bolik. Фрайбургъ в Б., Herder,
1907, стор. XXIV+797, 8° (в 316
образках). 30 м. *З. К.* XCV,
Бібл. с. 198.

Браунъ Ф. Шведская руниче-
ская надпись, найденная на о. Бе-
ровани (Извѣстія имп. археол. ком.
XXIII, 1907, стор. 66—75).

М. Грушевський. ХСІІІ, Бібл. с. 173—174.

Brugmann Karl Dr. Ein Wörterbuch der sprachwissenschaftlichen Terminologie (Germanisch-romanische Monatsschrift hrg. v. H. Schröder. Гайдельберг, 1909, IV, стор. 209—222). *З. К.* ХСVІ, Бібл. с. 193.

Brugmann K. Der slav. Instr. Pl. auf — y und der aw. Instr. auf — ūs. (Indogermanische Forschungen XXII, 1907/08, ст. 336—339). *І. С.* ХСVІІІ, Бібл. с. 208.

Brückner A. O Rusi normánskiej jeszcze słów kilka (Kwartalnik historyczny 1909, кв. 3, стор. 362—371). *І. Крч.* ХСІV, Бібл. с. 200.

Brückner A. Über etymologische Anarchie. (Indogerm. Forschungen, XXIII, 1908/09, стор. 206—219). *З. К.* ХСVІІІ, Бібл. с. 209.

Будде Е. Θ. Очерк истории современного литературного русского языка (XVII—XIX ввкв.). (Энциклопедия славянской филологии. Изд. отд. русск. яз. и слов. Имп. Академии Наук. Подъ ред. И. В. Ягича. Выпускъ 12, Спб. 1908, ст. XIV+132, п. 70 коп.). *Вол. Дорошенко*. ХСІІІ, Бібл. с. 190—192.

Будяк Ю. Записки учителя (1899—1906). (Д.-Н. В. 1909—10). *В. Дорошенко*. ХСVІ, Бібл. с. 227—228.

Buzek Józef Dr. Historia polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków od traktatów wiedeńskich do ustaw wyjątkowych z r. 1908, Льв. 1909. Стор. VI+569, 16°. *Василь Панейко*. ХСІV, Н. хр. с. 174—194.

Булгаковъ С. Святитель Иоа-

сафъ Горленко, епископъ Бѣлгородскій и Обоянскій (1705—1754 pp.) Курскія Епархіальныя Вѣдомости 1909, ч. 11—19). *Ю. С.* ХСVІ, Бібл. с. 184—185.

Бучинський Б. Змагала до униї руської церкви в Римом в роках 1498—1506 (Записки Укр. Наук. Тов. в Києві, IV, ст. 100—136; V, ст. 61—87; VI, ст. 5—53). *В. Д.* ХСІV, Бібл. с. 201.

Vasmer M. Etymologien (Zeitschrift für deutsche Wortforschung hrg. v. F. Kluge. IX, 1907, стор. 20—23). *З. Кузеля*. ХСVІІІ, Бібл. с. 204—205.

Варзаръ В. Е. Статистика стачекъ рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ за трехлѣтіе 1906—1908 гг. Составилъ и разработалъ фабричный ревизоръ... Изданіе Отдѣла Промышленности Мин. Т. и Пр. Спб. 1910, ст. 72+220. *Я. Міхура*. ХСVІ, Бібл. с. 213—219.

Варнеке Б. В. Гоголь и театр (Р. Ф. В. II, стор. 307—336). *І. Свенцицкий*. ХСVІІ, Бібл. с. 231—232.

Варнеке Б. В. История русского театра. Ч. 1-ая: XVII и XVIII ввкв. Казань, 1908, ст. III+361, 8°; Ч. 2-ая: XIX в. (Опытъ изложенія), Кав., 1910, ст. IV+432. *І. Свенцицкий*. XIV, Бібл. с. 22—229.

Васильевскаго В. Г. Труды, изданіе Имп. Академіи Наукъ, т. I і II, 1, Спб. ст. VIII+401, 1908 і 295, 1909. *М. Грушевський*. ХСVІ, Бібл. с. 162—163.

Василенко Н. Памяти Н. И. Костомарова, какъ историка (Кіевская Мысль 1910, чч. 97 и 98). *В. Д.* ХСVІІІ, Бібл. с. 195.

Webersfeld Edward. Jaworów, monografia historyczna, etnograficzna i statystyczna (Przewodnik naukowy i literacki 1909, ст. 369,

457, 551, 649, 741, 833, 903). *Ів. Крип'якевич*. ХСІV, Бібл. с. 205—206.

Weigand Gustav. Zur Terminologie der Molkerei (XVI Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig. 1910, ст. 213—230). *З. Кузеля*. ХСVІІ, Бібл. с. 220—223.

Веретенниковъ В. И. История Тайной канцелярии петровскаго времени, Харків, 1910, ст. IV+306. *І. Джиджора*. ХСVІІ, Бібл. с. 205—208.

Веселовскій Б. История земства за сорокъ лѣтъ. Спб. 1909, изд. О. Н. Поповой, т. I, ст. XVI+724+2 мапи; т. II, ст. 703. *Вол. Дорошенко*. ХСV, Бібл. с. 733—737.

Вестбергъ Фр. Θ. Къ анализу восточныхъ источниковъ о восточной Европѣ (Ж. М. Н. II. 1908, II, с. 364—412, III, с. 1—52). *М. Грушевський*. ХСІІІ, Бібл. с. 175—178.

Wierzbowski Theodorus. Matricularum regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. Т. I (1447—1492), Варшава 1905, ст. 4+IV+192; т. II (1492—1501), Варшава 1907, ст. VIII+192; т. III (1501—1506), Варшава 1908, ст. 4+IV+304. *Ів. Крип'якевич*. ХСVІІІ, Бібл. с. 174—176.

Wierzbowski Teodor. Vademecum. Podręcznik do studyów archiwalnych dla historyków i prawników polskich. Варшава, 1908, стор. VIII+188. *Ів. Крип'якевич*. ХСVІІІ, Бібл. с. 173—174.

Wijk (van) N. Germanische Etymologien (Indogerman. Forschungen, 1909, XXIV, ст. 230—238). *І. С.* ХСVІІІ, Бібл. с. 207.

Winiarz A. Archiwum Namiesnictwa we Lwowie (Przewodnik naukowy i literacki, 1909, VI—VII). *Ів. Кривецький*. ХСVІ, Бібл. с. 182—183.

Winiarz A. Z dziejów archiwum Namiesnictwa we Lwowie (Przewodnik naukowy i literacki, 1910, I—II). *Ів. Кривецький*. ХСVІ, Бібл. с. 182—183.

Воблый К. Г. Очерки по истории польской фабричной промышленности (Университетскія Извѣстія, кievські, 1909 р.. № 4—11, ст. 1+417+(1)+1—VIII). *О. Назаріев*. ХСІV, Бібл. с. 237.

Вовк Хв. Палеолітичні знахідки в с. Мізуні на Черпигівщині (Записки Українського Наук. Тов. в Києві, IV, 1909, ст. 90—99). *В. Д.* ХСІІІ, Бібл. с. 174.

Возняк М. „Тренос“ М. Смотрицького (Діло, 1910, чч. 134—139). *В. Д.* ХСVІІ, Бібл. с. 233—234.

Волковъ Θ. К. Старинныя деревянныя церкви на Воляхъ (з І т. „Матеріаловъ по этнографіи Россіи“ й окремою відбиткою). Спб. 1910, ст. 26, 4°. *К. Широчський*. ХСVІІ, Бібл. с. 194—197.

Wotsche Th. König Sigismund August von Polen und seine evangelischen Hofprediger (Archiv für Reformationgeschichte 1906, IV, стор. 329—350). *З. К.* ХСVІІІ, Бібл. с. 193.

Вяземскій Б. А. кп. Верховный Тайный Совѣтъ, Спб. 1909, ст. 423. *І. Джиджора*. ХСVІІ, Бібл. с. 208—209.

Haberlandt M. Dr. Neuer Führer durch das Museum für österreichische Volkskunde. Ausgearbeitet vom Direktor. (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1908, I—II, стор. 61—80, в 31

обр. в тексті). *З. К.* ХСV, Бібл. с. 232—233.

Hammerschmidt Wilhelm. Geschichte der Baumwollindustrie in Russland vor der Bauernemanzipation. Штрасбург, 1906, ст. XIV+124, 8°. *З. К.* ХСVІІІ, Бібл. с. 236—237.

Handbuch des Deutschtums im Auslande nebst einem Adressbuch der deutschen Auslandsschulen. 2 umgearb. und stark vermehrte Auflage. Berlin, 1906, ст. XXXI+573, 8°. *З. К.* ХСVІІІ, Бібл. с. 237—238.

Hartleb Kazimierz Dr. Stosunki Kalwinów polskich z gminą szwajcarską (Przewodnik naukowy i literacki 1910, кн. I, ст. 16—26). *І. Крч.* ХСVІ, Бібл. с. 183—184.

Helfert (von) Joseph Alexander Freiherr. Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848—1849. Zweiter Band. Фрайбург і Відень, 1909, вел. 8°, ст. XV+382. *Іван Франко.* ХСІІІ, Бібл. с. 188—189.

Герасимович І. На новий шлях (Замітки в нагоді загальних зборів „Української Школи“ в Чернівцях, дня 13 червня 1909 р.). *З. К.* ХСVІІІ, Бібл. с. 232—233.

Герасимович Іван. Подрібний розклад праці українського народного учительства по громадах. Одобрений в'ядом повітових комісій дня 21 і 22 листоп. 1908 р. в Чернівцях (Каменярі 1909). *З. К.* ХСVІІІ, Бібл. с. 232.

Herz Hugo. Die Kriminalität der Juden in Österreich (Archiv für Strafrecht und Strafprozess hrg. v. J. Kohler. Берлін, 1907, LIV, стор. 183—218. *З. К.* ХСІV, Бібл. с. 221.

Гехтер М. Значіння України в економічному житті Росії (Л.-Н. Вістник, 1909, XI, ст. 288—301). *В. Дорошенко.* ХСІV, Бібл. с. 237.

Гехтер М. З нової України (Л.-Н. Вістник, 1910, ч. 9, ст. 487—490). *В. Д.* ХСVІІІ, Бібл. с. 236.

Гехтер М. З українського життя (Л.-Н. Вістник, 1909—10). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 241—242; ХСVІІІ, Бібл. с. 231.

Гехтер М. Побічні й домашні (кустарні) селянські промисли на Україні (Л.-Н. Вістник, 1909, XII, ст. 459—493). *В. Дорошенко.* ХСІV, Бібл. с. 239.

Hiltebrandt Ph. Die polnische Königswahl von 1697 und die Konversion Augusts des Starken (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken. X, 1907, ст. 152—215). *З. К.* ХСVІІІ, Бібл. с. 193.

Hirt H. Untersuchungen zur indogermanischen Altertumskunde (Indogerm. Forschungen, XXI, 1908, стор. 55—95). *М. Грушевський.* ХСVІІ, Бібл. с. 190—191.

Hnatjuk Vol. Die Brautkammer. Eine Episoda aus dem ukrainischen Hochzeitbräuchen. (*Андрапофугіа.* Липськ, 1909, т. VI, ст. 113—149). *З. Кузеля.* ХСV, Бібл. с. 226—228.

Hnatjuk Vol. Ein erotisches ukrainisches Lied aus dem XVII Jahrhundert. (*Андрапофугіа.* Липськ, 1909, т. VI, стор. 344—347). *З. Кузеля.* XIV, Бібл. с. 226—228.

Hnatjuk Volodymyr. Polnische erotische Lieder aus dem XVIII Jahrh. Mitgeteilt von... (*Андрапофугіа.* Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsge-

schichte der geschlechtlichen Moral hrg. v. F. S. Krauss. Bd. VII. Липськ, 1910, стор. 359—365). *З. К.* ХСVІІІ, Бібл. с. 217.

Hnatjuk, пор. *Parallelen.*

Голоскевич Г. К. Описаніе говора с. Бодачевки (Колодівки), Ушицкаго у. Подольской губ. (Изв. 2 Отд. АКН. 1909, IV, ст. 106—131). *І. С.* ХСVІ, Бібл. с. 194.

Голубевъ С. Панегрикъ кievо-печерскому архимандриту Елисею Плетенецкому 1618 г. (Труды К. Дух. Ак., 1910, VI, ст. 296—350 + 2 таблиці). *М. Возняк.* ХСVІІ, Бібл. с. 225—227.

Horák Jiri. Ze studií o motivech lidových písní československých (Narodopisný Věstník. V Praze 1908, III, ст. 32—41). *З. К.* ХСVІІІ, Бібл. с. 217—218.

Городцовъ В. А. Древнее население Рязанской губернии (по поводу статьи А. А. Шахматова), (Извѣстія отд. рус. языка, 1908). *Михайло Грушевський.* ХСVІІІ, с. 5—9.

Гродский Й. О. Положене Русинів в Босні (Руслан, 1909, чч. 232—251). *В. Дорошенко.* ХСVІ, Бібл. с. 222.

Грузинський Ол. „Elegia Alexii“ Т. Прокоповича (Записки Україн. Наук. Тов. в Києві, IV, ст. 20—40). *В. Д.* ХСІІІ, Бібл. с. 202.

Грушевський М. Байда Вишневецький в поезії й історії (Записки Наук. Тов. в Києві, III, ст. 108—139). *В. Дорошенко.* ХСІІІ, Бібл. с. 180.

Грушевський М. Виговський і Мазепа (Л.-Н. В. 1909, VI, ст. 417—428). *В. Дорошенко.* ХСІV, Бібл. с. 208—209.

Грушевський М. Вол. Антонович, основні ідеї його творчо-

сти і діяльності (Зап. Наук. Тов. в Києві, кн. III, стор. 5—14). *В. Дорошенко.* ХСVІ, Бібл. с. 234.

Грушевський М. В сорок восьмі роковини Шевченка (Л.-Н. Вістник, 1909, IV, ст. 3—6). *В. Д.* ХСІІІ, Бібл. с. 203.

Грушевський М. На українські теми (Л.-Н. Вістник, 1909—10). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 241; ХСVІІІ, Бібл. с. 231.

Грушевський М. Наша Школа (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 1—5). *В. Дорошенко.* ХСVІ, Бібл. с. 227.

Грушевський М. По світу (З подорожних вражень). (Л.-Н. Вістник, 1909, кн. I—V, ст. 16—31, 304—319, 515—532, 48—56, 234—244). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 203.

Грушевський М. Україна, Білорусь, Литва (Діло, 1909, ч. 29; Ukrainische Rundschau, 1909, ч. 2). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 240.

Грушевський Мих. Українська історіографія і Микола Костомаров (Л.-Н. Вістник, 1910, ч. 5, стор. 209—225). *В. Д.* ХСVІІ, Бібл. с. 215—216.

Грушевський Мих. Холмщина (Головні моменти в історії її приналежності). (Діло, 1909, ч. 107). *В. Дорошенко.* ХСІV, Бібл. с. 202.

Грушевський М. Юбилей Миколи Гоголя (Л.-Н. Вістник, 1909, III, ст. 606—610). *В. Д.* ХСІІІ, Бібл. с. 203.

Грушевський Ол. З життя української старини ХVІІІ в. I. Земельні мастки п. Леонтія Свічки (Записки Україн. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 149—158). *В. Д.* ХСІІІ, Бібл. с. 186—187.

Грушевській Александръ. Изъ истории украинской этнографии. Этнографическія темы въ украин-

скої літературі. (Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ 1909 г., кн. 2, стор. 152—180). *М. Возняк*. ХСVIII, Бібл. с. 209—210.

Грушевський Ол. М. Гоголь і сучасна українська суспільність (Зап. Україн. Наук. Тов. в Києві, V, ст. 3—19). *В. Дорошенко*. ХСIV, Бібл. с. 229.

Грушевський Ол. Поетична творчість П. Куліша (Л.-Н. Вістник, т. IX—XII, ст. 398—411, 72—89, 436—453). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 224.

Грушевський Ол. Українське письменство в 1909 р. (Л.-Н. В., 1910, ч. 1). *В. Д.* ХСVII, Бібл. с. 237.

Грушевський Ол. Українські поети в новім перекладі (Л.-Н. В. 1909, V, ст. 292—298). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 225.

Hujer O. Slav. domovъ. (Indogermanische Forschungen XXIII, 1908/09, стор. 152—158). *І. С.* ХСVIII, Бібл. с. 208.

Hujer O. Slavische Miscellen. (Indogermanische Forschungen, 1909, XXIV, стор. 70—72). *І. С.* ХСVIII, Бібл. с. 207.

Gawlik Mieczysław. Projekt unii rosyjsko-polskiej w drugiej połowie XVII w. (Kwartalnik historyczny 1909, кн. 1—2, стор. 78—125). *Ів. Крип'якевич*. ХСV, Бібл. с. 203—204.

Garr Max. Die österreichische Wahlreform. Beiträge zur Geschichte ihrer Entstehung (Jahrbuch für Gesetzgebung u. Volkswirtschaft des deutschen Reichs. Lipsk, 1907, том XXXII, 2, ст. 1575—1612). *З. Кузеля*. ХСIV, Бібл. с. 220—221.

Геринович Володимир. Питанє про третичного чоловіка в новій-

шій літературі (Л.-Н. Вістник, Львів—Київ, 1909, т. XLVI, кн. V, ст. 331—345). *З. Кузеля*. ХСV, Бібл. с. 191—196.

Grużewski Bolesław. Ordynacya sądów ziemskich i grodzkich w Galicyi 1778 г. (відб. в „Przeгляд-у права і administracyi“, 1909), Львів, 1900, ст. 34. *Ів. Кривецький*. ХСIV, Бібл. с. 219—220.

Данилевич В. Нові дані для біографії Івана Сірка (Записки Україн. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 140—148). *В. Д.* ХСIII, Бібл. с. 186.

Даниловъ В. А. А. Котляревскій и М. А. Максимовичъ (Р. Ф. В. 1909, I, ст. 113—120). *І. С.* ХСV, Бібл. с. 216.

Данилів В. До історії української етнографії (Зап. Наук. Тов. в Києві, IV, ст. 41—48). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 231.

Данько М. Вол. Винниченко (проба літературної характеристики) (Л.-Н. Вістник, 1910, ч. 7). *В. Д.* ХСVII, Бібл. с. 237.

Detlefsen D. Die Anordnung der geographischen Bücher des Plinius u. ihre Quellen (= Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie hrg. von W. Sieglin, XVIII). Берлін, 1909, ст. VI+171. *З. К.* ХСVIII, Бібл. с. 193.

Dziewulski Stefan. Statystyka ludności gubernii Lubelskiej i Siedleckiej wobec projektu utworzenia gubernii Chełmskiej. Варшава, 1909, ст. 38, 8° + карта. *В. Гнатюк*. ХСVIII, Бібл. с. 212—215.

Diels Paul. Studien zur slavischen Betonung (Arch. für slav. Philol. 1909, I—II, ст. 1—101). *І. С.* ХСVII, Бібл. с. 223.

Добровольський Л. Забуті межі

давньої Київщини (Записки Україн. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 54—78). *В. Д.* ХСIII, Бібл. с. 174.

Доброгаєвъ М. Игуменъ Почаевскаго, а потомъ Георгіевскаго Ковелецкаго монастыря Іосифъ Исаевичъ (1708—1731 г.), (Волынскія Епархіальныя Вѣдомости, 1906 р., ч. 42). *Ю. С.* ХСVII, Бібл. с. 214.

Доброгаєвъ М. Черниговскій игуменъ Каллистръ Меновскій, бывшій прежде настоятелемъ монастыря Почаевскаго (Волынскія Епархіальныя Вѣдомости, 1909 р., ч. 40). *Ю. С.* ХСVII, Бібл. с. 214.

Dokumenty w sprawie gubernii chełmskiej, Краків, 1908, ст. 24, 8°. *В. Гнатюк*. ХСVIII, Бібл. с. 215—216.

Доманицький В. Альбом українських історичних портретів (Гада, 1909, ч. 36). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 202.

Доманицький В. Марко Вовчок (Діло, 1909, чч. 170—172). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 224.

Доманицький В. Незнаний ширше портрет Мазепи (Діло, 1910, ч. 55). *В. Д.* ХСVII, Бібл. с. 198.

Доманицький В. Одна з „Катерин“ (Матеріал для драми з життя „українофілів“ 1860-их років). (Л.-Н. Вістник, 1909, VII, ст. 65—70). *В. Дорошенко*. ХСIV, Бібл. с. 211.

Doritsch Al. Gebrauch der altbulgarischen Adverbia (16 Jahresbericht d. Instituts f. rumänische Sprache. Lipsk, 1910, ст. 81—192). *З. К.* ХСVI, Бібл. с. 193—194.

Драгоманова М. Листи до редакторів російського соціально-революційного виданя „Впередь“ (1876—1878). (Діло, 1910, чч. 200—232 і окремо, Львів, 1910,

ст. 58, ц. 50 сот.). *В. Д.* ХСVIII, Бібл. с. 195—196.

Древная записка пѣшехода Саратовскаго церковника изъ Саратова до Киева въ 1787 г. (Курскія Епархіальныя Вѣдомости, 1909 р., ч. 30—31). *Ю. С.* ХСVII, Бібл. с. 215.

Древнее преданіе о Борисоглѣбскомъ монастырѣ, составленное Полоцкимъ архієпископомъ Іосафатомъ Кунцевичемъ въ дѣлѣ съ Корсакомъ (Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости, 1909, ч. 34, ст. 622—626). *Ю. С.* ХСVI, Бібл. с. 169.

Євшан М. Богдан Лепкий (Елементи його творчости). (Укр. Хата, 1909, ч. 7—8, ст. 396—403). *В. Д.* ХСVI, Бібл. с. 212.

Євшан М. Василь Пачовський (спроба характеристики). (Укр. Хата, 1909, ч. 6, стор. 306—314). *В. Д.* ХСVI, Бібл. с. 212—213.

Євшан М. Микола Чернявський (спроба характеристики). (Л.-Н. Вістник, 1910, ч. 5). *В. Д.* Бібл. с. 236.

Євшан М. Михайло Яцків. Літературна характеристика (Укр. Хата, 1909, ч. 3—4, ст. 157—165). *В. Д.* ХСIII, Бібл. с. 204.

Євшан М. Ольга Кобилянська (Укр. Хата, 1909, ч. 9, ст. 473—482). *В. Д.* ХСVI, Бібл. с. 211—212.

Євшан М. Петро Карманський і нова збірка його поезій (Л.-Н. Вістник, 1909, VI, ст. 537—543). *В. Д.* ХСVI, Бібл. с. 212.

Єрофеев І. Українські думи і їх редакції (Зап. Наук. Тов. в Києві, VI, ст. 69—83). *І. С.* ХСV, Бібл. с. 223.

Eulenburg Franz. Die internationale Wirtschaftslage (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozial-

politik und Verwaltung, 1906, т. XV, ст. 281—306). *З. Кузель*. XCIV, Бібл. с. 236—237.

Єфремов С. Гнучка чесність (Рада, чч. 59 і 60). *В. Д.* XCV, Бібл. с. 225.

Єфремов С. Муза гніву та зневір'я (Рада, 1909, чч. 282 і 284). *В. Д.* XCV, Бібл. с. 225.

Єфремов С. На переломі (Рада, 1910, ч. 46). *В. Д.* XCVII, Бібл. с. 234.

Жуковичь П. Проф. Жизнеописание митрополита Иосифа Вельямина-Рутского, составленное митрополитом Рафаилом Корсакомъ, и сочинение Рутского объ улучшении внутреннего строя униатской церкви (Христіанское Чтеніе 1909, августъ—сентябрь). *Ю. С.* XCVI, Бібл. с. 184.

Жуковичь П. Проф. Козацкій погромъ и Куруковскій договоръ 1625 года (Христіанское Чтеніе, 1900, пвітень, ст. 515—532, і май, ст. 769—789). *Ю. С.* XCVI, Бібл. с. 169—170.

Жуковичь П. Н. О незаданныхъ сочиненияхъ Иоасафата Кунцевича, Спб., 1910, ст. 33 (з Іавѣстій Академії, 1909, III). *М. Грушевскій*. XCIV, Бібл. с. 202—203.

Жуковичь П. Проф. Первый польскій сеймъ послѣ Куруковскаго разгрома казаковъ (Христіанское Чтеніе, 1909, червень—липень, стор. 906—932). *Ю. С.* XCVI, Бібл. с. 169—170.

Жуковичь (П. Н.) Протестація митрополита Іова Борецкаго и другихъ вападно-русскихъ іерарховъ, Спб., 1909, ст. 19, вел. 8^о (в III т. „Статей по славяновѣдѣнію“). *М. Грушевскій*. XCIV, Бібл. с. 203—204.

Zahorski Władysław Dr. Obraz

Najświętszej Panny Marji Ostrobramskiej w Wilnie (Kwartalnik litewski, t I, ст. 19—33). *І. Крип'якевич*. XCV, Бібл. с. 198.

Залізняк М. Популярна література Галицької України 1908 р. (Л.-Н. Вістник, 1909, IX, ст. 512—527). *В. Дорошенко*. XCIV, Бібл. с. 233.

Zachar Anton. Die Bevölkerung des Herzogtums Bukowina nach dem Berufe veröffentlicht von... Teil I—II. (Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina, Heft XIII). Чернівці, 1908—9, ст. XVIII+225+XIX+326. *М. Кордуба*. XCVIII, Н. хр. с. 169—172.

Zachar Anton. Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1900 im Herzogtume Bukowina. Veröffentlicht von... (Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina, Heft XI). Чернівці, 1907, вел. 8^о, ст. CCL+77+XLIX+26. *М. Кордуба*. XCVIII, Н. хр. с. 169—172.

Zbornik u slavu Vatroslava Jagića (Jagić — Festschrift). Берлін, 1908, стор. 1 порт.+VIII+725. *І. Свенціцкій*. XCVI, Бібл. с. 191—193.

Z czasów wojen kozackich. Przyczynki do dziejów z lat 1648—1655 (Przegląd historyczny, 1909, т. IX, ст. 228—248, 342—362). *Ів. Крип'якевич*. XCVI, Бібл. с. 170—171.

Jensen Alfred. Mazepa. Historiska bilder fräu Ukraina och Karl XII-s dagar. Лунд, 1909, ст. 241. *С. Томашевскій*. XCIII, Бібл. с. 181—184.

Іерархи Бѣлгородско-Курской епархіи въ XVII и XVIII столѣтїи (Курскія Епархіальныя Вѣдо-

мости, 1909 р., ч. 2—6). *Ю. С.* XCVII, Бібл. с. 214—215.

Истринъ В. Греческій оригиналъ болгарскаго перевода хроникъ Георгія Амартола (Визант. Врем. т. XIII, 1907, ст. 36+57). *М. Грушевскій*. XCIII, Бібл. с. 202.

Kaindl R. F. Dr. Die Bukowina im Jahre 1809 (Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 16 Jahrg., Чернівці, 1909, ст. 17—25). *М. Кордуба*. XCVIII, Н. хр. с. 167.

Kaindl Raimund Friedrich. Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. Iota, 1907, т. I, ст. XXII+370+1 карта. Том II, ст. XII+422+1 карта. *І. Крип'якевич*. XCIV, Бібл. с. 197—200.

Kaindl Raimund Friedrich Dr. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Auf Veranlassung der Czernowitzer Stadtgemeinde. Чернівці, Пардіні, 1908, 4^о, ст. XIV+231. *М. Кордуба*. XCVIII, Н. хр. с. 163—166.

Kaindl Raimund Dr. Prof. in Czernowitz. Neue Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Galizien. (Відбитка із „Deutsche Erde, Zeitschrift für Deutschkunde. Gotha—Perthes, Jahrg. 1909, Heft 6, стор. 170—172). *Іван Франко*. XCV, Бібл. с. 209—215.

Kalima I. Nochmals russ. bygát' „trocknen, dahinschwenden, verderben“ (Indogermanische Forschungen, XXIV, 1900, ст. 249—250). *І. С.* XCVIII, Бібл. с. 207.

Kallenbach Józef пор. **Lament** chłopski.

Карскій Е. Θ. Значеніе Н. В. Гоголя въ исторїи русскаго літературнаго языка (Р. Ф. В. 1909, II, ст. 205—222). *І. Свенціцкій*. XCVII, Бібл. с. 231—232.

Keller Albrecht. Die Schwaben in der Geschichte des Volkshumors. Freiburg i. B., J. Bielefeld, 1907, ст. XVI+388, 8^о, 8 м. *З. К.* XCV, Бібл. с. 231.

Kisch G. Nordsiebenbürgisches Namenbuch (Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde. 1907, XXXIV, 1, стор. 1—153). *З. К.* XCVIII, Бібл. с. 193.

Клингеръ В. Животное въ античномъ и современномъ суевѣрїи (Университетск. Іавѣстія, київскіі, 1909, №№ 10, 11, 1910, № 1, ст. 1—205). *О. Н.* XCV, Бібл. с. 230.

Klinger Witold. Jajko w zabobonie ludowym u nas i w starożytności (Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny. Serya II. Tom XXX (Og. zb. t. 45). 1909, ст. 162—190). *О. Назарівъ*. XCV, Бібл. с. 228—229.

Къ матеріаламъ для исторической топографїи Кіева (Труды Кіев. Духовной Академіи, 1909, лютий, ст. 311—336). *Ю. С.* XCV, Бібл. с. 216.

Кмициневич В. Заснованє товарїства учителів висшихъ шкіл ім. Сковорода в Чернівцях (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 18—23). *В. Дорошенко*. XCVI, Бібл. с. 233.

Ковалевскій Максимъ. Соціологія, т. II: Генетическая соціологія или ученіе объ исходныхъ моментахъ въ развитїи семьи, рода, собственности, политической власти и психической дѣятельности. Спб., 1910, ст. 296. *М. Грушевскій*. XCVII, Бібл. с. 189—190.

Колесса Ф. Матеріяли до історїї козаччини з рр. 1709—1721 вібранї в Шведськїм Державнім Архіві в Штокгольмі (Діло, 1910, чч. 33, 34, 36, 38—40). *В. Д.* XCVII, Бібл. с. 213.

Кондаковъ Н. П. Изображенія русской княжеской семьи въ миниатюрахъ XI вѣка. Спб. 1906, ст. 123+2+6 табл. *М. Грушевський*. ХСV, Бібл. с. 196—198.

Кондаковъ Н. П. Македонія — Археологическое путешествие (съ 12 табл., 1 цвѣтн. автотипией и 194 рисунками въ текстѣ). Спб., 1909. *К. Широцький*. ХСVI, Н. хр. с. 151—161.

Копач І. Др. Новий австрійський „Нормальний план науки для гімназій“ (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 14—32; III—IV, ст. 24—77). *В. Дорошенко*. ХСVI, Бібл. с. 229.

Kopera Felix. Notatki do historii sztuki i kultury w Polsce. Краків, 1909, ст. IV+80+17 таблиць. *Ів. Крипьякевич*. ХСVII, Бібл. с. 191.

Колко Петръ М. Д-ръ. Изслѣдованіе о языкѣ „Бесѣдъ на Евангелія“ (св. Григорія Великаго папы римскаго) паятника южнорусскаго XII вѣка. Львів, 1909, ст. 103+(2). *М. Возняк*. ХСVI, Бібл. с. 189—190.

Korduba Miron Dr. Die Lage der Ukraine und die Politik Mazepas vor der Schlacht bei Poltawa (Bukowiner Post, 1909, ч. 2423—2424). *З. Кузеля*. ХСVIII, Бібл. с. 178.

Кордуба М. Др. Українські підручники в середніх школах на Буковині (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 91—97). *В. Дорошенко*. ХСVI, Бібл. с. 230.

Korzon Tadeusz. Organizacja wojskowa Litwy w okresie jagiellońskim (Rocznik Towarzystwa przyjaćci nauk w Wilnie, 1908, ст. 1—16). *І. Крч.* ХСIII, Бібл. с. 179.

Короленко В. Трагедія писателя. Нѣсколько мыслей о Гоголѣ

(Русское Богатство, 1909, ч. 4, ст. 160—172; ч. 5, ст. 143—185). *В. Дорошенко*. ХСIV, Бібл. с. 230.

Корфъ С. А. Замятка объ отношеніяхъ древне русскаго лѣтописца къ монархическому принципу (Журналъ Мян. Нар. Просв., 1909, VII, ст. 50—71). *І. Франко*. ХСIV, Бібл. с. 222—224.

Костомаровъ Н. Изъ воспоминаній. Дрестъ, заключеніе, ссылка (Вѣстникъ Европы, 1910, кн. 4). *А. Костомарова — Н. И. Костомаровъ*. — Изъ воспоминаній (ibid. кн. 6—9). *Е. Юнге — Воспоминанія о Н. И. Костомаровѣ* (ibid. кн. 11). *В. Д.* ХСVIII, Бібл. с. 195.

Kochanowska Auguste. Bukowinaer Jahrmärkte (Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Виденъ, 1908, V—VI, ст. 199—207). *З. К.* ХСV, Бібл. с. 231—232.

Košťál, пор. **Parallelen.**

Krauss, пор. **Parallelen.**

Croiset v. d. Kop A. C. Die russischen Übersetzungen polnischer Literaturwerke. Ein Beitrag zur Geschichte der geistigen Bildung Russlands im XVIII Jahrhundert (Archiv f. sl. Phil. Bd. XXX, 57—89). *І. Свенціцький*. ХСVI, Бібл. с. 202—203.

Krumbacher K. *Крѣтор*. Ein lexikographischer Versuch (Indogermanische Forschungen, XXV, 1909, стор. 393—421). *І. С.* ХСVIII, Бібл. с. 208.

Крушельницький А. Українські підручники в середніх школах у Галичині (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 78—90). *В. Дорошенко*. ХСVI, Бібл. с. 229—230.

Кудрявскій Д. Къ статистикѣ глагольныхъ формъ въ Лаврентьевской лѣтописи (Изв. 2 отд.

Ак. Наукъ, 1909, II, ст. 48—54 в діаграмю). *І. С.* ХСVII, Бібл. с. 224.

Кудряшевъ П. Отношеніе населенія къ выборамъ въ Екатерининскую комиссію (Вѣстникъ Европы, 1909, чч. 11 і 12, ст. 99—120 і 531—548). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 216.

Кузеля З. Про потребу і техніку збирання етнографічних матеріалів (Діло, 1909, ч. 155). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 232.

Кузеля З. і Чайковскій М. Словар чужих слів. 12000 слів чужого походження в українській мові. Зібрали... зредагував др. Зенов Кузеля. Чернівці, 1910, VIII+368, 8°. *В. Гнатюк*. ХСVIII, Бібл. с. 201—204.

Кунцевичъ Юсафатъ, порівн. Древнее преданіе.

Лагуновъ Н. Донское земство (Русское Богатство, 1909, № 11, ст. 108—133, № 12, ст. 56—86). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 237—238.

Лаппо И. Пивскій сеймикъ послѣ отреченія Яна Казимира (Журналъ Мян. Нар. Просв., 1910 р, февраль, ст. 284—300). *О. Назаріів*. ХСVII, Бібл. с. 203—205.

Латышевъ В. В. *Повтика*. Изборникъ научныхъ и критическихъ статей по исторіи, археологій, географіи и эпиграфикѣ Скивіи, Кавказа и греческихъ колоній на побережьяхъ Чернаго моря. Спб., 1909, ст. 430+4 таблиці. *М. Грушевський*. ХСIV, Бібл. с. 196.

Л. В. Что значить фамилія „Тытѣтничковъ?“ (Р. Ф. В. 1909, II, ст. 223—226). *І. Свенціцький*. ХСVII, Бібл. с. 231—232.

Lewin Dawid Dr. Das Branntweinmonopol in Russland. Ergänzungsheft zu XXV Bd. der Zeitschrift für das gesamte Staats-

wissen. Tübingen, G. Lempp, 1908, ст. 208, 8°, п. 5 М. З. К. ХСVIII, Бібл. с. 237.

Левицький М. Де-що до справи про вкраїнську письменницьку мову (Л. Н. Вістникъ, 1909, VIII, ст. 238—251). *В. Д.* ХСIII, Бібл. с. 193.

Левицький О. Невінчаві шлюби на Україні в XVI—XVII ст. (Зап. Україн. Наук. Тов. в Кліві, III, ст. 98—107). *В. Д.* ХСIII, Бібл. с. 180.

Leżański Richard. Zwei gerichtliche Urteile (Archiv für Kriminalanthropologie, 1908, XXIX, ст. 202—204). *З. К.* ХСVIII, Бібл. с. 218.

Леонтія (Лебединскаго) московскаго мітрополита письма (Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Др. Р. при москов. унив., 1908, II, ст. 9—50). *М. Залізник*. ХСIV, Бібл. с. 206—208.

Леонтовичъ Ф. И. Вѣча, сеймы и сеймики въ Великому Княжествѣ Литовскомъ (Журналъ Министертства Народнаго Просвѣщенія, 1910, февраль, ст. 233—274). *О. Назаріів*. ХСIV, Бібл. с. 213—218.

Leskien A. Zur Kritik des altkirchenslavischen Codex Supraliensis (Abhandlungen der philol.-hist. Klasse der K. Sachs. Gesellschaft der Wissenschaften, Bd. XXVII, № XIII і осібно) Лисцьк, 1909, ст. 23, 8°. *І. Свенціцький*. ХСVII, Бібл. с. 216—217.

Lilientalowa Regina. Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości. Część I (Rozprawy Akademii Umiejętności, wydawni filologiczny. Serya II. Tom XXX (Ogóln. zb. t. 45). 1909 р., ст. 191—288, в 20 табл.). *О. Назаріів*. ХСVIII, Бібл. с. 210—217.

Липа І. Іван Манджура. Біографічний нарис (Укр. Хата, 1909, ч. 5—6). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 210.

Липа Іван. Олексій Плющ (пейзажівний нарис). (Укр. Хата, 1909, ч. 5, ст. 223—228). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 212.

Липинський В. Давило Братковський, суспільний діяч кінця XVII ст. (Л.-Н. Вістник, 1909, II, ст. 326—338). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 186.

Litwinowicz M. Dr. Die Hypothekarverschuldung des Grossgrundbesitzes physischer Personen in der Bukowina, des Grundbesitzes in der Landeshauptstadt Czernowitz u. des Kleingrundbesitzes physischer Personen im Gerichtsbezirke Czernowitz, von... (Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. Heft XII). Чернівці, 1907, вел. 8°, стор. 93. *М. Кордуба.* ХСХІІІ, Н. хр. с. 169—172.

Личко Ів. Л. Яновська, критичні замітки (Л.-Н. Вістник, 1909, III, ст. 618—628). *В. Д.* ХСХІІІ, Бібл. с. 204.

Личко І. Спиридон Черкасенко (Критичний нарис). (Україн. Хата, 1909, ч. 1, ст. 26—29; ч. 2, ст. 63—66). *В. Д.* ХСХІІІ, Бібл. с. 205.

Лобода А. Праці Антоновича по етнографії та літературі (Зап. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 23—28). *В. Дорошенко.* ХСХІ, Бібл. с. 235.

Лозинський М. Литовське національне відродження (Л.-Н. В., 1910, ч. 6, ст. 488—503; ч. 7, ст. 71—81 і ч. 8, ст. 258—276). *В. Д.* ХСХІІІ, Бібл. с. 194.

Лотоцький О. Безвістний поет демократ (Л.-Н. Вістник, 1909, I,

ст. 77—96). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 202—203.

Лукинович Д. Михайло Яцків (Л.-Н. Вістник, 1909, XI, ст. 275—287). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 211.

Лучаківський К. Др. До історії видавництва українських шкільних книжок (Наша Школа, 1910, ч. 1, ст. 24—38). *В. Д.* ХСХІІІ, Бібл. с. 193—194.

Любавській М. К. Отзвѣвъ о сочиненіи А. В. Стороженка: Стефанъ Баторій и дѣвровскіе козаки (Записки Имп. Акад. Наукъ истор.-фил. отдѣл., т. VIII, № 8, ст. 141—181). *Ів. Крип'якевич.* ХСХІ, Бібл. с. 167—168.

Lament chłopski na pany, wydł Józef Kallenbach, wydawca Karol Badecki (Białe kruki, I). Львів, 1910, ст. VII+28, 4°. *Ів. Шнитковський.* ХСХІІ, Бібл. с. 227—231.

Маковей О. Александер Попович (Причини до історії 1850-х років на Буковині). (Буковина, 1909, ч. 10 і 11). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 223—224.

Маковей О. З нагоди ювілею „Руської Бесіди“ в Чернівцях). (Роки 1869—1885 в історії сього товариства) (Буковина, 1909, ч. 33 і 34). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 216.

Маковей О. З перописки двох поетів (Буковина, 1909, ч. 46). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 210.

М. О. Матеріяли до історії буковинської Русі (Руслан, 1909, ч. 1, 2, 4—19 і 21—41). *В. Д.* ХСХІІ, Бібл. с. 189.

Маковей О. Причинок до історії народного шкільництва на Буковині (Буковина, 1909, ч. 15). *В. Дорошенко.* ХСХІ, Бібл. с. 210—211.

Маковей О. Др. Шипітські берези (Замітки до кількох поези

Федьковича). (Буковина, 1909, ч. 232 і 234). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 210.

Margolin Salomom. Die wirtschaftliche Lage der jüdischen arbeitenden Klassen in Russland (Archiv für Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik, 1907, XXVI, стор. 240—269). *З. К.* ХСХІІІ, Бібл. с. 237.

Marquart J. Cfr. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrh. (ca. 840—940). Липськ, 1903, ст. L+557). *М. Грушевський.* ХСХІ, Бібл. с. 175—178.

Marquart J. Untersuchungen zur Geschichte von Eran, II. Липськ, 1907, ст. 259 (Philologus, Supplementband X). *М. Грушевський.* ХСХІ, Бібл. с. 196—197.

Матушевський Ф. В. Б. Антонович при світлі автобіографії та даних історії (Рада, 1909, ч. 70—71 і окремо). *В. Дорошенко.* ХСХІ, Бібл. с. 235.

Meillet M. Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen (Переклад в 2-ого французького видання Wilh. Printrz-a). Липськ, 1909, ст. XVIII+330. *І. Свенціцький.* ХСХІІ, Бібл. с. 216.

Мельник—Антонович К. Майданові городища на Україні (Зап. Україн. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 79—97). *В. Д.* ХСХІІ, Бібл. с. 174.

Meringer R. Wörter und Sachen, I—V (Indogerm. Forschungen, т. XVI—XIX і XXI). *М. Грушевський.* ХСХІ, Бібл. с. 171.

Meyer—Lübke W. Aufgaben der Wortforschung (Germanisch-romanische Monatsschrift, I, зом.

X, ст. 634—647). *З. К.* ХСХІ, Бібл. с. 193.

Mikkola Joos J. Zur slavischen Etymologie (Indogermanische Forschungen, XXIII, 1908/09, стор. 120—127). *І. С.* ХСХІІІ, Бібл. с. 206—207.

Михайлович Гнат. Відроджене литовського народу (Руслан, 1909, ч. 1—4, 7, 8, 10—11, 13). *В. Д.* ХСХІІ, Бібл. с. 189.

Михальчук і Е. Тимченко. Програма до збирання діалектних одмін української мови (Записки Україн. Наук. Тов. в Києві, V, ст. 1—48; VI, ст. 49—96 в додатку). *В. Д.* ХСХІІ, Бібл. с. 192—193.

Могилянській М. Незвідоме стихотвореніє Т. Г. Шевченка (Вістникъ Европы, 1909, V, ст. 194—196). *В. Дорошенко.* ХСХІ, Бібл. с. 231.

Mombert Paul. Studien zur Bevölkerungsbewegung in den letzten Jahrzehnten mit besonderer Berücksichtigung der ehelichen Fruchtbarkeit. Карльсруе, G. Braun, 1907, ст. VI+280, 8°. *З. К.* ХСХІ, Бібл. с. 238—239.

Morawski K. M. Pamiętnik marszałka Stanisława Lubomirskiego z czasów konfederacji barskiej (Kwartalnik historyczny 1909, кн. 3, стор. 378—380). *Ів. Крч.* ХСХІ, Бібл. с. 216.

Мякотинъ В. Теоретикъ польской національ-демократіи (Русское Богатство, 1909, Nг. 6, ст. 91—127). *В. Д.* ХСХІ, Бібл. с. 240.

Невірова К. Мотиви української демонольогії в „Вечерах“ та „Миргороді“ Гоголя (Зап. Україн. Наук. Тов. в Києві, V, ст. 27—60). *В. Дорошенко.* ХСХІ, Бібл. с. 229—230.

Некрасовъ Н. И. Замятка о ст.-слав. формѣ любви въ выраженіи любви двѣсти (Изв. 2 отд. 1909, IV, ст. 165—174). *И. С. ХСVIII*, Бібл. с. 208.

Некрасовъ Н. И. По поводу двухъ статей А. И. Томсона о род.-внн. падежѣ (Изв. 2 ого отд. Ак. Наукъ, 1909, III, ст. 35—74). *И. С. ХСVII*, Бібл. с. 224.

Niederle L. Cholmska Rus (Narodopisny Vestnik. V Praze, 1909, IV, стор. 82—85). *З. К. ХСVIII*, Бібл. с. 218.

Никольскій А. Пѣсколько словъ о житіи и сочиненіяхъ св. Дмитрія Ростовскаго (Изв. II о Отд. Ак. Наукъ, 1909, I, ст. 160—171). *И. С. ХСV*, Бібл. с. 215.

Nistor Janen J. Dr. Zur moldauisch-pokutischen Grenzfrage (Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 16 Jahrg., 1909, ст. 3—16). *М. Кордуба. ХСVIII*, Н. хр. с. 166—167.

Новомбергскій Н. Слово и дѣло государевы. Матеріалы, т. II. Томск, 1909, стор. II+368+6. *И. Джиджора. ХСVII*, Бібл. с. 205—208.

Огибовскій І. свящ. Къ вопросу о мѣстѣ погребенія основательницы Почаевскаго монастыря Анны Тихоновны Гойской (Волынскія Епархіальныя Вѣдомости, 1909, N. 44). *Ю. С. ХСVII*, Бібл. с. 213.

Огіенко Иван. Двійне число в украинській мові (відбитка в Зап. Укр. Наук. Тов. в Києві, 1909, VI). Київ, 1910, ст. 43. *И. Свенцицкий. ХСVI*, Бібл. с. 188—189.

Огіенко Ив. Изданія „Ключа Разумнія“ Іоанникія Галатовскаго (Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1910, N. 2, ст. 263—307). *М. Возняк. ХСV*, Бібл. с. 219—220.

Огіенко І. Историчний словник української граматичної термінології (Записки Україн. Наук. Тов. в Києві, IV, ст. 49—89). *В. Д. ХСIII*, Бібл. с. 192.

Огіенко І. Шевченко на селі (Чи знають Шевченка та його твори наші селяне?) (Рада, 1909, ч. 46). *В. Дорошенко. ХСIV*, Бібл. с. 233.

Огіенко І. Як селяне читають і пишуть по українськи (Матеріали до питання про український правопис (Л. Н. Вістник, 1909, VI, ст. 505—514). *В. Д. ХСIII*, Бібл. с. 193.

Олесницький Е. Др. Кропивницький в Галичині (Діло, 1910, ч. 95). *В. Д. ХСVII*, Бібл. с. 235.

Описаніє Почаевской Лавры вскорѣ по отпаденіи ея въ унию въ 30-хъ годахъ XVIII вѣка (Волынскія Епархіальныя Вѣдомости, 1909, ч. 34). *Ю. С. ХСVII*, Бібл. с. 215.

Орѣшковъ П. Древнеболгарское эпитетическое л (Рус. Фил. Вѣст., 1909, I, стор. 97—110). *И. С. ХСVII*, Бібл. с. 224.

О Св. Дмитріи Ростовскомъ (Київскія Епархіальныя Вѣдом., 1909, ч. 43). *Ю. С. ХСVII*, Бібл. с. 213.

Osten-Sacken Frhr. v. d. W. Etymologien (Indogerm. Forschungen, XXIII, 1908/09, стор. 376—384; XXIV, 1909, ст. 238—248). *И. С. ХСVIII*, Бібл. с. 206.

Osten-Sacken Freiherr v. d. W. Zur slavischen Wortkunde (Indogermanische Forschungen, XXII, 1907/08, стор. 312—323). *И. С. ХСVIII*, Бібл. с. 205—206.

О частномъ землевладѣніи въ Киевской губ. Київ, 1910, ст. 63+

статистичні таблиці. *М. Гехтер. ХСVIII*, Бібл. с. 223—227.

Pawłowski Bron. Dr. Lwów w 1809 r. (Biblioteka lwowska, III). Львів, 1909, ст. 82. *Из. Кривецький. ХСIII*, Бібл. с. 187—188.

Павлуцький Г. В. Антонович як археолог (Зап. Наук. Тов. в Києві, III, ст. 15—22). *В. Дорошенко. ХСVI*, Бібл. с. 235.

Памятники древне-русского канонического права. Часть первая (Памятники XI—XV в.). Изданіе второе. Спб., 1908, ст. III—VI+I—XVIII+1—446+1—72 (Русская Историческая Библиотека, т. VI). *О. Назарійв. ХСIV*, Бібл. с. 211—213.

Parallelen zu einem magyarischen Volkslied. Eine Umfrage von Vol. Hnatjuk. Beiträge von Hnatjuk, Kostial und Krauss. (*Андрашополтеца*, Липськ, 1909, т. VI, ст. 348—352). *З. Кузеля. ХСV*, Бібл. с. 226—228.

Пачовський М. Др. Становище й наука українсько-руської мови як викладової в нашихъ гімназіяхъ (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 33—61). *В. Д. ХСIII*, Бібл. с. 194.

Педагог. Наша відповідь (Наша Школа, 1909, III—IV, стор. 1—9). *В. Дорошенко. ХСIV*, Бібл. с. 230—231.

Перетцъ В. Н. Къ исторіи польско-русского народнаго театра, XI—XII (Изв. 2-го Отд. Ак. Наукъ, 1909, I, ст. 125—159). *И. С. ХСV*, Бібл. с. 223.

Перетцъ В. Н. Проф. Новые труды по источниковѣденію древне-русской литературы и палеографии (Университетск. Извѣстія, київські, 1909, N. 6, ст. 1—39).

О. Назарійв. ХСVI, Бібл. с. 196—197.

Перетцъ В. Панегірик „Възвращеніе цнотъ превел. о. Е. Плетенецкого“ року 1618 (Записки Наук. Тов. в Києві, VI, ст. 54—68). *И. С. ХСV*, Бібл. с. 223.

Petersson Herbert. Etymologien (Indogermanische Forschungen, XXIII, 1908/09, ст. 384—404). *И. С. ХСVIII*, Бібл. с. 206.

Petersson H. Zur indogermanischen Wortforschung (Indogerm. Forschungen, 1909, XXIV, ст. 250 і д.). *И. С. ХСVIII*, Бібл. с. 206.

Петровъ А. Л. Рукописные матеріалы о А. Петрушевича (відб. в „Извѣстіи Имп. Акад. Наукъ“, 1910, N. 7). Спб., 1910, ст. 493—510. *Из. Кривецький. ХСVI*, Бібл. с. 205—207.

Петровъ Н. проф. Киевская искусственная литература XVII и XVIII вв., преимущественно драматическая (Труды Киев. Дух. Академіи, 1909, май—падолист і 1910 січень). *Ю. С. ХСV*, Бібл. с. 220—221.

Петровскій Н. М. Къ исторіи „Откровенія Меодія Патарскаго“ въ западно-славянскихъ литературахъ (відб. в „Извѣстіи Отд. русс. языка Акад. Наукъ 1909 г.“, кн. 3). Спб., 1910, стор. 1—20. *И. Франко. ХСIV*, Бібл. с. 227.

Петровскій П. Недуга Гоголя (Зап. Україн. Наук. Тов. в Києві, V, ст. 20—26). *В. Дорошенко. ХСIV*, Бібл. с. 230.

Писаревъ С. пор. Успенскій В. **Погодинъ А. Л.** Записки вмп. географ. общества і т. д. (реф. на працю Якобія), (Извѣстія отд. рус. яз., 1908). *М. Грушевський. ХСVIII*, с. 5—9.

Погодинъ А. О нѣкоторыхъ

національних проблемах Россії (Вѣстникъ Европы, 1909, ч. 6, ст. 708—718). *В. Д. ХСV, Бібл. с. 239.*

Покровскій А. М. Верхне-Салтовскій могильникъ. Дневникъ раскопокъ (Труды двѣнадцатаго археологическаго съѣзда въ Харьковѣ. Т. I, ст. 465—478+479—491+V таблицъ. М., 1905). *М. Залѣзняк. ХСIII, Бібл. с. 172—173.*

Покровскій И. XIV всероссійскій археологическій съѣздъ въ Черниговѣ 1908 г. (Православный Собесѣдникъ, 1909, I, II, III, IV). *Ю. С. ХСVII, Бібл. с. 198.*

Покровскій Н. В. Проф. Церковно-археологическій музей С.-Петербургской Духовной Академіи 1879—1909 г. Спб., 1909. *Кость Широцький. ХСVII, Бібл. с. 191—193.*

Polek J. Dr. Zur Frage der Errichtung eines röm.-kath. Bistums in der Bukowina (Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 16 Jahrg. Чернівці, 1909, ст. 26—51). *М. Кордуба. ХСVIII, Н. хр. с. 168.*

Поповъ Н. П. Собрание рукописей Московскаго Симонова монастыря. Москва, 1910, ст. 213 (Чт. въ Имп. Общ. Ист. и Древ. Рос. 1910 г., кн. 2). *Оп. Трѣбін. ХСVI, Бібл. с. 203—205.*

Поржезинскій В. Введеніе въ языковѣдѣніе (Пособіе къ лекціямъ), 2-е испр. и допол. изд. Москва, 1910, стор. (4)+214. *И. Свеніцкій. ХСVI, Бібл. с. 185—186.*

Пребываніе императора Петра I въ Кіевѣ 200 лѣтъ тому навалъ (Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости, 1909, ч. 25). *Ю. С. ХСVII, Бібл. с. 215.*

Преображенскій В. С. Славянорусскій Скитскій Патерикъ. Опытъ историко-библиографическаго изслѣдованія. Кіевъ, 1909, ст. VII+257, 8 кн. *И. Свеніцкій. ХСVI, Бібл. с. 197—202.*

Przyborowski Walery. Przyczyny upadku Polski. Zarys historyczny. Варшава—Львів, 1910, ст. 266. *И. Кривецький. ХСVII, Бібл. с. 212—213.*

Просвітянин С. Гоголівські свята і українська пісня (Укр. Хата, 1909, ч. 1, ст. 30—50). *В. Д. ХСIII, Бібл. с. 203.*

Prochaska Antoni. Z życia biskupa przemyskiego (Aleksandra Trzebieńskiego) (Przegląd historyczny, 1908, т. VII, ст. 75—83, 204—311). *И. Крипякевич. ХСIV, Бібл. с. 204—205.*

Prochaska Antoni. Król Władysław Jagiełło, т. I, с. VII+413; т. II, с. 407. Краків, 1907. *М. Шпаковский. ХСIII, Н. хр. с. 158—169.*

Pfaundler R. Die Ergebnisse der Viehzählung in Russland 1906 (Statistische Monatschrift. Берно, 1907, т. XXXIII, ст. 166—168). *З. К. ХСVIII, Бібл. с. 236.*

Пчілка О. Марко Кропивницький, яко артист і автор (Л.-Н. Вістник, 1910, ч. 6). *В. Д. ХСVII, Бібл. с. 235.*

Раковський І. Др. Засноваие Товариства „Учительська Громада“ (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 6—10). *В. Дорошенко. ХСVI, Бібл. с. 233.*

Rhamm K. Ethnographische Beiträge zur germanisch-slavischen Altertumskunde. Zweite Abteilung, zweiter Teil: Erstes Buch — Die altslawische Wohnung. Брауншвайг, 1910, ст. X+431+2. *М. Грушевський. ХСIII, Бібл. с. 170—171.*

Rhamm Karl. Talken und Geislitz (russisch tolokno und kiselj), zwei alte slavische Hafergerichte (Carinthia, 1909, XCIX, ст. 209—222). *З. К. ХСVIII, Бібл. с. 218.*

Рѣзановъ В. И. Къ исторіи русской драмы. Экскурсы въ область театра іезуитовъ. Ніжин, 1910, ст. VII+464 (відбитка в т. XXV „Вѣстий истор.-филолог. Института кн. Бевбородко“). *И. Свеніцкій. ХСIV, Бібл. с. 227—228.*

Рыболовскій А. Варлаамъ Волатовичъ, Архієпископъ Кіевскій, Галицкій и Малыя Россіи (Труды Кіевской Духовной Академіи, 1908, V—XI). *Ю. С. ХСV, Бібл. с. 204—206.*

Рклицкій М. Козаки Золотоношскаго уѣзда по даннымъ Румявцевской Описи 1767 года (Оттиск на Статистическаго Ежегодника Полтавскаго Губернскаго Земства на 1900 г.), ст. 126+10 стор. таблицъ. *М. Порш. ХСVIII, Бібл. с. 182—193.*

Рождественскій С. В. Изъ исторіи учебныхъ реформъ Императрицы Екатерины II (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1909, март і червень). *М. Залѣзняк. ХСV, Бібл. с. 206—209.*

Розов В. Українська шкільна драма „Успеніе Богородиць“ (Зап. Україн. Наук. Тов. в Кієві, V, ст. 88—96). *В. Дорошенко. ХСIV, Бібл. с. 229.*

Romansky St. Dr. Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen (Fünftehnter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, hrg. v. Weigand, 1909, ст. 89—134). *З. Кузелья. ХСVII, Бібл. с. 217—220.*

Романчук Ю. Недруковані поєві Куліша (Діло, 1909, ч. 5). *В. Д. ХСV, Бібл. с. 224.*

Rocznik slawistyczny wydawany przez Jana Łosia, Leona Mańkowskiego, Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego. Revue slavistique publice par... Tom I—II. Kraków—CzacoŃie, 1908—1909, 8°. Том I, ст. IV+(II)+324; том II, ст. VIII+318. *З. Кузелья. ХСVIII, Бібл. с. 196—198.*

Русова С. Шевченко и повѣйшая украинская литература (Вѣстникъ Европы, 1909, ч. 7, ст. 328—338). *В. Дорошенко. ХСIV, Бібл. с. 232.*

Русов О. Про заняття Українців по перепису 1897 р. (Зап. Україн. Наук. Тов. в Кієві, V, с. 97—110). *В. Дорошенко. ХСIV, Бібл. с. 235.*

Rutkowski Jan. Klucz brzoŃowski biskupstwa przemyskiego w w. XVIII. Краків, 1910, ст. VIII+252. *Иван Крипякевич. ХСVII, Бібл. с. 209—212.*

Rutkowski Jan. Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka (Kwartalnik historyczny, 1909, кн. 1—2, ст. 1—77). *И. Крипякевич. ХСIV, Бібл. с. 218—219.*

Савва В. И. Матеріалы изъ архива нѣжинскихъ греческихъ братства и магистрата. Выпускъ первый (Сборникъ Истор.-Филолог. Общества при Инстит. кн. Бевбородко въ Ніжинѣ, 1909, т. VI, ст. III+53). *О. Н. ХСIII, Бібл. с. 187.*

Sagorsky Simon. Die Arbeiterfrage in der südrussischen Landwirtschaft. Монахив, Е. Райнгардт, 1908, ст. 208, 8°. Ціна 6 ш. *З. К. ХСVIII, Бібл. с. 234.*

Сальо Л. Наука німецької мови в середніх школах і підручники до неї (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 98—111). *В. Дорошенко.* ХСVI, Бібл. с. 229.

Salomon R. G. Eine russische Publikation zur päpstlichen Diplomatie (Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde, 1906/1908, XXXII, ст. 457—75). *З К.* ХСVIII, Бібл. с. 193.

Свенціцний І. Др. Дешо про церковну старину (Нива, 1909, ч. 1, ст. 7—11; ч. 2, ст. 56—59; ч. 3, ст. 94—96; ч. 4, ст. 124—130). *В. Д.* ХСIII, Бібл. с. 175.

Свистунъ Ф. И. Акты бережанской Ряды русской 1848—1849 гг. (Вѣстникъ „Народного Дома“, Львів, 1909, ч. 2—9). *Ів. Кривецький.* ХСVI, Бібл. с. 180—181.

Свистунъ Ф. И. Русскіе домо-владѣльці въ Львові въ XVIII вѣкѣ (Вѣстникъ „Народного Дома“, Львів, 1909, ст. 171—181). *Ів. Кривецький.* ХСV, Бібл. с. 209.

Siemieński Józef Dr. пор. **Archiwum.**

Sygański Jan. Z życia domowego szlachty sandeckiej w epoce Wazów (Przewodnik naukowy i literacki, 1909). *Ів. Криплевич.* ХСIII, Бібл. с. 181.

Сывчевская А. И. Къ вопросу о Мольерѣ въ польской драматической литературѣ XVIII-го ст. „Doktór przymuszony“ въ польско-бѣлорусской обработкѣ кс. Цецерскаго 1787 г. Р. Ф. В., 1909, III—IV, ст. 75—109). *І. С.* ХСV, Бібл. с. 223.

Сластьон О. Записуваня дум на фонографі (Рідний Край, 1909, ч. 22—24, ст. 8—9, 7—10 і 6—8). *В. Д.* ХСV, Бібл. с. 232.

Смирновъ А. В. Проф. прог. Архимандритъ Теофанъ, церковный композиторъ (Записки И. Каванскаго Унив., 1909, кн. 7—8, ст. портр.+1—46). *О. Н.* ХСV, Бібл. с. 201—202.

Смирновъ Я. И. Рисунки Кіева 1651 года по копіямъ изъ конца XVIII вѣка (Труды XIII археол. съѣзда, II, ст. 196—512+XIV табл.). *М. Грушевський.* ХСV, Бібл. с. 199—200.

Smólski G. Niemcy w Galicyi (Biblioteka warszawska, 1908, т. I, ст. 17—59). *І. Крч.* ХСVI, Бібл. с. 185.

Соболевскій А. Кириллица и глаголица (Богословская Энциклопедія, X стовп. 213—228, Спб., 1909). *І. Свенціцкий.* ХСV, Бібл. с. 217—218.

Соболевскій А. Къ исторіи малорусскаго нарѣчія. Варшава, 1910, ст. 8, 8° (Відбитка в „Рус. Филолог. Вѣстника“). *В. Гнатюк.* ХСVIII, Бібл. с. 199—201.

Соболевскій А. И. Посланіе епископа Симона (Изв. 2-го отд. Имп. Акад. Наукъ, 1909, I, ст. 1—11). *І. С.* ХСVI, Бібл. с. 208.

Созанскій І. До исторіи народнаго шкільництва в рр. 1821—1838 (Учитель, 1909, ч. 10—21). *В. Дорошенко.* ХСIV, Бібл. с. 210.

Спицынъ А. Историко-археологическія разысканія (Журналъ мин. нар. проsv., 1909, I, ст. 67—98). *І. Франко.* ХСIV, Бібл. с. 195—196.

Сріблянскій М. Поет праці (Б. Грішченко) (Укр. Хата, 1909, ч. 9). *В. Д.* Бібл. с. 211.

Сріблянскій М. Трагічна постать памяти П. Куліша (Україн. Хата, ч. 3—4, ст. 140—147). *В. Д.* ХСIII, Бібл. с. 203—204.

Старицька — Черняхівська. 25

років українського театра. (Спогади та думки). Київ, 1908, ст. 118. *В. Дорошенко.* ХСV, Бібл. с. 221—222.

Статистическій Ежегодникъ, 1909 г. Изданіе Харьковской Губернской Земской Управы. Харків, 1910, ст. 184+236+10 діаграм на окремих листах, ц. 1 р. 25 к. *М. Гехтер.* ХСVI, Бібл. с. 219—221.

Статистическій Справочникъ по Югу Россіи. Полтава, 1910, ст. 75+мапа, ц. 25 коп. *М. Порш.* ХСVIII, Бібл. с. 219—223.

Steinschneider Moritz. Rangstreit-Literatur. Ein Beitrag zur vergleichenden Literatur und Kulturgeschichte (Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wiss. in Wien. Philos. Hist. Kl., 155 B., 4 Abhandl., 1908, ст. 87). *В. Щурат.* ХСIII, Бібл. 194—195.

Stern (von) Ernst. Die griechische Kolonisation am Nordgestade des Schwarzen Meeres im Lichte archäologischer Forschung (Klio, 1909, ст. 139—152). *М. Грушевський.* ХСIII, Бібл. с. 171—172.

Стешенко Ів. Антонович як суспільний діяч (Зап. Наук. Тов. в Київі, III, ст. 29—32). *В. Дорошенко.* ХСVI, Бібл. с. 235.

Stille Arthur. Carl XII:s fälttägsplauer 1707—1709 med karta utarbetad af Carl Bennedich. Лунд 1908, ст. 246, в мапою. *С. Томашівський.* ХСIII, Бібл. с. 185.

Strawowieyski Fr. X. Polacy we „Wzmocnionej Radzie Państwa“ 1860 roku. Przyczynek do dziejów porozbiorowych. Z przedmową St. Tarnowskiego (Przegląd polski, 1909). *Ів. Кривецький.* ХСVI, Бібл. с. 181—182.

Строевъ В. Бироновщина и ка-

бинетъ министровъ. Очеркъ внутренней политики императрицы Анны. Ч. 1 (1730—1735 г.), Москва, 1909, ст. 205, ч. II, вип. 1, Спб. 1910, ст. 76. *І. Джиджора.* ХСVIII, Бібл. с. 178—182.

Студинскій К. Др. Генеза поетичних творів Маркіяна Шашкевича (Русан, 1909, ч. 178—196). *В. Д.* ХСVI, Бібл. с. 209.

Султановъ Н. В. Останки Якутскаго острога и нѣкоторые другіе памятники деревяннаго водочества въ Сибири (Извѣстія имп. археолог. ком. вип. XXIV). Спб., 1907, ст. 154+18 табл. *М. Грушевський.* ХСV, Бібл. с. 200.

Сумцов М. Проф. Фільольогічна вага перекладу Потебні „Одисея“ (Записки Україн. Наук. Тов. в Київі, VI, ст. 84—87). *В. Д.* ХСIII, Бібл. с. 194.

Сушицький Т. До питання про літературну школу XII в. (Зап. Україн. Наук. Тов. в Київі, IV, ст. 3—19). *В. Д.* ХСIII, Бібл. с. 202.

Täubler E. Zur Geschichte der Alanen (Klio, 1909, ст. 14—28). *М. Грушевський.* ХСIII, Бібл. с. 179.

Тимченко Е. пор. **Михальчук — Програма.**

Титовъ Ф. Бѣлгородка въ ея исторіи и въ современныхъ археологическихъ раскопкахъ на мѣстѣ ея (Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости, 1909, ч. 45, ст. 1079—1090 і ч. 51—52, ст. 1240—1247). *Ю. С.* ХСVI, Бібл. с. 169.

Титовъ Ф. прот. Къ исторіи Кіев. Дух. Академіи въ XVII—XVIII вв. (Труды Кіев. Духов. Академіи, 1909, вересень, ст. 66—111 і жовтень, ст. 173—240). *Ю. С.* ХСV, Бібл. с. 215—216.

Томашівський Ст. Др. З исторіи

державної середньої школи в Галичині (Наша Школа, 1909, I—II, ст. 11—13). *В. Д. ХСІІІ, Бібл. с. 189.*

Томсонъ А. И. Къ вопросу о возникновении род.-вин. (gen.-асс.) п. въ славянскихъ языкахъ. Сходныя явленія въ другихъ языкахъ (Изв. 2-го отд. Акад. Наукъ, 1909, I, ст. 59—83); *ibid.* 1908, III, ст. 281—302; Приглагольный род. п. въ праслав. языкѣ і II, ст. 232—264; Род.-вин. пад. при названіяхъ живыхъ существъ въ слав. языкахъ. *І. С. ХСVII, Бібл. с. 223.*

Трубицынъ Н. Н. Идеализмъ Гоголя (Р. Ф. В., 1909, II, ст. 297—306). *І. Свенціцкій. ХСVII, Бібл. с. 231—232.*

Turowski Stanisław Dr. Samuel ze Skrzypny Twardowski i jego poezya na tle współczesnem (Przewodnik naukowy i literacki, 1909, вип. 1—6). *Крч. ХСІІІ, Бібл. с. 202.*

Успенскій В. — С. Писаревъ: Лицевое житіе преподобнаго Иоасафа царевича Индійскаго (Фотографическое воспроизведение рукописи изъ библиотеки царя Алексѣя Михайловича). Спб. 1908, ст. II+53+9 ст. текста разомъ в 24 образами и 4 таблицями. *М. Тершаковецъ. ХСVII, Бібл. с. 193—194.*

Fijałek Jan Dr. Tarłowie. Znamienitego rodu początki i świetność (Przegląd historyczny, том VIII, ст. 63—88, 167—197, 284—312). *Ів. Крип'якевич. ХСVI, Бібл. с. 165—167.*

Philippide Alex. Rumänische Etymologien (Zeitschrift für romanische Philologie, 1907, XXXI, ст. 282 і д.). *І. С. ХСVIII, Бібл. с. 207.*

Forman Stanislav. Srovnávací

čítanka slovanských jazyků. Прага, 1909, 110, 8°. *Вол. Гнатюк. ХСVIII, Бібл. с. 198—199.*

Franko Ivan Dr. Das älteste ruthenische Volkslied (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1907, I—II, ст. 27—32). *З. К. ХСV, Бібл. с. 231.*

Францевъ В. А. Карты русскаго и православнаго населенія Холмской Руси съ статистическими таблицами къ нимъ. Составилъ... Варшава, 1909, ст. XVI+48, 4° + дві карти. *Вол. Гнатюк. ХСVIII, Бібл. с. 210—212.*

Харламповичъ К. Архимандритъ Константинъ Борковскій и его литературная дѣятельность (Православный Собесѣдникъ, 1909, XI). *Ю. С. ХСVII, Бібл. с. 214.*

Chodyncki Henryk. Sejmiki ziem ruskich w wieku XV (Studia nad historią prawa polskiego, wydawane pod redakcją Oswalda Balzera, том III, zeszyt 1). Львів, 1906, ст. 120. *Ів. Крип'якевич. ХСVI, Бібл. с. 163—165.*

Хотювич Г. Камні отметаємие (Укр. Хата, 1909, ч. 10, ст. 523—538). *В. Д. ХСVI, Бібл. с. 213.*

Чайнівський К. Наука моралі в школах (Наша Школа, 1909, III—IV, ст. 112—124). *В. Дорошенко. ХСVI, Бібл. с. 229.*

Чайковский Микола, пор. Кузеля.

Czermak Wiktor Dr. Stanisława Oświęcima Dyaryusz 1643—1651 (Scriptores rerum polonicarum t. XIX). Краків, 1907, ст. 4+LXXVI+438. *Ів. Крип'якевич. ХСVII, Бібл. с. 199—203.*

Черновольтъ Н. И. Музей изящныхъ искусствъ и древностей И. Харьковскаго Университета. Коллекція гравюръ А. Н. Алферова (Записки И. Харьковскаго

Унив., 1909, кн. 4, ст. 1—112). *О. Н. ХСV, Бібл. с. 202—203.*

Шахматовъ А. А. Крымскій: Украинская грамматика, I^{1,2,6}, II¹. Москва, 1907—8 (Rocznik slawistyczny, II, ст. 135—174). *Іл. Свенціцкій. ХСVI, Бібл. с. 186—187.*

Шахматовъ А. А. Южныя поселенія Вятичей (відб. в „Извѣстій импер. академіи наукъ“). Спб., 1907. *Михайло Грушевскій. ХСVIII, с. 5—9.*

Шевченко С. Къ исторіи „Великаго Зеркала“ въ Юго-Западной Руси. „Великое Зеркало и сочиненія Іоаннікія Галатовскаго (Рус. Фил. Вѣст., 1910, III—IV, ст. 110—130). *І. Свенціцкій. ХСV, Бібл. с. 218—219.*

Szydelski Stefan Dr. Konstanty Zieliński, arcybiskup lwowski. Краків, 1910, ст. IV+198. *І. Крч. ХСVI, Бібл. с. 184.*

Шумяковъ Сергій. Сотницы, грамоты и записи. Выпускъ пятый (Чтенія Им. Общ. исторіи и древностей, 1909, кн. IV, ст. VI+116). *І. Крч.*

Щерба Л. В. Субъективный и объективный методъ въ фонетикѣ (Изв. 2 Отд. Ак. Н., 1909, IV, ст. 196—204). *І. С. ХСVIII, Бібл. с. 208—209.*

Щурат В. Др. Глаголки і риндаівки (Діло, 1910, ч. 95). *В. Д. ХСVIII, Бібл. с. 217.*

Щурат В. Др. До української пісні про Жидів (Діло, 1909, ч. 263). *В. Д. ХСVI, Бібл. с. 185.*

Щурат В. Др. Маринський культ на українськихъ земляхъ давньої польської держави (Нива, 1910, ч. 11—14). *В. Д. ХСVII, Бібл. с. 213.*

Щурат В. Др. Найблизші жерела творчости М. Шашкевича

(Учитель, 1909—10). *В. Д. ХСVI, Бібл. с. 209—210; ХСVII, Бібл. с. 234—235.*

Щурат В. Др. Поясненія деякихъ Шевченковихъ висловів (Учитель, 1909, ч. 22—23, ст. 332—339). *В. Дорошенко. ХСIV, Бібл. с. 231.*

Щурат В. Др. Шевченків „Іван Підкова“ (Учитель, 1909, ч. 5—6, ст. 66—68; ч. 7, ст. 98—103). *В. Д. ХСІІІ, Бібл. с. 203.*

Щурат В. Др. Шевченкове послання Гоголю (Учитель, 1909, ч. 10—12). *В. Дорошенко. ХСIV, Бібл. с. 231.*

Щурат В. Др. Шевченко-Желіговскій-Чечот (Діло, 1910, чч. 117 і 118). *В. Д. ХСVII, Бібл. с. 234.*

Юнге Е. див. Костомаровъ.

Южаковъ С. Двухсотлѣтіе російской государственности (Русское Богатство, VI, ст. 140—152). *В. Дорошенко. ХСIV, Бібл. с. 209.*

Jaworski Franciszek. Lwów stary i wczorajszy. Львів, 1910, ст. 480. *Ів. Крип'якевич. ХСVIII, Бібл. с. 176—178.*

Jaworski Franciszek. Nobilitacja miasta Lwowa (Biblioteka lwowska t. IV). Львів, 1909, ст. 60. *Ів. Крип'якевич. ХСIV, Бібл. с. 205.*

Яворскій Ю. А. Два замѣчательныхъ карпато-русскихъ сборника XVIII в., принадлежащихъ университету св. Владимира. Описание рукописей и тексты. Кіевъ, 1909, велика 8°, ст. 1—95. *Іван Франко. ХСІІІ, Бібл. с. 195—200.*

Яворскій Ю. А. Omne vivum ex ovo. Къ исторіи сказаній и повѣрій о яйцѣ. Кіевъ, 1909, 8°, ст. 1—22. *Іван Франко. ХСV, Бібл. с. 229—230.*

Якобій П. И. Вятичи Орловской губерніи (Записки импер.

географич. общества по отдѣл. этнографіи, XXXII). Спб., 1907. *Михайло Грушевський*. XC VIII, с. 5—9.

Яричевський С „Иродова мо-рока“ (Буковина, 1909, чч. 129—132, 135—137). *В. Д.* XCV, Бібл. с. 224.

Ярошевич А. Опис наєтків, як джерело по економіці Південно-Західного краю (Записки Україн. Наук. Тов. в Києві, IV, ст. 137—152). *В. Дорошенко*. XCIV, Бібл. с. 225—226.

Ярошенко В. Г. Украинская сказка въ фонетической транскрипции (Изв. II Отд. АН., 1909, I, ст. 237—240). *І. С.* XCVI, Бібл. с. 194.

Яцимирскій А. И. Къ исторіи апокрифовъ и легендъ въ ю.-слав. письменности, I—V (Изв. 1909, II, ст. 267—322); VI—VIII (III, ст. 103—159). *І. С.* XCVI, Бібл. с. 208.

Яцимирскій А. Огляд новійших розвідок і видань по історіі старої української літератури (Наша Школа, 1910, ч. 3). *В. Д.* XCVII, Бібл. с. 233.

Яцимирскій А. И. Романскій митрополитъ Макарій и новооткрытая его славяно-молдавская летопись 1541—1551 г. (Ж. М. Н. Пр., 1909, V, ст. 133—166). *І. Франко*. XCIV, Бібл. с. 224—226.

Скорочення авторських імен:

В. Д. = Володимир Дорошенко; **І. Крч.**, **Ів. Крч.** і **Крч.** = Іван Крипякевич; **З. К.** = Зенон Кувеля; **О. Н.** = Олександр Назаріів; **І. С.** = Іларіон Свенціцький; **Є. Т.** = Стефан Томашівський.

Inhalt der I—XCVIII Bände DER MITTHEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

Jahrgang I—XIX.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barviňskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kollarevskyj's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saskevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickýj 124—139. 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskij, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskij 1—18; 6. Bibliographie 1—30; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskij 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotos“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskij S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskij 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickij (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruševskij 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskij 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Šcurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. C. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskij 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürst. Lithauen, von M. Hruševskij 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskij s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskij 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levickij 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kainds Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskij 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskij 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. C. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskij 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivskij, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskij 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskij S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskij 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj, 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskij S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskij (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barviňskij 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskij 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskij S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskij 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jahrh., von M. Hruševskij S. 1—20; 2. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskij S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukovina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskij (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea (1—2); 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskýj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyckyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskýj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskýj 1—138; 3. Chmelnyckyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyckyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyckyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyckyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskýj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyckyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryckyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskýj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskýj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskýj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Sevčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskýj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskýj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskýj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskýj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskýj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnyca bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskýj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahr., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševskýj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheilung, von S. Rudnyckyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskýj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyckyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichnis des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko-Gesellschaft (E. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskýj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Sevčenko's, mitgetheilt von A. Konyckyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševskýj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Sevčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Literaturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Literaturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinickýj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von Et Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liede, vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskýj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskýj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialecte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem au apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskýj von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der „Αυτοβιογραφία“ (1599)? von Dr. C. Studynskýj, 1—20; Jakob Gavatovič (Gavat), Verfasser frühesten ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohringe des sog. Kijever Typus modernen Kaukasiers, von M. Hruševskýj S. 1—4; 2. *Das Karpauthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahr., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševskýj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vybovskýj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpatoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichnis des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj von M. Hruševskýj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolesa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanýčkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskýj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševskýj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko. S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomášivskýj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukridideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenahebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryčkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19. 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storženko, Beiträge zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryčkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studynski, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens, von J. Verchratskýj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1—23; 5. Bibliographie, S. 1—51.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynskýj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskýj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, 1—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie, S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichnis des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens in Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort, II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54), S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevskýj, von M. Hruševskýj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Bybelškyj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovskýj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskýj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens in Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylcia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss), S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševskýj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—6; 2. Dr. Eustachius Terleckýj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des LI Bandes. 1. Die Tragoedie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von P. Zytečkyj, S. 1—24; 2. Einige Urkunden von Vladislaus von Oppeln, mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylayčkyj, J. Levyčkyj, J. Lozynskýj), von Dr. J. Mako vej S. 1—58; 4. Miscellanea, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von M. Hruševska, S. 1—18; 6. Bibliographie, S. 1—67; 7. Inhaltsverzeichnis des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XLV—L), S. 1—14.

Inhalt des LII Bandes. 1. Presburger Congress in Sachen der Babenbergischen Erbschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen österreichischen Interregnums, von B. Barvinskyj, S. 1—27; 2. Zur Frage des chronologischen Zusammenhanges in der Chronik von Halyč und Vladimir, einige Bemerkungen zur Abhandlung des B. Barvinskyj, von M. Hruševskýj, S. 1—5; 3. Galizisch-Ruthenische Bibliographie vom J. 1772—1800, von I. Levyčkyj, S. 1—44; 4. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Schluss) S. 38—67; 5. Miscellanea S. 1—18; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela S. 1—25; 7. Bibliographie S. 1—43.

Inhalt des LIII Bandes. 1. XII archäologischer Congress in Charkov im J. 1902, von Dr. Al. Markevyč S. 1—17; 2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. A. Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S. 1—26; 3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško S. 1—71; 4. Miscellanea, von M. Hruševskyj, I. Franko und V. Hnatiuk S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskyj und A. Suško S. 1—17; Bibliographie S. 1—49.

Inhalt des LIV Bandes. 1. Beiträge zu den Textstudien der „Palinodia“, von A. Suško, S. 1—40; 2. Aus den Verhältnissen der ostgalizischen Dörfer in der Mitte des XIX Jhrh., von G. Kmyt, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyčkyj, J. Levyčkyj, J. Lozynskyj) von Dr. J. Makovej (Schluss, Beilagen), S. 59—96; 4. Miscellanea, von I. Franko, B. Barvinskyj, M. Hruševskyj, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela (Schluss), S. 1—36; 6. Bibliographie, S. 1—66.

Inhalt des LV Bandes. 1. Zum Andenken an Alexius Markevyč, von M. Hruševskyj, S. 1—14; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško (Fortsetzung), S. 72—125; 3. Beiträge zur kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von N. Kr—skyj, S. 1—28; 4. Bemerkungen zu den „Beiträgen“ des Herrn N. Kr—skyj, von J. Romančuk, S. 25—34; 5. Miscellanea — Zur Geschichte der ukrainischen Jugend in Galizien in den J. 1871—84, S. 1—26; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften (Schluss folgt), S. 1—12; 7. Bibliographie, S. 1—52.

Inhalt des LVI Bandes. Eine Nachricht über die Kosaken (ca 1470 J.), von M. Hruševskyj, S. 1—6; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung), S. 145—180; 3. Die Ruthenen Ungarns im Lichte der offiziellen ungarischen Statistik, von S. Tomašivskyj, S. 1—46; 4. Miscellanea, von A. Suško, B. Barvinskyj, V. Hnatiuk, S. 1—33; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 (Schluss), S. 1—45; 6. Bibliographie, S. 1—37.

Inhalt des LVII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von A. Suško (Schluss folgt), S. 1—28; 2. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Koljivščyna) — I. Memoiren und Briefe der Basilianer, mitgeteilt von Ar. Kryžanovskij, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskyj, S. 1—24; 3. „Der König der Balagulen“ Anton Šaskievič und seine ukrainischen Gedichte, von Dr. I. Franko, S. 1—34; 4. Miscellanea, S. 1—34; 5. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss folgt), S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—54; 7. Inhaltsverzeichnis des XII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. LI—LVI), S. 1—14; 8. Inhalt der I—LVI Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 15—24.

Inhalt des LVIII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von A. Suško (Schluss), S. 29—60; 2. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč und Auszüge aus seinem Nachlaß, geteilt von M. Teršakovč, S. 1—48; 3. Miscellanea: Hilfsarbeitstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstens in Galizien im XIX Jhrh., von M. Zubryčkyj, S. 1—4; 4. Wissenschaftliche Chronik: a) Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903 — Ukrainische Zeitschriften, St. Tomašivskyj und Iv. Krevečkyj; b) Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss), S. 1—60; 5. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des LIX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des hl. Klemens, von Dr. Iv. Franko (Fortsetzung folgt), S. 181—208; 2. Vyhovskij und Georg Chmelnyčkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, I—III (Fortsetzung folgt), S. 1—40; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768, II. Einige Aktenstücke über die Theilnahme der Mönche der Kijever Klöster an den Bewegungen der Hajdamaken im XVIII Jhrh., mitgeteilt von S. Hruščenko, S. 1—16; 4. Miscellanea: Synodus provincialis acta Varsaviae an. 1561, mitgeteilt von A. Suško, S. 1—17; 5. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologie und Archäologie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—65; 6. Bibliographie, S. 1—33.

Inhalt des LX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des heil. Klemens, von Dr. Iv. Franko, S. 209—256; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, I—III, S. 1—32; 3. Vyhovskij und Georg Chmelnyčkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, IV—VI, S. 41—70; 4. Miscellanea: Ungedruckte Gedichte von Artemovskij-Hulak, mitgeteilt von J. Romančuk, S. 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie.

Inhalt des LXI Bandes. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, IV—V, S. 33—64; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško, S. 126—177; 3. Neue Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse der russischen Regierung zu der Ukraine (1726—1737) von I. Džydzora, S. 1—40; 4. Miscellanea, S. 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie, S. 1—38.

Inhalt des LXII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. Ein polnisches Gedicht über die Metzerei in Umanj, mitgeteilt von Dr. Iv. Franko, S. 1—40; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, VI—X, S. 65—113; 3. Miscellanea, von A. Kryžanovskij und M. Hruševskyj, S. 1—5; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903, S. 1—64; 5. Bibliographie, S. 1—34.

Inhalt des LXIII Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien im J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 1—26; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XI—XII, S. 115—136; 3. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskyj, Erste Serie (1861—1830), S. V+1—46; 4. Miscellanea, von Dr. I. Franko, I. Romančuk und V. Hnatiuk, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1903 von Z. Kuzela, S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—33; 7. Inhaltsverzeichnis des XIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, S. 1—24; 8. Inhalt der I—LXII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 25—33.

Inhalt des LXIV Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien in den J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 27—58; 2. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskyj, Erste Serie, S. 47—94; 3. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XIII—XV, S. 137—171; 4. Miscellanea, von V. Hnatiuk, Dr. I. Franko, S. Jefremov, S. 1—11; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des LXV Bandes. 1. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Ethnographie (Zorian Dolega-Chodakowski), von B. Domanyčkyj, S. 1—43; 2. Ein Beitrag zur Geschichte der Uebersiedelung der „türkischen Zaporoger“ ins Kuban-Gebiet, von S. Petljura, S. 1—11; 3. Materialien zur Geschichte des Lemberger Handels, mitgeteilt von I. Krypjakevyč, I—II, S. 1—46; 4. Miscellanea, von M. Hruševskyj, I. Franko, I. Sozaňskyj, S. 1—20; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—17; 6. Bibliographie, S. 1—55.

Inhalt des LXVI Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, XI. Kultus des heil. Klemens in Mähren und Russland, von Dr. I. Franko, S. 257—281; 2. Zum „Wunder des heil. Klemens“, ein Nachtrag von M. Hruševskyj, S. 1—3; 3. Uebersicht der ukrainischen Lexicographie, von B. Hrinčenko, S. 1—30; 4. Aus dem litterarischen Nachlasse des Basilij Ilyčkyj, mitgeteilt von I. Sozaňskyj, S. 1—60; 5. Miscellanea, von Z. Kuzela, I. Krypjakevyč, M. Hruševskyj, S. 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das 1904. J. — Die ukrainischen Zeitschriften, S. 1—15; 7. Bibliographie, S. 1—54.

Inhalt des LXVII Bandes. 1. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. V. Peretz, S. 1—32; 2. Beiträge zur Kenntnis des ethnographischen Territoriums der Ruthenen Ungarns in der Gegenwart und Vergangenheit, von Dr. S. Tomašivskýj, I, S. 1—18; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung. Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Z. Kuzela, I—V, S. 1—55; 4. Miscellanea von I. Krypjakevyč, J. Hordynskýj, T. Revakovyč, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: a) Diarium des P. J. Wielawicki als Quelle für die ukrainische Geschichte, von Th. Sribnyj; b) Das Schulwesen Ungarns und die Ruthenen, von St. Tomašivskýj, S. 1—13; 6. Bibliographie, S. 1—68.

Inhalt des LXVIII Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, von Dr. I. Franko XII Tradition über den heil. Klemens in Westeuropa-Anhang, S. 281—310; 2. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI. M. Korvin bei den Slovenen, S. 55—82; 3. Die Königinhofer Handschrift in der Uebersetzung von Markian Saškevyč, mit seinem Erklärungen und Bemerkungen, mitgeteilt von M. Teršakoveč, S. 1—43; 4. Miscellanea von I. Krypjakevyč und M. Hruševskýj, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik. Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904, S. 1—40; 6. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des LXIX Bandes. 1. Vorwort, von M. Hruševskýj, S. 5—6; 2. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, I. Uebersicht der wissenschaftlichen Arbeiten über den rhythmischen Bau der ukrainischen, grossrussischen und serbischen Volkslieder, S. 7—30; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI u. VII M. Korvin bei den Slovenen, S. 31—69; 4. Ukraine in der ersten Hälfte des J. 1738, von I. Džydzora, S. 70—83; 5. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskýj, Zweite Serie (1531—1514), Nr. 81—132. S. 84—166; 6. Miscellanea, von I. Krevečkyj, I. Franko, I. Sozanickýj, S. 167—171; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 172—183; 8. Bibliographie, S. 184—213; 9. Inhaltsverzeichnis des XIV Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bd. LXII—LXVIII), S. 214—230; 10. Inhalt der 1—LXVIII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 231—240.

Inhalt des LXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Lied vom Recht und Unrecht eine literatur-historische Studie von Dr. I. Franko, S. 5—70; 3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Luzk falsifiziert? Kritische Notiz von M. Hruševskýj, S. 71—72; 4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von I. Krevečkyj, S. 73—85; 5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, IX—XI (Schluss), S. 86—113; 6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von M. Zubryčkyj. Einleitung und Aktensammlung Nr. I—LIII (mit einem Situationsplan), S. 114—167; 7. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krypjakevyč, I. Sozanickýj, S. 168—176; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss), S. 177—190; 9. Bibliographie, S. 191—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die ukrainische Frage in der Beleuchtung eines polnischen Dichters des XVII Jhrh., von V. Peretz, S. 5—21; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, I—II, S. 22—43; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, II Entwicklung der Rhythmik in der ukrainischen Volksdichtung, S. 44—95; 5. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj, Aktensammlung, N. LIV—CVII, S. 96—133; 6. Aus der neuesten ukrainischen Historiographie (Südrussland, von A. Jefymenko), eine kritische Studie von I. Džydzora, S. 134—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, F. Holijčuk, I. Krevečkyj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 166—194; 9. Bibliographie, S. 195—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Brief der Stadtgemeinde Vladimir vom J. 1324 (Faksimile des Briefes und des Siegels), mitgeteilt von M. Hruševskýj, S. 5—8; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, III—V, S. 9—79; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, III. Der musikalisch-syntaktische Fuss, S. 80—111; 5. Zur Geschichte der Teilnahme der galizischen Ruthenen am Slavenkongresse in Prag im J. 1848, mitgeteilt von I. Sozanickýj, S. 112—121; 6. Die Handschriften der Sophien-Kathedrale in Kijev, eine Uebersicht von S. Maslov, S. 122—140; 7. Die Verbindung des San mit dem Dniester in der Eiszeit, vorläufige Kommunikat von Dr. S. Rudnyčkyj, S. 141; 8. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krevečkyj, I. Krypjakevyč, S. 142—147; 9. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903 von Z. Kuzela (Schluss), S. 148—184; 10. Bibliographie, S. 185—240.

Inhalt des LXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, VI—X (Schluss), S. 5—64; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 65—118; 4. Die Grossfamilie im Dorfe Mšanec (Bezirk Alt Sambir in Ostgalizien), von M. Zubryčkyj, S. 119—124; 5. Zur Geschichte der Organisation der Nationalgarden im J. 1848. Die polnische „illegale“ Nationalgarde in Stanislaw, von I. Krevečkyj, S. 125—142; 6. Autobiographie eines gr.-kat. Pfarrers von der Diözese Cholm aus der ersten Hälfte der XIX Jhrh., mitgeteilt von I. Krypjakevyč, S. 143—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, B. Zaklynskýj, I. Sozanickýj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 — Die ukrainischen Zeitschriften, von I. Džydzora und I. Krevečkyj, S. 166—186; 9. Bibliographie, S. 187—238, 10. Annonce S. 239—244

Inhalt des LXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. III—IV; 2. Jubiläums-Widmung des Bandes dem Prof. Vladimir Antonovyč und sein Porträt von I. Truš, S. 1—4; 3. Zur Biographie des Metropolitens Onisiphor Divočka, von M. Hruševskýj, S. 5—9; 4. Die hölzernen Kirchen in der Ukraine und ihre Typen, von V. Ščerbakovskýj (mit 25 Plänen und Abbildungen), S. 10—32; 5. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 33—68; 6. Aus dem kulturellen und wissenschaftlichen Leben der Ukraine in der Mitte des XIX Jhrh., von A. Hruševskýj, S. 69—92; 7. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj. Aktensammlung, N. CVIII—CXLII, S. 93—128; 8. Miscellanea, von Dr. B. Ščurat, Dr. V. Peretz, Dr. I. Franko, S. 129—149; 9. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 (Schluss), S. 150—198; 10. Bibliographie, S. 199—242; 11. Annonce, S. 243—244.

Inhalt des LXXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zum Andenken an Nikander Molčanovskýj, von Michael Hruševskýj, S. 5—13; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, I—VI, von Dr. Ivan Franko, S. 14—84; 4. Nach dem Katastrophe von J. 1708. Konfiskationen der Güter der Anhänger Mazepas, von Alexander Hruševskýj, S. 85—95; 5. Befreiung eines Verurtheilten durch ein Mädchen in Brody im J. 1727, mitgeteilt von Dr. Basilius Ščurat, S. 96—103; 6. Die Kiever im Lichte der Relationen der Jesuiten, von Dr. Vladimir Peretz, S. 104—116; 7. Miscellanea, mitgeteilt von F. Holijčuk, J. Krevečkyj, M. Močulskýj, S. 117—130; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neueste Arbeiten zur Geschichte des Gr. Fürstentum Littauen, eine Uebersicht von Bohdan Bučynskýj, S. 131—166; 9. Bibliographie, S. 167—213; 10. Inhaltsverzeichnis des XV Jahrganges 2er Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (B. LXIX—LXXIV), S. 214—235; 11. Inhalt der I—LXXIV Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 236—246; 12. Annonce, S. 247—248

Inhalt des LXXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. „Erzengels Marienverkündigung“ und des Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des literarischen Themas), verf. von Dr. Hilarion Ševčenzikyj (Schluss folgt), S. 5—33;

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, VII—XIII. von Dr. Ivan Franko, S. 39—63; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von Philaret Kolesa, V Das Verhältnis der ukr. Volksrhythmik zur künstlerischen Versification (Schluss), S. 64—116; 5. Einige Beiträge zur Zeit des Großfürsten Svitrigailo (1430—1433), mitgeteilt von Bohdan Bučynskýj, S. 117—142; 6. Aushilfsstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstes in Galizien im XIX J., von Ivan Krevečkyj, S. 143—155; 7. Miscellanea, mitgeteilt von F. Holijčuk, H. Strypskýj, M. Hruševskyj, S. 156—162; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906: Ukrainische Zeitschriften, S. 163—187; 9. Bibliographie S. 183—226; 10. Annonce, 227—228.

Inhalt des LXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur ruthenischen Dialektologie (Zur Frage über den Dialekt von von Halyč-Vladimir), von Vladimir Rosov. I. Litteratur der Frage, S. 5—34; 3. „Erzengels Marienverkündigung“ und das Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des litterarischen Themas), von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss), S. 35—76; 4. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, I—III, S. 77—106; 5. Fälschungen der Matrikelbücher für polnische Aufständische, ein Beitrag zur Charakteristik der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien, mitgeteilt von Ivan Krevečkyj, S. 107—113; 6. Das Dorf Mšaneč im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, Aktensammlung, N. CXLIII—CCXXI (Schluss), 114—170; 7. Miscellanea, von M. Hruševskyj, I. Franko, B. Ščurat, S. 171—182; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela S. 183—202; 9. Bibliographie S. 203—242; Annonce, S. 243—248.

Inhalt des LXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Nach der Katastrophe vom J. 1708: Einquartierung der russischen Regimenten in der Ukraine, von Alexander Hruševskyj, S. 5—25; 3. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, IV—V, S. 26—50; 4. Die venezianische Botschaft an Chmelnyčkyj (im J. 1650), von Dr. Miron Korduba, S. 51—89; 5. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Dr. Ivan Franko, XIV—XXI, S. 90—145; 6. Die Trilogie von Prof. Agath. Krymskyj, von Vladimir Rosov, S. 146—171; 7. Miscellanea, von H. Svěncizkyj, I. Krevečkyj, M. Hruševskyj, 8. Wissenschaftliche Chronik: Etnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela S. 179—202; 9. Bibliographie S. 203—239; 10. Annonce, 240—244.

Inhalt des LXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, VI—IX (Schluss), S. 5—51; 3. Historische Uebersicht der Ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko, S. 52—93; 4. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) IV. Erzählung eines Augenzeugen von der Hinrichtung des Ivan Honta, mitgeteilt von Michael Hruševskyj, S. 94—96; 5. Zur Biographie des Ivan Vahylevyč, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko, S. 97—141; 6. Die Namen, Vornamen und Zunahmen der Bauern in Mšaneč, Bez. Alt-Sambir, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 142—154; 7. Miscellanea, von V. Hnatiuk, H. Svěncizkyj, A. Hruševskyj, S. 155—164; 8. Wissenschaftliche Chronik: Etnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela (Schluss) S. 165—120; 9. Bibliographie S. 121—239; 10. Annonce, S. 240—244.

Inhalt des LXXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ein Beitrag zu den Studien über die Ostroher Bibel, von Dr. Ivan Franko S. 5—18; 3. Nach der Katastrophe von J. 1708. Die Kriegsarbeiten, von Alexander Hruševskyj S. 19—35; 4. Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko (Schluss) S. 36—52; 5. Polnische Konspirationen unter der ruthenischen Zöglingen und Geistlichen Galiziens in J. 1831—46, eine Studie von Dr. Cyrill Studynskyj S. 53—108; 6. Beiträge zum Volksglauben aus dem Anfang des XIX Jhrh. Vampire und Verschleppung der Seuche, von Dr. Zeno Kuzela S. 109—124; 7. Miscellanea, von B. Januš, S. Tomašivskyj und V. Hnatiuk S. 125—152; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906 (Schluss) S. 153—194; 9. Bibliographie S. 195—236; 10. Annonce, S. 237—240.

Inhalt des LXXXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. „Zerstörung der Hölle“, ein ukrainisches Passionsdrama, von Ivan Franko, S. 5—50; 3. Hieromonachos Klement's unbekannt Gedichte (Anfang d. XVIII Jhrh.), mitgeteilt von Basilius Domanyčkyj, S. 51—126; 4. Offizielle Massregela gegen die Cholera im J. 1831, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 127—133; 5. Ein Artikel Nikolaus Kmyčevyč's über die ruthenische Schriftfrage im J. 1834, mitgeteilt von Dr. Basilius Ščurat, S. 134—144; 6. Nikolaus Daškevyč, Nekrolog, von Michael Hruševskyj, S. 145—150; 7. Miscellanea, von S. Tomašivskyj, V. Barvynskyj, M. Voznjak, S. 151—171; 8. Wissenschaftliche Chronik, von S. Tomašivskyj, S. 172—179; 9. Bibliographie S. 180—207; 10. Inhaltsverzeichnis des XVI Jahrganges der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (B. LXXV—LXXX), S. 208—223; 11. Inhalt der Bände I—LXXX der Mitteilungen (deutsch), S. 223—234; 12. Annoncen, S. 235—240.

Inhalt des LXXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zu Prof. Vladimir Antonovyč's Gedächtnis (Widmung und Porträt), S. 5—6; 3. Erinnerung an Vladimir Antonovyč, von Michael Hruševskyj, S. 7—9; 4. Grabkreuze in der Ukraine, mitgeteilt von Konstantin Šyročkyj (mit Abbildungen), S. 10—29; 5. Neue Beiträge zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko (mit Illustration), S. 30—52; 6. Ivan Žukivskyj's Vorschlag einer Rechtschreibung auf dem Kongresse der „ruthenischen Gelehrten“, mitg. von Michael Voznjak, S. 53—86; 7. Polnische revolutionäre Strömungen unter den ruthenischen Klerikern und Geistlichen in Galizien 1831—1846, eine Studie von Dr. Cyrill Studynskyj (Schluss), S. 87—177; Miscellanea, von V. Barvynskyj, Iv. Špytkovskýj, B. Ščurat, S. 178—188; 8. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologische u. archäologische Zeitschriften im J. 1906, von Dr. Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 189—205; 10. Bibliographie, S. 206—242; 11. Annoncen, S. 243—244.

Inhalt des LXXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, XXIII—XXVI, von Ivan Franko, S. 5—30; 3. Beiträge zum Studium über die Werke des Laurentius Sysunij, von Michael Voznjak, S. 31—83; 4. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj, S. 89—133; 5. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768, V: Eine Trinitarier-Denkschrift über die „Kolijivščyna“, von Ivan Špytkovskýj, S. 134—157; 6. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj, I. „Geschichte des ukrainischen Volkes“, von P. Kuliš, S. 158—168; 7. Miscellanea, von I. Franko, B. Domanyčkyj, S. 169—184; 8. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologische u. archäologische Zeitschriften im J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss), S. 185—198; 9. Bibliographie, S. 199—238; 10. Annoncen, S. 239—240.

Inhalt des LXXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Eine Probe österreichischer Vermittlung zwischen Chmelnyčkyj und Polen, von Miron Korduba, S. 5—32; 3. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj (Fortsetzung), S. 33—87; 4. Die travestierte Aeneis von Michaelis, von Jaroslav Hordynskyj, S. 88—97; 5. Ivan Vahylevyč als Prediger, mitgeteilt von Hilarion Svěncizkyj, S. 98—110; 6. Die Autorschaft Marko Vovčok's, von Basil Domanyčkyj, S. 111—171; 7. Miscellanea, von V. Peretz, M. Zubryčkyj, M. Hruševskyj, S. 172—184; 8. Wissenschaftliche Chronik: Nationale Verhältnisse in Galizien, ref. von B. Panejko, S. 185—202; 9. Bibliographie, S. 203—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des LXXXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, von Vladimir Peretz, S. 5—20; 3. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union, von Bohdan Bučynskyj, I. Isidors Zeit, S. 21—42; 4. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj (Fortsetzung), S. 43—80; 5. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj. 2. „Ukraine“ von P. Kuliš, S. 81—105; 6. Briefe des Ministers Florian Ziemiałkowski an den Bischof Ivan Stupnyčkyj, mitgeteilt von Cyrill Studynskyj, S. 106—133; 7. Miscellanea, von S. Tomašivskyj, B. Domanyčkyj u. V. Hnatiuk, S. 134—153; 8. Wissenschaftliche Chronik: Etnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss folgt), S. 159—190; 9. Bibliographie, S. 191—238; 10. Annoncen, S. 239—240.

Inhalt des LXXXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. I. Isidors Zeit, von Bohdan Bučynskyj (Fortsetzung), S. 5—30; 3. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj (Fortsetzung), S. 31—58; 4. Materialien zur Geschichte der Ukraine im Moskauer „Archiv des Justizministeriums“, von Ivan Džydzora, S. 59—81; 5. Emil Korytko, ein vergessener slavischer Ethnograph, von Ivan Franko, S. 82—122; 6. Alexander Duchnovyč als Dichter, von Ivan Sozanskyj, S. 123—140; 7. Miscellanea, von V. Peretz, B. Ščurat und Z. Kuzela, S. 141—149; 8. Wissenschaftliche Chronik: Zeitschriften im J. 1907, S. 150—212; 9. Bibliographie, S. 213—245; 10. Annoncen, 246—248.

Inhalt des LXXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Vyhovskij und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk (Fortsetzung folgt), S. 5—36; 3. Ein Artilleriechef des ruthenischen Grossfürstentums (aus dem Archiv der Nemyryč's), von Vjačeslav Lypynskyj, S. 37—47; 4. Ein Beitrag zu Ivan's von Vysnja Leben und Schriften, von Basilius Ščurat, S. 48—63; 5. Einige Dokumente aus dem Huzulenlande aus der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Ossyp Makovej, S. 64—69; 6. Ukrainische Schauspiele in Galizien in der ersten Hälfte des XIX Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss folgt), S. 70—91; 7. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Sozanskyj und V. Domanyčkyj, S. 92—101; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für d. J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss), S. 102—165; 9. Bibliographie, S. 166—217; 10. Inhaltsverzeichnis des XVII Jahrganges der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bb. LXXXI—LXXXVI), S. 218—232; 11. Inhalt der Bände I—LXXXVI der Mitteilungen (deutsch), S. 233—246; 12. Annoncen, S. 247—248.

Inhalt des LXXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. II. Metropolit Gregor, von Bohdan Bučynskyj, S. 5—22; 3. Vyhovskij und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk. III. Puškars Aufstand (Fortsetzung folgt), S. 23—50; 4. Ukrainische Schauspiele in Galizien in der ersten Hälfte des XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 51—93; 5. Beiträge zur Geschichte des J. 1848, mitgeteilt von Ivan Franko, S. 94—117; 6. Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien vom J. 1822 bis 1853, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 118—150; 7. Miscellanea, von V. Hnatjuk, T. Revakovyč, M. Voznjak, S. 151—180; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Publikationen auf dem Gebiete der ukrainischen und weisserussischen Bibliographie, von Ivan Krevečkyj, S. 181—197; 9. Bibliographie, S. 198—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des LXXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Theorie der Literaturgeschichte und ihre Entwicklung, von Ivan Franko, S. 5—45; 3. Vyhovskij und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk. IV Die Union von Hadjač, S. 46—90; 4. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj. 3 Ethnographische Publikationen und Pläne, S. 91—110; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Fortsetzung folgt), S. 111—143; 6. Drei Briefe von Vladimir Antonovyč an Antonius Mioduszewski, S. 144—151; 7. Miscellanea, von T. Revakovyč, I. Sozanskyj und B. Domanyčkyj, S. 152—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1908 — Ukrainische Zeitschriften, S. 160—183; 9. Bibliographie, S. 184—239; 10. Annoncen, S. 240.

Inhalt des XC Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. III. Misael's Brief, von Bohdan Bučynskyj (Schluss), S. 5—24; 3. Materialien zur Geschichte des sozialen und ökonomischen Lebens der transborysthenischen Ukraine im XVIII Jahrh., von Viktor Barvinskyj, S. 25—32; 4. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Fortsetzung folgt), S. 33—118; 5. Dekanal- und Parochial-Bibliotheken der Peremyšler Diocese, von Michael Zubryčkyj, S. 119—136; 6. Zur Psychologie des Jahres 1848 (Affaire des St. Hošovski), von Ivan Krevečkyj, S. 137—157; 7. Miscellanea, von I. Sozanskyj, V. Domanyčkyj und M. Voznjak, S. 158—178; 8. Wissenschaftliche Chronik: Arbeiten der archäologischen Kongresse in Charkiv und Katerynoslav, von M. Zeliznjak, S. 179—212; 9. Bibliographie, S. 213—242; 10. Annoncen, 243—244.

Inhalt des XCI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Hetmanennest, Oertlichkeiten und Ueberlieferungen des Dorfes Subotiv, gesammelt in d. J. 1897—9 und mitgeteilt von Marko Hruševskyj, S. 5—32; 3. Galizien in der 2. Hälfte des XVIII Jhrh. Eine Uebersicht der neuen Publikationen, von Ivan Krevečkyj, S. 33—94; 4. Ein Liederbuch der Familie Levyčkyj von Chocen, mitgeteilt von Vladimir Hnatjuk, S. 95—125; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak, VIII—IX (Fortsetzung folgt), S. 126—150; 6. Beiträge zur Geschichte des ruthenischen gr.-kat. Seminars in Lemberg in den J. 1837—1851, von Georg Kmit, S. 151—158; 7. Miscellanea, von I. Pelenčkyj, M. Voznjak, M. Zubryčkyj, S. 159—166; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1908 (Schluss), S. 167—203; 9. Bibliographie, S. 204—237; 10. Annoncen, S. 238—240.

Inhalt des XCII Bandes. 1. Vorrede, S. 1; 2. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 3. Porträt Mazepas, S. 5—6; 4. Schwedisch-ukrainischer Bund vom J. 1708, von Michael Hruševskyj, S. 7—20; 5. Hluchiv und Lebedyn (1708—1709), von Alexander Hruševskyj, S. 21—65; 6. Aus den schwedischen Memoiren über die J. 1708/9, von Stephan Tomašivskyj, 66—92; 7. Orlyk in Schweden, von Alfred Jensen, S. 93—169; 8. Die Familie Vojnarovskij in Schweden, von Alfred Jensen, S. 170—193; 9. Briefe Peters des Grossen an Adam Sieniawski, von Stephan Tomašivskyj, S. 194—238; 10. Miscellanea: Drei Briefe Mazepas an Siegmund Gałęcki, mitget. von A. Jensen; b) Aus den Berichten des österreichischen Abgesandten Pleyer in Moskau in den J. 1708 und 1709, mitget. von S. Tomašivskyj; c) Mazepa und die Politik Österreichs, mitget. von S. Tomašivskyj, S. 239—245; 11. Zu Mazepas Porträt, mitget. von M. Hruševskyj, S. 246—248; 12. Annoncen, S. 249—254.

Inhalt des XCIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. Vladimir Peretz, S. 5—31; 3. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickij, I—III, S. 32—53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj I—III, S. 54—69; 5. Vater und Tochter (aus dem Nachlass Ivan Fedorovyč's), von Ivan Franko, S. 70—89; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, X—XI, S. 90—131; 7. Miscellanea, von M. Voznjak, I. Franko und J. Hordynskyj, S. 132—157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine polnische Arbeit über Jagiello, von M. Špakovskij, S. 158—169; 9. Bibliographie, S. 170—208; 10. Inhaltsverzeichnis des XVIII Jahrganges der Mitteilungen (Bb. LXXX—XCII), S. 209—231; 11. Inhalt der Bände I—LXXXVII der Mitteilungen (deutsch), S. 232—246; 12. Annoncen, S. 247—252.

Inhalt des XCIV Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickij, IV—VI (Schluss), S. 5—39; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXVII—XXX, S. 40—57; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj, IV—VI, S. 58—83; 5. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveč I—V (Schluss folgt), S. 84—106; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, XII—XV (Schluss folgt), S. 107—161; 7. Miscellanea, von M. Hruševskyj, M. Voznjak und T. Revakovyč, S. 162—173; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Geschichte und Soziologie nationaler Kämpfe, von V. Panejko, S. 174—194; 9. Bibliographie, S. 195—249; 10. Annoncen, S. 250—252.

Inhalt des XCV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied vom Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak (Schluss folgt), S. 5—29; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXXI, S. 30—53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj, VII—VIII, S. 54—82; 5. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 83—106; 6. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveč (Schluss), S. 107—154; 7. Miscellanea: Aus jüngster Vergan-

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок, ч. 10,

має на складі між иншими отсі книжки:

genheit, von Konstantin Šyročkyj, S. 155—169; 8. Wissenschaftliche Chronik: Der letzte Band der „Akta grodzkie i ziemskie“, von Al. Nazarijiv, S. 170—190; 9. Bibliographie, S. 191—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des XCVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied von Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak, (Schluss), S. 5—32; 3. Zur Geschichte des ukrainischen achtsilbigen Verses, von Theodor Korš, S. 33—40; 4. Der Arianertag zu Kyselin in Volynien im M. Mai 1638 (Beitrag zur Geschichte der Arianer in der Ukraina), von Vjačeslav Lypynskyj, S. 41—57; 5. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768. VI. Memoiren des Dominik Zawrocki über die „Kolijivščyna“, von Ivan Špytkovskýj, S. 58—93; 6. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, IX+Karte, von Ivan Krevečkyj, S. 94—115; 7. Miscellanea, von I. Krypjakovyč, M. Voznjak u. V. Dorošenko, S. 116—150; 8. Wissenschaftliche Chronik: Denkmäler Makedoniens (N. P. Kondakov, Makedonien, Archäologische Reise) von Konstantin Šyročkyj, S. 151—161; 9. Bibliographie, S. 162—238; 10. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des XCVII Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanskyj, I—II, S. 5—25; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768. VI. Memoiren des Dominik Zawrocki, von Ivan Špytkovskýj (Schluss), S. 26—73; 4. Legende über die drei Frauennaturen (Ein Beitrag zur Geschichte der Wanderung von Folklore-Motiven), von Vladimir Hnatjuk, S. 74—86; 5. Die „Kolijivščyna“ in der polnischen Literatur vor dem J. 1641, von Vassyl Ščurat, S. 86—104; 6. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj, Anhang (Materialien), S. 105—154; 7. Miscellanea: Legende von der Zerstörung der Hölle, nach der Starunja-Handschrift aus dem XVIII Jahrh., von Jaroslav Hordynskyj, S. 155—174; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das Referendar-Gericht u. seine Tätigkeit betreffend die ukrainischen Länder an der Wende des XVI—XVII Jahrh., von Ivan Krypjakevyč, S. 175—188; 9. Bibliographie, S. 189—238; 10. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des XCVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Frage über die Siedlungen der Vjatičen. Einige Bemerkungen aus Anlass neuerer Arbeiten, von Michael Hruševskyj, S. 5—9; 3. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody, von Ivan Sozanskyj, III, S. 10—30; 4. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franke: XXXIII. Die Zeit Chmelnyčkyj's (Kobsaren-Sänge, sog. Dumy, Lieder u. Verse) (Fortsetzung folgt), S. 31—54; 5. Die wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraina gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora (Fortsetzung folgt); 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, Anhang, S. 75—146; 7. Miscellanea, von W. Ščerbakivskyj, V. Hnatjuk u. Mich. Voznjak, S. 147—162; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus den neueren Publikationen der Bukovina, von Miron Korduba, S. 163—172; 9. Bibliographie, S. 173—239; 10. Annoncen, S. 240—244.

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добрустанях	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0:40
„ Чари на Україні	0:45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0:20
Бодняський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0:50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0:26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0:26
Будвиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2—
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
Вовк Хв. Антропометричні досліди укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1:50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношич в народній поезії	1:00
„ Русини Пришівської єпархії і їх говори	1:40
„ Словаки чи Русини?	0:80
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	1:40
„ Угросурські духовні вірші	2:50
„ Зносини Українців із Сербами	0:80
„ Народна пожива на Бойківщині	0:40
„ Як писати замітки при дієсловах	0:40
„ Бойківське весілля в Мшанці	0:60
„ Весілля в Керестурі	1—
„ Віршована легенда про рицаря і смерть	0:40
„ Хоцеський співаник Левицьких	0:80
„ Легенда про три жіночі вдачі	0:25
„ Руські оселі в Бачці	1—
„ Лірички	2—
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції	7:50
„ Ілюстрована Історія України	5:20
„ Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела	—
„ Війми з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2:00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12:00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0:40
„ Вступний виклад з історії давньої Русі	0:20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0:20
„ Звенигород галицький	0:70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0:60
„ Опис Ратенського староства	0:60
„ Хропология подій Галицько-волинської літописи	1:00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0:50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0:50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0:20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0:30
„ Спірні питання староруської етнографії	0:50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0:50
„ Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0:45
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України в ілюстр.)	0:60
„ Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3:00
З. Імпер. Історія географічних відкриттів у XV—XVI ст.	2:20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиції“ до історії гетьманщини	0:40
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0:20
„ Рай і поступ 2 вид.	1:00
„ Микола Ів. Костомарів	0:16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1:80
„ Козаки	0:30
„ Листи до Ів. Франка і інших т. I	3:40
„ Листи до Ів. Франка і інших, т. II	4:40
„ Шевченко, українофіли й соціалізм	2:00
Епан Е. Економічне положення руських селян на Угорщині	0:26

	Корон
Енгельс Ф. Початки родини, приватної власності і держави	1 06
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3 00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVIII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4 00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по	6 00
Бфремов С. Національне питання в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Ілюстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4 00
" т. II: Ілюстрації королівщин в землях Перемишльській і Синоцькій	4 00
" т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзьській	5 00
" т. IV: Галицькі акти в р. 1648—9	4 00
" т. V: теж — в р. 1649—51	4 00
" т. VII: — Ілюстрація королівщин в р. 1570	4 00
" т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630	4 00
Життя і Слово, вісник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5 00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 40
Заневич — Знесення панщини в Галичині	1 00
Записки Наукового Товариства імені Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVIII по 3 00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комплекти I—XX по 48 00, I—L по	120 00
Збірник філологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кописький, 3—, на ліпшій папері 4 00, в оправі	5 00
" т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій папері	4 00
" т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3 00, на ліпшій папері	4 00
" т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кописький	4 00
" т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5 00
" т. VI: Посмертні праці М. Дигарева	4 00
" т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III.	4 00
" т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7 00
" т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство	4 00
" т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49	6 00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друго, див. М. Грушевський) т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Русі XVIII—XIX віку	4 00
" т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4 50, на ліпшій папері	5 50
" т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7 50
" т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI	7 50
" т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII	8 00
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождей в двох окремих випусках) і IX—X по 2 00, т. XI—XIII по	5 00
"Зоря", письмо літературно-наукове, р. II і V по 6 00, р. VI і IX по літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по	12 00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов.	3 00
" Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов.	0 10
" Пачкарство бакуну в горах у Галичині в XIX ст.	0 60
" Причини до історії реаруччани в Галичині	0 20
" Тісні роки. Причини до історії Галичини 1846—1861 рр.	0 20
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Русі	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4 00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Близький період України-Руси	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. вл. литовського	3 20
т. VII. Іван Лядиченко: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в.	2 20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2 00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12 80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Витовського і Ю. Хмельницького	3 20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8 40

	Корон
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазешиці, Б. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережжі	6 60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в	3 60
XX. Шульгаи — Начерк Коліївщини	3 00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5 00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5 00
Інтрем Дж. Історія політичної економії	4 00
Кавці Кароль, Народність і її початки	0 60
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1 20
Карєв М. Філософія історії	0 25
" Філософія культурної й соціальної історії	2 80
Колесса Ф. Ритмика українських народних пісень	4 00
Копрад и. Національна економія	2 30
Костомаров М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	1 00
" Письмо до ред. Колокола	2 00
Кревецький Ів. — Оборонна організація руських селян на галицько угорських пограниччю в 1848—49 рр.	0 60
" Помічні дні. Причини до історії панщини в Галичині в XIX ст.	0 15
" До історії організованя національних гвардій в 1848 р.	0 20
" Цудилівська тривога в 1848 р.	1—
" Фальшоване метри для польських повстанців в 1830—31 рр.	0 10
" Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848—49 р.	0 12
" Галичина в другій половині XVIII ст.	0 80
" Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850	2 50
Кримський А. Мусульманство і його будучність	1 70
Кришакевич Ів. Львівська Русь в першій половині XVI в.	2 00
Др. Кузеля З. Причини до народ. вірувань в початком XIX ст	0 30
" Про студії над дітьми	0 30
" Угорський король Матвій Корвін в славянській усній словесности	1 50
Левіцький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7 00
" Руська Правда	1 00
Літературно-науковий Вісник, річна передплата 18 00, нові річники 1899—1907 по 16 00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12 00
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2 80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0 30
Матеріали до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17 00
" т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22 00
" т. VIII і IX по 3 К, т. X і XII по 5 К, т. XI	2 00
Миколаєвич Я. — Опис кампецького повіту	2 00
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8 00, т. IV.	2 00
" Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3 00
Одехнович В. Рася Європи	0 70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3 00
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4 00
" " " " " т. II і III. Апокріфи по-	5 00
" т. IV і VI. Апокріфи і легенди з українських рукописів по	5 00
" т. V. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6 00
М. Павлик. М. II. Драгоманів, його ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4 00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6 00
" Словянська держава перед двома тисячами літ	0 20
" Скандапавщина в давній Русі	0 40
" Слово о полку Ігоревім	1 60
" Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2 80
Правничя часопись, річник IV—V по 6 00, VI, VII—X по	2—
Правничя бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	2—
Правничя і економічна часопись, т. I—III по 3 00, т. IV—V і VI—VII по 4 00, т. VIII—IX по	5 00
Рудинський С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1 00
" Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0 80
" Начерк географічної термінології	2 00
Свеціцький Ів. „Архагелова ввщанин Марии“ і благовіщенська містерія	1 00
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0 80

	Корон
Сеньобб Ш, Міжнародні революційні партії	0-40
" Церква й католицькі партії в XIX ст.	0-45
Ф. Сірко, Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0-60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності	1-00
Стороженко М. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4-40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2-40
Студинський К. Др. З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853	0-70
" Польські конспірації серед руських п'ятомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46	3-00
Теп Г., Філософія штуки	1-00
" Нариси із старинного світа	0-65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0-30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2-00
" Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3-00
" Київська Коваччина 1855 р.	0-10
" Маруся Богуславка в українській літературі	2-00
" Матеріали до іст. Гал. Русі — дари Жерсла IV і V	0-40
" З історії галиц. сой миків	0-40
" Володимир Антонович	2-—
" Словацький висланник на Україні 1709 р.	2-—
" Причини до іст. Мазепянщини	0-50
" Листи Петра В. до Л. М. Сінявського	1-—
" Угорщина і Польща на поч. XVIII в., ч. I.	5-—
" Причинки до пізнання терит. Угор Русі	0-20
" Угорські Русини в уряд. статистиці	0-30
" Етнографічна карта Угор. Русі	6-—
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0-30
" Розвій астрономічних поглядів	0-46
" Розвій поглядів на лихву	0-30
" Розвій поглядів на вселенну	0-90
" Розмови в Л. Толстим	0-30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свяцицький, Опис рукописів Народного Дому	4-00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихліри в Галичині 1784—1840 р.	4-00
Т. III: М. Тершаковськ, Матеріали до історії пац. відродження Гал. Русі в 1830—40 рр.	5-00
Т. IV: Матеріали до історії шкільництва у Галичині XVIII—XIX в.	3-00
Т. V: М. Возняк, Фільологічні праці Ів. Могилянського	5-00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4 00, IV, 3 00, оправа і 1 20 дорожні. Уманець і Співак — Словар російсько-український т. I—IV	12 00
Фер Л. Будда і Буддизм	0-80
Франко Ів. Іван Вишневський	2-00
" Про нацизну і її внесене 1848 р.	0-60
" Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	2-00
" Слово о Лазарєві воскресєні	0-50
" Апокрифічне євангеліє Псевдо-Матвія	0-30
" Шевченко героєм польської революційної легенди	0-40
" Карпато-руське письменство XIII—XVIII в.	2-00
" Лукіян Кобилиця	0-40
" Козак Плахта	0-40
" Король балагулів Антін Шашкевич і його українські вірші	0-35
" Матеріали до історії колішівщини	0-40
" Наливайко в мідянім биці	0-35
" Пісня про правду і неправду	0-80
" Громадські шпихліри в Галичині 1784—1840.	1-00
" До біографії Івана Вагилевича	1-00
" Причинки до студій над Острожською Біблією	0-30
" Святий Климент у Корсуні	5-00
" Студії на поли Карпато-руського письменства	1-00
" Студії над народними піснями. Ч. I	3-50
" Нарис історії українсько-руської літератури до р. 1890	3-60
Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового життя	2-40
" Про алькоголізм	0-30
Е. Фрас. Нарис геології	1-60
Е. Шіпер. Політична історія Палестини	3-50
Др. В. Шурат. Увільненє злочинця дівчиною в Бродах 1727 р.	0-10
" До біографії і писань Івана з Вишні	0-35

Вже вийшла і продаєть ся в Книгарні Наукового Товариства імени Шевченка

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Проф. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

популярно написана, багато ілюстрована книжка: 550 сторін, 400 ілюстрацій: портретів, знімків, старинних малюнків, карт і плянів.

Ціна без оправи 5 корон 20 сот. Хто замовляє три примірники зараз, не платить порто.

ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ

ВИХОДЯТЬ ВІД 1908 РОКУ.

Редакційний комітет:

Мих. Грушевський, Вол. Перетц, Мих. Василенко.

Приймаєть ся передплата на серію третю (т. IX—XII): 5 р. з пересилкою в Росії, за кордон — 6 р., для студентів, учеників, народніх учителів — 3 р.

Восьмою книжкою скінчила ся серія друга. Передплатників просять поновляти передплату по адресі: Бюро Українського Наукового Товариства, В. Володимирська, № 42.

Ціна першої і другої серій в продажі 6 рублів кожна.

ЗМІСТ VIII КНИГИ: 1. Микола Стадник: Гадяцька унія (докінченне). 2. Олексій Новицький: Службник святительський р. 1665. Мінятюри і орнаменти (з 4 образками). 3. Іван Франко: Молитва за ворогів. 4. П. Куліш: Українофиламь, недрукована стаття з передмовою Ореста Левицького. 5. Микола Стасюк: Економічні відносини України до Великої Росії і Польщі (докінченне буде). 6. Константин Михальчук і Евген Тимченко: Програма до збирання діалектичних одмін (докінченне).

З огляду, що надсиланне передплати з Галичини на Записки Українського Наукового Товариства в Київі, очевидно, робить труднощі багатьом, Рада Товариства за порозуміннем з Книгарнею Наукового Товариства ім. Шевченка постановила: замість передплати для Галичини завести продаж поодиноких томів Записок в тій книгарні по зниженій ціні, а власне том буде продавати ся в ній по 3 кор. 20 сотиків.

ІВАН ФРАНКО.

НАРИС УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ до р. 1890

Стор. 444, з портретом автора.

Накладом Українсько-Руської Видавничої Спілки.

Ціна 3 К 60 с, в оправі 4 К.

МОЛОДА УКРАЇНА.

ПРОВІДНІ ІДЕЇ Й ЕПІЗОДИ.

Ціна 1 К 60 с, в оправі 2 К.

На складі в книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Ринок ч. 10.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИ

виходить ме далі книжками 12—15 аркушів великої вісімк
під загальним проводом проф. Мих. Грушевського.

Містити ме белстристику оригінальну й переклади — повісти, опог
драмв, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної ек
й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політі
жити; крятику й бібліографію.

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА.**

За львівську редакцію відповідає Василь Панейко.

Адміністрація у Львові: ул. Супінського, ч. 21.

Редакція й адміністрація в Києві (лише для Росії):
Велика Володимирська, 28.

Передплата, платна у Львові, вносить:

В Австрії з персилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.

Річна передплата може бути сплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6
3 цвітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 6 кор. По порозуміню з адміністра
можна сплачувати рати також в інших термінах, але все з гори. Квартально
редплати не приймаєт ся.

В інших державах (крім Росії) передплата вносить 22 кор. (23 фр.
в Америці 4:50 долари, в Німеччині 20:40 мар.), і може бути тільки річна.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по з
книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці. Реклямувати можн
пізнійше по одержанню двох дальших книжок. Інші реклямації полагоджу
тільки по вирівнанню належитости за книжку.

На зміну адреси треба прислати 50 сотників; при тім треба по
все не лише нову, але й стару адресу. — Всякі грошеві претенсії ж
до передплатників платні і заскаржувані у Львові. Доки хто не по
адміністрації виразно окремим письмом що перестав передплачувати ж
доти відповідає за всі впслані йому книжки.

**Далі приймаєт ся передплата на р. 1911, нові передпла
дістають усі книжки.**

З огляду що останними часами ЛНВістник став розширювати ся серед
заможніх верств нашої суспільности, загальні збори Українсько-Руської
вничої Спільки з дня 9/VI, 1910 ухвалили установити річну передплату

**для незаможних учеників і студентів висших шкіл, сіл
несталих (провізоричних) учителів і учительок, підурядників,
тників і селян у висоті 14 корон.**

НАША ШКОЛА НАУКОВО-ПЕДАГОГІ ЖУРНАЛ.

Орган Товариств українських учителів середніх
і висших шкіл: „Учительська Громада“ у Львові
і „Тов. ім. Сковороди“ в Чернівцях.

Виходить 4 рази на рік книжками 5—6 аркушів.

Видає *Редакційний Комітет.* — Відповідає за редакцію: *Гв. Криве*

Умови передплати: В Австро-Угорщині: річно 10 кор., піврічно
Для заграниці: „ 12 „ „

Члени Товариства „Учительська Громада“ і „Тов. ім. Сковороди“ ді
журнал безплатно.

Редакція й Адміністрація: *Львів, ул. С*

НБ ПНУС

249162